

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ERENDİZ ATASÜ

KADINLIĞIM,
YAZARLIĞIM, YURDUM

© 2017, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Bilgi Yayınevi, 2001

Can Yayınları'nda 1. basım: Aralık 2017, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 1 000 adet yapılmıştır.

Editör: Sırma Köksal

Düzeltili: Aylin Samancı Elmasdağ, Melike Şentekin

Mizanpaj: Atahan Sıralar

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Azra Matbaası

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2

Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Arı Matbaası

Davutpaşa Cad. Emintaş Kâzım Dinçol San. Sit. No: 81/39,

Topkapı, İstanbul

Sertifika No: 31900

ISBN 978-975-07-3640-7

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 31730

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ERENDİZ ATASÜ
KADINLIĞIM,
YAZARLIĞIM, YURDUM

DENEME

Erendiz Atasü'nün Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Dün ve Ferda, 2013

Gençliğin O Yakıcı Mevsimi, 2014

Kızıl Kale, 2015

Benim Yazarlanm, 2015

Onunla Güzeldim - Uçu, 2015

Saldırganı Hoş Tutmak, 2015

Baharat Ülkesi'nin Hazin Tarihi, 2016

Dağın Öteki Yüzü, 2016

Kadınlar da Vardır, 2016

Uy Karadeniz Uy... (Lanetliler), 2017

ERENDİZ ATASÜ, 1947'de Ankara'da doğdu. 1968'de Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı fakültede uzun yıllar öğretim üyesi olarak çalıştıktan sonra 1997'de farmakognozi profesörlüğünden emekliye ayrıldı. Öyküleri, 1981'den bu yana, *Sanat Edebiyat'81*, *Düşün*, *Çağdaş Türk Dili*, *Varlık*; deneme, inceleme ve makaleleri *Saçak*, *Çağdaş Türk Dili*, *Cumhuriyet Kitap*, *Radikal Kitap*, *Varlık*, *Papirüs* gibi dergiler ile *Cumhuriyet* ve *Aydınlık* gazetelerinde yayımlandı ve yayımlanmaktadır. *Dağın Öteki Yüzü* adlı romanı İngilizceye (2000), *Lanetliler* Almancaya (2004), *Bir Yaşadönümü Rüyası* Yunancaya (2005), İngilizceye (2013) çevrilip yayımlanmıştır. Atasü'nün bazı öyküleri İngiltere, ABD, Fransa, Almanya, Hollanda, İsviçre, İtalya, Çek Cumhuriyeti ve Hırvatistan'da yayımlanan öykü antolojilerinde yer almıştır. Eserleri: *Kadınlar da Vardır* (1982, Akademi Kitabevi Öykü Birincilik Ödülü), *Lanetliler* (1985), *Dullara Yas Yakışır* (1988), *Onunla Güzeldim* (1990), *Dağın Öteki Yüzü* (1996, Orhan Kemal Roman Ödülü), *Taş Üstüne Gül Oyması* (1997, Yunus Nadi Öykü Ödülü; 1998, Haldun Taner Öykü Ödülü), *Uçu* (1998), *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi* (1999), *Benim Yazarlarım* (2000), *Kadınlığım, Yazarlarım, Yurdum* (2001), *Bir Yaşadönümü Rüyası* (2002), *İmgelerin İzi* (2003), *Kavram ve Slogan* (2004), *Açık Oturumlar Çağı* (2006), *İncir Ağacının Ölümü* (2008), *Düşünce Sefaletinin Kıskaçında* (2008), *Bilinçle Beden Arasındaki Uzaklık* (2009), *Hayatın En Mutlu An'ı* (2011, Yunus Nadi Öykü Ödülü; 2010, Dünya Kitap Yılın Telif Kitabı Ödülü), *Güneş Saygılı'nın Gerçek Yaşamı* (2011), *Yıllar Geçerken Hayat ve Roman* (2013), *Dün ve Ferda* (2013), *Kızıl Kale* (2015, Türkan Saylan Sanat Ödülü), *Saldırganı Hoş Tutmak* (2015), *Baharat Ülkesinin Hazin Tarihi* (2016).

İçindekiler

I. KADINLIK/YAZARLIK

Yazarlığımın Hikâyesi	17
Sıradan Bir Kadın	23
Kadın Yazar	27
“Kadın Yazar?”	31
Kadın Edebiyatı/Kadınların Edebiyatı	37
Kadın ve Duyarlık	42
Katherine Mansfield	49
Katherine Mansfield Şiir Çevirileri	51
Kadın Yazar–Kadın İmgesi	54
Edebiyatımızda Kadın Duyarlığı	57
Kadın Edebiyatı ve Bir Sempozyumun Düşündürdükleri	61
“Kuyular, Sessiz Kızların Kuyuları”	64
Kadınlığın Koyu Sızısından Sözcüklerin Saydamlığına	69
Yazmak, Ruh Köleliğini Kırar!	77
Cumhuriyet Devrimlerinin ve Karşıdevrimin Kadın Yazarlarımıza Etkileri	85
Özyaşamsal Yazmak	95

<i>Gençliğin O Yakıcı Mevsimi'nin Okurlarına</i>	98
<i>Dağın Öteki Yüzü'ndeki Bursa</i>	102

II. KADINLAR

Kadın ve Sağaltım	115
Akdeniz Kadını	122
Kadın ve Cinsellik	127
Kadınlar ve Bölünmüşlük	133
Üç Kadın, Üç Yapıt, Üç Düş... ..	144
Bir Filmin Düşündürdükleri	158
<i>Sevinç ve Sevgi: Gotik ve Barok</i>	160
Kadın ve Medya	163
Bilinçaltına Şırınga	169
Özgürlük Korkusunun Dayanılmaz Çekiciliği	176

III. KADINLAR/ERKEKLER

Duyarlı Erkek	187
Entelektüel Erkek Entelektüel Kadın	189
Aşkın Umutsuzluğu	192
Tolstoy, Picasso, Deha, Çokeşlilik vs.	210
Güncel Öfkelerin Ötesinde	214

IV. KADIN ÖZGÜRLÜĞÜ SORUNSALI

Feminizmin Hikâyesi	219
Türkiye'de Kadın Olmak	226
Dayak ve Aile	240
Kadın ve Şiddet	243
Bekâret Halkasından İntihara	253
"Bedenimiz Bizimdir!"	257
Bireyin Bütünlüğü Ve Bekâret Denetimi	264
Feminizm ve Demokrasi	268

Demokrasi ve Feminizm	270
Kadınlar Laikliğe ve Barışa Uzanıyor!	274
Kadınlar Üniversite Kürsüsünü Yitiriyor mu?	279
Çağcıl Feminizm ve Kişisel Vicdan	283
Postmodern Bir Aldanış	289
Beden-Benlik-Kimlik... ..	303
Modernizm, Kemalizm, Feminizm	317

Sevgili okur,

İlk kez 1981'de bir hikâyem yayımlanmıştı. Üstünden tam yirmi yıl geçmiş. Az süre değil... Bu zaman parçasında neler olmadı ki... Çocuklar doğdu büyüdü. İlişkiler soldu... Bize yakın insanlar öldü... Yurdumuz neredeyse yirmi yıl eşğinde oyalandığı içsavaştan döndü... mü?.. Oluk gibi kan aktı. Siyasal, ekonomik ve doğal felaketlere uğradık... Sosyalist blok çöktü. Siyasal dinci bağınazlık yükseldikçe yükseldi. Dünya, kendi hızından sarhoş bir teknolojinin girdabında, sefalet, açlığa, kabile savaşlarına yürüyor...

Yirmi yılda öykülerin, romanların dışında ne çok yazı kaleme almışım! Kavga yazıları, barış yazıları, içe bakış yazıları... Edebiyat, seyahat düşünceleri... Yitirdiklerimizin ardında kalan boşluğun ve acının yazıları... Kadın olmakla yazar olmanın kesiştiği noktada duran, kadınlığını yazma yeteneğiyle birlikte keşfetmiş –yaratmış diyelim derseniz– bir insanın, hep acılar çekmiş ve çektirmiş bir yurdun kaygılı yurttaşının, kadınların özgürlüğü ve laik toplum düzeni için mücadele etmiş bir insanın yazıları bunlar.

Her geçen gün feminist bilincim biliniyor; çünkü neredeyse her gün –hiç abartısız– cinsime yapılmış bir haksızlığı öğreniyorum, ya da yapılane tanık oluyorum; kimi kez böyle şeyler bizzat başıma geliyor! Ancak, bireyin sosyal haklarının yadsındığı, tekelci kapitalizmin iki yüzyıl öncesinin “vahşi kapitalizmine” azgınlaştığı bu “yeni imparatorluk” çağında, feminizmin kekemeleştğini görmez değilim. Bu, beni üzüyor. İki

yüz küsur yaşındaki feminizm, doğduğu dönemin öncesine ait amansız bir kitle sömürüsünün teknolojik cicilerle bezenmiş bir türünün karşısında! Kadınlığın özgül sorunlarının gündemden silinme riskini göze almadan, 21. yüzyıl başının postmodern sömürüsüne nasıl karşı durmalı? Belki kitaptaki kimi yazarlar, okuru bu soru üstüne düşündürebilir. Sorunun henüz bilemediğimiz yanıtı gerçekten mühim!

Yirmi yılın ürünü yazılar hep birlikte bir bütün oluşturuyor ama bir cilde sığmıyor. Elinizde tuttuğunuz kitap, kadınlık, kadın ve yazar olma, bir sorunsal olarak kadın özgürlüğü konusundaki denemelerin toplamı.

İyi okumalar.

Erendiz Atasü
Ağustos 2001

I

Kadınlık/Yazarlık

YAZARLIĞIMIN HİKÂYESİ

1947 baharında Ankara'da doğmuşum. Annemle babam, Hadiye ve Faik Sayron öğretmendi. Cumhuriyet'in ilk kuşağından, Cumhuriyet ilkelerine sonuna kadar bağlı insanlar. Kardeşim yoktu. Kitaplarla dolu evimizde, kitaplarla baş başa büyüdüm. Çocukluğumun en ilginç yanı, babamın ailesinin yaşadığı Trabzon'a gemi yolculuklarıydı. Bir de ailece İngiltere'de yaşadığımız yıl. (Sanırım, bu yıl önemlidir; yetişkinliğimde Batı'yı aşağılık duygularından ve koşulsuz hayranlıktan bağımsız değerlendirebilmemi sağlamıştır.)

Cumhuriyet aydınlarına özgü, kadının aklını onaylayan ama gövdesini yadsıyan tutuculuğun ellerinde genç kızlığa ulaştım. Ev kadını olmak veya görücü usulüyle evlenmek aklımın ucundan geçmiyordu, ama hangi mesleği seçeceğimi, imrendiğim aşkı nasıl yaşayabileceğimi kestiremiyordum. Her zaman iyi bir öğrenciydim; başarı hırsıyla değil, annemle babamdan devraldığım görev ve sorumluluk duygularıyla çalışırdım derslerime. Üniversite giriş sınavında yüksek puan tutturmak mesele değildi benim için. O zamanlar –yıl 1964– eczacılık gözde bir meslekti; en yüksek puan eşiği eczacılık fakültelerinin kapısında. Bu yüzden mi girdim eczacılık fakültesine?.. Belki de çevremde bu mesleğin “kadınlara yaraştığının” vurgulanmasındandır.

O namlı yılda, 1968'de fakülteyi bitirdim ve fakültemde kaldım. Üniversitenin özgür havası mıydı beni çeken? Yoksa, serbest ticaretin bana göre olmadığını sezinlemiş miydim? Bilemiyorum; o yıllar kendime sorular yöneltmezdim. 1970'te babamın ölümüne kadar, annemin ve babamın koruyucu sevgisiyle örülmüş yumuşacık bir kozada yarı uykulu yaşadım.

Babamın kaybı keskin bir bıçak gibi parladı kozamı; bu ilk şiddetli acı, uzun sürmüş çocukluğumun sonuydu.

Ertesi yıl, kazandığım bir bursla İngiltere'deydim. 12 Mart fırtınasını uzaktan izliyordum. Benim içimde de fırtınalar kopuyordu. Uslu kızın yerini, hayatın her alanını sorgulayan bir asi almıştı. Şimdi, yirmi yıl önceye baktığımda, yumuşak, ürkek ve kadınsı görünüşümün altında (hiç parka veya postal giymedim) gözü kara bir uyumsuzu seçebiliyorum. 25. yaşım bir dönüm noktasıydı; yazmaya o yıl başladım; Londra'nın ıslak ve gri kışında. Niçini sormuştum kendime: Hayatımın bir anlamı olmalıydı... Eksik bir yanıtı bu. Henüz ne annem ve babamdan –görev ve sorumluluklardan zaman bulup da kendi yaşamlarında yeşertemedikleri– edebiyata duydukları aşkı devraldığımı biliyordum (ailemdeki edebiyat aşkını çok yenilerde keşfettim, annemden artakalanları gözden geçirirken) ne de duygularımı, kadınlığın kapılarını zorlayan genç bir insanın ıstıraplarını kavrayabiliyordum.

Üşüyerek gittiğim İngiltere'den gözyaşlarıyla ayrıldım; galiba o ülkenin sonsuz yeşilliğini hep biraz özledim.

Yurdumda, gelenekçi bir ülkede bekâr bir genç kadının sıkıntıları ve ülkemi kasıp kavuran sağ-sol çatışmaları bekliyordu beni. Kendimi solcu hissediyordum. Geri dönüp o yılların üniversitesine (1960'ların sonu –12 Mart dönemini atlayın– 12 Eylül 1980'e kadar) baktığımda, duyduğum özgürlük kokusuna şaşıyorum. O inanılmaz ortamı arkadaşlarımla paylaşan ben miydim yoksa her şey

rüya mıydı?.. Rüya, sanırım daha çok iz bırakır yaşamlarda. O kendine güvenli, kişilikli, idealist üniversite asistanlarına ne oldu?.. Kimi 12 Eylül icraatıyla atıldı kimi de bu icraatın altında yükseldi... Bu konuyu bırakalım...

O dönemde, “kuruluşların” heyecanıyla güzelleşen dostluklar, arkadaşlıklar, sevgiler yaşadım. Yeni bir Türkiye kurmak istiyorduk; demokratik üniversiteyi kuracağımızdan kuşku bile duymuyorduk. O güzel dostlarımdan biriyle evlendim; kızım Reyhan’ın babası Dr. Ergin Atasü ile.

Sonra ne oldu?.. Önce ölüm kol gezdi Türkiye’nin sokaklarında ve üniversite koridorlarında; sonra askerî birlikler. Kuruluşların tadı, yozlaşmanın, yıkımın, kayıpların, düş kırıklıklarının, özgürsüzlüklerin acımsız lezzetine dönüştü. Sanırım, “üniversite yıkıldı” desem, pek de yanlış bir şey söylemiş olmam. Yıkılanlardan yalnız biriydi üniversite... Düşünce birliktelikleri, kendine ve halkına inanç, dostluklar, sevgiler ve evlilikler de yıkıldı.

1980’lerin ortalarında, çocuğu ve annesiyle birlikte yaşayan ve hayatını yeniden kurmaya çalışan bağımsız bir kadındım. Fırtınadan sonra, hâlâ üniversitedeydim. (Bugün hâlâ üniversitedeyim. Bu ne sebat!..) Ama artık, varlığımın en küçük parçası ordaydı... Gönlüm edebiyata uçmuştu.

Yaşamımı yeniden kurarken boyutlardan birisi edebiyatsa öbürü feminizmdi.

1980’lerde Türk aydını yaman bir yalnızlaşma süreci yaşadı... Yalnızlığın incitciliklerini ben de tanıdım; ancak benim yalnızlığımın onarıcı, tazeleyici bir yanı vardı. Çevremle uyumum bozuldukça –ya da çevrem bozuldukça– kendimin farkına varıyordum; zenginleşen iç dünyamdan yeni bireşimler yaratabiliyordum... Her zaman bir feminist olageldiğimi de o dönemde görüp, anlayıp, kabul ettim. Kadın hayatının çeşitli evrelerinden geçmiştim (hâlâ geçiyorum); kendi yaşantımın yanında pek çok başka deneyime de tanık olmuştum. Her yeni yaşantı, cinsimin

tarih boyunca ve bugün de uğradığı haksızlıkların yeni bir yüzünü tanıttı bana... Elbette ki, zaman zaman bana ve cinsime haksızlık eden bireylere, kuramlara, geleneklere karşı öfkeyle doldum (hâlâ bazen öfkeliyim). Ama, feminiizmi öfkeli bir tepki olarak yaşadığım söylenemez. Kendisinin ve dünyanın farkında bilinçli bir kadın için, feminiizm hem doğal hem akılcı bir seçim.

İçgörümün geliştiği o yıllarda, benim için hem sığınak hem mücadele biçimi; hem özgürlük hem güven olan yazma eyleminin kadınlık bilincimle iç içe geçtiğini kavradım. Gövdemi ve ruhumu yasa boğan nice kadınlık deneyiminden, beynimde tomurcuklanan bir öyküyle kurtuldum; yeniden sağlığıma, canlılığıma kavuştum. Yazmak, sade ve “toplumsal kadınlığımın” değil, biyolojik varlığımın da parçası... “Kadın yazar” tanımını ben göğsümü gererek taşıyorum.

Bir ucuyla fevkalade kişisel bir süreç olan yaratma eyleminin, kişiliğimizin ana belirleyicilerinden, “toplumsal cinsiyetimizden” ve bireysel cinselliğimizden yalıtılabileceğini düşünemiyorum.

Kadınların yazdıklarının, cinsimizin dertlerinin bilincine varıp bu dertleri “anlatmakla” edebiyat düzeyine ulaşabileceğini savunduğum sanılmasın. Sanatsal yaratıcılık, kadınlık kederlerini varlığımızdan dışsallaştırıp tanımak ve tanımlamakla değil kendimizin bütün o dertlerin, saplantıların, baskıların, önyargıların, suçlulukların; aynı zamanda alçakgönüllü cömertliklerin, sevecenliklerin, dokunmaların bireşimi ve bütün bunlarla sürekli etkileşim içinde, sürekli devinen, bazen parçalanıp dağılan, bazen yeniden oluşabilen bir bireşim olduğumuzu sezebilmek ve sezdirebilmekle ilgili...

Biz kadınların yazma enerjisini sağlayan; üzerimize giydirilen geleneksel kimliğimizden, yani toplumsal cinsiyetimizin uysallığı ile ruhumuzun derinlerinde doğan

ve kendini gerçekleştirmek için tepinen “insan”ın başkaldırıcılığı arasındaki gerilim değil midir? Türkçenin kadınları başka sancılar da çekiyor. Doğu ile Batı arasında çarmıha gerilerek can vermiş koca bir imparatorluktan artakalan görkem ve sefalet... Bizi “bölgeciliğe” hapsedebilir... veya evrenselliğe ulaştırabilir.

Verimliliğimizi yaratan bu sancılardır; onları korkusuzca yaşadıkça güzelleşir yazdıklarımız; “içe işleyen” sanat katına ulaşabilir. Evet, içtenlik... Özgürlüğün ve özgünlüğün ilk şartıdır içtenlik... Ama, nasıl...

Dört kitap yazdım. Kimi öyküleri, uyanıveren bir esinlenmeyle kimilerini, aylarca, bazen yıllarca didinecek... Yazmanın başlangıçtaki saf mutluluğu, yoğun, düğüm düğüm bir serüvene dönüştü.

Yazdıklarım, yazdığım sürece beni ilgilendirir; onları tutkuyla severim, müthiş beğenirim... Bitirdiğim, hele de yayımlanmış öykülerime hayranlık duymak, evirip çevirip defalarca okumak gibi huylarım hiç yoktur. Kitaplarımı kendimden bağımsız varlıklar olarak değerlendirebilir, beğenir veya eleştirebilirim.

İlk kitabım *Kadınlar da Vardır* (1983) aceleci ve acemice bir iç dökme ve tanıklık kitabıydı. Okuyucusuyla hemen buluştu. Bir ödül kazandı. *Lanetliler* (1985) buruk bir kitaptı; anlatım biçimi oturmamıştı; içindeki bazı öyküler bodur kalmış romanlar gibidir. *Dullara Yas Yakışır* (1988) bir aşamayı yansıtır; burukluktan yeni bir umuda geçişi; “öykünün” tanımlanması zor tadını, sanırım, okuyucuya duyurabilir. *Onunla Güzeldim* (1991) içtenliği yaratabilmenin “anlatmaktan” öte yollarını, sezdirebilmeyi, dokunuvermeyi, uyandırırvermeyi denediğim bir kitaptır; sanırım güzel oldu.

45 yıllık hayatıma, artık kırışmaya başlayan yüzüme, aklaşan saçlarıma bakınca kızımı ve dört kitabımı görüyorum ve hoşnutluk duyuyorum.

Sanırım bazı şeyleri göğsümü gererek söyleyebilirim. Hiçbir zaman eğilerek bükülerek, ödünler vererek, bir şeylerin arkasına sığınarak veya kendime acındırarak payeler, makamlar, kazançlar, ödüller veya ödünler elde etmeye çalışmadım. Başkalarının zaaflarını asla kullanmadım. Vardığım her yere emeğimle, çabamla, mücadele ederek ama kimseyi çiğnemedim. Hayatın bana sunduğu güvenli bir çocukluk, iyi öğrenime ve yabancı dile ulaşabilme şansı gibi armağanlara her zaman teşekkür duyduğum. Güzellikler yaratabilmek, iletişim kurabilmek ve sorumluluk duyduklarımın hakları için mücadele ettim. Şimdilerde, Türkçeye ve kadınlara karşı sorumluluk hissediyorum. Bu mücadele hayata teşekkür etmenin bir yoludur aslında. Hiçbir zaman bir tür bağımlılık olan “soyut kazanma hırsı” için mücadele etmedim. Hatta yaşımla ilerledikçe kaybetmenin erdemlerini daha iyi kavıyorum. Küçük hırsların elinde biçimden biçime girenleri arada sırada hor görmek, orta yaşlarda kendime tanıdığım bir lüks.

Hakkım olmayan hiçbir şeye elimi uzatmadım. Bana haksızlık yapıldığında ise, sıradan yaşantılardaki yumuşaklığımı aldananları hayretten hayrete düşüren bir saldırganlıkla kendimi savundum. Kararlarımın hesabını önce kendime verdim. Önce kendimi sınamadan, bana atfedilen hiçbir payeyi benimseyemedim. Kendime ancak, üçüncü kitabımdan sonra “yazar” diyebildim!.. 1988’de kişisel bir kederden dolayı, edebiyata küsmüştüm. Küsebileceğimi sanmıştım. Dargınlık ancak altı ay sürdü. O zaman, yazmanın, organizmam için hava ve su kadar gerekli olduğunu anladım ve kendime “yazar”, giderek “kadın yazar” dedim... Şimdi iliklerime kadar “öykü yazarıyım”! Yazarlığuma haksızlık edilirse, onu da, icabında pençe atarak savunacağımı biliyorum ve bunu bilmek hoşuma gidiyor!..

Gündoğan Edebiyat, Güz 1992

SIRADAN BİR KADIN

Sevgili Füsün (Erbulak) benden *Broş* için bir günü-mü anlatmamı istediğinde, düşündüm: günümde, diğer çalışan kadınlarınkinden farklı ne vardı... Ev, aile ve iş sorumluluğu taşıyan herhangi bir kadın... Yirmi yıldır aynı adreste oturan ve yirmi yılı aşkın aynı eğitim kurumunda çalışan bir insan... Bu ne isyan ettirici istikrar... (Oysa bıkkınlık, tanımadığım bir duygu.) Garip bir uyum... Öyle mi? Yoksa, sıradanın dışına çıkan herkese müthiş katı ve hatta kıyıcı davranılan bir ülkede, hayatla, hiç olmazsa berabere kalabilmenin yolu mu?.. Belki de, yalnızca, iliklere sakınım işleten, küçük burjuva yetiştirilişlere dayanan yaşamların kendiliğindenliği...

Genç kızlığımda hep, sıradan bir kadına dönüşebil-meyi isterdim; birkaç çocuk doğuran, pazarları kek pişiren, kocasıyla birlikte arabalarını yıkayan, kocasının bir adım gerisinde saygılı bir sevgiyle bekleyen... Neden bunca güçtü, arzuladığım bu biçime girmek, anlayamı-yordum. İçimde büyüyen başkaldırıyı ve dıştan gelen, kendine benzemeyeni hayvansı bir sezgiyle ayırımsayıp oburca ezmeye çalışanların baskısını tanıyamıyordum. Yaralarımı sarıp, yeniden, sıradan hayata uymaya çalışı-yordum. Darbeler geldikçe, içimdeki, "Beni alt edemeye-ceksiniz, bir alandan sürgün mü ettiniz beni, öyleyse bir başka alanda var olacağım!" diyen ses güçleniyordu.

Bir kez, yazmanın hayatımın anlamı olduğundan, yazmaktan engellenirsem, ruhsal dengemin sarsıldığından, ekmek parası zorunluluğuyla gündelik hayatı sürdürmenin, hem de yazmaya uğraşmanın sinir bozucu yorgunluğundan söz ediyordum... İnsanın, Cumhuriyet'in ilk aydın kuşağından ana babasının içine yerleştirdiği sorumluluk duygusuyla başkalarını düşünerek yaşarken, bir yandan da "kendisi" olabilmek için verdiği mücadelenin umutsuzluğundan... "Erendiz Hanım, her alanda başarılı olmak isterseniz, elbette sinirleriniz bozulur," gibi sağır bir yanıt aldım duyarlı bir insandan! Böylesi bir yaşantının, nedeni belirsiz kör bir hırsla ilintisi olmadığını, bunun seçeneksiz bir durum; ezilmek, boyun eğmek, yok olmak, delirmek ve intihar etmeye karşı umutsuz bir varoluş mücadelesi olduğunu, edebiyat insanlarının bile içinde duymadığı bir ülkede ve dönemde yaşamak ne acı!..

Kırk üç yıllık varoluşum, sade bir çerçeve içinde, durmadan yeni renk ve biçimlerin belirlediği, renk ve biçimlerin başkalarına dönüştüğü akışkan ve saydam bir canlı gibi...

Bir günüm bu tablonun küçük ölçeğe yansıması... Gündelik ilişkilerin ince kabuğu altında yatan asıl hayatım, duygularım, düşüncelerim, sevgilerim, özlemlerim... "Evren Big Bang ile mi oluştu?", "Kadınlar nasıl kurtulacak?", "Sosyalizm, bunalımını aşabilecek mi?" derken, farkına varmadan yediğim "küçük kazıklar"; birkaçı bir araya gelince, pekâlâ hayatı zehir edebilen...

Unutulan bir ödeme, bürokrasiyle karşılaşmanın paniği... Kısır yazışmaların, hesaplamaların boğuntusu... Gündelik ilişkilerin alışılmamış ama kabul edilmişliğini zaman zaman sivri uçlu bir bıçak gibi paralayan ve can acıtan yabancılığı...

"Yakın" sözcüğünün gündelik anlamıyla, yakınımdayki insanlar, yazarlığımı uzun süre öğrenmediler veya

unuttular. Adım az çok duyulduktan sonra, kendilerine pay çıkararak benimsediler!.. Artık imzalı kitaplar, çoktan giz olmaktan çıkmış sorunlarına karşı tükenmez sabır istiyorlardı. Benimsemelerine tuhaf bir reddediş eşlik ediyordu. Kitapların dış hacmini benimserken, içeriğin oluşturulma sürecini tümünden unutup olmalı ki, sanki söz birliği etmiş gibi, hayatın dış biçimselliklerine değgin, benim için artık bir anlam taşımayan, giderek uzaklaştığım ve uzaklaşmak istediğim küçük etkinlikleri, törensellikleri durmadan anımsatıyorlar bana... Zamanımı talep ediyorlar... Sıradanlığımı vurguluyorlar...

Tutumları, gördüğüm güzel bir filmde, bir sanatçı için söylenen şu sözleri çağrıştırıyor: "Alt tarafı, o da herkes gibiymiş, bencil ve korkakmış, tıpkı herkes gibi..." Aynı filmde, bu yargıya verilen yanıtın alçak sesle dile getirdiği gerçeği, kimse hissetmek istemiyor... "Hayır, herkes gibi değil, kendince..." Belki de bağırarak gerek!..

Arada sırada almak zorunda kaldığım depresyon raporları için fısıltıyla özür dilemek yerine, onları bayrak gibi sallayarak, "Gelmeyin üstüme!" diye aslanlar gibi kükreyebildiğim gün daha rahat edeceğim, herhalde!..

Gene de, sıradan hayatla ilişkiyi kesmeyi (özlesem de – hem de nasıl!) bilinçle reddediyorum. Evet, sevgili okur, sıradan bir yaşam sürüyorum, bazen yüceltilerek bazen itilip dışlanarak, bazense ele geçirdiğim alanlardan "gönüllü sürgünler" yaşayarak... Kadın yazarları, kâğıda kaleme bulaşmış dişilik sınırları gibi gören bir ortamın acınası çirkinliğine ve böyle bir ortamda kadın yazarların kadın olma konusundaki bilinçsizliğine üzülecek... Benim gibi hüznünlü insanlara "nostaljik" diyorlar şimdilerde, yeni kavramlar ve yeni sözcükler üretmeye üşenenler... Oysa biz geçmişi değil, henüz yaşanmamış özlüyoruz!.. (Anıların pırıltısını silin, tarihte ne var, acıdan başka...) Biz geleceği düşünüyoruz. Yalnızlığımda, be-

nim gibilerin çoğulluğunu duyarak, tüm uyumsuzluklara karşın, daha büyük bir uyumun, geçmiş ve geleceğin uyumunu hissedebilmenin hoşnutluğunu yaşayarak sıradan bir yaşam sürüyorum. Üstelik bunun, küçük burjuvalığımla, güven arayışımla hiçbir ilgisi yok... Bugünü kuran sıradan, çirkin ve hantal sağlamlıktan ayağım bir kez kesildi mi, artık geleceği düşlemenin imkânsızlığını sezdiğimden...

Hoşça kal sevgili okur...

Broy, Mayıs-Haziran 1990, Sayı: 55-56

KADIN YAZAR

Benim yazarlığım, memleketimden uzakta yalnızlıktan üşümüşken, Cumhuriyetimizin ilk aydın kuşaklarına özgü (kadının aklını kabul eden ama gövdesini yadsıyan) tutuculukla biçimlendirilmiş bilincim, yarı yabancı olduğu genç kadın gövdemde içinde azap çekerken başladı. Basınca daha fazla dayanamayan bilinçaltımın itelemesiyle bilincimin bulduğu veya yarattığı bir çıkıştı bu... Yoksa, daha önceleri, hiçbir zaman yazarlık düşleri görmedim; bir şiir defterim hiç olmadı...

Hayat mücadelesinin, görevlerin ve sorumlulukların arasında, edebiyata duydukları şiddetli yakınlığa sahip çıkmamış bir aileden geliyordum. Annem ve babamdaki edebiyat yaratma eğilimini, onlar öldükten sonra keşfettim. Bu eğilim beni derinden etkilemiş olmalı. Gene de gençliğimde, kadınların içe dönük, bastırılmış yaşantısını sürdürmeseydim, ruhsal ortamımda yazarlık patlamazdı.

Daha sonraki içsel yaşantım bilincimle gövdemde tanışması, barışması ve bütünleşmesi diye özetlenebilir. Kendimle uyumum güçlenirken çevremle uyumum zayıflıyordu. Bunun, Türkiye'nin, hayatın her alanında müzmin bir hastalık gibi yaşadığı nitelik kaybıyla ilintisi var mıydı? Elbette... Ancak, başka bir nokta unutulmamalı. Kendimi keşfederken memleketimde (ve dünyada)

“kadın” olmanın ne anlama geldiğini de keşfediyordum. Çevremle ilgili keşfimi beğenmiyordum. İçimdeki başkaldırı büyüyordu. Yazarlık, başkaldırmanın bir yoluydu.

Kadın olmaktan memnundum; ama kendi koşullarımda... Benden belki de binlerce yıl önce saptanmış, haksız yere güçlü olanlara; beceriksizliklerini, sorumsuzluklarını, yeteneksizliklerini, sahte güçlülükler ardına gizleyenlere; baskıcılara hizmet eden koşullarda değil.

Kendi koşullarımı ve bir anlamda kendimi yeniden yaratma sürecidir yazarlık benim için. Onarıcı ve bütüncü.

Demem o ki benim yazarlığım kadınlık durumunun doğal bir parçası olarak doğdu, öyle büyüyüp geliştirdi, temel bir organ gibi.

“Kadın olmakla yazmak arasında karmaşık, çelişkili ve çoğu kez de acılı bir ilişki var,” diyor Fatmagül Berktaş.¹ Ne kadar doğru...

Bu ilişkinin yadsınması, yaratmanın ve yaratıcı sanatçının “cinsiyetsiz” (sözcüğün “doğal” ve “toplumsal” çağrışımlarıyla) bir süreç veya birey olarak algılanması ve tanımlanması, bence, eksik bir kavrayış.

Bu eksik kavrayışa biz kadın yazarlar, “kadın yazarlık” kavramını reddederek hizmet ediyoruz. “Erkek” sözcüğü Türkçemizde, neyse ki, “insan” sözcüğüyle kavramdaş değil. Dilimizin bu “lütfunu” silecek kadar güçlü, ne yazık ki, “kadın” sözcüğünün uyandırdığı “ikinci sınıflık” çağrışımları... Önyargılara nasıl karşı durmalı? Onları üreten kalıplaşmış değer yargılarının geçerliliğini sessizce kabul edip, böyle bir zemin üzerinde öz savununu yaparak mı? Yoksa yeni ve samimi değer yargıları arayışını asallaştırarak mı? Ben ikinci şıkkı seçerim. Birinci yolu

1. Fatmagül Berktaş, *Kadın Olmak, Yaşamak, Yazmak*, Pencere Yayınları, İstanbul, 1991.

benimsemeyi (hele de bir kadın için) kişinin kendisiyle çevresi arasındaki etkileşim üzerine yeterli bilince ulaşmaması olarak görürüm... “Kadın yazar” olmadığımızı ileri sürerek ne “ikinci sınıflıktan”, ne “ikinci sınıflık suçlamalarından” kurtulabiliriz.

Dünyanın her yanında, “yeni kadın” bölünmüş bir insandır; geleneksel kadınlık imgesiyle yenilikçi değerler arasında, karakterinin, uzlaşmacı yanıyla başkaldıran yanı arasında... Çağdaş Batı edebiyatı kadının bölünmüşlüğüne dile getiren yapıtlarla doludur. Bizim edebiyatımızda bölünmüşlük acısının en son ve en güzel örneklerinden birini *Ölü Erkek Kuşlar*² adlı romanında, İnci Aral veriyor. “SUNA” diye isimlendirdiği kahramanının iç çatışmasında. Uzlaşmacı, ürkek (“evcil” diyor buna İnci Aral, ne güzel bir niteleme) SU ile “hayır” demesini bilen, korkusuz NA arasındaki acılı mücadelenin hikâyesidir İnci Aral’ın romanı.

Bizim (kadın yazarların) özgünlüğümüz, duyarlılığımız işte bu çatışmadan beslenir. İç kavgamızı hissedip, tanıyıp sahiplenmemizden; ve bizi zıt yönlerle çeken evcilliğimizle başkaldırımızı yeni ve özgün bir bireşime ulaştırabilme çabamızdan. İki yanımıza da sahip çıkacak iç gücü geliştirmek zorundayız. Kavgamızı görmemek, yok saymak veya zıt yanlarımızdan birine teslim olurken öbürünü köktenci bir ameliyatla kesip atmak; sonra da hiçbir şey olmamış gibi davranmak ne kişiliğimizi geliştirir ne sanatımızı... Ancak kekemeleştirir bizi, içtenlikten uzağa düşürür, yapıtımızda yinelemelere, ikinci sınıflığa kaymamıza yol açar; kendimize yakıştıramadığımız ürküntülü geri çekilmelerle yersiz ve zamansız çıkışlar arasında tükenmemizi kolaylaştırır.

2. İnci Aral, *Ölü Erkek Kuşlar*, Özgür Yayınları, İstanbul, 1992.

Biz hem “SU” yuz hem de “NA”... Yadsımak, niçin? Bir kadının –hele de sıranın dışına çıkmaya çalışıyorsa– çevresi her zaman tuzaklarla doludur. İçimizdeki tuzağa düşmek, niçin?..

“Yeni kadın”³ dünyanın hiçbir yerinde henüz doğmadı. İki yüzyıldır kadınlar bu doğumun sancılarıyla kıvranıyor. Sanırım, sancılar bizimki gibi tarihlerine kuşaklarca suskun kadınlar gömmüş; Doğu ile Batı arasına sıkışmış bir coğrafyada daha da acımasız.

Gene de bu azaptan korkmamalıyız, ne de onu ve kendimizi tanımaktan... Biz aslında çok ilginciz...

Kadın yazarlara ve onların okurlarına, sevgilerle...

Damar, Mart 1992, Sayı: 12

3. Anais Nin, *Yeni Duyarlılık / Kadına ve Erkeğe Dair*, çev. Sıdıka G. Orhon, AFA Yayınları, İstanbul, 1991.

“KADIN YAZAR?”

“Kadın doğulmaz, kadın olunur,” der kadın filozofların önde gelenlerinden Simone de Beauvoir. Belki şaşıracağsınız ama “baba” Freud’un dediği de farklı değildir. Koca dâhiyi, onun kavrayışından yoksun kimi takipçilerinin kabataslak ve indirgemeci, bazen saptırmacı yorumlarından tanırız çoğumuz ve Freud’un “anatomi yazgıdır” önermesine tepki duyarız. Oysa Freud büyük keşfi ve kuramı psikanalizin kadınlıkla ilişkisinden söz ederken şöyle der:

“Psikanaliz ‘kadın’ın ne olduğunu tanımlamaya kalkışmaz; ‘kadın olma’ denen hadiseyi sorgular, doğuştan çifte cinselliğe eğilimli insan yavrusunun nasıl ‘kadın’a dönüştüğünü anlamaya çalışır.”¹

Açıkça görülüyor ki, Beauvoir ve Freud aynı oluştumdan söz etmektedirler; insan yavrusunun ailede başlayan sosyalleşme sürecinden, bu sürecin cinsiyet kimliği üzerindeki belirleyici etkisinden. Birisi oluşumun daha toplumsal görüngüleriyle, öbürü –yani Freud– toplumsallığın bireyin derin benliğindeki, bilinçaltı izdüşümleriyle ilgilidir. Kadınlık ile dişilik aynı şey değildir.

1. Lisa Appignanesi, John Forrester, *Freud’s Women*, Penguin Books, 2000.

Peki, “kadınlık” nedir? İnsanların yarattığı –yükselirken bir yandan da doğayı çökerten– uygarlıklar olmasa, herhalde kadınlık ve dişilik, erkeklikle erillik örtüşecekti; dahası Homo sapiens türünün dişi ve erkek bireyleri, evrim yelpazesinde insana yakın konumda bulunan birçok canlı türünde görüldüğü üzere çifte cinsel davranışlar sergileyecekler, dolayısıyla birçok bakımdan hayli benzeşeceklerdi. Kadınlık ve erkeklik insan varlığında, fizyolojik ve biyokimyasal kökenine uygun tarzda, niteldense nicel bir özellik olarak kalacaktı. Oysa fark büyüdü; o kadar büyüdü ki hayatı birlikte kurma ve yürütme durumundaki kadınlar ve erkekler bazen diyalog bile kuramıyorlar.

“Kadın olma” bir baskılanma durumudur, tıpkı erkek olma gibi. Bastırılan, önce insan yavrusunun başat cinsiyetinin yanındaki “öteki” cinsiyetidir. İş bu kadarla kalmaz. (Uygarlığın karmaşık dokusundaki her ögeyi “kadınsı” ya da “erkeksi” diye sınıflandırmayı kısıtlayıcı buluyorum; ama, kısa bir metnin sınırlılığında, göreliliği ile iletişim kolaylığı açısından bu yetersiz ama işlevsel sınıflandırmaya başvurmak zorundayım.) Kişilik yapılarının “kadınsı” ve/veya “erkeksi” diye tanımlanan nitelikleri de sosyalleşme süreçlerinde başat cinsiyete göre bastırılır. Böylece “Erkek adam ağlamaz”, “Erkek adam hovarda olur; hem sever hem döver”! Biz kadınların payına ise suskunluk, sabır, sadakat ve gözyaşı düşer. Ailenin sevgi yükü kadının omuzlarındadır. Bu yük paylaşılmadığı zaman taşınamayacak kadar ağırlaşır; böylece hayatın en sevinçli pınarlarından anaç sevgi bile kadın için bir ceza-ya dönüşebilir. Kadını saran suskunluk, erkek egemen toplumsal yapı ödünsüzleştikçe koyulaşacak, kadına yakın alanları –örneğin cinselliği ve evlatlarla ilişkili duyguları– herkes için kapsayacak, böylece erkekler de bir anlamda seslerini –gözyaşlarından sonra– yitireceklerdir.

Geleneksel kadın imgesinin yazmak, yazdığı metni imzalamak ve yayımlamak gibi etkinliklerle bağdaşmadığını vurgulamaya gerek var mı? Türkü yakmak, ninni söylemek, mani düzmek, oya işlemek, yarattığının içinde sessiz ve kimliksiz kaybolmaktır kadına uygun düşen. Bütün coğrafyaların halk sanatları, ağırlıklı olarak kadın yaratıcılığının üstünde durur.

Kadınlık ve erkeklik sosyal rollerinin kurgusallığı gün gibi açıktır. Etten ve kemikten insanlar böyle değildir; ne kadınlar bunca edilgen ne erkekler böylesine katıdır. Ama gün gibi açık bir başka gerçeklik daha vardır; o da bu rolleri içeren senaryoların her zaman her yerde sahneye konuyor olmasıdır. Böylece hayatlarımıza yalan, çıkmamacasına girer ve bireylerin kişilik ve ruhsal yapılarını çarpıtan baskılara beşikten mezara maruz kalışı pahasına sürer. Hepimiz imgelerden köklenen gerçek acılarımızın sahici faturalarını en yakınlarımıza çıkarırız. Sonuçta hepimiz eksilmiş ve sakatlanmışızdır, kadınlar ve erkekler! Hayatlar gerçekten de paramparçadır! Bu senaryoları kim yazmakta, rol dağıtımını kim yapmaktadır? Gelenek, genel geçer ahlak! Gelenek ve genel geçer ahlak kimin işine yarar? Elbette ki egemen sınıfın. Engels ne kadar haklıdır! Tarihteki ilk toplumsal işbölümü, toprağa yerleşme sürecinde cinsiyet temelinde gerçekleşmiştir. Toplumda var olan cinsiyet hiyerarşisi iki kişinin ilişkisine olduğu gibi yansır: Erkek patrondur, kadın proleter. İnanmayan, geleneksel ve/veya gelenekçi aile yapılarındaki karıkoca ilişkilerine baksın! Egemen sınıf tarihte hep erkeklerden oluşmuştur. Kleopatra'lar, Kösem Sultanlar, kıvrak zekâları, hırslı tabiatları ve tarihin rastlantıları sayesinde erkek egemen yapının boşluklarından yararlanıp var olabilmiş kadınlar kuralı bozamaz! Egemen sınıfın sömürü yordamı değiştikçe, toplumun kadınlara karşı benimsediği ayrımcılık yöntemlerinin biçimi değişir

durur, çağlar boyunca. Biçim deyip geçmeyelim... Aşiret uygarlığının kadını aile içinde infaz edebilen ahlakı ile postmodern küresel kapitalizmin kadın cinselliğini bir reklam metasına dönüştürmüş tüketim ahlakı² bir olur mu, bir tutulabilir mi? Cinsiyet ayrımcılığındaki özün değişmesi ise, uygarlığın temelindeki, insan yavrusunu kadına ve erkeğe dönüştüren çekirdek ahlakın cinsiyetçi direnci nedeniyle gerçekten çok zordur. (Psikanaliz tam da bu direnç sürecinin röntgenini çekmiştir.) O kadar zordur ki, insanlığın kardeşliği ülküsünü gerçekleştirme uğrunda en kapsamlı ve örgütlü tarihsel deneyim olan sosyalist uygulamalar, cinsiyetçi direnci kıramamıştır; tersine, cinsiyetçiliğin marazi filizleri yeni yapılanmaların tabakaları arasında sürüp onların köhneleşmesini –en azından kadınların hayatları açısından– kolaylaştırmıştır.

Gene de, dünyanın kuzeybatısına iki yüzyıl önce yerleşen “aydınlanma devrimi”nin insan aklını dinsel ve din dışı geleneklerin sultasından kurtarma çabası başlangıçlı beri –her ne kadar bu atılımlar sınıf çelişkilerinin ikiyüzlülüğüne bulanmışsa da– “yeni kadın”ın yaratılma süreci hep gündemde! “Yeni kadın” nedir? Yanıtı henüz tam bilen yok! Oluşma sürecinde bir varlığı tanımlayabilmek mümkün mü? Yeni kadının geleneksel kadından nasıl ve ne kadar başkalaştığı, yaşadığı coğrafyanın haline ve geçmişine, kadının kişisel tarihine, sınıfsal durumuna, doğuştan getirdiği kişilik özelliklerine, daha kim bilir nelere bağlı. Kesin olan şu, “yeni kadın” kişilik yapısı olarak, biraz erkeksileşmiştir! Daha atak, daha etkin, emeğinin içinde sessiz ve kimliksiz kaybolmaya daha az yatkındır. Bir metin yazmak, altına adını koymak, yayımlayıp toplumun karşısına yazdığının sorumluluğunu taşıyarak tek

2. Seçil Büker, Ayşe Eziler Kıran, *Reklamlarda Kadına Yönelik Şiddet*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1999.

başına çıkabilmek “yeni kadın”ın kişilik ve etkinlik tayfına dahildir. “Yeni” özellikler kadının bir erkeği sevmesine ya da anne olmayı dilemesine engel değildir. Kadının kimlik, kişilik ve etkinlik alanları ev içlerinden dışarıya doğru genişlemiştir. Evcil ve sessiz bir varoluştan, Engels’in terimini kullanacak olursak “ev içi köleliğinden yola çıkılan ne müthiş serüven! Öykülerde, romanlarda anlatılmaya değmez mi? Peki, “yeni kadın”la uyumlu hayat kurabilecek “yeni erkek” nerde? Yani yaşam alanı ev içlerine doğru derinleşmiş adam? Biraz kadınsılaşmış olan? “Yeni erkek” yetişmedikçe, yaşam “yeni kadın” için yeni çatışmalar ve yeni yükler, yeni bölünmeler demektir. Edebiyat için ne müthiş malzeme! (Bu arada, çevremizde hayli “yeni kadın” adayı var; güzel de, kaç tane “yeni erkek” adayı görebiliyorsunuz?) Kimi feministlerin “androjen” yapı diye tanımladıkları –yazımın başında değindiğim “kadınsı” ve “erkeksi” insani özellikleri varlığında toplamış, böylece felsefi anlamda (elbette biyolojik anlamda değil)– bir başka kurgusalıktan ibaret olan “insan” imgesini gerçekleştirmeye biraz daha yakınlaşmış olan kişilik yapısı, hem “kadın yazar” kavramının doğduğu ve geliştiği hem de kolayca yadsınabileceği ortamdır.

Doğduğu ortamdır: Sadece, “androjen” kadının, yazarlığı imkân dahiline sokan toplumsal varlığı nedeniyle değil. Onun ötesinde, yaratıcılığa kapı açan bir başka psikolojik gelişme söz konusudur: Erkek egemen uygarlığın ağırlığı altında çatlayıp yarılan “insan” varoluşunun, yitirdiği doğal bütünlüğe yeniden yönelme çabası, kendi içine, varlığın bastırılmış kaynaklarına yolculuk. Birçok kadın, kendi dışılığını, dışılığının geleneksel kadın imgesiyle örtüşüp çatıştığı alanları, yani kişiliğini keşfederken ve bölük pörçük varoluş malzemesinden tüm bir “insan” yaratmaya uğraşırken keşfetmiştir yeteneğini ve yaratmıştır hem yapıtlarını hem kendini.

“Androjen” kişilik yapısı, “kadın yazarlık” kavramının yadsınmasına da yol açacaktır, kaçınılmaz olarak. Zira “androjen” terimini işitmemiş bile olsak, biyolojik cinsiyeti ne olursa olsun yazardan okur olarak beklediğimiz, onun “androjen” bir zekâ olarak davranabilmesi, yani kendini hem kadın kahramanlarının hem erkek kahramanlarının yerine koyabilmesi, onları derinden kavrayabilmesi, iki cinse mensup kurgusal kişileri başarıyla canlandırabilmesidir. Aksi halde, yazınsal yapıtın dengesi zaten bozulacak ve yazar kısmen de olsa başarısızlığa uğrayacaktır.

O zaman soru şudur: Erkek egemen kültürün baskın olduğu toplumsal ortamlarda, cinsiyeti erkek olan yazar, androjen kişilik yapısına ne kadar yönelebilir? Koşulların iç dinamiği bunu dayatır mı, kadına dayattığı gibi? Göçebe ve köylü bir tarihin oğulları ellerine kalemi aldıklarında, yitirdikleri gözyaşlarına kavuşabilirler mi?

Dil Dergisi (A.Ü.), Mart 2001, Sayı: 101

KADIN EDEBİYATI/KADINLARIN EDEBİYATI

“Türk edebiyatı”, “Fransız edebiyatı”, “burjuva edebiyatı”, “halk edebiyatı” gibi ulusal ve sınıfsal çağrışımlı ayrımlamalar kimseyi şaşırtmaz da, “kadın edebiyatı” dendi mi herkesin tüyleri diken diken olur! “Edebiyat dışı sınıflandırmalara başvurmanın sakıncaları”ndan söz etmek, o zaman akıllara düşer; erkekler, “Bu terim de nerden çıktı başımıza!” diye irkilir; kadınlar, “Edebiyatta da mı gettoya hapsedileceğiz!” diye telaşlanırlar. Kadınlıkla ilgili her şeyin ikinci sınıf olduğu önyargısı gücünü hissettirebiliyorsa bir ortamda, böylesi terimlerin gerek saldırı gerek savunma amaçlı saptırmalara uğrayacağını peşin peşin kabul etmekte yarar var kanısındayım.

(Burada bir parantez açıp hayatın içinden iki saptama aktarmak isterim:

1- Latife Tekin’in *Sevgili Arsız Ölümü*’nün yeni yayımlandığı günlerdi. Kadınlara ait bir alt kültürün olup olmadığı tartışılıyordu. Arkadaş grubumuzdaki kırsal kökenli erkekler, köyde erkeklerin bilgisi dışında bir kadın hayatı olamayacağından çok emindiler. Böyle bir olasılık onlara akıldışı geliyor ve niyeysel onları biraz da sinirlendiriyordu.

2- Şimdiki saptama çok kereye özgüdür: Çeşitli ortamlarda ve zamanlarda, farklı bağlamlarda söz konusu

olmuş menopoz, kürtaj gibi kadınlık deyimleri hakkında erkekler “anılan konuda ehil olunamadığından mesuliyetsizlik beyan eden” bir bilgisizlik arz etmişlerdir!)

Oysa “kadın edebiyatı” yalın bir kavramdır ve basitçe, cinsiyeti kadın olan yazarın kadınlığını unutmadan kaleme aldığı yazınsal metinler anlamına gelir. Yazarın çok katmanlı bir kişilik-kimlik olduğunu ve özyapısının dilediği bölümünü öne çıkartarak yazabilme özgürlüğüne okur olarak saygı duymamız gerektiğini vurgulamaya gerek var mı? Kadın edebiyatı yalnızca kadınlar okusun diye yaratılmaz –doğal ki edebiyatın tüm okurlarına seslenir– yazarı yaratma enerjisini kadınlık bilincinde bulunduğu için bir zorunluluk olarak doğar. Aksi halde zaten edebiyat olamaz, hevesli girişimler olarak kalır.

Kanımcı kilit soru şudur: Kadınların cinsiyetlerini unutmadan kaleme aldıkları metinlerde “kadın edebiyatı” terimini olumlayacak denli, diğer “edebiyat dışı edebiyat sınıflandırmalarına” –örneğin ulusal ve sınıfsal ayrımlandırmalara– olanak veren ortak nitelikler kadar güçlü kesişme noktaları var mıdır? Bu soru bizi bir başka soruya iletecektir: Gerçekten de kadınlara ait bir alt kültür var olmuş mudur ve bu temel edebiyata yüceltilebilmeye uygun mudur?

Erkekler kadın yaşantılarını paylaşmayı reddettikleri sürece bir kadın alt kültürünün varlığını sürdüreceği çok açık değil midir? Tipik bir örnek verelim: Tüm geleneksel kültürlerde doğum olayına müdahale etmek kadınların işidir; dolayısıyla doğum erkekler için ürkütücü gizemini korur. Yeni biçimlenmeye başlayan daha paylaşımcı kültürlerde ise baba doğumhaneye girebilmekte ve eşinin ağrılı doğurma çabasına ve çocuğunun doğma mücadelesine elinden geldiğince destek olmaktadır. Elbette ki baba için yoğun bir duygusal deneyimdir bu; ve cinsiyeti erkek olan bir kadın doğum hekiminin duyguların basıncından

uzak ve zaten öyle olması gerekli tanıklığından çok ayrı tutulmalıdır. Babaninki tanıklık filan değildir; anneninki-ne eş değilse de yakın bir yaşantıdır. Doğum kadınlara ait bir alt kültür kaynağı olmaktan çıkmıştır.

Erkekler kadın yaşantılarını paylaşmayı reddettikleri sürece, kadın gövdesinin maddesel koşullarının ve geleneksel kadınlık rollerinin dayatmaları elbette ki kadınlara mahsus bir psikolojik ortam –ortak duyuşlar, sezişler, düşünceler, kanılar, bakış açıları– yaratacak ve bu ortam kendi ifade biçimlerini bulacaktır. Kadınların erkek yaşantılarını paylaşmaları, örneğin meslek sahibi olmaları elbette onları değiştirir; ama değişen kadın hayatının genişleyen akışını kesecektir değişmeyen hayat biçimleri! Peki, bu engelleme kadınları nasıl etkileyecektir?

Erkek egemen ahlakla uyumsuzluk yaşamayan erkek ve/veya kadın kişiler (uyumsuzluklarını bastıranlar veya çıkar uzlaşmalarına çevirebilenler) gerçekte kadınlara ait alt kültürden rahatsız filan değildirler; habersiz de değildirler. Bu alt akıntı yüzeyi zorlamaya başlayınca rahatsızlık başlar ve çeşitli biçimlerde kendini ortaya koyar. Kadınlık deneyimini sanata dönüştürmek elbette varlığını kısıtılmış hissedenden çağdaş kadının koşullarını aşmasıdır bir anlamda. Bu kadın, bilgiç karşı çıkışlarla karşılaşacaktır: Kadınlık deneyimi, özellikle evcil yaşantılar, edebiyata dönüştürülmeye değmeyecek dar alanlardır! Oysa kimse kayış başında çile dolduran bir fabrika işçisinin, ya da hayatın yavaş yavaş sönüşünü mütevekkil bekleyen bir yaşlının, pinekleyen bir kasabanın aynı derecede biteviye olan yaşantılarının edebiyata yansımalarını yadırgamaz. Belki üstünde durulması gereken şudur: Kadınlık deneyimlerinin insanlığın ortak bilincinde çok da berrak olmaması, onları kendiliğinden edebiyat için yeterince işlenmiş malzeme haline getirmez. Kadınlık yaşantıları edebiyatın hammaddesidir, diğer

bütün yaşantılar ve insanlık halleri gibi. Kendini gerçekleştirmeye imkânları kısıtlanmış, hayatını yakınlarının –san-ki onlar fiziksel özörlölermiş gibi– hizmetine adanmış buluveren kadın –kalemi eline boşalma ihtiyacıyla değil, yaratma tutkusıyla alıyorsa– evcil boğuntusunu, bıkkınlığını, okuru bıktırmayan bir biçimle yoğurabilmeli, kadınlık deneyimini insanlığın ortak kültür mirasıyla kaynaştırabilmelidir. Örneğin, durmadan çöp üreten mutfak, kire pasa bulanık ev içleri, kaosa yürüyen yaşam dizgeleri için ne yaman bir metafor oluşturabilir! Süngerin su emişi gibi enerjiyi ve zamanı soğurur evcil uğraş; kadın durmadan yeniden başlar ve ne denli çabalarsa çabalasın tüm emeği eninde sonunda tüketimin doymak bilmez uçurumsu ağzında hiç var olmamışa dönecektir. O, dışı bir Sisypheos değil midir? Herhalde “dar alanları” anlatacak kadın yazarın bu bakışlıkları üstüne düşünmesi gerekir.

Türkiye’de “kadın edebiyatı”nı ve kadınların edebiyatını –konunun çevresinde dönen tüm çelişkili tartışmalarla birlikte– öne çıkartan yalnızca kadın yazarların çabaları değildir. 20. yüzyılda kadın hayatlarının geçirdiği somut aşamalar ve kadınlığın toplumsal imgesindeki farklılaşmalar, üretilen yeni mitler, beklentilerin ve mitlerin gerçeklerle çatışmaları, bu karşılıkların cinsler arası ilişkileri nasıl etkilediği, hiçbir, özellikle yüzyılın ikinci yarısında erkeklerin yarattığı edebiyatta yeterli karşılığını bulamamıştır. “Kadın edebiyatı”nı ve kadınların edebiyatını önemli kılan biraz da bu eksikliktir. Niçin böyle olmuştur? Doğuştan gelen eğilimlerle kadınların kadınları, erkeklerin ise erkekleri daha iyi anlatabildikleri savunabilir mi? Sanmıyorum. Göçebe ve feodal bir tarihin oğulları için –yazar bile olsalar– erkek olmanın kadınlara dair her şeyi bilmeye yetmediğini ve alçakgönüllü bir acemilikle öğrenmeye başlamanın ise kendileri için de

bir yaşam zenginliği anlamına geldiğini kavrayabilmenin pek müşkül oluşudur, belki de sebep!

Herkesin “8 Mart Dünya Kadınlar Günü” kutlu olsun ve dileyelim herkes için yeni bir başlangıç olsun.

Dünya Kitap, Mart 2001, Sayı: 113

KADIN VE DUYARLIK

Kadınlara yöneltlen sayısız suçlamalardan biri duygusallık, bir diğeri anlayışsızlıktır. Duygusallık ile, mantıklı olamama; anlayışsızlık ile, eşlerinin dünyayla ilişkilerini kavrayamama kastedilir. Bu suçlama kadının kendi dar dünyasının dışında hiçbir şeyi değerlendiremediği anlamını taşır. Zira, çoğunlukla kadının dünyasında, dış dünyanın temsilcisi, eşinden başkası değildir. Gerçekten de “anlaşılamadığından” yakınan kocalar epeyce çoktur. “Anlaşılamadığından” dem vuran evli kadınların sayısı hayli kabarıksa da çevrenin yaklaşımı bu iki durumu farklı kılar. Genelde “anlaşılamamış” koca haklı bulunur. Kadın içinse, “bunalımlı, doyumsuz” yargısına varılır.

Sözcüklerin, sözlük anlamlarına şöyle bir bakalım: “Duygusal” sözcüğünün karşılığı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “ruha işleyen, ruhu duygulandıran, mantıktan çok duygulara dayanan” olarak verilmiştir. Bir de “duygu”nun karşılığına bakalım. Bu sözcüğün anlamı “duyabilme, gönülde uyanan yankı ve tepki”dir. “Duymak” karşılığı verilen anlamlar –ister fizyolojik, ister psikolojik içerikli olsun– kendi dışındaki bireylerin ve nesnelerin “varlığı” üzerine “bilgi edinmekle” ilgilidir. Öyleyse “duymak” tüm psikolojik hayatımızın, ilgilenmenin, anlamamanın, kavramanın, iletişim kurmanın ve sevmenin başlangıcıdır. “Duyar-

lı” olma ise, “duyar olma”, duymaya ve duygulanmaya açık olma hali diye tanımlanmıştır.

Kadınlar, anlayışsızlıkla, kendi dar dünyalarının ötesiyle ilgilenmemekle suçlanırken, demek ki, duygudan yoksun olmakla, duyarsızlıkla da suçlanıyorlar. Kadınlar, insanlığın ve ataerkilliğin gözünde “duygusallık” ile “duyarsızlığın” kesiştiği garip ve ters bir konumda duruyorlar.

Kadınları “duyarsız” ama “duygusal” olarak betimlemek, onları dış dünyaya sağır, kendi kendine yönelik, dar, kısır ve sağlıklı bir yolun yolcusu diye baştan mahkûm etmektir.

Ataerkil kültürün bu acımasız yargısı acaba ne kadar doğrudur? Her klişeleşmiş kavram gibi, burda da bir gerçek payı olduğunu kabul etmek zorundayız. Ataerkillik kadının karşısında, hem yargıç hem savcı gibi durmakta, onu bir yandan suçlarken, öte yandan suçladığı şeye onu koşullandırmak için elinden geleni yapmakta, koşullandırmayı reddeden olursa cezalandırmaktadır. Nitekim, aklıyla mantığıyla davranan bir kadına, “soğuk, katı, sevecenlikten uzak, kadınsı değil” etiketini, dış dünyaya göstermelik olmayan gerçek bir ilgi besleyen bir kadına da “kötü ev kadını, kötü eş, eviyle ailesiyle ilgilenmeyen eksikli anne” damgasını yapıştırmaya hepimiz hazırızdır.

Demek ki kadınlara bu duyarsız-duygusal konumu kabullenmekten başka yapacak pek bir şey kalmamaktadır. Yüzyıllar boyunca, kadınların arasından erkeklere oranla az sayıda sanatçı çıkmasını, sanırım yoksun bırakıldıkları eğitimin eksikliğiyle olduğu kadar, yargılanıp hapsedikleri, bu çıkışı olmayan kısır ruhsal durumla da açıklayabiliriz. Bireyin kendini tanıması çevresini tanımasıyla, çevresini kavrayabilmesi kendini çözümlemesiyle gerçekleşebileceğine göre, dış dünya olmaksızın kişi “kendisi” bile olamayacağına göre, dışa kapalı bir duygular sisteminden sanatçı denilebilecek bir bireyin çıkabilmesi olası değildir.

Öte yandan her şey zıddıyla birlikte var olmaktadır ve kadınların kültürel kökenli bu sağırılığı, onların “insan” olabilmeye, gelişmeye duydukları özlemin yüzyıllardır bastırılmış olan potansiyeliyle birlikte seyretmektedir. Kadınların üzerindeki baskılar biraz hafifleyince, aralarından peş peşe yazarlar çıkartmaları bu potansiyelin fışkırmasından başka bir şey değildir. Kısıtlı kadın yaşamını aşabilenler, bunu yalnızca kişisel çabalarıyla başarmış sayılamazlar. Onlar tüm insanlığın kültür mirasçıları oldukları kadar, kadınların kuşaktan kuşağa ilettikleri bastırılmış potansiyellerinin de ürünleridir.

Ve kadın sanatçıların yapıtlarında, çoğu kez erkek meslektaşlarınıninkilerden üstün bir duygululuk vardır. Bunu saptamak için uzağa gitmeye gerek yok. Türkiye’nin kadın yazarlarının romanlarına, öykülerine, piyeslerine bakmak yeterli. Bu yapıtlarda, bayağı bir duygusallığın ucuzluğundan çok uzakta, ince bir duyarlığın titreyişini herhalde kimse yadsıyamaz. Genelde “kadınca duyarlık” diye isimlendirilen ve –“kadınca” nitelemesinin içerdiği “ikinci sınıf olma” anlamından herhalde alındıkları için olacak– bizzat böylesi yapıtların yazarlarının bile sahip çıkmak istemedikleri bu duyarlığı erkek yazarlarda her zaman bulmak mümkün olmuyor.

Bu olgu bize ne gösteriyor? Birincisi, “kadınca” olan her şeyin ikinci kalite olmadığını ve biz kadınların böylesi suçluluklardan kendimizi kurtarıp kendi değerlerimize sahip çıkmamız gerektiğini! İkincisi, ataerkil kültür tarafından erkekler gibi yanlış bir güçlülük kavramına (duygularını bastırarak, giderek öldürerek güçlü olmaya) koşullanmayan kadınların, kendi koşullanmalarını, yani dar bir hayat çerçevesinde yaşama yazgılarını aşabilirlerse eğer, temel insan duyarlığına daha kolay ulaşabileceklerini!

Kadınlardaki duyarlığın, ana olabilme durumları gibi hormonlarına ve anatomilerine bağlı, biyolojik kökenli

bir nesne olduğunu hiç sanmıyorum. Kadınların duyarlılığı, erkeklere duygulanmayı yasaklayan ataerkil kültürün onlara duygularını yaşayabilme hakkını tanımasına bağlıdır. Çocuksu sevinçler ve gözyaşları, korkular, kaygılar kadınlara yasak değildir. Kadınların, duygularını yaşarken “kılıbık” ya da “eşcinsel” gibi damgalar yemekten çekinmelerine hiç gerek yoktur. Duygular kadınların en güçlü silahı ve en zayıf noktasıdır. Doğru yönlendirilmediği zaman, aklın dizgininden tümüyle yoksun bir duygusallık batağına gömülebilecek olan “duygularını yaşayabilme”, kadınlara yaşamı tüm yüzleriyle duyumsayabilme, evreni kucaklayabilme şansını da tanır.

Cinsiyetlere göre farklılaşan duyarlıklar olmayıp ortak bir insan duyarlığının varlığı olasıdır. Tolstoy, *Anna Karenina*’nın; Flaubert, *Madame Bovary*’nin; Henry James, *Bir Kadının Portresi*’nin; Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna*’nın; Sait Faik, *Kayıp Aranıyor*’un satırları arasından, “Ben erkeğim!” diye bağırılmazlar. Belki onlar ortak insan duyarlığını yakalamış sanatçılardır. Ancak, edebî değerleri yüksek olmasına karşın, yapıtları buram buram erkek şovenizmi tüten erkek yazarlar çoktur. Eğer, temel bir “insan duyarlığı” varsa, erkeğin, ataerkilliğin “güçlü erkek” imgesini aşip ona ulaşabilmesi o kadar da kolay değildir. Kadının yazgısına karşı kendi adına yürüteceği bir başkaldırı ona bu duyarlığın yollarını açabilir. Oysa erkeğin başkaldırması değil, başkalarının (kadınların) adına kendi üstün konumundan vazgeçmesi gerekmektedir ki, herhalde bu daha zordur.

Kadınlar duygularını sanat yoluyla ifade etmeye kalkıştıklarında, neden çoğunlukla edebiyata, edebiyat türleri arasında da öykü ve romana yöneliyorlar? Niçin aralarından çok az sayıda şair çıkıyor?

Akla en önce gelen neden, tabii ki sanat kolları arasında edebî metin yazmanın, kendini ifade edebilmenin

en kolay ve sözcüğün gündelik kullanım anlamıyla en ekonomik yolu olmasıdır. Öykü, hatta roman yazmak kendini müzik, resim, fotoğrafla ifade etmek gibi özel bir eğitim ve pahalı fiyatlara sahip olunabilen cihazlar istemez. Kadınların kısıtlı geleneksel yaşamları içinde böylesi özel eğitime erişebilmeleri zaten başlı başına bir zordur.

Neden, öykü ve roman da, şiir değil? Öyle sanıyorum ki şiirsel imgeleri yaratabilmek, duyguları, düşünceleri, izlenimleri, saptamaları düzyazıya dökmekten –farklı bir kişisel yaratıcılık istemesinden öte– daha derin bir kültürel birikimi, en azından pek çok şiirin özümленerek okunmasını gerektirir. Bu da özel bir zaman ve yoğun bir dikkat demektir. Kadınların böyle bir yoğunlaşmayla şiir okuyacak zamanları olduğunu hiç sanmıyorum. Bir kadın kucağında bebeği biberonunu emerken, tek gözüyle çocuğunu gözleyebilir ve diğer gözüyle –şaşı olma pahasına– bir öykü ya da roman okuyabilir. Ya da otobüste ineceği durağı şaşırmamaya çalışırken gene bir şeyler okuyabilir. (Kendisinin ve çevresinin gözünde kötü eş ve anne suçlamasına uğramak istemiyorsa, okuyacak daha uygun bir zaman ve mekân bulması pek olası değildir!) Mutlak bir yoğunlaşma istemeyen böylesi bir okumayla, belki elindeki yapıtın ruhuna tam varamaz, ama gene de zihninde bazı kavramlar biçimlenir; bazı dil ustalıklarını, edebî incelikleri kesinlikle kaçırmaz ama gene de yazarın vermek istediği mesajın ve çizdiği kişiliklerin özünü yakalar. Hızlı bir dikkatle yetinen bu tarzla şiir okunabileceğini ya da okunan şiirin tadına varılabileceğini hiç sanmıyorum. Şiir, okurundan yavaş, incelikli, usul usul ama derinlemesine ilerleyen bir dikkat ve mutlak yoğunlaşma ister; bir dizenin okurun kavrayışında saydamlaşabilmesi için bazen, dönüp birkaç kez üst üste okunması gerekir. Şiirdeki imgeler çözülmezse şiir okumanın ne

anlamı kalır? Bu iş, kadın için lükstür. Kadın bir şiir kitabına harcayacağı zamanda, cildi fazla kalın olmayan üç roman bitirebilir.

Şiir okumanın gereksindiği yoğunlaşmanın çok daha şiddetlisinin şiiri yaratmak için gerekli olduğu bellidir. İnsanı şaşırtan, her türlü açıklamanın dışına taşan yaratıcılık örnekleri her zaman var olabilir. Ama genelde, kadınlardaki yaratıcılığın şiir yoluyla ifade bulabilmesi, bin bir işin ve sorumluluğun yirmi dört saate sıkıştırıldığı kadın hayatında güçtür. Kadınlar duygularını yaşar ve öteye geçerler. Bir duyguya onu şiirsel bir imgeye damıtabilecek kadar gömülmelerine zaman izin vermez. Çok kalın çizgili bir örnekleme yapalım. Balkonunda günbatımını izleyen bir kadın düşünelim. Bu kadın karşısındaki doğa olayına ve bu olayın kendisinde uyandırdığı duygulanımlara gerektiğince dalıp gidemez. Ya ocakta yemeği yanıyordur, ya içerde çocuğu ağlıyordur, ya kocası ondan bir fincan kahve ister, ya da kadın –yaşamda yalnızsa eğer– günbatımının güzelliğini yaşayacağı yerde, bu güzelliği paylaşacak bir erkeğinin olmamasına dertleniyordur!..

Kadınlara –çok yüksek gelir düzeyinde yaşayanların dışında– gündelik hayatın işçileri olmaları; sıradan aile düzeninin pek de göze görünmeyen, hep küçümsenen altyapısını yaratan insan kesimini oluşturmaları, onları çoğu kez duygulanmanın gereksindiği zamandan ve enerjiden yoksun bırakır. Zira bazen, “yorgun bedenler”, “sürekli sevgiyi bile kaldıramaz”¹... Uğraşılacak küçük ve “somut” işler kadınların duyarlılığını ve soyutlama yeteneğini küntleştirir. (Kadınlara duygusuzlukla suçlanmalarının bir nedeni de belki budur. Ne kadar da rahatsız edici biçimde, emekçi sınıfların burjuvazi tarafından incelik ve

insani duygulardan uzak olmakla suçlanmasına benziyor!) Şiirse edebiyatın en “soyut” türüdür. Bir gün kadının bastırılan birikimi patlayacak, küntleşen duyarlık yeniden keskinleşecekse, bunun, en kestirme anlatım biçimiyle yani düzyazıyla olması kimseyi şaşırtmamalıdır.

Kadınlar ezilen bir grup olmaktan çıktıklarında, hiç kuşkumuz olmasın aralarından şairler de yetiştireceklerdir.

Saçak, Kasım 1985, Sayı: 22

KATHERINE MANSFIELD

Çağımız öykücülüğünün büyük isimlerinden Katherine Mansfield Yeni Zelandalı narin bir kızdı. Otuz beş yıllık ömrünün iki hasretini çok sevmiştir: Birinci Savaş'ta yitirdiği erkek kardeşini ve doğduğu ülkenin doğasını. Yeni Zelanda doğasına borçluluk duyardı; çünkü kardeşi ve Katherine çocukluklarını onun koynunda yaşamışlardı.

Katherine Mansfield günce tutardı; bu güncelerin sayfalarında yitirdiği kardeşe mektuplar yazardı; mektupların birinde şöyle diyordu: "Şiirin kıyısında titrediğimi duyumsuyorum, hep... Badem ağacı, kuşlar, bulunduğu yer, o küçük koru, göremediğin çiçekler, uzanıp baktığım pencere, seni omuz başımda düşlerken... Sana uzun bir mersiye yazmak isterim. Belki şiir olmaz bu. Belki düzyazıyla ama özgün bir düzyazıyla..."

Sanatçının eşi Middleton Murray, Katherine'in ölümünden sonra, sağlığında yayıncıların "vezinsiz, kafiyesiz" diye geri çevirdikleri şiirlerini derlerken, şöyle diyor: "Bu özgün düzyazı onun yaratıydı. Kullandığı dil kristal berraklığında, gökkuşağının güzellikleriyle dopdoluydu. Tanımlaması çok zor... Bir başka edebiyat dehasına şiirler yazdırtacak şiirselliği, Katherine hikâyelerine koy-

muştı. Nasıl düzyazısı alışılmışa benzemiyorsa, şiirleri de alışılmış şiire benzemezdi.”¹

Virginia Woolf, 1917’de başlayıp, Katherine’in 1923’te ölümüne dek süren dostluklarının ardından, Katherine’in düzyazısı için, “Kıskandığım tek metin,” diyecektir. Çağlarının önüne fırlayan kadınlardır ikisi de. Katherine’in sağlığı yüzünden sık sık çıktığı yolculuklara ve Virginia’nın kapalı kişilik yapısına karşın, yaratıcılıklarında, “kadının” konumuna duydukları tepkide ve savaş karşıtı düşüncelerinde temellenen sağlam bir dostluğu yaşarlar.²

Bu dostluğun dışında Katherine sisli, yağmurlu Londra’da yalnızdır. Eşi mi? Onu en iyi Virginia bilir. Katherine, tüberkülozla pençeleşirken, eşinden gelen desteğin ihtiyaç duyduğunun nasıl da altında kaldığını Virginia’ya anlatmıştır.

Katherine’in yüreğindeki çatlak belki hikâyelerinde belirmez. Büyük yazarların gerçek kişiliklerinin içten ifadelenişini, bazen, ancak alçakgönüllü yapıtlarında bulabiliriz.

Katherine Mansfield’in ruhunun özü, belki dehasıyla biçimlendirdiği hikâyelerindense, kimsenin okumaya-çağını düşünerek karaladığı şiirlerindedir. Doğaya ve güneşe, çürüyen ciğerlerine karşın yitirmedeği taze sevinçle tutkun; kardeşinin ölümüyle yitirdiği eş ruha bir daha hiç rastlayamamış, arayışları boşuna, yalnız ve kırgın çocuk...

Çağdaş Türk Dili,

Nisan-Mayıs 1992, Sayı: 50-51

1. *Poems by Katherine Mansfield*, (Ed.) Middleton Murray, Constable and Co. Ltd. Londra, 1930.

2. Lyndall Gordon, *Virginia Woolf: A Writer's Life*, Oxford University Press, Londra, 1984.

KATHERINE MANSFIELD ŞİİR ÇEVİRİLERİ¹

UÇURUM

Sessizliğin uçurumu ayırır ikimizi
Bir kıyıda sen, bir kıyıda ben
Duyamam, göremem seni, ama bilirim, ordasın
Çocuksu adını haykırırım
Yankılanan sesimi senin sesin sanırım
Bir köprü kurmalı, nasıl?
Söz mü, dokunma mı, hiçbir
Gözyaşlarımız belki, derdim eskiden, doldursun
uçurumu
Şimdiyse, koyver derim uçurum kahkahamızla titresin

GÜNBATIMI

Bir demet gün ışığı düştü
Kabaran denizin üstüne, kaldı orda
Vurdu kendini sağa sola, solgun
Bir canlı gibi yargılı ölüme
Ve sevdalı aydın güne
Ah, gölgeli akşamda kanat çırpın da kim
Diye haykırdı acılı

1. Çeviriler Eréndiz Atasü'ye aittir (1990). (Y.N.)

Benim için mi geldiler
İnledi koca dalgalar: Sus yok bir şey
Ne göreceksin ki, bakma
Ama kaldırdı beyaz kollarını
Sakladı pırıltılı başını
Sokuldu dalgalara, küçüldü durdu
Yatıyor dalgaların acımasız dizlerinde
Ölmüş bir demet gün ışığı
Düşüyor gölgelerin kuşları

FIRTINA

Ormana koştum sığınmak için
Soluk soluğa, hıçkırarak
Sarıldım bir ağaca
Sert kabuğu yastık, sanki başıma
Koru beni dedim, yitik bir çocuğum
Ağaç gümüş damlacıklar yağdırdı yüzüme, saçıma
Yeryüzünün bir ucundan esti bir rüzgâr
Ormanı kamçılایarak
Gümbürdedi koca yeşil dalga
Patladı başımın üstünde
Yalvardım, lütfen koru beni
Ama rüzgâr uçurdu pelerinimi, yağmurla islandım
İnce ırmaklar toprağı yardı, bataklığa gömüp fidanları
Bir çıldırı nöbeti sarmıştı yeryüzünü
Boğuluyordu dünya, bildim,
Fokurdayan mağarasında uzayın
Yalnızdım
Küçücük böcekten bile küçük, korkmuş
Sonra birden, bilmem neden, yengi benimdi
Açıklığa koştum
Pekâlâ öldür beni diye haykırarak
Diniverdi fırtına, güneş kanatlarını açarak
Dingin yüzdü

Gümüş bir göldü gökyüzü
Yüzüme kapattım ellerimi kızararak
Güldü birlikte ağaçlar, salınıp nazlanarak

RİNGİTAKİ VADİSİ

Dalgalanan ey sarı çiçek vadisi
Güzelim ı ışık
Kalbi yeryüzünün, altuni kızıl
Dururum aralarında, memelerime yükselir
çiçeklerin
Vurur bana dalgaları
Sihirli altuni denizin

Çıplak kalbi yeryüzünün
Canlanır öpüşüyle güneşin
Sarı pelerini yaz mevsiminin
Gülen toprağın üstüne atılıvermiş
Ilık toprağın güneşin ılık lığında
Öpüşüyle tatlı soluğu

Dalgalanan ey sarı çiçek vadisi
Güzelim ı ışık
Gizemli evliliği yeryüzüyle
Ateşli güneşin
Âşığına bir kadeh sunar güneş
Altuni şarap taşar
Toprak bir meşale yakar
Evren tutuşur
Cömert zenginliği saçılır aşklarının
Dururum aralarında, memelerime yükselir
çiçeklerin

KADIN YAZAR-KADIN İMGESİ

"Sanatçının erkeği kadını mı olur? Sanatçı sanatçıdır!" türü yargılara pek sık rastlamaktayız.

Resim ve müzik gibi sanatların özel tekniklerinden süzülen yaratıcılıkla kıyaslandığında; yazardan (veya ozandan) okura dolaysız akışta beliren yazınsal yaratıcılık, bu yargıyı doğrulayabilir mi?

Yani bir kadın veya bir erkek, doğduğu andan, kalemi eline aldığı an arasında ailenin, toplumun, geleneğin, hukukun, kısacası tüm kültürün kendisi için biçtiği ve üzerine giydirdiği "kadınlık" ve/veya "erkeklik" kimliklerinden soyunup, ortak insanlık özüne ulaşabilir mi? "Ulaşmalı mı?" demiyorum. Ulaşabilir mi?.. Sanmam...

Hele, bireyin iç dünyasıyla uğraşan çağdaş edebiyatta özellikle erkek yazarın önyargılarını aşıp, canlandırdığı kadın imgesinin (roman veya öykü kişinin) iç dünyasına girebilmesi çok zor!

Anımsayalım: Flaubert, "Ben, Madame Bovary'yim!" der. Kuşkusuz klasik roman çerçevesinde bir şaheser yaratmış olan Flaubert kendince haklıdır. Ancak, onu haklı kılan, klasik roman yazarının kişilerine uzaktan bakması değil midir? Okuyucunun roman kişilerini uzaktan görmesini sağlayan, tam da bu bakıştır, işte.

Oysa çağdaş edebiyat, tüm çağdaş sanatlar gibi izle-

yenin (okuyucunun) katılımını, zaman zaman roman ve öykü kişisiyle özdeşleşmesini, onda kendisini bulmasını; özdeşleşmese bile, bu kişi üzerinde yoğun biçimde düşünmesini ister. Şimdi düşünelim, çağdaş edebiyatın dev erkek yazarlarından hangisi unutulmaz kadın imgeleri yaratabilmiştir? Kafka'nın öncü dehası mı? Hayır... Hemingway mi? Belki... *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*'un İspanyol devrimcisi Pilar Ana... Faulkner mı? Belki... *Döşegimde Ölürlen*'deki Addie Ana...

Pilar, iç dünyanın eylemle çakıştığı bir tarihsel ortamda, İspanya İçsavaşı'nda dövüşür. Addie ise ölüm döşegindedir. İki kadın da genç değildir.

Türk edebiyatına dönelim. 20. yüzyılın ikinci yarısında, edebiyatımızın kadın imgeleri dersek; akla ilk gelecekler, büyük olasılıkla Yaşar Kemal'in Meryemce ve Fakir Baykurt'un İrazca Anaları olacaktır. Doğurganlık çağı çoktan kapanmış, iki yaşlı kadın...

Bu bir rastlantı mıdır? Hayır...

Cinselliği etkin daha genç kadınları, hele onların iç dünyalarını (bireyin iç dünyasının cinselliğiyle yakın etkileşim içinde biçimlendiği bilimsel bir gerçektir) anlatırken; erkek yazarların cinsiyet ve/veya cinsellik çağrışımı önyargıları engeller dikmektedir!..

Bu önyargıların ılımlılarını, kadın imgelerini yalnız cinsel nesneler olarak çizebilen köy romanlarının tümünde; ilginç aşırılıklara varanlarını ise, örneğin Bekir Yıldız'ın yapıtlarında bulabilirsiniz. Bana inanmıyorsanız, bir de köy kökenli kadın romancımız Latife Tekin'in romanlarındaki kadınlara bakın: Erdemleri ve kusurlarıyla nasıl canlı, kıpır kıpır ve erkek yazarların düşlediğinden ne denli farklıdır!..

Gerçekten de son dönem erkek yazarlarımızın köy ve/veya kent yaşamını yansıtan romanlarındaki kadınlar bir türlü can bulamaz! Bu romanları izleyerek (çoğu yazıldıkları dönemi yansıtır) Türk kadınının kulluktan "Cum-

huriyet yurttaşlığına", aydın (genellikle sosyalist aydın) kimliğine; veya köylülükten yurtiçinde veya dışında işçiliğe; ataerkillikten feminizme doğru yaptığı yolculuğun izdüşümünü fark etmek de mümkün değil!..

Bu yolculukların yazınsal yansımalarını izleyebilmek için, Nezihe Meriç, Adalet Ağaoğlu, Sevgi Soysal, Ayla Kutlu, Tomris Uyar, Latife Tekin, İnci Aral gibi yazarlara başvurmak gerekir.

Türk kadınının tarihsel süreçlerden nasıl etkilendiği, toplumsal ve özel yaşamını nasıl gerçekleştirdiği bu yazarların kitaplarındadır. Kadın yazarlarımızın yapıtları, bin yıllarca susturulmuş kadınlarımızın seslerini aramalarının öyküsüdür, aynı zamanda. Kim bilir, belki biz kendimizi tanıdığımızda, erkekler de bizi daha iyi anlayacaktır.

Çağdaş edebiyat iç dünyalarla ilgilidir, dedim. Cinselliğe dokunulmadan, iç dünyalar hissedilebilir mi? Sanmam...

Son dönem edebiyatımızdaki kadın imgeleri –kadın kaleminden çıksa da– yetersizdir. Cinsellikleri yoktur bu kadınların (burada cinsellik konusunda yürekli davranan Pınar Kür'ü ayıralım). Nathalie Sarraute'un dediği gibi, edebiyat yapıtını büyük kılan "mutlak gerçeğe varma tutkusuyla" –kolaya kaçmadan ve bedeli ne olursa olsun– irdelenmemiştir cinsellik... Kadın imgesi, yazarın varmaya çalıştığı düşünsel planların taşıma aracıdır sanki... Bu ak-sama, kurgusu kusursuz, dilsel tatlarla bezeli birçok yapıt için geçerlidir. (Örnekse, Adalet Ağaoğlu'nun üçlemesindeki Aysel figürü. Ağaoğlu'nun şiirsel yapıtı *Ruh Üşümesi* ise cinselliği değil, yoksunluğunu anlatmaktadır.)

Çağdaş edebiyatın "gerçek" bir kadın imgesi yaratabilmesi için, kadın yazarın kendi kadınlığıyla, erkek yazarın ise hem "kadınlık durumu" hem kendi erkekliğiyle, gerçek tutkusuyla yanarak yüzleşebilmesi gerekir. İnsanlarımızın henüz, bu ruhsal özgürlüğe hazır olduğunu sanmıyorum.

EDEBİYATIMIZDA KADIN DUYARLIĞI¹

Yazınsal yaratıcılık kurallara sığamayacak kadar dinamik bir olgu. Yaratıcılıkta birçok farklı etmen söz konusu; etmelerin arasında çoğu çelişkili olan etkileşimler de var. Yaratıcılığın gizleri henüz tam olarak çözülmüş değil. Bilim bu konuda emekleme safhasında. Onun için bu karmaşık olguda ileri sürülebilecek her savın bir karşı savı var muhakkak ve her ikisi de akla uygun geliyor bazen ve birtakım örneklerle desteklenebiliyor, gerçekliği birtakım örneklerle ortaya dökülebiliyor. Mesela desem ki, “Yaratıcılıktaki en büyük faktörlerden biri duygulardır” –ki, böyle düşünüyorum–. Gerçekten çok genel geçer bir şey söylemiş gibi oluyorum ama iyi bir edebiyat okuyucusu bana hemen bir karşısav olarak şunu getirebilir: “Borges diye koca bir yazar var, adam sadece zekâ ve kültürle yazıyor. Mükemmel şeyler koyuyor ortaya.” Doğru. Ama diyebilirim ki kendim de bir yazar olduğum için Borges’in çok iyi bir yazar olduğunu anlayabiliyorum ama onun yazdıklarını yüreğimde hissedemiyorum. Dolayısıyla Borges’i, haddim olarak ya da olmayarak, çok fazla sevmiyorum...

1. 1994 TÜYAP İstanbul Kitap Fuarı’nda gerçekleştirilen “Edebiyatımızda Kadın Duyarlığı” isimli panelden.

O zaman gerçekten genel geçer kurallar yerine, yaratıcılık denen ve aslında kendi içimizde olan olguya biz yazarlar tekil olarak hangi yollarla ulaşabiliyoruz, ona nasıl dokunabiliyoruz, onu nasıl harekete geçirebiliyoruz, belki bunları tartışmak daha anlamlı.

Cinsiyetle, kadın olmak ya da erkek olmakla duyarlılığın ilişkisine gelince: Bu çok daha açık bir alan. Yaratıcılık kadar gizemli bir alan değil bu. Neden açık? Çünkü duygularımızın kökeni gövdemiz ve gövdemizin irade dışı işleyişi. Duygularımız aslında –bu hiç romantik bir şey değil ama– birer biyokimyasal süreç ve bu süreçlerin hiçbirinde hormonlar dışlanmış değil. Bizim tüm duygularımızda, bu biyokimyasal etkileşimde hem kadınlık hem erkeklik hormonları etkili; ama elbette insan gövdesinde, o gövdenin baskın cinsiyetine ait hormonlar daha ağır basmakta. Bu da bir gerçek.

Şimdi demek ki biyolojik varlığımızla duygularımız arasında biz istesek de istemesek de, beğensek de beğenmesek de “yakın” bir ilişki var.

Gelelim toplumsal cinsiyetimize. Yani toplumun kadına ve erkeğe biçtiği geleneksel rollere. Toplumsal cinsiyet tanımını bana daha uygun geliyor. Biyolojik cinsiyetle ikisini bir arada kullandınız mı, ikisi birbirini tamamlıyor. Toplumsal cinsiyet alanında formüle edilmiş şeyler yarım saat konuşmaktan daha güzel iletebiliyor mesajı. Çünkü çok berrak bir alan bu. Erdal Atabek ne diyor: “Kışkırtılmış Erkeklik Bastırılmış Kadınlık.” Hemen çıktı tablo ortaya. Yani kadınlığın hem cinsel ahlakla fizyolojik cinselliği bastırılıyor hem de toplumun değer yargılarında vefakâr, fedakâr, cefakâr kadın imajı geçerli olduğu için aynı zamanda toplumsal etkinliği bastırılıyor. Erkekinki de durmadan, “Aslan oğlum,” vb. diyerek kışkırtılıyor. Mazhar-Fuat-Özkan’ın “Sen Neymişsin Be Abi” sözleri geçen bir parçası var. İşte kışkırtılmış erkeklik. Affi-

nıza sığınarak biraz müstehcen konuşacak olursam, erkeklik organının boyutlarından cüzdanının şişkinliğine, sevgili listesinin uzunluğuna, arabasının markasına kadar sürekli “sen neymişsin be abi” diyen toplumsal bir yapı.

Cinsiyetimizle duyarlıklarımızın gerçekten çok yakın ilişkisi var. Ancak bu duyarlıkların, yaratıcılık kanalıyla edebiyat yapıtına aktarılması nasıl bir şey? Elbette yaratıcılık da aslında bilinçaltından fışkırıyor. Dolayısıyla insanın hem biyolojik cinsiyetinden hem de toplumsal cinsiyetinden bağımsız olamaz. Çünkü bilinçaltımız her iki cinsiyetimizin de izdüşümleriyle dolu. Ancak yaratıcılıkta tek etmen bilinçaltından kaynaklanan duygular olmadığına göre, yazar bilinçli veya sezgisel bir seçim yapıyor, yapıtını ortaya koyarken. Bazen cinsiyetle ilgili duyarlılığını, bazen de başka duyarlıklarını öne çıkartıyor. Bu yurttaşlık bilinci olabilir, bu sosyalizm bilinci olabilir, bu Orhan Pamuk örneğinde gördüğümüz gibi yazınsal metinlere duyulan tutkulu bir ilgi olabilir vb. Demek ki birebir yansıma söz konusu değil, diye düşünüyorum.

Gelelim “kadın yazardan” ne anladığıma. Dünyada aşağı yukarı 200 yıldan beri, Fransız İhtilali’nden bu yana yeni bir kadın tipi oluşmakta. Henüz hiçbir yerde oluşmuş değil bu, ama oluşmakta. Bu yeni kadın aslında gerçekten bölünmüş bir varlık. Bunu İnci Aral’ın *Ölü Erkek Kuşlar* romanında çok güzel görüyoruz. İki kutbu var kadın varlığının. “Evcil” diyor birisine İnci Aral, öbürüne ise “başkaldıran”. Evcil taraf ve başkaldıran taraf. İkisi kadını iki ayrı kutba çekiyor. Bütün dünya bunu yaşıyor ama kültürler kuzeyden güneye doğru, batıdan doğuya doğru sıralandıkça kadının yaşadığı bu içsel gerilim artıyor. Ben zannediyorum ki birçok kadın yazarın yaratıcılığını ortaya çıkartan gerilim, işte bu evcil yanıyla başkaldıran yanı arasındaki gerilimdir. Bu, sanıyorum toplumsal cinsiyetle, giderek biyolojik cinsiyetle ilişkilidir.

Kadın yazar olmayı, ben, kadınların yaşadığı özgöl dertlerin anlatılmasından öte bir şey olarak düşünüyorum. Demin tanımlamaya çalıştığım durumun içerisindeki bu çelişkiler birçok sıkıntı demek, saplantı demek, kompleks demek, baskılar, önyargılar ve altını çizerek söylemeliyim, suçluluk duyguları demek. Ayrıca güzel şeyler de var tabii; alçakgönüllölük gibi, cömertlik gibi, sevecenlik gibi, cinsellik gibi. Bütün bu karmaşık dokunun içerisinde kendimizi algılamak ve o şekilde anlatmak diye düşünüyorum kadın yazar olmayı.

Bütün bu öğeler arasında bir denge durumu kadın olmak. Bu denge çok kolay bozulabiliyor yeni kadın için ve tekrar kuruyorsunuz dengenizi. Yaşam tekrar bozuyor, siz tekrar kuruyorsunuz. Şahsım için konuşacak olursam, yazarlık, bu dengelerin tekrar kurulmasının ve korunmasının bir yolu benim için.

Varlık, Mart 1995, Sayı: 1050

KADIN EDEBİYATI VE BİR SEMPOZYUMUN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Geçtiğimiz günlerde Bilkent Üniversitesi'nin Türk Edebiyatı Fakültesi ve Merkezi özenli ve özverili bir çalışmayla, kadın yazarlarımızı, eserleri üzerinde edebiyat-bilimsel incelemeler gerçekleştirmiş araştırmacılarla ve geniş bir dinleyici-okur kitlesiyle buluşturdu. Neden yalnızca “yazar” değil de “kadın yazar”? Hayatın pek çok alanında olduğu gibi edebiyatta da daha az şanslı olan kadınlardan yana “pozitif bir ayrımcılık” mı söz konusu, hani politikadaki “kadın kotası” gibi?

“Kadın edebiyatı gerçekten var mıdır?”, “Kadın duyarlılığı nedir?” gibi soruların edebiyatla ilgilenen zihinlerde bile berrak yanıtlar bulamadığı, edebî açılardan doyurucu geçen, sempozyumdaki tartışmalardan gözlemlenebiliyordu.

Oysa “ulusal” edebiyatlardan söz etmek kimseyi şaşırtmaz. Edebiyatın malzemesi dil, yani ulusal (ulusçu demiyorum) bir ortam olduğuna göre, bu doğaldır. Ancak sınıfsal nitelendirmeler de (örneğin “burjuva edebiyatı”) aykırı gelmez kimseciklerin kulağına da “kadın edebiyatı” yadırganır. Cinsiyetimiz de tıpkı ulusal ve sınıfsal kimliklerimiz gibi kişiliğimizin parçası değil midir? Denilebilir ki ulusallık ve sınıfsallık, içine doğduğumuz ortamın olduğu kadar, özgür seçimimizin de belir-

tisidir; kişi ülkesini ve sınıfını değiştirebilir; ancak bedenini değiştiremez, varlığımıza dair bu ilkel ve ilksel durumda direnmek niye? “Acaba,” diye sorarım, “kadın ya da erkek oluşumuz değiştirilemeyen doğal süreçler midir?” Hayır, tıbbın müdahalesiyle cinsiyetini değiştirenlerden söz etmiyorum. Yetiştirilişimizin, bizlerden beklenen ve bizlere öğretilen toplumsal davranışların kadın ya da erkek olmaya katkısı unutulabilir mi? Herkes bilir ki kadınlık ve erkeklik biyolojik durumlar olmaktan öte toplumsal, geleneksel yani kültürel bileşkelerdir; toplumbilimcilerin deyişiyle bedenlerimizin üstüne bir de “toplumsal cinsiyetlerimizi” kuşanmışızdır. Ve pekâlâ biz kadınlar, dar gelen bu giysiden kurtulmak isteyebiliriz. Sanırım, “kadın edebiyatı” tanımının kadın yazarlar tarafından bile garipsenmesinin bir nedeni, kadın olma durumunun entelektüel düzlemde ele alınıp, üzerinde yaratıcı düşünce geliştirmeye pek de değer bulunmayışıdır! Bir diğer neden, kadınlara, “Ne ‘erkek’ kadın!” diye iltifat edilen ülkemizde, erkekçi değer yargılarını biz aydın kadınların bile ayırımına varmadan içselleştirmemizdir. Konuşmacılardan Aslı Erdoğan’ın deyişiyle kadın yazarlarımızın “aynı gemide olduklarını” çoğu kez hissedemeyişleri de bundan değil midir?

Zihinleri karıştıran bir diğer etmen gelişmiş bir kişiliğin –yazarın– tek bir kimliğe indirgenemeyeceğidir. Elbette yazar biyolojik ya da toplumsal cinsiyet kimliğiyle yaratmak zorunda değildir. Aydın kimliği, politik görüşleri vs. gibi çok çeşitli süzgeçlerden geçirerek sözcüklerde biçimlendirebilir yaratıcı gücünü.

Öyleyse “kadın edebiyatı” nedir? Ayrıntılarda yoğunlaşan, ev içlerini ya da kadınların çilelerini dillendiren metinler mi? Kanımca, kadın duyarlığıyla yaratılan yazınsal yapıtlardır “kadın edebiyatı”. Öyleyse “kadın duyarlığı” nedir? Orkestraya benzer duyarlık, duyguların ve dü-

şüncenin etkileşiminden doğan bileşik bir ruh hali, bir algılama ve tepki verme ortamıdır. Duygunun kökeni ise “duyu”dur, gövdesel bir işleyiş. Ataerkil kültürlerin ikiyüzlü cinsel ahlakı, tüm deneyim alanlarında –çocuk yetiştirme ve ev işleri dışında– kadını güdük bırakmaya eğilimli, erkeği ise özellikle cinsel gücüyle böbürlenmeye kışkırtan tavrı, kadınlarla doğal “şehvet”, erkeklerle bir o kadar doğal olması gereken “şefkat” arasına duvar çekmiştir. Böylece farklı niteliklere dönüşür kadınların ve erkeklerin haz ve elem duyuları! İnsan soyunun temel duyarlığı ikiye çatlamıştır... Kadın olup da bu hüznü durumu sezmek mümkün mü? Adalet Ağaoğlu, Tomris Uyar gibi kadın kimliklerini geri çeken edebiyatçıların kalemlerinden bile sızar bu hüznün –ve iyi ki de süzülür sözcüklerin aralarına– metni derinleştirir. Kadınların yüzyılların ağırlığıyla suskunluğa gömülmüş duygularına ses veren Ayla Kutlu’nun; yapıtlarında geçmişle hesaplaşan, kadın belleğini, dolayısıyla kadın kimliğini – bellek kimliğin anahtarı değil midir, yittiği an kimiksizdir– izlekletiren İnci Aral’ın, feminist olmasalar da –kim bildirilerin de vurguladığı gibi– kadın duyarlığına sahip çıktıkları açık değil midir?

Cinsler arası uyumsuzluk, kadınların erkek ruh hallerini çözmelerini engelleyemese de –yaratıcı enerjimizi ve yıllarımızı onları anlamaya harcadığımızdan olmalı– erkeklerin baştan “anlaşılmaz” diye tanımlanıp mahkûm edilmiş kadın ruh hallerine ulaşabilmelerini güçleştirir. Yaşantıda ve yaratıda pek çok örneğine tanık olduğumuz gibi. Sempozyumun açılışında konuşan Adalet Ağaoğlu’nun dikkatimizi çektiği üzere, nüanslar ustası Tanpınar’ın bile kadın kahramanın bunalımını yeterince veremeyişi –kim bilir belki sezemeyişi– gibi!..

Radikal, Nisan 1999

“KUYULAR, SESSİZ KIZLARIN KUYULARI”

Erich Fromm yıkıcılığın kökenlerini incelediği o benzersiz yapıtında (*The Anatomy of Human Destructiveness*, Penguin Books, 1977) insan soyunda saldırganlığa ve kıyıcılığa yol açan birincil etmenin kişilik yapısının baskılanması olduğu savını ileri sürer. Kalıtımsal ve çevresel etmenlerden öne koyar karakter gelişimindeki engellenmeleri. Bireyin kendini geliştirme ve gerçekleştirme ihtiyacı, temel fizyolojik ihtiyaçlara eşdeğer bir ruhsal durum, bir enerji potansiyelidir ve bu hayat enerjisi baskılanırsa şiddete dönüşür: Başkalarına ya da özvarlığa yönelik bir yıkıcılığa.

Ayla Kutlu –hiçbir öyküsü birbirine benzememesine rağmen, ilk okuyuşta, “Bu metin Kutlu’nun kaleminde çıkmış,” dedikten– o kendine özgü söz ikliminde insan yıkıcılığını inceliyor, *Zehir Zıkkım Hikâyeler*’de.¹ Ayla Kutlu’nun hiç de yöresel olmayan hikâyeleri çoğunlukla belli bir yöreden doğmuştur: Hatay. Hatay’ı coğrafyası ve tarihiyle kavrayıp anlatmak, insanı anlatmaktır; çünkü Hatay çeşitli kökenlerden kişilerin ve grupların birbirini sevdiği, birbirine destek olduğu ve birbirine kıydığı

1. Ayla Kutlu, *Zehir Zıkkım Hikâyeler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.

tarih kesitlerinin odak noktalarından biridir. Orada insanlık macerasının neredeyse tüm renklerine rastlamak mümkündür.

Ayla'nın farklı öykülerindeki ortak tonu yaratan, bu yöreden kaynaklanan ve edebiyata damıtılan malzeme-
dir, belki de. Yazar, yörenin renklerini, rüzgârlarını, yer-
yüzü şekillerini imgeselleştiren metaforlarla kişilerine
yaklaşır, çevre-kişilik etkileşimini vurgulamak üzere.

İkinci ortak renk acıdır. İnsan ıstırabı, özellikle ka-
dınların ıstırabı. Ayla Kutlu yörenin kırsalını da anlatır
da, kentte yoğunlaşır. Anadolu kentleri feodal yerleşim-
lerdir. Ortaçağ kentleridir bunlar (en azından yakın tari-
he kadar böyleydi). Burjuva güdümlü sanayileşmenin
parçalı, karmaşık, önyargıcı yapısını ve o buruk yalnız
özgürlüğünü sergilemezler. O nedenle dayanışma başat-
tır, o nedenle "farklı" o kadar da "öcü" değildir, tarih bo-
ğazlaşmaları dayatmadıkça! Büyük bir aile gibi yaşayan
mahalle aynı nedenlerle baskıcıdır, hem de nasıl! Özellikle
kadınları ezer! Birey asla kendini gerçekleştiremeyecek,
şiddet feodal kent uygarlığının ayrılmaz ögesi olarak, er-
keklerde –töreyle uygun tarzda– kıyıcılığa, kadında –gene ge-
leneklere uyarak– içbükey bir yay çizip kendine döne-
cektir. Mazohizmin kadın soyunun değişmez niteliği ol-
duğu efsanesinin mimarı, kadına fiilen başka bir yol bı-
rakmayan feodal düzenin ta kendisi değil midir?

Son günlerde ülke kamuoyu olarak yeniden farkına
vardığımız kadın intiharları... (Kadınlar hep intihar et-
miştir bu "intihar-özürlü" ülkede!² Yoksulluğun, çaresiz-
liğin arttığı, şiddetin amansızlaştığı koşullarda daha da
çok kadın kıymıştır canına. Şimdilerde Güneydoğu'da,
büyük kent varoşlarında ve cezaevi koğuşlarında olduğu
gibi.)

2. Tam da burada, nasıl hatırlamazsınız Fakir Baykurt'un *Tırpan* romanını!

Ayla Kutlu'nun iki bölümlük kitabının bir bölümü "Kadınlar ve Kuyular" adını taşır. "Kuyular, sessiz kızların kuyuları" (s. 211). Kadın hayat karşısında edilgendir, hayatın yürütücüsü ise erkek. Bu ilkel işbölümü, cinsler arasındaki, bu katılığı tariflere sığmaz kesin sınır, kadının karşısına hayatın zulmünün hep bir erkek yüz olarak çıkmasından başka ne sonuç verebilir ki? Erkeğin uyguladığı sömürü ve haksızlık umarsızlık doğuracak, kuyu bir kurtuluş, bir çözüm kapısı gibi görülecektir!

Karanlık kuyular, küçük şehirlerimizin ve bütün kasabalarımızın bahçelerinin kuytu köşelerinin gizemli cin bahçeleridir. Genç kızlığınızda gündüzleri çağırır, et ve sebze soğutmak için. Yahut çiçek bahçenizi canlandırırsın diye, kovasına, çıkırığına ellerimiz değsin ister. Ergenliğinizde kırılanlığınız bastırılmıştır oysa. Zaman zaman kuyuları kurtuluş delikleri olarak görürsünüz. (s. 240).

Kendini gerçekleştirememekten, hor kullanılmaktan yılmış kadın bedenleri ve o bedenlerde can bulmuş bebekler için bir kurtuluş! Kadının soncul kimliği bellidir: Müntehir ve/veya katil! Yavrusunun katili!

Kitabın arka kapağındaki, Ayla Kutlu tarafından kaleme alınmış tanıtma yazısı, öykülerin "ötekiler"i anlattığını söyler... Çok doğru. "Kadınlar ve Kuyular"da, ötekiği intihara, cinayete varan, sıra dışına düşmüş kadınların dramları ve trajedileri vardır. "Dram" diyorum, çünkü Elmas gibi, gövdesindeki hayat enerjisine kulak verip aşka heveslenen, birey-toplumsal çevre ikileminde yenik düşenleri anlatır bu öyküler. "Trajedi" diyorum, çünkü kişisel hiçbir katkısı bulunmadan, kapalı toplumun tesadüflerinin itelemesiyle erkek şiddetine ve cinsel sömürüye uğrayan Zühre gibi kadınları da anlatmaktadır, öyküler. "Bu kadarı da olmaz!" dedirten acılardır bunlar. Bu

kadarı olur! İnsan, canına ya da evladına kolay mı kıyar! “Olmaz” duygusunu veren, kitaptaki acılara peş peşe dalmaktır. O nedenle yazar bizi uyarır, “Kitabı bir okuyuşta bitiremezsiniz,” der. Her öyküden sonra, bir düşünme, etkiyi sindirme dönemi gerekmektedir.

Diğer bölüm “Yabancılıklar” adını taşır. Burada, yoksulluk, eğitimsizlik, cezaevine dönüşmüş aile ortamlarında kadın olmak, yabancı bir ülkede bulunmak, azınlık mensubu olmak gibi nedenlerle çevrelerine yabancılaşan yalıtılmış insanların delirme süreçlerine tanık oluruz (tek aykırı örnek, “Yaşamın Şiiri” adlı öykü). “Tanıklar” aile içi şiddetin ve kızı bu aşağılanmaya maruz kalan ananın iç paralayıcı öyküsüdür. “Matmazel Dimitra’nın Bitmemiş Hikâyesi” tutucu aile düzeninde kadın doğma felaketine uğramış Dimitra’nın azınlık mensubu olmakla katmerleşen çilesidir; delirmeyle son bulacak – hayır, son bulmayacak, sürecektir.

“Ödeşme” ve “Uzaklarda Kalan” Ermeni tehciri öncesinde ve sırasında yaşanan faciaları dile getirir. Öykülerde kadınlar arası dostluk ve dayanışma, umut vaat eden tek ışıktır. Dokunaklı, hazin dostluklardır bunlar; Dimitra ve Birsen dayanışması, Helin ve Zaruhi dostluğu. “Ödeşme” ve “Uzaklarda Kalan”da, kadın dayanışması tarihin içerdiği şiddet nedeniyle daha dramatik seyreder. Bu içten dostluklarda bile içe yönelik bir şiddet, delimtirak bir öz ezerlik (mazohizm) sezmemek mümkün değildir. Çok ilginç bir öykü olan “Ödeşme”de, Helin Hanım’ın, Zaruhi’nin fedakârlığına karşı nefesine uygun gördüğü eziyet bunun tipik örneğidir. Ayla Kutlu yöre insanını iyi tanımakta, onun ne tür aşırılıklara hangi yoldan varabileceğini doğru kestirebilmekte, bu kestirim doğrultusunda kurguladığı delirme süreçlerinde, tekil örneklerin uç noktalarından süzülen bakışıyla bizi insan dediğimiz varlığın derin anatomisine ulaştırabilmektedir.

Kanımca kitabın en başarılı öyküsü “Kara Kayalar”, gerek yazınsal özellikleri, gerek incelediği ruhsal gerilim ve karmaşa açısından antolojilere alınmayı ve üzerinde çalışılmayı gerektiren, çok etkileyici bir örnektir. Burada ıssız doğanın, bir suç ortağı ya da suça yataklık eden uğursuz bir ortam olarak verilişi ürperticidir. Ve sıradan bir kız çocuğunun fahişeye, kötü bir adam olmayan sıradan bir şoförün tecavüzcü katile dönüşmesi, inandırıcılığı ölçüsünde sarsıcı ve unutulmazdır. Hepimizin içinde, şeytana dönüşmeye hazır bekleyen gizilgücün kıpırtılarını, doğanın insan ıstırapı ve suç karşısındaki kayıtsızlığını, yoksulluğun, sıradanlığın, bastırılmışlığın nasıl –her yerde ve her zaman– kötülük tohumlarını barındırıp büyüttüğünü sözün gücüyle sezdirdiği, anımsattığı için büyük bir hikâye!

Cumhuriyet Kitap, 26 Temmuz 2001

KADINLIĞIN KOYU SİZİSİNDAN SÖZCÜKLERİN SAYDAMLIĞINA

Yazınsal metne çağdaş öykünün tanımlanması güç tadını katan nedir? Cam kırıkları gibi, açıkta kalmış sinir uçları gibi acıtan ve acıyan kırık bir şeyler... Duygularımıza batan, yankısını bir iç uğultu gibi duyarlığımızda sürdüren şeyler...

*Gölgede Kırk Derece*¹ durgun kadınlık yaşantılarında yüklü yakıcılığı anılarımızda, duygularımızda, sezişlerimizde var eden çok güçlü metinlerden oluşmuş bir öykü kitabı. İnci Aral'ın özgün iç dünyasından bir sesleniş. Kadın okurun –kuşkusuz, önyargıların sağırlığını aşabilmiş erkek okurun da– hemen iletişim kurabileceği, dahası kendisiyle yüzleşebilme yürekliliği elveriyorsa özdeşleşebileceği bir yapıt. Farklı olanda ortak olanı yakalayabiliyor İnci Aral. Yazarın ucu açık metinleri oluşumlarını içimizde sürdürüyorlar, kitap bittikten hayli zaman sonra bile, metne ve benliğimize yönelttiğimiz sorularla.

İnci'nin öyküleri hem derin hem geniştir. Derindir, acıtıcı içtenlikleri cinsel karmaşanın alt katmanlarına neşter gibi iner, bilinçaltından fıskıran rüyaların mantığa belirsiz görünen ipuçlarını yakalar. “Düşlere özgü o çok

1. İnci Aral, *Gölgede Kırk Derece*, Can Yayınları, İstanbul, 2000.

hızlı ve derin kavrayışla” (s. 161) donatılmıştır tüm öyküler. Geniştir, bireye ait olanla, toplumsala ve gezegene ait olanı kaynaştırır. İnci’nin kadınlarının ruhları, ölmeye yuvarlanan yerkürenin üstünde kanar; bedenleri, çürümüş bir toplumda acır:

... Kimsenin kimseyi görececek hali yok... Toplumsal ve kimyasal artıklardan zehirlenen herkes safra kusuyor... Masumiyet günleri hiç olmamışçasına bitti. Bu günler küresel kültürün görkemli çokluk-yokluk günleri. Bir ben kaldım köşemde ebedi bekâretimle (s. 14).

Dünyanın batışını gözlüyorum işte. ... çelik ve camdan yapılmış dev binalar, sıra sıra bankalar, ... göz boyayıcı ve yanıltıcı gücün baştan aşağı yaldızladığı her şey, yer sarsıntılarının, taşkınların ve şimşeklerin önüne katılmış tepetaklak gidiyor (s. 113).

Geniştir öyküler; “şimdi”yi olduğu kadar, geri dönüşlerle çocukluğu, anneye babayla ilişkileri, ilkgençlik deneyimlerini de kapsar. Derindir, karmaşanın mazide kalmış ilk takıntılarını gözler önüne serer. Bütün –gönül–atılımlarımız “o güne kadarki yaralanmışlıklarımızı onarmaya yönelik” (s. 143) değil midir?

Sözcük çakımlarıyla aydınlanıveren bu geniş görüntüler ve derin kesikler, kimi satırları şiire yaklaşan öykülerin yazınsal tadını güçlendirir. İnci Aral’ın dili, duygudan duyguya, bireyselden toplumsala, somuttan soyuta, “öfkenin dibine, sevdaların boşunalığına, odaların boğuntusuna” (s. 40) su gibi akar.

Kadınlık acılarının bir başka usta anlatıcısının, Ayla Kutlu’nun (örnekse *Mekruh Kadınlar Mezarlığı*, *Emir Bey’in Kızları*) kadınlarından farklıdır İnci’nin kadınları. Ayla Kutlu’nun pek çok kadını, feodalizmden kapitalizme, ümmetten laik ulusallığa geçiş döneminde hem tari-

hin hem erkeğin sillesini yer. Aral'ın kadınları günümüze aittir, metropol insanlarıdır; günümüz Türkiye'sinin şiddet dolu, parçalanmış hayatı bu kadınların içini oyar. İlk bakışta, ezilen, sömürülen insanlar gibi durmazlar. Küçük hayatların sıradan yolcularıdır, yalnızca. Ortak yanları vardır Aral'ın kadınlarının. Soğuk evliliklere doğmuşlardır. Anne erken ölmüştür veya anneyle içten bir iletişim kurulamamıştır. Kız kardeşten, güvenilir bir kadın dosttan, kız evlattan (öykü kahramanlarından yalnızca birinin kızı vardır) yoksunlukları, erkek dünyasının karşısında hepten savunmasız kılar onları. Acıları paylaşacak, belki birlikte alaya alacak can yoldaşlarından uzak düşmüşlerdir. Yalnız sevgisiz değil, mizahsız hayatlar sürerler. *Ölü Erkek Kuşlar*'ın, varlığı "uysal ve evcil/uyumsuz ve başkaldıran" çelişkisinde yarılmış kahramanının kız kardeşleridir onlar. Ümmetle, feodaliteyle göbek bağları kesilmiştir; yalnızdırlar, birliktelikleri içinde bile yalnız... Ümmet etkilerinin güçlü olduğu toplumsal kesimlerde hayal bile edilemeyecek bir amacın –bilinçli ya da bilinçsiz– ardına düşmüşlerdir; kayıp gövdelerini bulmak, onunla bütünleşmek isterler. Feodal izlerin, müdahaleci aile yapılarında, komşuluk ilişkilerinde olanca ağırlıklılarıyla kendilerini hâlâ hissettirdiği 1950'lerde kalmış çocukluklardan gelirler; gövdelerini bulmaları kolay değildir. Gövdede içkin bastırılmış şiddeti tanımaları, onunla uzlaşmaları kolay değildir:

"Arzu katıksız cinnete dönüşüyor tenimde, saçlarımı tutuşturuyor", (s. 40) "Aşkla cinayet arasındaki ince çizgiyi geçiriyorum" (s. 47).

"Yaradılıştaki (yoksa "yetiştiriliş" mi demeli...) tekinsiz uysallığı" (s. 112) silkelemek, kendini baştan yaratabilmeyi gerektirir. Yeni bireşimlere ulaşabilmekse zordur; şizofrenik yarılmalara düşmek daha olasıdır. Doğal ve kentsel çevre dağılmayı kolaylaştırır. Duygu güzelliğini,

insani incelikleri, maddi değerlerden, somut başarılardan kopartan bir toplumsal kargaşada, “zehir saçan nehirleri”, “ölü balık dolu” dehşet verici denizleriyle can çekişen bir gezegende, “çürümüş bir uygarlığın son toz taneciklerine” karışıp yok olmak, ne yazık ki hiçbirimizin uzağında değildir (s. 114).

Kalıp yargılarının depreme uğramasından korkanlar, Aral’ın, delirmenin eşiğinde, düşlerle boğuşan kadınlarını anlamayacak, anlamak istemeyeceklerdir. Onları, kavranılması güç akli dengesizliklerin elinde oyuncak, ne istediğini bilmez zavallılar olarak etiketleyebilirler bile. Oysa bu kadınların sorunları açıktır!

İnci Aral, öykücülüğümüze, kadın yaşamlarından kesitler sunan *Ağda Zamanı* ile girdi. Bunu, çok kendine has bir yapıt olan *Kıran Resimleri* izledi. *Kıran Resimleri*, 1978 Maraş Katliamı’nın anısını diri tutmak için yazılmıştı. Memleketinde yaşanabilmiş bu korkunç kıyım karşısında suskun kalamayan duyarlı bir kadının haykırışı değildi yalnızca, Aral, bölgeye gidip sorup soruşturmuştu; acılı insanlarla görüşmüş, onların ıstırabına dokunmuştu. *Kıran Resimleri*’nde belgesel dürüstlük ve vahşete maruz kalmış insanın ruh yaralarının sahiciliği vardır. İnci Aral siyasal bilincinin doğrultusunda, toplumu ve insan ruhunu kavrama çabasını, 12 Eylül Darbesi’nin altında kalmış devrimcileri ve yakınlarını anlattığı *Uykusuzlar*’da sürdürdü. Sonra, *Sevginin Eşsiz Kışı* ile “aşk” denen şu çözümsüzlüğe eğildi.

Ve öyküye ara verdi. Romanlar geldi peş peşe.

İnci Aral, *Gölgede Kırk Derece* ile, büsbütün genişlemiş bir bakış açısıyla ve süzölmüş biçim anlayışıyla, yenden öyküye, kadınların acılarına ve acımış aşklara dönüyor. Önceki öykülerinde var olan niteliklerini *Gölgede Kırk Derece*’de yetkinleştirdiğini görüyoruz: Yamulmamış bir siyasal bilinç, bilenmiş bir kadınlık bilinci, insan

ruhuna yönelik derinleşmiş bir çözümleme yetisi, dili farklı biçimlerde ve amaçlarla kullanmada ustalık...

Gölgede Kırk Derece'nin kadınları –ve erkekleri de; örneğin unutulmaz “Çalığıkuşu” öyküsünün kahramanı Hidayet gibi– benliklerini tanıma fırsatına erişmeden “yüzlerce yıldır süren oyunun” (s. 119), evliliğin içine tıkılmış bulurlar kendilerini. “Yüzlerinin yerinde boşluk taşırlar” (s. 119). Sadece gövdeleri değil, kimlikleri de kayıptır. Bu, kendi hataları mıdır? Belki... Bir ölçüde, kendi hatalarıdır, elbette. (İkiyüzlü cinsel ahlakın, toplumsal bozukluklarıyla küçücük yaşından beri bireyi kuşatan, bu yığının altında kalmış insana benliğini keşfedebilme şansını tanımayan ülkemizin hiç mi kusuru yoktur?)

Bütün özlemleri şehvetin yanında, biraz şefkat bulabilmektedir...

“Ruhsuz sözler çıkarken ağzından, çocukluğum biraz olsun sevecenlik bekliyor” (s. 31).

Kadın aradığını bulamayacaktır. Şehvetle şefkatin örtüştüğü nadir deneyimler, erkeğin gezgin hevesi yüzünden kısa sürecektir. Gene de kırılğan bir barışla dolu yumuşak anlar, ilişkinin içinde ve ertesinde eksik değildir.

“Eski bir yakınlığın derinliği içinden bakıyoruz birbirimize ve aramızdaki kırgınlıkların, hor görmelerin eridiğini duyuyoruz, çocuksu bir neşeyle ve aynı anda tadına doyumaz bir hüzne kapılarak” (s. 166).

İnci Aral kadının ıstırabını tek bir nedene bağlamaz. Hiçbir şey bu denli yalınkat olamaz. Ülkemin, kadına yalan söylemekte, onun gövdesel içtenliğini aşağılayıcı sözlerle incitmekte beis görmeyecek kadar karşı cinse insan değeri verebilmekten âciz erkeği de tek sorumlu değildir tabii! Kadının kendi varoluş ortamından sürüklediği olumsuzlukları, örneğin anne ve babasının arasındaki kırgın ya da sakatlanmış cinselliği de ince ince çözümler İnci Aral, sınıf karşıtlıklarını da.

Kitaba adını veren ilk öykü böyle bir çözümlemenin çok başarılı örneğidir. Meslek sahibi kahramanımız 39 yaşında ve hâlâ bakiredir. Cinsel yenilginin hovarda baba-ya, acıya tutkun ve tutsak yaşamını “hiç bitmeyen sıkıntılı dantellere” (s. 19) adanmış küskün anneye, 1970’lerin gençliğini saran devrim kasırgasına, polis çıkan ilk sevgilinin pekiştirdiği güvensizliğe uzanan, bütün bir 39 yılın tortusuna dağılmış ince köklerini yirmi beş sayfalık bir metnin uzamında irdeler İnci Aral; öykü tadı hiç eksilmeden. “Şimdi”den geçmişe, somuttan soyuta, bireyselden toplumsala ustaca akıveren anlatımıyla bu güç işin üstesinden gelir. Tüm metne sinmiş kavurucu yaz sıcaklığı imgesiyle başarıya ulaşır yazar. Kadının yükselen cinsel gerilimine koşut artar sıcaklar... Gölgede kırk derece!.. Yakıcı arzuların sonuçta değebildiği cinsellik bereketli yaz yağmuruna değil, kavurucu ve kısır çöl sıcaklığına benzer.

“Karanlık yavaşça açılıyor. Güneşin doğuşu engellenemez. Baharlar ve yazlar engellenemez. Aşırı sıcaklar sürecektir,” (s. 36) sözleriyle biter öykü.

Gündelik dilde toplumcu iyimserliğin kalıp metaforları olarak kullanılan ilk üç tümce, çözümsüz yükselen bir gerilimin somut ifadelenişidir, İnci Aral’ın metninde; devrim kasırgasının namı “Halkın kurtuluşu engellenemez” (s. 17) sloganına hayatın kara mizahının yirmi yıl aradan sonra verdiği yankı...

Kitabın doruklarından biri olan “Adını Anmamaya And İçiyorum”, sınıf karşıtlığına dolanmış bir aşk ilişkisinde, cinsler arası karşıtlığın ulaşabileceği boyutları irdeler. Burjuva ve sanatsever Nurhan’la kırsal kökenli ressam Nurettin’in düello benzeri beraberlikleridir bu. Nurhan önce kendi sınıfının ikiyüzlü ahlak anlayışının kurbanı olur. İlk eşi, saygınlık maskesi uğruna evlenmiş bir eşcinseldir. Kocasının “öteki” yüzünü keşfetmenin sarsıntısı Nurhan’ı uzun ve ürkek bir yalnızlığa savuracaktır. Ka-

dın, kendine güvensizlik uçurumundan, önce resimlerine yakınlık duyduğu, kırsal kökenli, sıcak mı sıcak ve “sapına kadar erkek” Nurettin’in yardımıyla çıkacaktır. Ne var ki, Nurhan’ın sınıfsal ayrıcalıkları Nurettin’in tam anlamıyla sinirine dokunmaktadır. Nurhan burjuva özelliklerini ilişkilerine yansıtmamayı beceremez. (Bu mümkün müdür ki? Onları bir araya getiren, Nurhan’ın Nurettin’le paylaştığı sanatsal yaratıcılık değildir, koleksiyoncuların hizmetindeki –Nurhan bir resim galerisi işletir– sanat beğenisidir. Başlangıçta Nurettin’in gururunu okşayan tam da üst sınıftan kadının onayı değil miydi?) Erkeğin kadına –aşkın yanı başında– kini büyür. Üstelik erkek “kendi kendilerine duydukları gizli nefreti sevdiklerine yönelten” (s. 92) ve böylece ilişkileri mahveden insanlardandır. Nurhan kadınca bir sezgiyle erkekteki bu kıyıcılığı fark eder gibiyse de yolun ta başında, kendini ilişkiden alamaz! Cinsel aşka ihtiyacı çok fazladır. Belki o da, kendi felaketine yürüyen insanlardandır! Nurhan’la Nurettin’in evliliklerindeki çatışmalar ölümcül boyutlara ulaşır. Nurhan tam bir parçalanmaya uğrayarak çıkacaktır, ruhuna ve bedenine daha fazla nüfuz etmiş bu ikinci evliliğin enkazının altından. Eşcinsel adamın ayazda üşürken bıraktığını, heteroseksüel adam en ilkel güdülerine ulaşmaya kadar parçalamıştır. Kadındaki bu ayrışmayı İnci Aral dille somutlaştırır. İlişkinin başında, sınıfsal kimliğine henüz dokunulmamış ve adamdan aldığı elektrikle heyecanlanmış Nurhan, Nurettin’in resimleri karşısında belli belirsiz bir tümlenme umuduna kapılmıştır. Acıların ardından bile, resimlerin etkisini anımsayıp, sanatsal birikimini yansıtan duyarlı bir dil kullanır (s. 86). Aynı kadın Nurettin’in adını anmamaya ant içerken, kentsoyluluğun incelikli bütün dışsal dokularını yitirmiş, canlının var olma güdüsüne indirgenmiştir; kullandığı dil saldırgan, küfürbaz, tırmalayıcıdır.

İnci Aral'ın dil ustalığını gördüğümüz bir başka öykü "Sırça Sözcükler"dir. Aşk cinayete kavuşturan sırat köprüsünden geçerken, ıstırabından şiir yaratan bir kadının öyküsüdür bu. Tabanca kabzasının nakışında İnci Aral'ın koca bir tarihi tek bir paragrafa sığdırabildiği (s. 44), doğanın yaratıcılığıyla sanatsal yaratıcılığı (s. 44), toplumun çürüyüşünü (s. 42), ıstırabın kıyıcılığını bütünleştiren bu öykü gerçekten de insanı müthiş heyecanlandıran bir büyük şiir... Sözcükleri gerçekten sırçadan, öylesine inceden ve derinden çiziyor duyguları; öylesine saydam ki biyolojik hayatın ve ilişkilerin dokuduğu hayatın bütün tayfını yansıtabiliyor:

Annemin dölyatağına düştüğüm gece, öyle karanlık, öyle güzel ve görkemli o gece, annemle babam birleştiklerinde tabanca yastıklarının altında, uzansam degeceğim yerdeydi. Ben onlara benim henüz doğmadığım zamandan bakıyordum... nasıl birbirlerine değdiklerini, nasıl iç içe geçip güzelleştiklerini izliyordum. Sevdalarının yoğunluğu havada billurlaşmış, beni hızlı bir gel gitle itiyordu. Hedefe varmak için koştum, beni oluşturan öteki yarıyla birleşip döllendim ve sıcak yatağıma sığındım... Daha o anda duydum, karanlığın içinden gelen şiirin sesini (s. 44)...

Gölgede Kırk Derece'nin kadınları gerçekten kısırılmışlardır; sihirli çözümlerden uzak olsalar da öykülerin tümünde bir büyü gerçekleşir, kadınlığın sızısı sözcüklerin kudretine yüceltilir.

Cumhuriyet Kitap, 15 Şubat 2001, Sayı: 574

YAZMAK, RUH KÖLELİĞİNİ KIRAR!

20. yüzyıl, kadınların Fransız Devrimi'ni doğuran yeni düşüncelerin ışığında giriştikleri eşitlik ve özgürlük mücadelesinin kısmen de olsa karşılık bulduğu dönemdir. "Batı" sözcüğüyle anılan ülkelerde kadınlara oy hakkının tanınması, sosyalist devrim yaşamış toplumlarda eşit işe eşit ücret gibi kavramların hayata geçirilmesi, kadının her alanda etkinleşmesi ve kadınları sindiren katı cinsel ahlakın pek çok ülkede yumuşaması bu yüzyıla rastlar. Gerek liberal ülkelerde gerekse sosyalist kesimde, kadınların mücadeleleri kadar, büyük toplumsal çalkantıların, deyim yerindeyse ülkelerin altını üstüne getirip yeni bir düzen kurulmasını kaçınılmazlaştıran tarihsel hadiselerin de bu sonuçlardaki doğrudan ya da dolaylı yönlendiriciliği belirgindir. Kadının erkekle eşit yurttaşlık hakları kazanması bizim gündemimize ciddi biçimde Kurtuluş Savaşımızdan sonra, Cumhuriyet devrimleriyle yerleşmiştir. Gene de ülke ve dünya çapında iyimser tablolar çizebilmekten uzağız. Ülkemizde kentlerden köylere, batıdan doğuya gidildikçe kadınların bağımlılığının arttığı hazin bir gerçek. Pek çok üçüncü dünya ülkesinde kadın haklarından söz edebilmek bile mümkün değil. Kapitalizmin acımasız rekabet çarkı kadınları pek kolay ufalayabiliyor. Eski sosyalist ülkelerde kitlelerin yi-

tirdiği hakların büyük kısmı kadınların yaşamlarıyla ilgili vs... İnsanlığa birçok bilimsel buluş, yepyeni sanatsal bakış açıları armağan etmiş 20. yüzyılın pek çok umudu kuruttuğunu, tarifsiz acılara, kitle kıyımlarına sahne olduğunu düşünürsek, bu karışıklıklarla dolu zaman parçasından kadınlar adına çok da iyimser sonuçlar bekleyemeyeceğimiz ortadadır.

Bu ortamda kadınların mücadelesiyle kadınların yarattığı edebiyat arasında nasıl bir ilişki var? Her şeyden önce özgürlük kavramının biri toplumsal diğeri bireysel olmak üzere iki ucu olduğunu kabul etmeliyiz. Hatta üçüncü bir uçtan da söz edebiliriz: İlk bakışta göze çarpmayan “içsel özgürlük”ten, bir tür ruh özgürlüğünden... Kişinin iç evreninde önceden tanımlanmış duyguların ve düşüncelerin ötesine geçebilme cesaretini gösterebilmesinden. Bir yazar, has yazarsa eğer (her uğraşı alanında olduğu gibi edebiyatta da niteliksiz örneklerle bol bol rastlanılabilir, rastlanıyor da) –cinsiyeti ne olursa olsun– işte bu hissedebilme özgürlüğüne bir de hissettiklerini dışa vurabilme, paylaşma cesaretini katabilmiş kişidir. Bu bağlamda kadın yazar, hele de gelenekçi toplumlarda, yeni bir fenomendir (!) ve elbette özgürleşme yolundaki kadın için (bireysel özgürleşmenin de tıpkı toplumsal özgürleşme, laikleşme, demokratikleşme gibi bir süreç olduğunu düşünüyorum) örnek oluşturur. Evet, yazmak kesinlikle ruh köleliğini kırabilmenin bir yoludur.

Dünyanın her köşesinde kadınların yaratıcılığı bin yıllardır ağır suskunluk yükünün altında gömülü kaldı; türküler, ninniler, maniler, halı ve kilim desenleri gibi, anonim sözel, işitsel ve görsel çıkış yollarını saymazsak. Bugün kaç kişi (konunun uzmanı olmadıkça), tüm ülkelerin halk sanatlarının ağırlıklı olarak kadın yaratıcılığının üstünde yükseldiğini aklına getiriyor?

Kadın sanatçının anonimliğin içinden bir portre ola-

rak belirebilmesinin ilk örneklerine, bireyciliğe dayanan Batı kültürlerinde rastlanmasına şaşmayalım. ("Sol"un insansal gelişme –hatta insanın bir tür olarak varlığını sürdürebilmesi– için pek gerekli olan dayanışma, paylaşma gibi kuramsal ve kılğısal süreçlerinin bireysel gelişmeyi asla dışlamadığını ve ne yazık ki, kadınların bireysel gelişimi söz konusu olunca, bu süreçleri, bireyciliğe destek vermeme ve paylaşım adına ilginç bir çelişkiyle tersyüz edebileceklerin çıkabileceğini akılda tutmalıyız. Zihinlerde ve duygulardaki feodal kalıntıları unutmamalıyız.) Eski Akdeniz uygarlıklarının Sapho'su ve bizim Divan şairemiz Mihri'den önce ve sonra dünyanın ülkemizin bulunduğu coğrafyasında kadınlar cephesinde sessizlik.. Asya'nın yaşlı uluslarında (Hint'te, Çin'de ve Japonya'da) durum nasıldı, insanbilimci değilsek, yeterince bilmiyoruz; Kızıldenizlileri, Avustralya'nın ve Afrika'nın yerel uygarlıklarını ise hiç bilemiyoruz. Batı uygarlığı kapsamında, kadınların sıklıkla var olabildikleri ilk sanat kolu edebiyattır demek, sanırım yanlış olmaz. Bu durumun, yazmak için gerekli araç gerecin ucuzluğu, yazmanın ille de özel ve pahalı bir teknik eğitimi gereksinmemesi gibi dışsal etmenlerden ve toplumsal açıklamalardan tutun da, kadınların duygularını sözle dışa vurmaya psikolojik yatkınlıkları ya da kadın beyninde "sözel"le ilgili odakların ve bağlantıların görece güçlülüğü gibi ruhbilimsel, hatta anatomik nedenleri ve açıklamaları bulunabilir. Edebiyat tarihine baktığımızda, kadın yazarların, orta sınıflara yarayan toplumsal dalgaların yükselişinden sonra patlama tarzında edebiyat alanına çıktıklarını görüyoruz. İngiltere orta sınıfının güçlenişini izleyen dönemlerde (19. yüzyıl) yarattılar yapıtlarını, Jane Austen, Brontë kız kardeşler, George Eliot, Elizabeth Gaskell gibi zamandaş kadın yazarlar. Bu çok anlaşılabilir bir şey: Orta sınıfların eğitime, sanatsal ve kültürel biriki-

me kavuşabilmeleri ve yaratıcılığa ulaşabilmeleri ancak dünya nimetlerinin görelî daha eşitlikçi dağılımıyla mümkün olabildi. Bu gelişmenin, daha az şanslı birey olan “kadın” a yansması uzun sürdü. Yoksa yaratıcılık, zamana ve kültür birikimine sahip tek sınıfın ve cinsiyetin, aristokrat erkeğin tekelinde kalırdı, dünün dünyasında.

Ülkemizde de, Leyla Hanım, Nigâr Hanım, hatta Halide Edip Hanım'ın (Adivar) örneklediği gibi, şiirle, müzikle ve nesirle uğraşan kadınlar, Osmanlı seçkinlerinin kızlarıydı, ailede özel eğitim almışlardı. Cumhuriyet devrimlerini izleyen on yıllarda ise kadın yazarların toplumsal kökeninde ilginç bir kayma gözlemlenir. Artık kamuoyunun “yazar” veya “şair” diye tanıdığı ve tanımlandığı kadınlar (örnekler pek çok, Adalet Ağaoğlu, Leyla Erbil, Nezihe Meriç, Füruzan, Gülten Akın, Sevgi Soysal, Tomris Uyar, Ayla Kutlu, Pınar Kür, İnci Aral, Oya Baydar, bu satırların yazarı, Buket Uzuner, Aslı Erdoğan yalnızca birkaç tanesi) kentli orta sınıf ailelerden gelirler. Aralarında küçük kentliler hiç de az değildir. Bu durum kültürel bağlamda bir demokratikleşme atılımını gösterir elbette.

Kadınların özgürleşme sürecine girmeleridir kadın edebiyatçıları doğuran. Peki, kadınların yarattığı edebiyat, anılan süreci etkiler mi? Buna olumlu yanıt verebilmeyi gönlüm dilerdi. Ne yazık, özellikle edebiyatın çok az okur cezbedebildiği ülkemizde bu, hayalcilik olur.¹

Elbette başarılı çizilmiş bir roman karakteri okuru etkiler. Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre*'i, kurgu ve dil

1. Bugün “roman” adı altında piyasaya sürülen ve aslında tüketim malzemesinden başka bir şey olmayan kimi metinleri edebiyata dahil edemiyorum, doğrusu! Aradaki fark nedir, dersiniz, şöyle derim: “Roman” elbette büyük bölümüyle düşüründür, ancak okuru boş hayallere sürüklemeyi, tersine onu “insan” gerçeğine yakınlaştırır, okuru yaratıcı bir sürece, düşünmeye ve hissetmeye yöneltir. Aradaki fark işte budur!

özellikleri bir kenara bırakılıp yalnızca konu açısından değerlendirilecek olursa, pembe diziyi andırır. Ancak derinlemesine çizilmiş başkadın kişi, devrin ölçütlerine göre (19. yüzyıl) çok ileride bir kadındır: “Hayır” demesini bilen, onurla direnen, iki ayağının üstünde durma mücadelesini başaran Jane, elbette döneminin kadın okurunu da kadın mücadelesini de etkilemiştir.

Benzer örnekleri Türk edebiyatının kahramanlarından verebiliriz. Özellikle Halide Edip’in karakterleri, Handan, *Son Eser*’indeki ressam, *Sinekli Bakkal*’ın Rabia’sı; (haydi Reşat Nuri’yi de katalım) *Çalıkuşu*’nun Feride’si, gerek yazıldıkları, gerek anlattıkları dönemlerin kadınlara biçtiği boyutların çok ötesindedirler. (Halide Edip ve Reşat Nuri zorunlu eğitimin ders kitaplarına girebilmiş şanslı yazarlardır, bu nedenle ne Rabia ne Feride ortalama okurun yabancısidir; ancak toplumun bugün geldiği koşullarda nasıl yorumlandıkları konusunda zihnimde sorular belirmekte.)² Zamanın okurunu etkilememiş olmaları düşünülemez.

Edebiyatın sınırlı yönlendiriciliğinin ötesinde, yüzyılla gelen düşünce akımlarından, bilimsel bulgulardan, sanatsal atılımlardan, yeni duyarlıklardan esinlenen edebiyatın kendisidir. Ruhbilimsel bulgular, 19. yüzyıl roman ve öyküsünde geçerli olan takvimsel zamanın yerine kişinin iç evreninin zamanını, çağrışımsal zamanı armağan etti edebiyata. Resim sanatının anlık renk değişimlerini görselleştiren empresyonizm akımı, duygu değişimlerini, anlık izlenimleri oya gibi işleyen metinleri esinledi. Bu yüzyılın en büyük kadın romancısı Virginia Woolf çağrışımsal zamanı ve anlık duygu nüanslarını ölümsüzleştiren romanlar yazdı, “bilinçakışı” adı verilen

2. Rabia, yazarının amacının tersine, köktendinci çarpıtmalara uğrayabilir; Feride yalnızca âşık bir genç kız olarak yorumlanabilir.

teknikle. (Meraklısı için not: bkz. Mîna Urgan, *Virginia Woolf*, Yapı Kredi Yayınları.) Gene yüzyılın önemli kadın romancılarından Marguerite Duras, dünya edebiyatında gerçek anlamda belki de hiç irdelenmemiş, insanlığın bilincinde saklı ve bulanık duran bir alana, kadınların erotizmi gerçekte nasıl deneyimlediklerine uzatır kaleminin ucunu! Bu iki kadın yazarın da feminist olduğunu söylemeye gerek var mı! Yüzyılın ikinci yarısında yeniden güçlenen feminist akımlardan etkilenen Kanadalı yazar Margaret Atwood kadın kişiliğinin ve kimliğinin parçalanışını işler romanlarında.

Düşünce akımları elbette yüzyılın Türk kadın yazarlarını da etkilemiştir. Nezihe Meriç'in, Adalet Ağaoğlu'nun kadın kişileri, Cumhuriyet ideolojisini eleştirirler de içselleştirmişlerdir. (Bkz. Erendiz Atasü, "Edebiyattaki Kadın İmgelerinde Cumhuriyet'in İzdüşümleri", 75. *Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, 1998.) Yukarıda anılan Türk kadın yazarlarının hemen hepsi, sorunlu bir ülkenin aydınları olma bilinciyle toplumsal ve ekonomik sömürüye karşı tavır almışlardır. İçlerinde bu uğurda hapse düşmüş, sürgüne gitmişler vardır. 20. yüzyılın ülkemizdeki debelenişleri biz kadın yazarlara bir varoluş sağlamış ama mutluluk getirmemiştir. Belki de umutsuzlukların en büyüğü, yüzyıl sonu alaborasında, okur kitlesindeki nitelik ve nicelik kaybıdır.

Türkçenin kadın edebiyatçıları, çoğu "feminist" sözcüğünden hoşlanmasalar da –sözcüğün sıklıkla yanlış kullanılmasına tepki herhalde diye yorumluyorum, meslektaşlarımla bu tavrını– elbette son yirmi yılda yurdu-muzda varlığı hissedilen feminist akımlardan etkilenmiş ve esinlenmişlerdir; kadınların deneyimlerini, toplumda geçerli olan ve elbette ataerkil bakış açılarını yansıtan gözlüklerle değil, kendi çıplak gözleriyle irdelemeye koyulmuşlardır. Ayla Kutlu'nun, İnci Aral'ın ve bu satırların yazarının yapıtlarında görüleceği gibi.

Kadınların gücü ve sesi dünya edebiyatına 19. yüzyılda katıldı; 20. yüzyıl ise kadın sesinin yaygınlaşmasına, dünyanın her ülkesinde yükselmesine tanık oldu. Kapanan yüzyıla, biz kadın yazarlar hiç olmazsa bu nedenle bir teşekkür borçluyuz. Edebiyat insansal olanın keşfinde kimi kez bilime öncülük etmiştir. Psikoloji ve psikiyatri gibi genç bilimler için bu kesinkes böyledir. İnsan ruhuna neşter atan Stendhal, Balzac, Tolstoy, Dostoyevski yaşamalardı, yazmasalardı, belki de bu bilimlerin doğuşu daha da gecikecekti. 20. yüzyılın son çeyreğinde, dünyanın pek çok dilinde, özellikle roman türünün dil ve kurgu becerisine yoğunlaştığını, özü biraz geri plana ittiğini gözlemliyoruz. Elbette bir metni yazınsal kılan onun biçimidir, ancak öz niye gözden düşsün? İnsana özgü keşfedilecek yeni bir şey kalmadı mı? Öyle varsayılıyor. Şık bulmacalara dönüşmüş bu yapıtların çoğunun erkek yazarlarca yaratıldığına dikkat ediyor muyuz? Neden kadınlar bulmacalara itibar etmiyorlar? Çünkü onların anlatacakları daha bitmedi. Onlar sözün henüz başındalar. Söz hakkını ele geçireli hepi topu bir buçuk yüzyıl oldu! Virginia Woolf, 1920'lerde yüzyılın kadın yazarlarının önüne iki hedef koyar: geleneksel kadın rolünden silkinmek ve insansal bir deneyim olarak kadın gövdesinin hikâyesini anlatabilmek. Birinci aşamayı başarıyla tamamlamıştır, tanımlanmış bir rol değil, bir kalıp değil, özgün bir insan olabilmiştir. Peki, ya ikinci aşama? "Başaramadım," der, "henüz hiçbir kadın yazarın başarabildiğini sanmıyorum." Haklıdır, konunun gündeme gelebilmesi için bile bir elli yılın daha geçmesi gerekmiştir. Mesele yalnızca toplum baskısından ve eninde sonunda ataerkil birer dizge olan dillerin yapısından, elverişsizliğinden ibaret değildir. Kadınları tutuklaştıran tabular, ilişkiler, içselleştirmeler, bağlılıklar kolayca çözülemeyecek ve çözümlenemeyecek denli derinde, kişilik katmanlarımızın

neredeyse magma tabakasında sıkışmıştır. Bizim edebiyatımızı düşünün. Pınar Kür'ün dışında, edebiyatın incelikleri içinde kadın gövdesinin hallerini anlatmaya kalkışan var mıdır? Belki biraz Füzûzan. Belki bu satırların yazarı, ucundan bucağından birazcık, pek ürkekçe denemiştir. Belki Ayla Kutlu, son romanı *Emir Bey'in Kızları*'nda. İşin gerçeği şu ki biz Türk kadın yazarlarının "geleneksel kadın imgesi" ya da "toplumsal cinsiyet rolü" diye adlandırılan üç "kâr" sıfatı –fedakâr, vefakâr, cefakâr– ve üç "s" sıfatı ile –sessiz, sadık, sabırlı– yargılandığımız kısıtlanmışlığı aşmamızda Cumhuriyet devrimlerinin katkısı ve desteği büyüktür. Duygularımız, tepkilerimiz ve bedenimiz arasındaki ilişkileri çözümleyip insanlığın ve dilimizin bilincine aktarabilme hedefi 21. yüzyılda bizi bekliyor. Unutmayalım ki, bilim insana dıştan bakar, gözlemler, saptar ve tanımlar; ancak, duygu evrenindeki hareketliliği, değişimleri, alışışları hissedebilmek için içgörüden, sezgiden ve insan kardeşlerimizin bilinçlerine açıkça aktarabilmek için sözlerdeki çağrışım kudretinden başka gücü yok insan soyunun.

Kadınlar Dünyası, Ocak 2000

CUMHURİYET DEVRİMLERİNİN VE KARŞIDEVRİMİN KADIN YAZARLARIMIZA ETKİLERİ

Demokrasi kültürünün gelişmediği, toplumsal gruplar ve sınıflar arası ayırımların kesin ve keskin olduğu ülkelerde edebiyat –daha doğrusu sanatın tüm dalları– kimi ayırıksı örneklerin dışında, varsıl seçkinlerin ayrıcalığı olarak belirir. Gerek sanatın özümlenmesi, gerek yaratılması onlara özgüdür. Sanatı özümleyebilmek ve onu yaratabilmek bireyden öncelikle müthiş bir duygusal, duyusal, düşünsel ve kültürel yoğunlaşma talep eder. Yoğunlaşmak, zaman ayırabilmek demektir. Zaman ise, varsılların ayrıcalığıdır.

Seçkinlerin dışındaki halk sanatı, çağlar boyu bir tür “sanat dışı sanat” gibi gelişmiştir ve keşfedilip dünyanın ortak kültürüne mal edilebilmek için filizlendiği toprakta demokrasi kültürünün güçlenmesini beklemek zorunda kalmıştır.

Bu saptamalar yalnızca bizim gibi demokratikleşme yollarında tökezleyen toplumlar için değil, demokrasinin beşiği diye tanınan ülkeler için de geçerlidir. İnsanlığın milyonlarca yıllık büyük hayatını düşünürsek, demokrasinin ne kadar yeni ve kusursuzluktan henüz ne denli uzak bir deneyim olduğunu kavrayabiliriz sanıyorum. Sanatın seçkinlere özgü oluşuna, parlamenter demokrasinin ana-yurdu İngiltere’den örnek verelim: İngiliz şiirinin 18. ve

19. yüzyıllardaki büyük ustalarının neredeyse tümü soylular sınıfındandı.¹ İngiliz edebiyatında işçi sınıfı kökenli yazarların (örnekse *Öfke*'nin yazarı John Osborne) ağırlıklarını koyabilmeleri için, İkinci Dünya Savaşı sonrasına ulaşılabilmesi, Britanya İmparatorluğu'nun dağılması gerekti.

Edebiyat bizim tarihimizde de benzer bir yol izliyor. Seçkinlerin edebiyatı Divan şiirinin yanında halk şiiri varlığını hep sürdürdü, ancak kapalı bir kutuda gibi yöreselliğinde hapisti. Türkiye Cumhuriyeti devrimci on yıllarında halk sanatını ve edebiyatını keşfetmeyi bir kültür politikası olarak izlememiş olsaydı, bugün dünyanın tanıdığı koca Yunus'u bile yeterince öğrenemezdik. Bu gerçeği anımsıyor muyuz?

Demokratikleşme bir anlamda, dünya nimetlerinin toplumda daha hakça paylaşılabilmesi, bu nimetlerden yararlanan grupların giderek genişlemesi demek değil mi? Varsıllık bir nimet; ülke yönetimine katılmak da öyle. Peki, kültür ve sanat değil mi?.. Sanatın insan ruhunu cömertçe besleyebilme, bireyin kendisini tanımasına ve içsel mutluluğunu kurabilmesine yardımcı olabilme niteliği ve gücü var! Onun için de bir dünya nimeti! Demokratikleşme, elbette bir tarihsel süreç ve kimi kez –hayatın çelişkilerinin bir görüngüsü olarak– demokrasinin akla getirdiği barış ve uzlaşma ortamlarından geçmek yerine, tam tersi çatışmalarda –ihtilallerde ve savaşlarda– savrulan ve olgunlaşan bir süreç. İnsanlığın vazgeçilmez düşü “kardeşliğe” özlem, düşmanlıklar durulduktan sonra, biraz olsun hayata geçirilebiliyor. Örnekte Fransız İhtilali, İkinci Dünya Savaşı. İmparatorlukları tasfiye eden İkinci Savaş'ın ertesinde, Batı Avrupa ülkelerinde dünya nimetlerinin daha kardeşçe paylaşılmaya başlandığını, sınıflar arası ayrımların keskinliğini belli miktarda yitirdiğini görüyoruz.

1. Christopher Caudwell, *Yanılsama ve Gerçeklik*, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul, 1974.

Bizim tarihimizde de savaşın demokratikleşmeye katkısı var. Elbette Kurtuluş Savaşı'ndan ve onun doğru-
dan devamı olan Cumhuriyet'in kuruluşundan söz edi-
yorum. Sanırım bu süreçte hem bir savaş hem bir ihtilal
iç içe geçmiştir. İşgalci emperyalizme karşı bağımsızlık
savaşı ve teokratik devlet düzenine karşı laik devlet düze-
nini, dinsel temelli yaşama karşı bilimsel temelli yaşamı
hedefleyen Anadolu İhtilali! Cumhuriyet'in kuruluş on
yılları, tek parti yönetimiyle özdeşleşse de, Anadolu'nun
hayatındaki en büyük demokratikleşme adımı ve atılımı-
dır, hiç kuşkusuz.

Kurtuluş Savaşı'nın ve Cumhuriyet bilincinin ulu-
sallaşma ile ilişkisi açık. Ulusçuluğun militarizme ve em-
peryalizme dönüşmesi (İkinci Dünya Savaşı öncesindeki
gibi) veya mikroulusçuluklar türetmesi (günümüzdeki
gibi) demokrasinin sonu! Ancak, ulusallaşmanın gerçek-
leşmediği tarihsel ortamlarda, demokrasi serpilmeye
başlayamıyor. Dünya nimetlerinin bölüşülebilmesi için,
dar grup kavramlarından –aşiret, ırk, yöre– daha geniş
kavramlara yükselebilmek gerek. Yurttaşlık, yani insanı
ülkenin ve halkın birimi olarak görme işte böyle bir kav-
ram, böyle bir ortak payda.

Türkiye'nin hayatında "insanın" yurttaş olarak gö-
rölmeye başlanması, toplumsal gruplar yani kadın-er-
kek, seçkinler-köylüler, İstanbul-taşra ayrımlarının yu-
muşaması Cumhuriyet'le mümkün olmuştur.

Bu yumuşamanın, edebiyat ve kültür alanındaki
hem temelleridir, hem de ufku, haremlik selamlık yaşa-
ma biçiminin ve Osmanlıcanın terki! Dilde ve gönöl iliş-
kilerine giden yolda devrim!

Dil ve gönöl, yaşamda ve edebiyatta öylesine sarmaş
dolaş ki... Sanatı besleyen ana yaşantılardan biridir kadın-
erkek aşkı. "Kaç göç" dünyasında cinsler arası aşk bir ha-
yal, bir özlem, bir sanrı olarak belirip kaybolur. Oysa aşk,
ilişki, paylaşım, iletişimdir. Divan şiirinin pırıltılı, ince

ayrıntılarla bezeli mücevher benzeri beyitlerinde Nâzım Hikmet'in, Attilâ İlhan'ın, Cemal Süreya'nın şiirindeki duygu yoğunluğu, tensel sıcaklık yoktur, olamaz elbette. Bu sıcaklığın yaratılmasında, dilin yapaylıklardan arınmasının payı büyüktür. Dil bir uyarıcıya benzer; çağrışımlar yoluyla zihne seslenir. Sözcüklerle, deyişlerle duygular, duyular, güdüler ve yaratıcı bilinçaltı arasında doğrudan veya dolaylı ilişkilerin ördüğü bir "ağdoku" dur edebiyatın büyüğü. Yapay bir dille içtenliğin çağrıştırılması, büyü- nün yaratılması mümkün mü? Kadın şairlerin de aşkı ta- dıyla ve acısıyla dile dökmenin en güzel örneklerini vere- bileceği özgür yaratıcılık ortamının bir an önce gerçekleş- mesini dileyelim, bu ortamın ataerkil yapının kırılmasıyla bağlantısına dikkat çekip dil ve kadın hakları devrimleri- ne dönelim.

Bu iki ana değişimin derin köklerinin hem Cumhu- riyet öncesi topluma hem devrimlerin mimarı Mustafa Kemal Atatürk'ün gençlik ideallerine² uzandığını biliyo- ruz. Halk şiirimiz, dilde arılaşmaya gönül vermiş Ömer Seyfettin gibi yazarlarımız; ana-tanrıçalar yaratmış eski Anadolu kültürleri, kadınlardan evliyalık aşamasını esir- gememiş Anadolu Müslümanlığı, kadın-erkek ilişkilerin- de eşitliği savunan Namık Kemal, Tevfik Fikret gibi kül- tür insanlarımız, yüzyıl başında canlanmış feminist hare- ket³ bu köklerden bazıları. Cumhuriyet'in başarısı kök- lerden bir gövde geliştirebilmesinde. Şimdi bu gövdenin nasıl göverdiğine bakalım:

Seçkinlerle köylü kitlelerinin iletişim kurabileceği

2. Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkım acısıyla dolu günlerinde bile, kadınlık durumu ve kadınlara yapılan haksızlıklar üzerinde, devrinin aydınları- na göre şaşırtıcı bir bilinçle ve duyarlılıkla düşünüyordu. *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, (Yay. haz.) Prof. Dr. Afet İnan, Türk Tarih Kurumu Yayın- ları, Ankara, 1991.

3. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

ortak bir Türkçeye yönelme sürecinde biz Yunus Emre'yi, Karacaoğlan'ı, Pir Sultan Abdal'ı keşfettik. Evet, doğru, Baki'den, Fuzulî'den, hatta Tefvik Fikret'ten, Halit Ziya'dan uzaklaştık; ancak, birazcık bireysel çabayla onlara ulaşabilmek her zaman mümkün. Grup sınırlarıyla bölünmüş kültürümüzü bütünleştirebilme, göçebe ruhumuzu üstünde yaşadığımız ülkeyle ve onun binlerce yıllık kültür birikimleriyle derinden kaynaştırabilme, Cumhuriyet'le ulaştığımız kitlesel bir şanstır.

1920'lerde, 1930'larda, 1940'larda bir yandan ulusal kültür oluşturulurken, öbür yandan insanımız dünya kültürüyle tanıştırılıyordu. İki büyük atılımın önemini ve değerini hiç unutmamalıyız; "Köy Enstitüleri" ve dönemin Milli Eğitim ve Kültür bakanlıklarının yönlendirmesindeki "büyük tercüme harekâtı". Köy Enstitüleri, eğitimi ve kültürü kırsal kesimin uzak köşelerine kadar yayarken, dünya kültürünün tüm yapıtları (Cumhuriyet'in kapalı olduğu Marksizmi irdeleyenler dışında) edebiyattan sosyolojiye, Konfüçyüs'ten Knut Hamsun'a, Tagore'dan O. Henry'e, Adam Smith'ten İbn-i Haldun'a dek Türkçeye kazandırıldı.

Çabalar sonuç vermekte gecikmedi. Cumhuriyet'le doğan kuşakların olgunluk çağına eriştiği 1960'larda, edebiyatımızda iki büyük demokratikleşme dalgası yükseldi: doruğunu Yaşar Kemal'de bulan köy kökenli erkek yazarlar ve kentli orta sınıf kökenli kadın yazarlar.

Ulusal ve evrensel kültürle tanışma erkekler bazında köye, daha az şanslı bir grup olan kadınlar bazında kent orta sınıflarına dek yayılmıştı.

Edebiyatımızda daha önce pırıldayan Halide Edip, şair Nigâr Hanım, besteci-şair Leyla Saz Hanım, Suat Derviş gibi kadın edebiyatçıların seçkin Osmanlı ailelerine mensup olmalarına karşın; 1960'larda Leyla Erbil, Nezihe Meriç, Adalet Ağaoğlu, Sevim Burak, Afet İlgez,

Peride Celal gibi yazarlarla başlayıp, 1970'lerde, 1980'lerde Füzûzan, Ayhan Bozırat, Sevgi Soysal, Pınar Kür, Tomris Uyar, Selçuk Baran, İnci Aral, Ayla Kutlu, Erendiz Atasü, Feyza Hepçilingirler, Feride Çiçekoğlu, Buket Uzuner gibi yazarlarla süren patlamayı yaratanlar sıradan ailelerin kızlarıdır. 1985'te hazırlanmış bir sosyoloji çalışması, kamuoyunun yazar olarak tanıdığı kadınların (köy kökenli Latife Tekin dışında) hemen tümünün kentli (çoğu küçük kentli) olup, pek çoğunun orta veya düşük gelirli, Kemalist devrimleri özümsemiş ya da en azından dışlamamış ailelerden geldiklerini saptamıştır.⁴ Günümüz kadın yazarlarının üstünde yükseldiği zemin, Cumhuriyet devrimleridir.

Bizdeki bu yazınsal patlama, sanırım, Fransız İhtilali'nden sonra Fransa'da ve İngiltere'de rastlanan kentsoylu kadın yazarlar dalgasına denk düşmektedir. Ancak toplumsal patlamayla, kadın yazarların seslerini bulmaları arasında geçen süre, Türkiye Cumhuriyeti'nin bilinçli kültür politikaları sayesinde otuz-kırk yıl gibi, bir ülkenin tarihinde kısa sayılabilecek bir zaman diliminde aşılabılmıştır. Cumhuriyet aynı başarıyı devrimci on yıllarını geride bıraktıktan sonra ne yazık ki sürdürememiştir! Kadın bazında, seçkin ailelerden orta sınıflara otuz yıllık sürede yayılabilen kültürel yaratıcılık, aradan bir otuz-kırk yıl daha geçmiş olmasına karşın orda takılıp kalmıştır! Köy ve gecekondu kökenli kadınlarımız arasında, Latife Tekin gibi ilginç bir yazarın dışında, ağırlığını hissettirebilen başka yazarların yetişmemesi, Cumhuriyet'in devrimci on yıllarından sonra kadınlara, eğitimin ve kültürün kitlelere yaygınlaştırılmasına yeterince önem vermediğinin açık kanıtıdır.

4. Dilek Cindoğlu, "Women Writers and Woman Fiction, 1970-1985 Period", (yayımlanmamış master tezi), Boğaziçi Üniversitesi, 1986.

Cumhuriyet devrimleri kulluktan yurttaşlığa yükseltmek istediği kadına nasıl bakıyordu? Onun aklına, enerjisine, yaratıcılığına, sorumluluğuna saygı duyarken, cinselliğini göz ardı ediyordu. Kadının durumunu genel geri kalmışlığa bağlıyor, ataerkil yapıyı sorgulamıyor; “erkeğin yaptığı her işi kadın da yapar” düşüncesini yerleştirmeye çalışırken, toplumsal dönüşümü “kadının yaptığı her işi erkek de yapar” çizgisine vardırıyordu. Anadolu İhtilali’nin feminist bir devrime dönüşmesini beklemek tarihsel mantığa sığmaz kanısındayım. Kitleleri ikna ederek devrimleri benimsetmek yolunu seçmiş Cumhuriyet’in, önyargıların ağır bastığı, dindar ve tutucu toplumumuzda erkek rolünü açıkça sorgulamaktan kaçınmadaki zorunluluğu; öte yandan alfabelerde, kadının ve erkeğin aile içindeki rollerinin eşitlenmesine yönelik, geleneksel kalıbı dönüştürücü mesajları yeni yetişen kuşaklara ileten kültür politikalarındaki inceliği ve isabeti görebilmek gerek!⁵

Türkiye’nin yüzyılın ortalarında çok partili demokratik rejime geçmesi sırasında, demokrasinin yalnızca biçimselliğine itibar edip, ne kadın ne işçi haklarını ne de kitlelerin ulusal ve evrensel kültürle tanıştırılmasını önemseyen, isabetli ve incelikli kültür politikalarını terk eden siyasal iktidarların eline düşmesi bir büyük talihsizliktir! Türkiye Cumhuriyeti’nin kendi doğuş felsefesindeki kültürel atılımın önünü gene kendisinin kesmesi, yurttaş konumuna yükselmiş kadının Cumhuriyet’le başlayan uyanışını bastırmıştır. Kadınıımız özgürlüğe giden yolda yurttaşlığın gerekli olup yeterli olmadığının, kendisinin gene de ataerkil yapının cenderesinde acı çeken bir kadın gövdesi olarak kaldığının bilincine varmakta gecikmiştir.

5. “Kitap Okuyan Annelere Ne Oldu?”, *Cumhuriyet Dergi*, 5 Mart 1995, Sayı: 467.

Bu gecikme edebiyatımıza yansır. Yakın zamanlara dek kadın ne kendi cinselliğini sorgular ne ataerkil baskıyı! Kadının köyden kentliliğe, kulluktan Cumhuriyet'in yurttaşlığına, sosyalist muhalefete, düşünce suçlusu olarak girdiği cezaevine, Almanya'da işçiliğe, köktendinciliğe dek tüm serüvenlerinin izdüşümlerini, kadın yazarlarımızın yarattığı kadın imgelerinde bulmak mümkündür. Ancak gene de bir şeyler eksiktir... İnsan varoluşunun ana sorun-sallarından cinsellik, son yıllara gelinceye dek, yukarda adı geçen kadın yazarlarımızın çoğunun (Pınar Kür dışında) yapıtlarında başat bir tema olarak belirmez!⁶

1960'larda, 1970'lerde kadın yazarlarımızı etkileyen sosyalist muhalif akımlar, sosyalizmin ana amaçlarından birinin kadın-erkek eşitliğinin sağlanması olduğunu unutmuşa benzerler, ülkemizin tutucu-erkek-ege-men yapısına uyup da... *Tante Rosa*'da, *Yürümek*'te kadının kimlik arayışının yetkin örneklerini veren Sevgi Soysal'ın sosyalist bilinci seçimini yapmış, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*'nde, *Şafak*'ta cinsiyetiyle ilgili duyarlılığını bastırmıştır. Sömürüye karşı çıkan kadın yazar, cinsinin ve bedeninin sömürüldüğünü kabul etmek istemez sanki. Gerçeğin yadsınması, vazgeçiş, özlemlerin, öfkelerin bastırılması, gereksinimlerin ertelenmesi, satır aralarına sı-zan ince bir hüznün yaratmıştır, kadın elinden çıkmış edebiyat yapıtlarında. Eleştirmenlerimizin "kadın duyarlığı" adını takıp sisli bir kavram olarak bıraktıkları yazınsal değer, bu hüzünden başka bir şey değildir aslında!⁷

1980'lerde sağ askerî otoritenin susturduğu toplum-

6. Erendiz Atasü, "A Comparison of Images of Women Created in Turkish Fiction by Men and Women Writers", Proceedings of 13th All-Turkey English Literature Conference 1992, *Ege Batı Dilleri ve Edebiyatı Dergisi*, 1993, s. 73-87.

7. Bu tümcede, "kadın duyarlığı" terimini feminist bağlamda kullanmıyorum.

sal muhalefet, sesini bir bakıma feminist harekette buldu! Kadınların gövdelerini fark etmelerinin ve ataerkilliği sorgulamaya başlamalarının kadın edebiyatçıları etkilemesi kaçınılmazdı. Adalet Ağaoğlu, *Ruh Üşümesi* gibi şiirsel bir yapıt kaleme alıyordu cinselliği veya cinselliğin yokluğunu anlatmak üzere... *Cadı Ağacı*'nda, *Tutsaklar*'da kadını yalnızca sorgulayan, bazen suçlayan Ayla Kutlu, kadınlık durumuna derin ve duyarlı bir kavrayışla yaklaşan *Sen de Gitme Triyandafilis*'i, *Kadın Destanı*'nı yazıyordu. Nazlı Eray, *Aşk Artık Burada Oturmuyor*'da, kadının ve erkeğin aşka farklı yaklaşımlarının yol açtığı –kimi kez ironik– acıyı anlatarak yeni bir boyut kattı fantezilerine. İnci Aral, *Ölü Erkek Kuşlar*'da kadının kimlik bunalımını, kişiliğinin dışa dönük-atılğan yanıyla uysal-evcil-edilgen yanının çatışmasını irdeledi enine boyuna. Buket Uzuner'in uçarı karakterleri özgürlük şarkıları söylediler...

1990'larda hızlanan köktendincilik kadın yazarları nasıl etkileyecek? Feminizmin mücadelesiyle toplum bilincinde berraklaşan "kadınlık durumu" yeniden silikleşmeye yüz tuttu bile... Politik bir tercih olarak İslamcılığı yeğleyen çevrelerce öne sürülen kadın yazarların ürünleri bu silikleşmeye hizmet mi ediyor, karşı mı çıkıyor? Bu yazarlar arasında kitaplarının yazınsal niteliği görece yüksek olanı Afet İlğaz (Muhteremoğlu) kuşkusuz. Gene de, Afet İlğaz'ın yazarlığındaki düşüş hazin... Kariyerinin başlangıcında dindarca duyguların dokunuşuyla kaleme aldığı öykülerdeki içtenlik, ya da kadın-erkek ilişkilerinden doğan acıyı incelikli anlatımındaki ustalık, dinin yaşamı algılayışının ve yorumlayışının çerçevesi haline geldiği *Ad Semud Medyen*'de yitip gitmiş. *Ad Semud Medyen* türü kitapların asıl zayıflığı, yazarlarının hayatın mucizesine ve trajedisine, çocukların saf gözleriyle bakabilmelerindeki güzellikten yoksun kalmaları değildir yalnızca. Yitirilmiş inancın yeniden bulunması veya inanca kavuşma gibi

derin, karmaşık ruhsal dönüşümleri anlatmak üzere yola çıkan bu kitaplarda tam da bu psikolojik etkileşimlerin bulunmayışıdır. Belki de bu çelişkinin, anahtarı gene *Ad Semud Medyen*'de gizlidir: "Müslüman çok üzülmez, çok da sevinmez." (s. 68, Muhteremoğlu Kitabevi Yayınları, 1991) Kiminin duygularında sağırlaşmaya, bir başkasında dengeye ve bilgelige varabilecek bu tutum sanatsal yaratıcılık için elverişli değildir. Dini, acıyı uyuşturan bir sığınak olarak kullanmak pek insanca, ancak sanatkârca olmayan bir tutumdur. Duygularını uç noktalarda yaşamaktan korkmayan, kendisiyle yüzleşmekten kaçmayan, bu coşkulu süreçleri aklın serinliği ve kültür birikimleriyle dengeleyebilen kişinin harcıdır ancak, edebiyat yaratıcılığı! İslamcı kesimin kadınları, dinin, yürekten fişkıran içli duygulardan yaşama alanlarını sınırlayan tavırlara dönuştüğünde bireyin araştırmacılığını nasıl kısıtladığını hissedebildikleri ve buna karşı çıkabildikleri zaman ancak başlayabilecekler edebiyat yaratmaya!

Herhalde önümüzdeki yıllarda, dinin bir duygu ve bir toplumsal olgu olarak kadın varoluşuyla etkileşimleri edebiyatımızın izlekleri arasına girecek, girmeye başladı bile. Dindarlıktan köktendinciliğe kaymış bir aile ortamının, genç bir kadının ruhsal yapısında yol açtığı şizofrenik parçalanmaların yazınsal izdüşümüne, İnci Aral'ın son romanı *Yeni Eski Zamanlar*'da rastlayabiliriz.

Toplumsal hareketliliğin edebiyatın konularını bir ölçüde belirlemesi doğal. Ancak, toplumsalın bireysel varoluşun prizmasından yansıyan ışınları çizer edebiyat yapıtını. Has yazar iç dünyasında, prizmanın saydam geçirgenliğini, prizmanın kararlı biçimine benzeyen ilkelere buluşturabilir.

Mart 1995, İstanbul Üniversitesi
Kadın Araştırmaları Merkezi'nde verilen
konferansın metni

ÖZYAŞAMSAL YAZMAK

Yaşamak bir bakıma, birbiri ardı sıra dizilmiş öğrenme kapılarından bir geçiş... En zor geçit verense, “kendini bilme” kapısı... Çoğumuz yarı yabancı yaşadığımız gövdelerimizin içinde tüketiriz yaşamı. Kendiyle yüzleşmek neden bu denli ürkütücü? Belki, kaderci kültürümüz kişisel sorumluluk ve seçim, kişisel suç gibi kavramlarla bilincimiz arasına duvar ördüğünden. Belki de, benliğin derinliklerinde, insan soyunun bencil özüyle kaçınılmaz karşılaşmayı göze alamadığımızdan. Özyaşamsal edebiyat da çoğumuza, kusurlu değilse bile, itici ya da yabancı görünmekte. Niçin? Özyaşamı sorgulamadan kendini bilmek olası mı? Kendini anlamaya çabalamadan dünya kavranabilir mi? Ve edebiyatın özü, kavramaya yönelik bir sorgulama, hesaplama değil mi?

Belki de özyaşamsal edebiyatı özdoyum amaçlı bir iç dökmeyle, yazarın bencil sorunlarıyla okurun kafasını şişirmesiyle filan karıştırıyoruz. Oysa böyle metinler kötü yazınsal örneklerdir. Edebiyat keyif aracından öte, bir olgunlaşma aşamasıdır, yazar için de, okur için de. Ve kişisel olana ulaşmaktır ancak, yazarı ortak insan niteliklerine götüren. Sonuçta hepimiz insanız. Ve kişisel olana ulaşmaktır ancak, yazarı özgünlüğe erdiren. Kendine haslık toplumsal örtülerin altındaki ortak insan özüyle sarmaş dolaş var olur, benliğimizin çekirdeğinde.

Büyük edebiyat her zaman özyaşamsal olmuştur. *Savaş ve Barış*'ta Bezuhov, *Anna Karenina*'da Levin, Tolstoy'dan izler taşır. Dostoyevski, dâhice çözümlemelerinde kendini de yatırmıştır anatomi masasına. James Joyce, *Ulysses*'in dokusuna ördüğü bin bir izlek arasına elbette kendini de koymuştur. Virginia Woolf, *Deniz Feneri*'nde çocukluğunun izlenimlerini dile getirir. *Kayıp Zamanın İzinde*'nin Marcel'i, Proust değil midir? Kafka kanayan bir dünyanın kendi içe dönük imgelemindeki yansımalarını yazmamış mıdır? Örnekler uzatılabilir.

Keşke bizler de kendimizle yüzleşmekten bu kadar ürkmeyeydik, keşke özyaşamsal edebiyatı kendimizi onaylamakla karıştırmayaydık, yapıtlarımız daha derinlikli olurdu. Deneyimlenmişle, gözlemlenmişin ve düşlerimizin, hangisinin hangisi olduğu fark edilemeyecek denli kaynaştığı metinde, gerçek edebiyatın doğabileceğine inanıyorum.

Duygular... çok önemli...

Kanımca kişisel duygularımız bizi (yazarları) çevreleyen duvarlara dönmüşse, sözcüklerimiz kimseciklere ulaşmadan, bu duvarların arasında suskunluğa söner. Ancak duygularımız başkalarını anlayabilmek için birer kanal görevini üstlenebilmişse, sözcüklerimiz renk renk canlanacaktır. Özyaşamsal etkiler ve duygular deneyimlemediğimiz yaşantıları iç dünyamızın diline ve alfabesine aktaran birer çevirmendir aslında. *Dağın Öteki Yüzü*'nü yazarken, çatışmaya girecek askerin ruh halini sözcüklerle canlandırabilmek bir kadın için zordu. Sınav kapısındaki öğrencinin, ameliyathane kapısındaki hastanın, kürtaj masasındaki kadının deneyimlenmiş duyguları, erkeğin ve askerinkileri düşlemde var edebilmek için yardımcıydı. Tıpkı bir dilden öbürüne yapılan çeviri gibi. Aslının inandırıcı bir benzeri.

Bunun dışında, elbette yazdığım her şeyde özya-

şamsal nirengi noktaları vardır ve elbette onlar kadar, yaşamımla tümüyle ilgisiz yansımalar da vardır.

Edebiyat yaratmak, eline kalemi alıp başına geleni yazmak değildir. Bunu güncenizle baş başayken yaparsınız. Edebiyat, deneyimlenmişe yepyeni bir biçim verebilmektir. Bu da sizi yazar yapar. Edebiyata dökülen emeğin pek çok ıstırabı yanında, coşkun bir sevinci varsa eğer, o kanatlı duygu bu yeni biçimde gizlidir.

1999

GENÇLİĞİN O YAKICI MEVSİMİ'NİN OKURLARINA

Kadınlar cinselliği nasıl yaşar? İsteği ve birlikteliği, doyumu ve doyumsuzluğu, hasreti, yoksunluğu? Kuşkusuz, ortak yaşantıların yanında pek çok öznel fark söz konusudur. Peki, bunlar nelerdir? Pek bilemiyoruz. İnsanlığın bilincinde açık değil bu konu. Kadınlar konuşmaktan çekiniyorlar, doğru sözcükleri bulamıyorlar, ya da deneyimlerine denk düşen sözcükler dillerde yok. Kadınlar mahcubiyet duyup susuyorlar. Erkekler tahmin bile edemiyorlar. Üstelik iki cinsin birbirine ve kendine söylediği bir yalanlar kalabalığı var ortada.

Durumun ilk sorumlusunu hepimiz biliyoruz. Toplum baskısı adını taktığımız ataerkil ahlak! Öbür sorumlular üstünde pek durmuyoruz. Örneğin dış baskıdan içselleştirilip kadın varlığına katılan, bir iç engele dönüşmüş etkiler. Erkeğin bocalamaları, kadının kırılğan anatomisi vs. Ve kadınların –baskıların sonucu olan– deneyimsizliği. Dürüst davranacak olursak, cinsellik, bugün ellili yaşlarını süren kuşağımın kadınlarının kaçının zihninde kristal berraklığına erişebilmiştir? Genç kuşakların daha şanslı olduklarına dair umudumu korumak istiyorum.

Yüzyıllardır kadın ve erkeğin çoğu kez ayrı fiziksel mekânlarda –aynı mekân paylaşılsa da– hemen her zaman farklı bir sosyal ve kültürel atmosferde yaşayageldi-

gi, aşk acemisi ülkemiz için hiç şaşırtıcı değil. Şunun şurasında, "aşk"ı, yüreği dağlayan bir hasret türküsü gibi değil de iki kişinin ilişkisi olarak yaşamaya başladığımızdan bu yana kaç kuşak geçti ki? Aşk, yani cinsel tutkuyu şefkatle ve düşgücüyle sarmalayıp aşan duygular ve duyular senfonisi ile gövdenin çoğu kez örtüşen ama özdeş olmayan tenselliği arasındaki yoğun ve karmaşık ilişkiler bizim için hep anaforlu.

Aşk var eden düş gücüdür, yani işleyişinin doruğundaki bir gövdenin yaratıcılığı! Aşk yok eden de düş gücüdür. Hayallerimizin gerçeklikle çatışması. Kişi yaşamın hiçbir alanında uyum sağlayamayacağı birine çılgınca âşık olabilir, çoğumuzun bildiği ya da anımsayacağı gibi. Gönül aklın öğüdünü tutmaz. Aşkın doğası böyle çelişkiliyken, bir de bizim gibi acemi toplumlarda sevenlerin hali nicedir?

Biz kadınlar pek çok kırık deneyimi belleğimizin aşk hanesinde saklıyoruz. Tam olarak ne olduklarını bilemediğimiz ancak kendimize ait olduğundan kuşku duymadığımız yanılğılardan, eksikliklerden, beceriksizliklerden kaynaklandığını düşünüp susuyoruz; erkeklerimizin kırılan onurlarını incitmek ve onları yitirmek kaygısıyla susuyoruz. Kendimizi nasıl ifade edeceğimizi bilmediğimizden susuyoruz. Bu suskunluk, sağlıkla ilgili mesleklerinden dolayı insan gövdesini bilimsel bilgi düzleminden iyi bilen, ancak yaşama düzleminde yalnızca bulanık izlenimler taşıyan kişilerde çelişkilerle daha da ağırlaşıyor, bana kalırsa. Dille haşır neşir yaşayan, dolayısıyla doğru sözcükleri bulma şansı daha çok olan kadın yazara, üstelik bilimsel bilgi düzleminde insan gövdesini bir ölçüde tanıyorsa, kendi bulanık izlenimlerini berraklaştırmaya çalışırken başkalarına da bir kapı aralamak görevi düşer kanısındayım. Hele de artık yaşlanma yoluna girmişse, "gençliğin o yakıcı mevsiminin" bellekteki izleri artık sız-

lamıyorsa, gereksiz mahcubiyetler geçen yıllarla birlikte pul pul dökülmüşse, geçmişe biraz uzaktan şefkatle ve biraz da mizahla bakabiliyorsa.

Belki *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi*'ni yazarken itici duygu gücüm, bu düşünceler, hesaplaşmalardı.

Başka düşünceler, duyumsamalar da vardı tabii. Benim kuşağım ayırdındadır. 12 Eylül döneminde ve izleyen yıllarda ne çok boşanma yaşandı sol kesimde! Politik baskılar özel ilişkileri yıpratır, bunalımlı ülke insanlarının duygusallığı ve cinselliği tarihin gölgesinde seyreder! Ne hazin! Madalyonun bir de öbür yüzü var. Politik amaç birliği, topluluk dayanışması, bizim gibi aşk acemisi toplumlarda bireysel sorunların, iki insanın ilişkisindeki derin çelişkilerin uykuya dalmasına yol açar. Ve sonra darbe inip, sol dayanışma un ufak oldu mu, çelişkilerimizle yüz yüze, onların insafına terk edilmiş buluveririz kendimizi! 1980, evliliğin içinde ya da dışında, âşık ya da değil, hapiste ya da dışarda, pek çok kişi için bir yalnızlık yolunun başlangıcı oldu. Bu ülke insanının ne alışık ne hazırlıklı olduğu bir süreçti bu! "Birey" yetiştirebilme yönünden zayıf bir toplumda, birey olmakla bencil olmanın birbirine karıştığı ve karıştırıldığı dumanlı bir hava oluşmuştu, kesif sisin rutubetinde pek çok insan gözlerimizin önünde çürüdü. Onlara engel olamadık. Grup dayanışması içinde arkadaşlarının desteğini, gruba karşı kendi payına düşen sorumluluğu duyumsarken, güçlü, becerikli, dayanıklı, sağlam olan insanlar sabundan bebekler gibi eriyiverdiler. Bir kısmı fiziksel olarak eridi bitti; bir kısmı dış görünüşlerindeki sağlamlığı korudular, hatta yüksek orunlara tırmandılar ama kişilikleri eridi! Bana kalırsa onlar da yok oldu! Sen nasıl dayandın dersenez, yazarak derim.

Yaratıcılık insanı dıştan gelen saldırılardan korur, onun saldırısı başka türlüdür, sizi içten içe tüketir. Evet, sanatçının da bir felaketi vardır, içinde taşıdığı.

Gençliğin O Yakıcı Mevsimi'nin genç okurlarına, gençliklerinin mutlulukla dolarak sürmesini, o sayfayı kapatmış okurlarına ise gençlik gibi taze başka pınarlar keşfedebilmelerini dilerim...

TEB Haberler Dergisi, Kasım-Aralık 1999

DAĞIN ÖTEKİ YÜZÜ'NDEKİ BURSA

Neredeyse yarım yüzyıl ötede kalmış çocukluğumda ailelerin bireyleri birbirleriyle bugüne kıyasla daha çok konuşurlardı. 1950'lerin Ankara'sında kışlar amansız, kar diz boyuydu. Kış geceleri "Şakir Zümre" marka sobanın ve radyonun çevresinde toplanılır, o akşam "Radyo Tiyatrosu" yoksa, "Yurttan Sesler" ya da fasıl heyeti eşliğinde sohbet edilirdi. Yaz mevsimi gelince, balkonlara çıkılırdı; henüz bahçeler ölmemişti; bozkır gecesi billursuydu. Bahçelerden esen bitki kokuları eşliğinde gene sohbet edilirdi. Annemle babamın çocukluklarını ve gençliklerini işte ben bu sohbetlerden öğrendim.

Kardeşsiz, yalnız büyüyen çocukların düş güçleri gelişir. Ve her ailede kimi sırlar vardır. Yetişkinliğimde bu sırların bazılarına vâkıf olduğumu ne zaman anneme çıtlatsam, annem şaşırır, boşa gitmiş ebeveyn yetkesine hayıflanarak, "Ama, biz bunları senin önünde asla konuşmazdık ki!" diye karşı çıkardı. Onu şaşırtmak hoşuma giderdi. Elbette sırları ele vermek istememişlerdi; söze başlamış, benim "Radyo Çocuk Saati'ni dinleyecek yerde onlara kulak verdiğimi fark edince kaş göz işaretleriyle susuşmuşlar, bense başını yakaladığım öykünün devamını düş gücümde ve gerçekliğe çok yakın biçimde, bazen de gerçeklikle tastamam örtüşmek üzere tamamlamıştım!

Hayır, annemle babamın çocukluklarında hiçbir sır yoktu. Büyük yıkım, büyük acı her şeyi siler süpürür, asitle arındırılmışa döndürür hayatları. Onları öyleydi. Mazi bir masal gibi anılırdı, uzak geçmişten güne yansıyan kinleşmiş duygular ya da kahramanlık övgüleri yoktu. Düş gücüm yalnızca söz ettikleri bilmediğim mekânları canlandırıyordu. Bursa, selviler, çınarlar ve çiniler şehri, işte bu mekânlardan biriydi. Diğerleri Selanik, Trabzon ve Sivas... Babamın henüz delikanlılık çağında lise öğretmenliği yaptığı Sivas...

Annemle babam ateşle ve acıyla paralanmış Osmanlı coğrafyasının farklı uçlarından gelmişlerdi evliliklerini yaşadıkları Cumhuriyet başkentine. Cumhuriyet'in sade, samimi ve sadık yurttaşlarıydılar ve hep öyle kaldılar, düş kırıklıklarına rağmen. Annem, üyeleri Üsküp'ten Selanik'e dek Rumeli'ye yayılmış bir zabıt ailesinin kızıydı, Selanik'te doğmuştu. Babam Karadenizliydi. Kıyı kentleri boyunca İstanbul'a dek uzanmış Trabzonlu bir eşraf ailesinin oğluydu. Abana'da doğmuş, Trabzon'da yaşamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda, çarın ordusu Trabzon'u işgal edene dek. Ve sonra "muhacir" (göçmen) olmuştu. "Muhaceret", "mübadele", "muharebe", "mütareke" ve "seferberlik" çocukluğumda ürpertici etkilerini hâlâ yitirmemiş sözcüklerdi. Babamın beş erkek evlatlı ailesinden dört kişi –anne, baba ve iki küçük oğlan– bir sandalla kaçmışlardı, Karadeniz dalgalarını yara yara, Trabzon'dan İnebolu dolaylarındaki Abana'ya dek, akraba yanına sığınmaya. Üç büyük erkek evlat nerede? İki "Enver'in Sarıkamış'ta kırdırdığı" orduda, biri şehit, biri kayıp –muhtemelen karlı bir yarın dibinde donup kalmış– üçüncü oğul kim bilir hangi cephede savaşmakta!

Annem ömrünün en büyük muhaceretini anımsamıyordu. İki yaşı ancak dolmuştu, Balkan Harbi Selanik'i koparttığında; ana kucağındaydı göç yollarına düştüğün-

de, iki minik kardeşle birlikte, biri kundakta. Baba cep-
hede vuruşmakta.

Edebiyatta yeniyken, anneannem ve babaannem için birer hikâye yazmıştım. Macera romanı gibi gelişen yaşa-
möykülerinin sürükleyiciliği çekmişti beni. Onları tanıdığımıda, ikisi de öfkesiz ve kinsiz yaşlı kadınlardı. Belki Müslüman sabrıyla, belki yurt sevgisiyle, belki de büyük felaketin çok kişi için ortak olduğu bilinciyle dayanmışlardı; kayıplara karşın sağ kalanlara şükretmişlerdi. Öc, kutsal bir emanet gibi aktarılmamıştı yeni kuşaklara.

Sonraları, yaşantı motiflerindense, deneyimlerin insan ruhunda bıraktığı izler ilgilendirir oldu beni. Büyükannelerime ve onların çocuklarına başka açılardan baktım. Bu bakış açıları *Dağın Öteki Yüzü*'ne yansır, belki de romanın omurgasını oluşturur.

Çok düşünmüşümdür, görelî varsıl bir yaşantıdan, ne bileyim el üstünde tutulmaktan, apansız, parasız ve yurtsuz, çocuklarıyla birlikte, dünyanın neresinde olursa olsun göçmenliğin çamuruna fırlatılmış tüm kadınları... Bir kadın çocuğu ya da çocuklarıyla yalnız yaşamaya başlarsınca, erkek egemen dünya günümüzde bile öyle güzel hissettirir ki o küçük topluluğun toplumun asal birimi olmadığını!.. Ne yapar kadın? Nasıl savunur kendini ve ailesini? Bazen aldırılmaz, kimi kez kadınlığın sevimliliklerini kullanır, bu arada gizli gizli tırnaklarını biler, gerekirse pençe atmak, tırmalamak, kendisine ve çocuklarına yaşama alanı açmak üzere. Ama göçmen kadın öylesine çaresizdir ki, bunların hiçbirini yapamaz... Olgunluk çağımıda çok düşünmüşümdür, böyle durumlarda anneyle çocuklar arasında gerçekleşen acılı bütünleşmenin ileriki yıllardaki etkilerini. Düpedüz tensel bir ilişkidir anayla yavru arasındaki; yavru büyüdükçe tenselliği geriye çekilir ilişkinin, sosyalleşir; ya da sosyalleşemez. Acı, güvensizlik ve korku paylaşılmışsa, ne olur?

Anneannem de annem gibi zabıt kızıydı, babası bir ara son sultanlardan birine yaverlik yapmış hatta. Onun büyüğü mekânı Bağdat kentiydi, orda mı doğmuş, şimdi bilemeyeceğim ama, herhalde dünyanın farkına varmaya başladığında Bağdat'taymış. Anneannemin annesi bir Boşnak beyinin nazlı kızıymış; Irak çöllerinde ince hastalıktan kan tüküre tüküre tükenmiş narin bedeni, mezarı çöllerde kalmış, annesini yitirdiğinde anneannem henüz pek küçükmüş. Ne kadar da Çalikuşu Feride'ninkine benzeyen bir hayat başlangıcı!.. Zavallı anneannem... Ne çok dul kalmıştı ne çok bulunmuştu yitirilen topraklarda, çocuklarıyla birlikte ne kadar da sık, meşakkatli göç yollarını aşıp İstanbul'a ulaşmak, oradaki tuzu kuru, buyurgan ağabeylerinin yanına sığınmak zorunda kalmıştı!.. Annemi ve dayılarımı zabıt kocasından doğurmuştu. Dedemin haşmetli bir fotoğrafı durur bizim evde, posbıyıklı, azimli bir subay! Göğsünde tam dört madalya, kimbilir hangi savaşlardan! Nerededir o nişanlar? Yokluk ve yoksulluk yıllarında üç kuruşluk metalleri uğruna kim bilir hangi rehincide bırakılmış, biraz şeker, birkaç arşın bez, bir parça gazyağı uğruna, nikâh yüzüklerine varıncaya dek elden çıkartılmış aile mücevherlerinin ardından satılmış! Ne anneannemin tek bir mücevheri kalmıştı ne babaannemin. 1992'de Moskova'da, beni gerçeküstü bir sahne gibi çarpan şu görüntüyle karşılaşmıştım: Bir yeraltı geçidinde hüznün heykelleri gibi kıpırtısız dizilmiş yaşlı insanlar, yabancılara doğru uzanmış ellerinde Kızıl Ordu'nun İkinci Dünya Savaşı'na ait madalyaları, turistlere satmaya çalışıyorlar, nasıl satacaklarını bilemeden... Ak saçlı bir kadın... İçimden ona sarılmak gelmişti. Gazi kocasının nişanlarını satan anneannem miydi karşımdaki?

Balkan göçünden ve Binbaşı Hayrettin Bey'in cepheden dönüşünden sonra aile toparlanır. Bursa, daha da

acılı yeni göçten önce konaklanan vahadır sanki, bir cennet köşesi. Daha önce ve daha sonra Batı Anadolu kasabalarında oyalanılmıştır; Salihli, Akhisar, Alaşehir... Neden? Hayrettin Bey emekli olmuştur, keseye uygun küçük bir yer mi aranmıştır? Selanik'ten sonra kasabalara uyum sağlama güçlüğü mü çekilmiştir? Bilemiyorum. Bildiğim, bir süre Bursa'da mutlu yaşandığıdır. Setbaşı'nda, Yeşil'de ve Çekirge'de oturulmuştur. Çocukluğumu büyüleyen isimler... Annem Sertbaşı'nda ilkokula başlamıştır. Neden bu kadar çok adres değiştirilmiştir? Anneannem ev mi beğenememiştir? Kendisinden hayli yaşlı kocasıyla arasında kimselere açamadığı uyumsuzluklar vardır da, evden eve geçerek, bunalmış gönlünü ferahlatabileceğini mi hayal etmiştir? Bursa'da hep güzel, ferah evlerde yaşanmıştır. Sırtını korulara yaslamış ahşap evlerdir bunlar, sofaları hep yeşil gölgeli ve serin. İnip çıktıkça merdivenler gıcırda, insan bedenine ses verir, konuşur onunla. Cephedeki pencerelerden aşağıda uzanan kent görünür. Arka pencereler ormana bakar ve şehri doğal bir kale gibi esirgeyen Uludağ'a. Başı dumanlıdır Uludağ'ın, sis uzanıp tül bir cebinlik gibi örter şehri. Anneannem saçlarını açar, şarkılar söyler, baba evinden yadigâr zenci bir halayığı vardır, canı gibi sevdiği. Onunla karşılıklı sigara sarıp tüttürürler, öğle sonları komşu hanımlarla görüşürler. Hayat yeniden –hiç olmazsa görünüşte– şadırvanlardaki su sesi gibi tatlı ve ahenklidir, su gibi beraktır geçen günler. Bursa hep sevgiyle anılır.

*Dağın Öteki Yüzü'*nü yazıp bitirdikten sonra, Bursa'yla ilgili bölümleri kurarken, içinde bir süre yaşadığım yegâne ahşap yapı olan, babaannemin Soğuksu Tepesi'ne sırtını vermiş, kente ve Karadeniz'e tepeden bakan, köy eviyle konak yavrusu arası, her odasında farklı bir atmosfer esen, cumbalı ferah evini, reçine kokusu ve merdiven gıcırıtlarıyla birlikte Trabzon'dan Bursa'nın çınarlı, selvili yamaçlarına, çamlıklarına taşıdığımı ayırımsadım.

Çocukluğumda ve ilkgençliğimde, böyle asude bir kent olarak yaşadı durdu Bursa düşlemimde. Annemle babam Ahmet Hamdi Tanpınar'ın şiirlerini severlerdi. Koca ustanın bir-iki dizesini söyleyebilirdim çocukken. *Beş Şehir*'i okuduğumda, çocuklukla erişkinlik arasındaydım. Hayalimdeki dingin Bursa imgesini güçlendirmiştir bu kitabın "Bursa" bölümü ve "Bursa'da Zaman" şiiri.

Gerçekten de Bursa'da Osmanlı'nın en güzel yüzü yaşar. Türbelerin neredeyse çınar gövdelerine karışmış alçakgönüllü mimarilerinde, loş cami içlerinde, yüzyılların sakin tanığı ağaç gölgelerinde ve suyla mermerin hep aynı musikiyi besteleyen söyleşisinde çalkantılı değişimlerin acımtırak yorgunluğunu onaran bir sonsuzluk muştusu içkindir. İnsan Ulu Camii'nin avlusunda, ya da İpekçiler Çarşısı'nın çınarlarının altında sanki bir ömür boyu, incinmiş ruhunu dinlendirmekten usanmaz. Bu kutsanmış anda Osmanlı'nın en vahşi yüzü bile gülümser; türbelerdeki küçücük şehzade sandukaları, merhametsiz ve kanlı bir düzenin kurbanları olmaktan çıkar, meleksi belirtilere dönüşür.

Annemin ailesi Bursa'dan küçük bir iç Ege kasabasına taşınacak, Yunan işgaline orada yakalanacaktır. Çok kötü günler başlamıştır. Çöken imparatorluk, görevlilerine, emeklilerine aylık ödeyememektedir. Anneannem, yaver kızı, bey torunu olmayı bir kenara bırakmıştır; yaşlı, yoksul ama yüreği genç bir "millici"nin yurtsever karısıdır artık. Hayrettin Bey, onurunda işgal yarasıyla ölecek, Elmas Hanım bir kez daha çocuklarıyla birlikte –beş parasız, aç ve dirençli– İstanbul'un yolunu tutacaktır. Annem on bir yaşındadır.

Her zaman dönemine göre ileri fikirli bir insan olan annemin açık düşünceleriyle çelişen süreklilik ve kalıcılık ihtiyacını bir tür tutuculuk diye eleştirirdim gençliğimde. Bunun çocuklukta yaşanmış irili ufaklı pek çok

göçün anısına karşı bir öz savununu, bir karşı koyuş, bir güvenlik arayışı olduğunu kavrayabilmem için orta yaşa ulaşmam gerekiyormuş. Hep derlenen denkler, hep henüz alışılmış mekânların terk edilişi ve hep meçhule gidiş... Annem Bursa'dan gözyaşlarıyla ayrılmıştı.

Bursa'da ilk bulunuşum 1970'lerin başlarına rastlar. Bana Türkiye'nin pek çok yöresini tanıma imkânını sunan bir mesleğim vardı, tıbbi bitkiler üstünde uzmanlaşıyordum. Fakültemizden bir grup, bütün gün Uludağ yaylalarında bitki toplamıştık. Akşam inerken şehre döndük. Bir tas sıcak çorba için ömrümüzün bir yılını verebilirdik. Aç ve yorgunduk. Bursa bu ikramı bizden sakındı. Ramazandı ve gıda sağlayabileceğimiz hiçbir yer açık değildi. Kentin tutucu yüzüyle karşılaşmıştık. Benzer bir deneyimi, aynı yıllarda Erzurum'da yaşadığımı anımsarım. Yirmi yıl sonra, Bursa'nın kısmen dönüşeceği durumun ön habercisiymiş meğer, bu katılık. Yani şeriatçı sermayenin, en azından şeriatla iyi geçinmek isteyen sermayenin odaklandığı merkezlerden biri olmanın ilk belirtileri.

Sonraki Bursa yolculukları bu ilk gidişin tatsız anısını silmiştir; hayalimdeki Bursa'yı yakalayabilmişimdir. Uludağ yolundaki, bir doğa anıtı gibi yükselen beş yüz yıllık çınar beni büyülemiştir. Kocaman bir mücevher gibi turkuvaz ışıltılar saçan Yeşil Türbe'ye âşık olmuşumdur. Yeşil Türbe'nin rutubet çekmiş, çatlamaya yüz tutmuş iç duvarı yüreğimi yakmıştır. Yeşil Camii'nin dökülen çinileri de öyle. Bir çekirge sürüsü gibi bu anıtların üstünden geçip giden, ne mimarının güzelliğini, ne iç süslemelerin, çinilerin zerafetini, ne desendeki inceliği, ne renkteki zenginliği algılayan, yalnızca kof ve hodbin bir maziye bağlılık duygusuyla çevreyi çiğneyenleri untabilirse kişi, Bursa'nın ruhuna dokunabilir.

Ve anlamışımıdır ki ülkemin ne ilericisi ne gericisi değer bilebilir. Göçmenliğine tepki duymayan, ona alı-

şan, hiçbir şeyin değerini bilemez. “Şimdi”nin gerçekliği iliklerimize işlemiştir bizim. “Yarın”, düşüncemizde yoktur. Türkiye’de herkesin kökeninde İslam kaderciliği ve göç var. Anadolu’dan fethedilen diyarlara, kaybedilen yerlerden Anadolu’ya, doyurmayan kırsal alandan Türkiye’nin büyük, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinin irili ufaklı kentlerine, terör kusan kırsaldan kentlere göç, hep göç, daima göç... Hoyrat bir hayatıyet.

Kentlerimizi doğal afetler gibi hırpalarız biz. Geçmişimizi tanıksız koruz. Tanığı kalmayan hayat parçaları ölmüş demektir. Yazıktır. Ölümden gelip hiçliğe gideriz.

Bursa *Dağın Öteki Yüzü*’nde iki kez belirir. Romanın başı sayılabilecek bir yerde ve sona doğru. Bu iki sahne birbirini bütünler ve eşzamanlıdır. İlk sahne gerçek bir deneyimin yansıması, ikincisi tümüyle düşseldir.

Rumeli göçmeni annemle kardeşlerinin Anadolu’da ilk bağlandıkları yer Bursa’dır. (Belki yıllar sonra dayımın maziyi eşeleyip soyağaçlarını arayıp bulmasında Bursa sevgisi de rol oynamıştır. İlkokuldaydım, iyi anımsıyorum. Dayım aile kökenlerinin Rumeli’ye Söğüt’ten göçmüş bir Türkmen aşiretine dayandığını keşfetmeden rahat edememişti! Maziyle kendinden geçmiş dayımın bulguları annemle babamı heyecanlandıramadı! Onu, hoşgörülmesi gerekli, garip huylu bir akraba yerine koyup, bıyık altından güldüklerini anımsarım. Annemle babama göre Türklük Anadolu’nun senteziydi; Türkmen aşiretlerinin soyundan türemekle ilgili değildi. Her ne hal ise, dayımın keşfinden sonra annemin soyu maaile ve manen Bursa dolaylarına dahil olmuştu!)

Barışa kavuşulduktan ve Cumhuriyet kurulduktan sonra Bursa’ya sık sık gidilmiştir. Akrabalar vardır, orda yerleşmiş. 1935 yazında annem ve kardeşleri Uludağ’a tırmanırılar. Fatihler gibi gülümsemişlerdir eski fotoğrafta. Cumhuriyet’in kendilerine ve ülkelere güvenen

genç aydınlarıdır onlar. Makedonya dağlarından esmiş özgürlük rüzgârına bir Anadolu dağının selamıdır.

Dağın Öteki Yüzü'nün baş kısımlarındaki "Dorukta" bölümü Cumhuriyet coşkusu işte bu yaşanmış tırmanışta simgeler. Her çıkışın bir inişi, her doruğa bitişik bir uçuş vardır. Romanda annemden esinlenilerek yaratılmış Vicdan karakteri ve Vicdan'ın kardeşleri, içtenliklerinin doruğunda inişlerin farkına varamazlar.

Onlar yükseklerle uçarken, ayakları her zaman yere basan matematikçi Raik, yani Vicdan'ın nişanlısı, yani babamdan esinlenilerek çizilmiş roman kişisi, romanın sonlarına doğru, dağın eteğinde ve Bursa kentinin göbeğinde, Vicdan'ın ve kayınlarının dönüşünü bekler, "Bursa'da Zaman" bölümünde. Eski bir avluda, asırlık bir çınarın gölgesindedir, "zaman iri damlalarla ağır ağır düşerken yapraklardan". Sonsuzluğun parabolü Raik'i kuşatıp aşır geçer. Bu tümüyle kurmaca bölüm, esinini yaşanmışlıktan alan "Dorukta" bölümünün bir anlamda tersi, negatiftir.

Raik az önce, Bursa Hapishanesi'nde yatan, Bolşeviklikten hükümlü bir yakını yoklamıştır. Uzun yıllar Anadolu'nun çeşitli kentlerinde öğretmenlik yapmıştır, yurdunu iyi tanır, tarihe diyalektik bakabilir, İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmakta olduğunu ve bu fırtınanın Türk devrimini sarsacağını, önünü keseceğini sezer.

Annemle babam "melale aşına" olan kuşaktandı. Rasyonelliklerinin içinde sıkışmış mahzun birer şair ruhu taşırlardı. Vicdan ve Raik de öyledir. Çocukluklarında yıkım ve ölümle karşılaşanlar, hayatın trajik yanına el sürüp yanmış insanlar, hüznü yüreklerinden kolay kolay söküp atamazlar.

Raik devrime candan bağlı bir Kemalist'tir. Darülfünun'dan mezun olduktan sonra neden tutkuyla sevdiği annesinin ve savaştan sağ çıkabilmiş tek kardeşinin yanına dönmemiş, niçin sevgili yurdu Trabzon'a yalnızca yaz

tatillerinde gitmekle yetinmiştir? Çeşitli Anadolu kentlerinde parasız yatılılara matematik öğretilip durmuştur. Belki, memlekete döner dönmez bir akraba kızıyla, ya da komşu kızıyla, herhalde bir hemşehrisiyle evlendirileceğini bildiğinden. Böylece, henüz feodalitenin sinir sisteminde sıyrılamamış bir taşra kentliliğini ilişkiler ağına yaşam boyu mahkûm edilmek istemediğinden. Ona büyük aile içinde asla kavuşamayacağı kişisel özgürlüğü vaat eden devrime gönül vermiş, aydınlanma savaşımına katılmıştır. Hüzün onun atılımını engellemez; yalnızca hayatın öbür yüzünü aşikâr kılar. Toplumsal mücadelesinin, çarpınışların öbür yüzünü... İnsanın kırılğanlığını ve geçiciliğini...

Bu an da geçecek, bu yüzyıl da.. Yaşananların dehşetli mühim olduğunun farkında Raik; ama aynı zamanda, suyun taşla temasının dokusunu değiştiremeyen ne fikir cereyanlarının, ne ihtilallerin önemli olduğunu sezebiliyor; çınarın, mermerin ve suyun indinde... Yeryüzünün asal sahiplerinin...¹

Böylece *Dağın Öteki Yüzü*'nde Bursa, annemin çocukluğunun ve gençliğinin kayıp cennetidir bir bakıma. Nâzım'ı barındırmış mahpus damı ise, Cumhuriyet'in üstüne düşmüş tehditkâr gölgedir. Bereketli toprağıyla verimli atılımları simgeler Bursa; sonsuzluğa açılan kapıdan yumuşak bir esintidir, faniliğin hüznünü dindiren.

Ben kendimi hiçbir zaman hiçbir kente, hiçbir bölgeye ait hissetmedim, doğup büyüdüğüm ve yaşadığım Ankara'ya bile. Evet, doğru, başka hiçbir yöresel ezgi Rumeli türküleri kadar titreştiremez gönlümün saklı bir

1. *Dağın Öteki Yüzü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 235.

telini; Karadeniz havaları kadar hoplatamaz yüreğimi. Ama, işte o kadar. Ben kendimi her zaman Türkiye'nin tümüne ait hissettim. Ama, kimi kentleri "benim" bildim. Bursa onlardan biridir. Sivas bir diğeridir.

2 Temmuz Katliamı'ndan sonra, yolum Sivas'a düştü. Çetin bir sınavdı bu yolculuk. Yobaz ateşinde dostlarımı yitirmiştim ve Sivas'la yüzleşemeyeceğimi, yüzleştiğim an yüreğimin duracağını sanıyordum. Madımak Oteli'nin kararmış suratının karşısında hiçbir şey hissetmeden, hissedemeden durdum ve baktım. İstirap da, coşku da, kararlılık da beni başka bir yerde, Sivas Kongresi'nin toplandığı Sivas idadisinde, bugünkü lisede bekliyordu. Aynı yapıydı bu, 1930'ların başlarında babamın müallimlik yaptığı, Ahmet Kutsi Tecer'le dostluk kurduğu, Âşık Veysel'in sazını dinlediği, dört bir yandan gelmiş memleket çocuklarını okuttuğu, kendisi gibi bir parasız yatılı olan Cahit Külebi'ye matematik öğrettiği ve Cumhuriyet'in yarattığı "yeni kadın"a âşık olmayı düşlediği Sivas Lisesi.

Anladım ki mekânların ruhları vardır ve Sivas'ın benim iletişim kurabileceğim ruhu, yangın artığı Madımak'ta değil, Sivas Lisesi'ndedir. Bursa'nın iletişim kuraçağım ruhu, tarihin yüküyle yıkılmış bir duvarın dibi, ayakta kalmış görkemli bir çınarın gölgesidir.

Annemle babamın acı yüklü çocukluklarının ve coşkun gençliklerinin mekânları... Onların ruhlarının bir parçası benimdir. Belli mi olur, biz kentlerimizi yıkarız! Belki de ben bu kentleri bunun için yazdım. Sözcüklerim, benim olan ruhlarına tanık kalsın diye.

Bursa'da Yaşam, Temmuz 2000

II

Kadınlar

KADIN VE SAĞALTIM

Anadolulu Hipokrat, tüm dünyada tıbbın babası kabul edilir. Kuşkusuz Hipokrat tıbbı önemli katkılarda bulunmuştur; MÖ 5. yüzyılda yaşamış bir memleketimizin hekimliği başlatan kişi olması bizler için onurdur... Ancak, madalyonun bir de öbür yüzü var... “Erkek egemen” toplumun koşullandırmalarından kurtulabilmiş insanbilimciler ve diğer araştırmacılar, insanlığın toprağa yerleşme ve tarım devrimini gerçekleştirme aşamasında tıp bilimlerini (tıp, eczacılık vs. diye ayrışmadan önce) kadınların doğurduğunu ortaya koymakta... Tarımla, bitkilerle uğraşan, bitkilerden ilaç hazırlayan ve hastaya uygulayan; çocuk doğurtan kadınlar. Batı dillerinde “tıp” veya “ilaç” anlamına gelen *medicine* sözcüğünün “büyücü” ve/veya “akıllı kadın” anlamına gelen köklerden türediği ileri sürülmekte.¹ Aynı sözcük için bir de mitolojik köken: Medea²... Yunan mitolojisindeki büyücü-hekim kadın; kardeş ve evlat katili... “Kötü kadınların” ilk örneklerinden...

Tıbbın büyüyle ilişkisine şaşmamalı. Anımsayalım ki, hem bilim hem sanat, insanlığın şafağında, gizemli

1. Robert Briffault, *The Mothers: The Matriarchal Theory of Social Origins*, Macmillan, New York, 1952.

2. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.

doğa ile Homo sapiens'in girdiği bir tür deneyimden başka bir şey olmayan "büyü"den köklendi ve gelişti. Yarı hekim yarı büyücü kadınlar, bin yıllar boyu tüm dünyanın insanlarını tedavi etmeye çalıştı.

"Avrupa Ortaçağ'ında", dinci bağnazlığın hışmına uğrayıp, yobazlığın infaz mahkemeleri olan engizisyonca "şeytanın işbirlikçisi cadılar" oldukları gerekçesiyle yok edilenlerin, diri diri ateşe atılanların büyük bölümü işte bu halk hekimi kadınlardı.³ Örgütlenmiş bağnaz dinin, halkın üstündeki etkisine (daha doğrusu egemenliğine) dokunabilecek hiçbir eylemi, hiçbir insanı yaşatmadığının en somut örneklerindendir engizisyon; ve tek tanrılı din öncesi dönemlerden kalmış deneyimlerden geliştirdikleri yollarla insanlara şifa sunmaya çabalamış, yobazlık kurbanı kadınlar bugün de saygıyla anılmalı... O kadınlar ki kullandıkları bitkiler, bu yüzyılda ilaç kimyası ve endüstrisinde antibiyotik, kemoterapi patlaması yaşanılincaya dek insanlığın baş şifaları arasındaydı...

Kadınların tıpla ne Anadolu'nun ne de Türklerin eskil geçmişlerindeki ilişkisini irdeleyen, yaygın araştırmalar var henüz. Ama, bir halkın tarihinin özeti ve bilinçaltının yansıması olan "dil" çok şeyler anlatmakta... Türkçemiz halk ilaçlarını nasıl isimlendirmiştir: "Kocakarı ilacı"... Bundan sağlam tarihsel bir kanıt olamaz...

Bir an durup sözcüklerin "büyü"süne bırakalım kendimizi... Tek bir sözcüğün kapsadığı, birbiriyle kesişen, örtüşen, çelişen anlamların, geçmişin tüneline nasıl aydınlattığını görelim:

"Koca" sözcüğü göçebe Türkmenler için görmüş, geçirmiş, saygın, bilge bir yaşlıyı simgeler, bir erkeği... "Kocakarı" saygın, deneyimli, bilge bir yaşlı kadın mıdır?

3. "Wise Women and Medicine Men", (Ed. Juliet Mitchell, Ann Oakley), *The Rights and Wrongs of Women*, Penguin Books, 1977.

Hem öyle hem değil... “Kocakarı” imgelemde, sırtı iki büküm, dişleri dökülmüş, yüzü buruş buruş, aksi bir ihtiyarı çağrıştırır, bir “cadı’yı... (Çağrışım, Hristiyan Ortaçağ’ından kalma masallardaki “cadı” imgesiyle tıpatıp benzeşir.) Kadın imgesi, halkımızın (ve başka halkların) bilinçaltında “bilgi” ile birleşirken, cinselliğini bırakınız, sevecenliğini bile yitirmiştir.

Kadın imgesini bilgiyle özdeşleştirmek çağdaş toplum ve aydın birey için bile zor... Geçenlerde insanbilimci Prof. Dr. Zafer İlbars’ın konuşmasını dinliyordum; tarihteki kadın halk hekimlerinden söz eden antropoloğu (insanbilimci) dinleyen, üst düzey eğitilmiş erkek eczacıları izliyordum bir yandan da... Hepsi değilse de çoğu rahatsızdı. Karşılarındaki kadın, bir bilimciydi; onu yadsıyacak kanıtları yoktu. Tepkilerini –böylesi durumlardaki erkeklere özgü biçimde– pek de zekice olmayan esprilerle ortaya döküyorlardı. Benzer koşullarda, Batılı hemcinsleri ve meslektaşları –“yeni feminizm”in henüz yükselmediği yıllarda– saygısızlaşır ve küstahlaşırdı!.. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı erkek bilimcileri, şaka sınırında tutan neydi? 1980’lerde yükselen Türkiye feminizmi mi? Kemalist devrimlerin toplumun bilinçaltına yerleştirdiği –cinselliğini öne çıkartmayan– okumuş kadına saygı mı?

Toplumumuz kadınlarının tıp bilimleriyle bugünkü ilişkisinin temelinde, Türkmen boylarının Şamanizmden etkilenererek yüzyıllar boyu sürdürdüğü kadın halk hekimleri geleneği, ebelik geleneği ve Atatürk devrimlerinin ulusun bilinçaltına kazıdığı “okumuş kadına saygı” yatar. “Doktor Hanım”ın toplumdaki yeri bambaşkadır, bu köklü saygı bazen ifadesini “Doktor Bey” hitabında bulsa da... (Tıp bilimlerinde, hatırı sayılır bir kesimdir bugün kadınlarımız.) Elbette her toplumda ve kültürde ortak olan, “hasta yatağının yanı başındaki şefkatli kadın” imgesini de unutmayalım.

Kadınlarımızın tıp bilimleriyle ilişkisi, toplumun çeşitli yönsemelerini yansıtarak biçimlenir, doğallıkla. Size sayısal verilerden değil, sayıların imlediği gerçeklerden söz etmek istiyorum.

Günümüzdeki bir araştırma,⁴ gelenekçi ve/veya giderek şeriatçı-gerici çizgiye kaymış ya da kayan çevrelerde ailelerin kızları için, öğretmenlik, bankacılık ve eczacılık mesleklerini düşündüklerini saptamıştır... Bu üç mesleğin ortak noktası nedir? Bir fiziksel engel... Evet, sınıf kürsüsü, banko ve eczacı tezgâhı... Meslek sahibi kadını diğerlerinden (erkeklerden) mekânsal olarak ayıran ve bir saygınlık sınırlamasıyla koruyan... Bu çevrelerde kızlarının örneğin hemşire olmasını isteyen çıkmamıştır. (Hasta yatağının başucundaki güler yüzlü bakıcı imgesi, toplumun tutuculuk eşiğini aşamamıştır!) Hemşirenin, mesleğini uygularken, hastaya fiziksel olarak yaklaşmasının ve bazen de dokunmasının gerektiğini, üstelik hemşirelerin hekimlerle gönül ilişkisine kolayca girdiklerine dair toplumdaki yaygın söylentiye anımsayalım. Eczacılığı yeğleyen aileler, eczanenin çalışma saatlerinin ev kadınlığı ve analık görevleriyle bağdaşabileceğine inanmaktadırlar. Ailelerin, eczacılık mesleğinin eczane dışındaki dalları üstüne herhangi bir bilgisi yoktur.

Şeriatçı-gerici çizginin toplum yaşamında ağırlığını hissettirmedeği dönemlerde de, yani "12 Eylül"den önce yaşanmış on yıllarda, eczacılığın yeğlenmesinde, eczanenin evcil yaşamla uyumlu olduğu görüşü başat rol oynardı. Toplumun bilinçaltında, küçük bir tezgâhta yürütülen "havan eczacılığı" ile besleme amaçlı mutfak işleri arasında bir bağ kurulduğunu düşünmüşümdür hep... Ülkemizde neredeyse bir "kadın uğraşı"na dönüşmüş bu-

4. Prof. Dr. Zafer İlbars'ın (A.Ü. Dil ve Tarih-Coğ. Fak.) 8 Haziran 1994 tarihinde, A.Ü. konukevinde verdiği "Eczacı Kimliği" adlı konferansından.

lunan eczacılıkla ilgili meslek kuruluşlarının yönetici basamaklarında ise pek az kadın vardır.

Öte yandan eczacılık fakültelerinde, akademisyen kadın bolluğu hemen göze çarpar. Bu olgunun geçmiş yıllardaki nedenlerinden bir kısmı ekonomikti ve “toplumsal cinsiyet” (cinsiyet rolleri) ile ilgiliydi. Eczanelerin bol kazanç getirdiği o “altın yıllar”da (1970’ler öncesi), yeni mezun, aile reisliğine aday genç erkek eczacı, akademik kariyerin düşük ücretine –deyim yerindeyse– tenezzül etmezdi... Öğrencilerin büyük bölümünün kız olması, asistan seçiminde fakültelere pek fazla seçenek tanımıyordu. Ancak, hemen belirtilmeli ki, genç kadın araştırmacılara karşı cephe almış “yaşlı erkek hoca” tipi, eczacılık alanında hiç var olmamıştır. Akademik kariyer piramidinin doruğuna tırmanan “dik ve meşakkatli –itiraf edelim ki hizip çelmeleriyle dolu– yolda”, cinsiyet ayrımcılığına dayalı engellemeler hiç yaşanmamıştır.

Bu olgu Kemalist devrimin doğal sonucudur. (1970’lerin ortalarına dek, eczacılık öğrencilerinin büyük kısmı, toplumun Kemalist devrimini en iyi kavramış, değerlendirebilmiş ve özümsemiş kesiminden, eğitilmiş orta sınıflardan geliyorlardı. 1970’lerdeki özel eczacılık yüksekokulları furyası, “kültürsüz varsıl”ların çocuklarına açtı kapılarını. Eczane açmaya talip eczacı sayısındaki hızlı artışın, eczaneleri neredeyse dar gelirli bir kesim durumuna indirgemesinden beri, üniversite giriş sınavlarındaki gözde yerini yitiren eczacılık fakülteleri, sınıfsal ve bölgesel eşitsizliklerin baskın olduğu kesimlerden kökenlenen, nitelikli ortaöğitime ulaşabilme şansına pek de kavuşamamış gençlerimize hizmet vermekte.) Ancak hemen ekleyeyim ki, eczacılıkta akademisyenlik para getiren bir meslek değildir.

Pazar ekonomisinin hızlandığı ve Kemalist idealistlerin emeklilik, ölüm gibi nedenlerle çalışma yaşamından

çekildiği dönemlerde, üniversite dışı kazançlar getiren dallarda, örneğin tıp fakültelerinde böyle engellemeler olmuştur ve sanırım hâlâ olmaktadır. Sözünü ettiklerim, somut örneklerdense yaşam izlenimleridir. Kadınlara yönelik ayrımcılığın inceltilmiş biçimleri toplumsal yaşamda öylesine bir alt akıntı gibi devinir ki, bu devingenliğin varlığı önceleri ancak sezilebilir. Sayılarla desteklenen somut örneklerin ortaya konulabilmesi içinse, sorunun varlığının kabul edilmesi gereklidir, elbette... Gene de şimdi sözünü edeceğim “durum”, sezginin sisinden arınmış apaçık bir gerçekliktir: Pratisyen hekimin kişisel “uzmanlık seçiminde” (TUS’un yürürlüğe girmesinden önce) toplumsal cinsiyet ve toplumun –şariatçı-gerici bağnazlıktan bağımsız– genel tutuculuğu önemli etmenlerdi. Kadın hekimler jinekoloji (kadın doğum) ve pediatri (çocuk hastalıkları) uzmanlıklarında yoğunlaşmışlardı. (Genel cerrahi, nöroşirurji gibi dallarda kadınlar niye yok denecek kadar azdır? Parmakları mı marifetsizdir? Yoksa kadın doğum ve çocuk hastalıkları uzmanlıkları –eczane örneğindeki gibi– kadınların evcil etkinliklerini engellemeyecek denli rahat mı sanılmaktadır? Hekimliğin hiçbir dalı için böyle bir gevşeklik düşünülemez. Öyleyse?..) Kadın gövdesine –hekim eli de olsa– erkek elinin değmesini istemeyen toplum, kadın jinekologu yeğlemektedir. Üstelik Türkiye toplumunun (belki tüm dünya toplumlarının) genel ikiyüzlülüğünün odaklandığı noktalardan birini oluşturan “kürtaj”dan dolayı, kadın doğum uzmanlıklarının (hele annenin sağlığını –elbette annenin veya babanın isteğiyle– riske atabilecek denli “Hipokrat yemini”ni unutmuş, yani gecikmiş vakalara da kürtaj uygulayabilen hekimler için) büyük kazanç tarlalarına dönüştüğü bilinen bir gerçekliktir. Pazarı kadın meslektaşlarıyla paylaşmak istemeyen kimi erkek jinekologlar, kadın jinekologların yetişmesini engellemek istemişler ve klinik

şeflerinin çoğunun erkek olduğu ülkemizde bu isteklerini belli ölçüde gerçekleştirmişlerdir. (TUS şimdilik, böylesi engellemeleri imkânsızlaştırmıştır.)

Bugün, tıpla ilgili meslekleri yeni bir ayrımcılık tehdit etmekte! İnananlar inanmayanlar çelişkisi... Kırsal kesimden kente göç etmiş, kentlileşememiş kesimlerdeki aileler gelecek umutlarında hemşirelik, sağlık memurluğu gibi mesleklere pek yer vermeseler de, sosyoekonomik koşullar gençleri daha kısa süreli mesleksel eğitime itmektedir. Ve bilindiği gibi sağlık çalışanlarını yetiştiren okullar büyük ölçüde şeriatçı-gerici kadrolarla kuşatılmıştır. Tıp ve eczacılık fakültelerinde belirgin bir şeriatçı kadrolaşma henüz görülmezken, özellikle eczacılık öğrencilerinin gitgide daha “muhafazakâr”laşıp, şeriatçı çizgiye kaydıkları veya zaten benimsedikleri şeriatçı tutumu giderek daha “rahatça” sergiledikleri günden güne izlenebilmektedir. Bu “gidişatın” zararını, yaşanan her şeyin bedelini iki kez ödeyen kadınlar (şeriatçı olsunlar veya olmasınlar) daha çok çekecektir. Tıp bilimleri gibi insan yaşamı üstüne doğrudan etkili meslek kollarında yaygınlaşabilecek herhangi bir ayrımcılığın olası felaketli sonuçlarının acaba YÖK veya ilgili diğer kuruluşlar bilincinde midir?

Kadın Akademisyenler Sempozyumu,
Ankara, Eylül 1994

AKDENİZ KADINI

Akdeniz... Bir kıyısı boydan boya çöl, bir yanı uçsuz bucaksız deniz... Büyük Sahra ve Atlantik Okyanusu belirliyor Akdeniz'in coğrafyasını ve iklimini, belki de insan yapısını. Sınırsızlık ve çelişki...

Akdeniz, göç yollarının, eskil uygarlıkların, cihan imparatorluklarının vatanı... Bugün birçoğumuz için Akdeniz iklim kuşağının simgesi olan portakal, limon ve mandalinin Uzakdoğu kökenli olduğunu kaçımız anımsıyor? Akdeniz... Ne kadar da çeşit çeşit, renkli, görkemli bir geçmişin var!.. Belki bu parıltı gözlerimizi kamaştırıyor ve Akdeniz'in varsıl urbalarının ve dokularının altındaki çıplak iskeleti göremiyoruz. Katledilen doğayı, kıraç toprağı ve yoksul köylüyü!..

Akdeniz pek çok kişi için mavi bir imge, kaygıları beyinden buharlaştıran sıcak, apaydınlık bir gün, açık mekânlarda kaynaşan dost insanlar, baygın bir müzik, serin içkiler... Turizmin tatlı kârı... Doğanın ve coğrafyayla uyumlu mimari dokunun yok edilişi pahasına yükselen kâr! Adriyatik'in rengi gri-karaya çalıyor, Ege'de balıklar ölüyor, kıyılara dikilen çirkin beton yapılar göğün mavisini yırtıyor... Akdeniz'e özgü, o kollarını doğaya açmış, ak badanalı, şirin panjurları rengârenk evleri özel koruma altındaki sit alanlarında bulabileceğiz ancak, pek ya-

kında. Ama, turizm, ekmeğini denizden çıkaran yoksul balıkçı için, bin bir zahmetle zeytin toplayan üretici için bir kurtuluş. Ne zamana kadar?..

Akdeniz'in pazara çıkartılıp satılan imgesi –kanımca– iki gerçekliğe dayanıyor: Birincisi biyolojik, ikincisi tarihsel ve kültürel. Birinci gerçeklik Akdeniz ikliminin insan organizmasını doğrudan etkileyip cinsellik hormonlarının salgılanmasını çoğaltması; sonuç dinçlik, güzelleşen cilt, yoğalan kösnül duyular... Yani gençleşme...

İkinci gerçeklik ise Akdeniz'de bitki örtüsünde ve yaşama biçimlerinde beliren sentez! Zeytinle zakkumu, limonla portakala kardeş eden iklim ve tarihsel gelişim İspanyol'un, Arap'ın, Türk'ün, Ermeni'nin yaşama biçimleri arasında kesişme noktaları dokumuş... İnsan soyunun varlığının yaratıcı yanıyla hep özlediği, hep amaçladığı ama varlığının öbür yanıyla, yani yıkıcılığıyla hep bozup mahvettiği kardeşçe kaynaşma Akdeniz'de hiç olmazsa arada sırada gerçekleşmiş. Akdeniz'in gerçek büyüğü bu!

Ancak bu büyü başımızı döndürmesin! Bugün tüm dünya, çeşitli tarihsel, siyasal, teknolojik nedenlerle garip bir tür "aynileşmeye" doğru gidiyor. Bu öyle garip bir benzeşme ki, özünde hiçbir kaynaşma sağlayamıyor! (Belki de "kimlik" konusunda günümüzün abartıya varan hassasiyetine yol açan da bu aynileşme.) Benzer gündelik yaşamlar süren, zevkleri benzeşen ama birbirlerine ve kendi iç dünyalarına yabancı insan tekleri kalabalığı... Günümüzün dünyası bu!.. İlginç ve çelişkili biçimde, "birey" denen varlığın özellikleri silindikçe, kitle ruhu da zayıflıyor. Akdeniz'in kimi kavgalara dayanabilmiş, nice parçalanmalardan sonra onarılabilmiş kültür sentezleri, çığ gibi büyüyen bu yalnızlaşmaya karşı koyabilir mi?

"Kimlik" birey için katmanlı bir olgudur, yalın değildir; üstelik bireyin kendini algılayış ve tanımlama biçimi –ki bana göre "kimlik" sözcüğünün ardındaki kapsam ve

kavram budur– bireysel yaşamın çeşitli evrelerinde farklılaşabilir. Kanımca üstünde durulması gereken nokta, insanların giderek daha az “hissedebilen” varlıklar haline indirgenmeleridir. Bu yozlaşmaya totaliter siyasi rejimlerin baskıcılığı kadar –söylemi başka olsa da– insanı parasal gücün denetimindeki teknolojik bir yaratığa dönüştüren tüketim ekonomilerinin ve kapitalist sistemin de katkısı vardır. Bizzat kendisi turistik bir metaya dönüşmüş “Akdeniz kimliği” kimi ve neyi kurtarabilir?

“Kimlik” yerine “kişilik”ten bahsetmek daha anlamlı olabilir; yani karakter özelliklerinden. Akdeniz insanının ortak karakter özellikleri var mıdır? Kanımca bu soruya “evet” diyebiliriz. Akdenizli, mimiklerle ve jestlerle konuşur. Soğuk ve güneşsiz iklimlerin ev içlerine kapattığı Kuzeylilerin içe dönük yapısı onda yoktur. Açık mekânlara, başkalarıyla birlikte olmaya alışkıdır. Neşelidir, çocuksu olabilir. Coşkuludur, saldırgan olabilir. Hesapçı olmaktansa tepkiseldir. Kaynaşmadan aynileşen bir dünyada, Akdenizli, kimi de saldırgan olan duygularını bastırmadan yaşayabilir mi?

Akdeniz’de gerçekleşmiş ve aşınma yolundaki sentezin büyüğü başımızı döndürmesin. Çünkü hiçbir sentez kusursuz değildir. Akdeniz sentezinin (veya yerel farkları göz önünde bulundurarak sentezlerinin diyelim isterseniz) en belirgin ortak yanlarından biri, belki de birincisi “kadına” karşı takınılan tutum, toplumların amansız erkek egemen yapısıdır. Elbette toplum sanayileştikçe, varsıllaştıkça, demokratikleştikçe erkek egemen yapı yontulmaktadır, ama Sicilya’da, İspanya’nın yoksul kesimlerinde, Anadolu’da, Yunan adalarının kırsalında, Müslüman Akdeniz’de kadını ezen, horlayan, dışlayan yapının gücünü koruduğunu yadsıyabilir miyiz?

Fernand Braudel’in *Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras* adlı benzersiz yapıtında, şu ilginç ve ürkünç saptama yer alır:

“Onur” kavramı Kuzey Avrupalı için bireyin kendisiyle olan ilişkisinin parçasıdır, özsaygıdır, şövalyelikten köken alır. Onur maddesel değildir, soyuttur ve yüksek sınıflara aittir. Oysa Akdeniz’de toplumun tümü için, hatta varsıllardan çok yoksullar için geçerlidir ve çok somuttur: Hiçbir şeye sahip olmayan yoksul Akdeniz erkeğinin onuru, sahip olduğunu varsaydığı kadının bedeni ve o beden üstünde, toplumca kendisine tanınmış denetim hakkıdır.¹

Korkunç değil mi?

Anılan yapıt “kadının topluma katılamaması” olgusunu sıradan Batılının haksız olarak İslamiyete bağladığını kaydeder. Kadının yaşama alanının ev içiyle kısıtlanması, tartışmasız biçimde gelenekçi Müslüman kültürlerin bir özelliğidir ama Akdeniz’e özgü onur anlayışının Akdenizli Katolik ve Ortodoks toplumların gelenekçi kesimlerince de paylaşıldığı kuşkusuzdur. Kadın yönetmen Lina Wertmüller’in bu yıl festivallerde ilgi toplayan filmi *The Nymph*, İkinci Dünya Savaşı sonu İtalya kırsalından ürkünç ve trajikomik cinsel ahlak kesitleri sunar.

Akdeniz onurunun tarihsel art düzleminde toplumların bilinçaltında uzantıları hâlâ süren “ana tanrıça” kültürünün izlerini bulalım isterseniz; ya da biyolojik art düzleminde sıcağın yoğunlaştırdığı cinsel duyuların kaçınılmaz biçimde cinsel eşin gövdesinin aşırı benimsenmesine yol açmasını keşfedelim derseniz; ya da tarım toplumlarının dayandığı biyolojik işbölümünü sorumlu tutalım. Sonuç değişmez. Akdeniz’de kadın kuzeye ve batıya göre daha fazla engellenmiştir.

Bu engellenmenin “kadın edebiyatı”na yansıması, dünyanın tanıdığı Akdenizli kadın yazarların, Kuzey ve

1. Fernand Braudel, *Akdeniz: Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras*, çev. Necati Erkut, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.

Batı Avrupalı ve Kuzey Amerikalı meslektaş hemcinslerine göre daha az olmasında belirmektedir. Biz Türkiye’de İtalya’dan Elsa Morante’yi, Yunanlı Dido Sotiriyu’yu ve Mısırlı Neval El Seddavi’yi tanıyoruz. Peki, onlar bizden kimi tanıyor? Akdeniz birbirinden bunca habersizken nasıl söz edilebilir bir ortak kimlikten? Elbette, İngilizce, Fransızca ve Almanca –özellikle İngilizce– yazarların çeviri şanslarının çok daha yüksek olduğunun bilincindeyim. Ancak insanların komşu ülkelerde yaşayanların insansal hallerini ve duygularını –bu iki ögeyi vurguluyorum, çünkü bence edebiyat, biçimden ve biçemden öte bu iki öğeden oluşur– merak etmemeleri hazindir ve dünyayı yönlendiren siyasal ve kültürel rüzgârlara ne kadar tez teslim olunduğunun bir göstergesidir.

Akdenizli kadının hedefi, bence, ayrı ve tanımlanmış bir Akdeniz kültüründe direnmektense bu kültürü –sözcüğün “yaşama biçimi” çağrışımıyla– dönüştürmeye çalışmak olmalıdır. Gökyüzü hepimizindir, insanlığın ortak mirası da öyle. Biz kadınlar hayatın cinsler arasında daha eşitlikçi paylaşımının erdemlerini unutmamalı ve unutturmamalıyız. Bu toplantının Akdenizli kadın yazarlar arasında tanışma ve kaynaşma yaratmasını dilerim; ayrı ve tanımlanmış bir Akdenizli profili çizebilmek için değil; daha yaşanabilir bir dünya için, çeşit çeşit insan kardeşlerimiz arasında ortak bir zeminin kurulabilmesine küçük de olsa katkıda bulunmak için.

Unutmayalım ki, farklarımız ancak ortak bir zemin üzerinde çiçeklenirse güzelliktir ve zenginliktir; ortak zemin yoksa gerisi yalnızca “kaos”tur.

Hepinize saygılar sunarım.

Akdenizli Kadın Edebiyatçılar Sempozyumu,
Ankara, 5-7 Aralık 1996

KADIN VE CİNSELLİK

Kurumların ve kavramların kökleşip yerleşmediği, hayatın kaygan zeminler üzerindeki kaypak yapılanmalara bağlı olduğu, geçiş dönemlerinin birbirini izlediği ortamlarda yaşamak zordur. Düşünmek de zordur, karara varmak da... Kavram kargaşasından kurtulabilmek pek olası değildir.

Diyelim, yasaklamalardan yana değilsiniz, yasaklara karşı çıkmak adına kadın cinselliğinin gazetelerde, dergilerde sergilenerek aşağılanması hoşgörüsüyle bakabilirsiniz. Ya da insanları mutsuzluğa, bunalıma iten tutucu ahlaka ve tutucu, kurumlara karşı çıkmak adına bu türlü teşhirciliğe sempatiyle yaklaşabilirsiniz; hatta burada bunalan insanlara (erkeklere) bir çıkış umudu bile hayal edebilirsiniz... Kadın cinselliğinin insanlık dışı ölçüde bastırıldığı bir ayıp-yasak-günah ortamında, gazetelerde, dergilerde boy gösteren iç gıcıklayıcı kadın göğüslerini, bacaklarını, özgürlük simgesi olarak bile yorumlayabilirsiniz. İşlevi erkekleri uyarmak olan böylesi bir çıplağı *Milo Venüsü*'nün soyut estetiğiyle bile karıştırabilirsiniz. Ya da belki siz aslında cinsellikle ilgili her konunun örtbas edilmesinden yana tam bir tutucusunuzdur da, kadınlardan taraf çıkmak adına gerçekte kendi tutuculuğunuzu savunuyorsunuzdur...

Oysa durum aslında hiç bu kadar karmaşık değildir; tersine hayli yalındır. Karışıklık, toplumun ve kültürün erkeklere ve kadınlara apayrı pencerelerden bakmasından ve çoğu bireyin –kadın olsun, erkek olsun– kendisi de bu ayrımcılığa otomatik olarak katılsa bile, bunun bilincine varamamasından kaynaklanmaktadır.

Toplum ve kültür, “kadın” denen kavramı durmadan biçip bölmektedir. Kadın hayatının değişik evreleri, kadının fizyolojik ve psikolojik varlığının ayrılmaz parçaları birbirinden kopartılıp “kadın” kavramından soyutlanmaktadır. “Analık” kavramı, “bekâret” kavramı, “ev kadınlığı” olgusu, “çalışan hanımlar için programlar”, bu bölünmeye hep birer örnektir. Kadın cinselliğinin ve kadın bedeninin “kadın”dan kopartılıp alınması da başka bir örnektir. Bu kopartılış öylesine kesindir ki kadının cinselliği kendisinden yalıtılıp soyutlandıktan sonra, yeniden somutlaşmış, para karşılığı alınıp satılan bir meta haline dönüşmüştür. Ataerkil toplumda “fuhuş” dediğimiz olguyla kurumlaştırılan bu kopartılış, gerçekte neredeyse tüm aşk ve evlilik ilişkilerinde acı verici biçimde yaşanmaktadır.

Oysa “erkek”, toplumun ve kültürün gözünde bir tümlüktür. “Babalık”, mülkiyet ilişkileri söz konusu olmadıkça, “analık”la kıyaslanamayacak denli hafif bir kavramdır. Erkek için “bekâret” diye bir şey söz konusu değildir. “Çalışan kocalar” vb. gibi deyimler kulağa bile saçma gelmektedir. Cinsel ahlak söz konusuysa, erkeğin erdemlisi, erdemsizi olmaz. Ve en önemlisi erkek cinselliği, erkeğin insan kimliğinden soyutlanmaz. “Erkek” hem cinsiyeti erkek olan bir insan, hem baba, hem koca, hem de sınıfsal konumu neyse odur. Sözün kısası, erkek erkektir.

Erkek cinselliğinin insan kimliğinden ayrı düşünüldüğü tek bir ayrık örnek vardır; o da jigolonun durumudur. Jigolo ise hiçbir zaman “fahişe” ya da “kapatma”

kadar aşağılanmaz. Jigolo imgesi, akla genç, yakışıklı, yaşlı kadınları sömürerek yaşayan cin fikirli bir adamı getirir. Acınacak durumdaki, gerçekten aşağılanan, jigolo değil onu parayla tutan, paradan başka yolla yüzüne bakacak erkek bulamayan kadındır... “Fahişe” sözcüğü ise genelde geçkince, hantal, efkârlı ve tümüyle çaresiz bir kadın imgesi çağrıştırır. Genç, güzel, yuva yıkan, ocak söndüren fahişe bile, yeterince gözü açık davranamazsa, ihtiyar meslektaşına dönüşmek tehlikesiyle yüz yüzedir. Fahişe kötü yazgısından kurtulamaz. Toplumun ve kültürün, cinslerin cinsellikle ilişkisine bakış açısı budur; ve bu yaklaşım azgelişmişlik olgusuyla sınırlı değildir, çok daha yaygın, handiyse evrenseldir; ancak, azgelişmişlik olgusuyla bağlantılı olarak daha da güçlenir.

Bu bakış açısı dolayısıyla, hiçbir zaman çıplak bir erkek fotoğrafı –sanat kaygısından uzak olma koşuluyla– çıplak bir kadın fotoğrafıyla –gene sanat estetiğiyle ilişkisiz olma koşuluyla– eşdeğer değildir; olamaz. Pornografi bir anlamda sanatın tam tersidir. Sanat “çıplak” kavramında bedeni (kadın ya da erkek bedenini) soyutlayıp, “güzellik”te yüceltmekte, et temasının ötesine taşımaktadır. Bir tablodaki “nü” karşısında ancak hayranlık duyulabilir. Pornografi ise, bedeni insan kimliğinden koparttıktan sonra, cinsel isteğin emrine, hem de aşağılayarak sunmaktadır. Ve bu işi ancak ve ancak kadın bedeniyle yapabilir. Erkeği bölmeye, cinselliğini ayırıp aşağılamaya pornografinin gücü yetmez. Kültür buna engeldir. Erkek çıplakken de erkektir; kadınsa ancak bir “şey”dir.

Zaman zaman gazete tirajlarını inanılmaz boyutlara ulaştıran porno kadın fotoğrafları, toplumun ve kültürün, cinslerin cinsellikle ilişkisine gelenekselleşmiş bakış açısının yansımasından başka bir şey değildir. Gazete ve dergi sayfalarıyla alınıp satılan, kadının metalaştırılmış cinselliğidir. Tıpkı on yıl kadar önce sinemaları istila

eden, "Parçala onu filanca", "Ye onu fişmanca" gibi, yamamları ürkütecek isimler taşıyan pornografik filmlerde kadın cinselliğinin ticaretinin yapıldığı gibi... Sergilenen bir "kadın" değil, yalnızca dışı bir organizmadır artık... Üstelik doğanın saflığını tümüyle yitirmiş bir organizma. Ataerkil kültürün tüm ideolojik izlerini taşıyan bir canlı... Yani kendini karşısındaki erkeğin hizmetine sunmuş bir "şey"... İnsanca bir cinsel birlikteliği gerçekleştirmeyi dileyen, karşısındaki için olduğu kadar kendisi için de haz ve mutluluk isteyen, "kullanılmayı" değil, "paylaşmayı" amaçlayan bir "kişi", bir "birey" değil... Bu kendini, kayıtsız şartsız hizmete adayış, teşhircilik, sergilenen kadının yüzünde ya da bedeninde yaltaklanıcı bir anlam, ya da gözlerinde korkutucu sadist bakışlarla belirebilir; hiç fark etmez. Fotoğrafları çekenlerin ve basanların amacı tüketici erkek grubunun mazohizmden sadizme açılan yelpazesinin her bölümüne seslenebilmektir.

Böylesi resimlerde özgürlük kokusu alanlar acı bir yanılgı içindedirler; özgürlük insani bir kavramdır ve insanlar içindir. Doğadaki özgürlükse hayvanlar içindir. Metanın özgürlüğü diye bir kavram olamaz; bu, eskilerin deyimiyle "eşyanın tabiatına" aykırıdır.

Bu fotoğrafların, özel ilişkileri düzenleyen geleneksel-tutucu yapıların sağlıklı işleyişine katkıda bulunduğunu kabul etmek de zordur. Evlilik bir örnekse eğer, evli insanların yarısı kadın olduğuna göre, ancak erkek olan öteki yarıya –eşleriyle ilintisiz– uyarı mesajları gönderen yayınlarla, nasıl bir evlilik uyumu sağlanabileceği anlaşılır gibi değildir. Öte yandan, yasaklamalarla hiçbir şeyin çözülemeyeceği açıktır. İnsanlarımızda, özellikle erkeklerimizde, gündelik deyimiyle "açık saçıklığa" karşı korkunç bir merak, suçluluk duygusuyla örtbas edilmiş, gizli kaldığı için de doğal yönünden sapmış, sağlıksız ve çoğu kez saldırgan bir istek vardır. Uzağa gitmeye hiç gerek yok,

yazlık giysilerle kalabalık bir caddede yürüyen, ya da kalabalık bir otobüse binmek bahtsızlığına uğrayan her kadın bu saldırgan dürtünün irili ufaklı örnekleriyle tanışmıştır. Bir yandan geleneksel kadınlık ve erkeklik imgelelerinin körüklenmesi, işlevini yitirmiş bir gelenekselciliğin yaşatılmaya çalışılması ve bunlara bağlı olarak kadınların bölünmelerinin (ana, bacı, hafif kadın biçiminde kategorik olarak ve dişiliğin insan kimliğinden kopartılması biçiminde kavramsal olarak) hızlandırılması; öte yandan yasaklamaların getirilmesi erkeklerdeki bu sağlıklı potansiyelin büyümesinden başka bir sonuç veremez.

İnsanlar elbette katı ahlakın cenderesinde mutsuz olmaktan kurtulmalıdır. Kadınlar elbette cinselliklerine sahip çıkmalı, elbette bedenlerinin üzerinde söz hakkı kadınların olmalıdır. Ancak bunun yolu kadınların kendilerini ve toplumun kadınları kol, bacak, vajina vb. olarak algılamasından geçmez. Çözüm, kadının bir "insan" olabilmesi ve bunu topluma böylece kabul ettirebilmesidir.

İnsanlar (kadınlar ve erkekler) elbette özgür olmalıdır. Özgürlük birtakım beden bölümlerinin serbestçe ve para karşılığı sergilenmesi ya da kullanıma açılması demek değildir. Özgürlük bireyin, hayatın her alanında ve bu arada cinsellikte de açık ve örtülü baskılara hedef olmaksızın kendi istenci doğrultusunda seçim yapabilmesi ve seçiminin sorumluluğunu taşıyabilmesidir.

Kadınların "insan" kimliği kabul edilmedikçe ve kadınların cinsel kimliği (tıpkı erkeklerinki gibi) insan kimlikleriyle senteze ulaştırılmadıkça, "kadın"la cinselliğin kesiştiği konularda çelişkilerden kurtulmak mümkün değildir. Kadınlar için insanca bir yaşamı savunanlar, kadınların toplumda itildiği yeri ve kültürün gözünde nerde durduklarını görmek ve anlamak istemeyenlerce çelişkili savlar ileri sürmekle suçlanacaklardır. Basitçe bir örnek verelim.– Kadınların evlilik kurumu içinde köle-

leştirildiğini savlayan ve bu nedenle evliliği eleştiren bir kadın, yaşamı boyunca “vefakâr ve fedakâr” bir eş olduktan sonra, daha genç bir kadın uğruna eski bir ayakkabı gibi fırlatılıp atılan hemcinsinin evlilik kurumunun dışına itilişini isyanla karşılayacaktır. Gerçekte çok büyük bir çelişki vardır; ama bu çelişki kadınları savunanlarda değil, “kadının” toplum içinde sıkıştırıldığı açmazdadır. Kadın haklarını savunanlar aslında hep aynı şeyi söylemektedirler: kadının tüm bir insan olduğunu.

Ataerkil kültürün makasları kadın varlığını doğrayıp biçmekten vazgeçmedikçe, özellikle cinsellik söz konusuysa, kadın, hangi yolu izlerse izlesin, evliliğin içinde ya da dışında, mutfakta veya pavyonda, zarara uğrayan taraf olmaktan kurtulamayacaktır. Cinselliğini yok sayarak, erkeklerle yarışa girip erkeklerin dünyasında kendine bir yer sağlamaya çalışsa da, cinselliğini erkeklere kullanarak bir yerlere ulaşmaya çabalasa da, ödeyeceği bedel hep çok ağır olacaktır.

Çözüm, kadınların birey ve toplumsal grup olarak durumlarının bilincine varmalarına; ihtiyaç duyulan, ihtiyaç duyuldukça da aşağılanan dişi ve ihtiyaç duyulmayıp saygı duyulan arkadaş, ana, bacı vb. diye bölünmeye karşı çıkıp hem ihtiyaç hem de saygı duyulan eş-ana-arkağaş sentezini benimsemelerine ve bunu topluma böylece kabul ettirmelerine bağlıdır.

Saçak, Mayıs 1986, Sayı: 28

KADINLAR VE BÖLÜNMÜŞLÜK

“Kadınları gördüğüm gibi çizdim, yani paramparça,” der Simone de Beauvoir,¹ *Mandarinler* adlı romanından söz ederken. Başkişilerden Ann Dubreuilh, aydın sorumluluğu taşıyan, bilinçli bir kadındır. Ann, eylemin içindeki erkekler, kocası Dubreuilh ve dostları Henry Perron gibi tüm varlığını katamaz yaşadığı âna; önünde akıp giden hayatın kıyısında durur ve izler. Eylemsizlik, duyarlıklarına olağanüstü bir keskinlik kazandırmıştır; Ann Dubreuilh dışındaki hayata varlığının ancak bir bölümüyle katılabilirken, alttan alta hep bir iç yaşantı sürdürür. Kocasıyla cinsel beraberliği bitmiştir. İnsan temasının dışına düşmüş etinin yalnızlığını iç yaşantısında alabildiğine duyar Ann, kabul etmek istemese de... Dönem İkinci Dünya Savaşı’nın ertesidir. Yıkımdan henüz çıkmış dünya, nükleer savaş tehdidindedir. Avrupalı aydının karamsarlığı, cinselliğin sıcaklığından yoksun Ann’in yalnız iç yaşantısına kocaman boyutlarda yansır, onu ölüm düşüncelerine iter. Sonra aşk gelir, bir Yenidünyalı’nın kimliğinde ve Ann’a hayat verir. Ann, duyguları ve aklı, aşkı ve sorumlulukları arasında bölünür. Yaşamı Avrupa ve Amerika arasında iki-

1. Margaret Walters, *The Rights and Wrongs of Women*, “Simone de Beauvoir”, (Ed. Juliet Mitchell, Ann Oakley), Penguin Books, 1977.

ye yarılmıştır. Kolay pes etmez ve imkânsızı dener... Yaşamının bölük pörçük parçalarını bütünlemeyi, bireşime ulaştırmayı... Ama aşk bireşimlerle uğraşamaz, mutlak teslimiyet ister... Ann eski yaşantısına döner, bir alt akıntı gibi süren iç yaşantısında yitirilmiş aşkın açarıyla...

Ann'ın adaşı, dünya edebiyatının daha ünlü bir kadını Anna Karenina aşkı ve analık duyguları arasında ölümüne bölünür. Anna'nın paramparça yaşantısının başka çelişkileri de vardır. Evlilik sorumluluğu ve eşe sadakat öylesine güçlü kavramlardır ki onun için, duyguları hiç sevmeye, çok az şey paylaştığı kocası Karenin ve delice tutulduğu Vronsky arasında parçalanır bir süre... Ağır hastayken kocasıyla âşığının birbirine karıştığı rüyalar görür (herhalde birçok kadının suçluluk duygularıyla dopdolu bilinçaltı böyle karmakarışık rüyalarla dışa vurmuştur).

"Benim içimde başka bir kadın var, o kadından korkuyorum, öbürüne âşık olan, senden nefret etmeye çalışan ben değilim, öteki kadın," der, kocasına.

Anna'nın varlığını parçalayan temel çelişki aşkı ve aşkı uğruna terk ettiği oğlu arasındadır. Psikiyatri sanki Anna Karenina örneğini izlercesine cinsellik ve analığı kadın hayatının birbiriyle bütünleşen değil, çelişen öğeleri olarak kabul eder. Gerçekten de Helene Deutsch² psikiyatrik açıklamayı Anna Karenina örneğinden yola çıkarak yapar. Uyumlu olması beklenen bu iki öğenin karşıtlığının biyolojik bir açıklaması olabilir mi?³ Analık-cinsellik ilişkisinin uç noktaya vardığı Anna Karenina, kuşkusuz

2. Helene Deutsch, *Kadın Psikolojisi*, çev. Halis Özgü, Özgü Yayınevi, İstanbul, 1964.

3. Dişilik belirtilerini hazırlayan östrojen hormonlarıyla, gebelik sırasında salgılanan progesteron hormonunun kadınların ruhsal tepkileri üstünde etkili olduğu, genellikle kabul edilir. Bu etkiler tam olarak nedir? "Kadın" konusunda bilimin unuttuğu, ya da bugüne kadar incelemekten kaçındığı noktalardan birisi de budur. Bu nokta aydınlığa kavuşmadıkça, kadınların tepkilerinin nereye kadar biyolojik, nereye kadar toplumsal kökenli olduğunu kestirmek zordur.

yalnızca imgelem ürünü değildir. Birçok gözlemin, Tolstoy'un dâhice sezgisinde yoğunlaşmasıyla yaratılmış son derece "gerçek" bir tiptir. Ve psikiyatrinin görüşü kuşkusuz nesneldir; kadınlar hayatın içinde fiilen bölünmüşler ve böylece teşhis edilmişlerdir; paramparça... Yalnız toplumsal varlık-doğal varlık bölünmesiyle kalmayıp, doğallıkları da ikiye yarılmış...

Varlığın bölünmesi elbette yalnızca kadınlara özgü değildir. İnsanın dramının doğduğu an başladığını savunur bazı düşünürler.⁴ İnsan "doğanın uyumundan sürgün"⁵ olmuştur bilinci yüzünden. Tüm çabası, sevgi arayışı, doğarken koptuğu doğayla yeniden bütünleşebilmek içindir. Oysa durmadan bölünür. Bilinci ve içgüdüleri, aklı ve duyguları; doğaya egemen olma savaşımında yarattığı uygarlığın gereksinimleri ve kendi doğal gereksinimleri arasında bölünür. Doğayı alt etmeye çalışırken içindeki "doğal"ı (ensest, karşıt ve eşcinsellik eğilimlerini) bastırmak zorunda kalmıştır. Böylece toplumsallaşır ve kişilik geliştirir; bu süreç, insanın hayatının ilk yıllarında, içine doğduğu ailede yaşadığı bir serüvendir. Kişilik gelişimi, insan yavrusunun doğal yanının, dış dünyanın aile merceğinden geçen ışınlarıyla nasıl ve ne ölçüde çarpıtılmasından başka nedir ki?.. İnsan, toplumsal varlığı ve içindeki bastırılmış havyan arasında bölünür. Bilinç-bilinçaltı-vicdan çatışmaları, olağanüstü koşullara gerek kalmaksızın sıradan bir hayatı acıya boğmaya yeter.

Bireyin üstündeki baskı, gerek kişiliğinin oluştuğu yıllarda gerek sonraki hayatında ne denli yoğunsa, iç dünyasındaki çatlaklar o denli derinleşecektir. Birey dış dünyanın çekici altında fındık gibi un ufak olacaktır.

4. Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, çev. Yurdanur Salman, De Yayınevi, İstanbul, 1975.

5. Jean Bruller Vercors, *İnsan ve İnsanlar*, çev. S. Eyüboğlu, A.Erhat, V.Günyol, Çan Yayınları, 1965.

Kadınların üzerindeki –ekonomik, hukuksal, dinsel, cinsel– baskı, kadın biyolojisinin ataerkil değerlerle olumsuz etkileşimi sonucu korkunç boyutlara ulaşabilir ve kadını parçalar.

Sıradan bir kadının hayatı, kişiliğinin un ufak malzemesini bir arada tutabilmek amacıyla, malzemenin üzerine yalancı bir kılıf geçirebilme çabasıdır (ki bu çaba kadını büsbütün bölecektir) ve bir yandan da onu ezen, bölen baskının sürmesine hizmet etmekten başka nedir ki?.. (Zira, çekiç tepesinde durdukça, ezilmiş ve parçalanmış da olsa, kadının kişiliğinin bir biçimi vardır; baskı kalktığı an kişiliğin ufalanmış malzemesi dağılacak, parçalar birbirinden uzaklaşacak ve kadın yok olacaktır.)

Anna Karenina örneğine dönecek olursak; Anna sıra dışına çıkmış bir isyancıdır. Sınıfının ona biçtiği bölünmüş kimliği kabul etmek istemez. Saygın ve soğuk burjuva-aristokrat evlilik düzeninin ondan koparıp aldığı doğal yanının, cinselliğinin ardına düşer. Onu bekleyen, yeni bir bölünüştür. Kadınlığının yarısını –analığını– evlilik kapanına kısıtarak kurtulabilmiştir; bu bir kurtuluşsa eğer!.. Anna düzene karşı çıkmıştır, cezası ağır olacaktır! Bu ceza büsbütün bölünmektir. Anna Karenina'yı oluşturan bütün öğeler birer birer ondan kopartılıp alınacaktır. Anna Karenina bölünmüşlükten yok oluşa kayacaktır. Önce saygınlığını ve onunla birlikte toplumsal konumunu (bir anlamda toplumsallığını) yitirir. Bu yitiriş analığın toplumsal yanını da kapsayacak; çocuğuyla iletişimden yoksun bırakılacaktır. Oysa iç dünyasında analık duyguları ölmez; özlemle şiddetlenir. Anna'nın paralanmış ruhu acıyla kıvrılır. Vronsky'ye duyduğu korkunç bağlılık, gerçekte, bir kadının varlığını aşkta bütünleştirmesi değil; varlığının elinde kalan son ve tek parçasına var gücüyle asılmasıdır. Bu parça Anna'yı taşımaya-
cak ve Anna intihar edecektir.

Baskı altında yaşamaya, “Hayır,” diyen Anna’nın dış koşulları aşağı yukarı böyledir. Bu koşulların saldırısıyla karşı karşıya kalan Anna’nın iç dünyası –acılı analık duygularından öte– ne durumdadır? Anna’yı nasıl tanımlamalı? Kişilik özellikleri nelerdir? Anna inatçı mıdır? Anna korkak mıdır, tam tersi, yürekli midir? Eli açık mıdır, yoksa tutumlu mudur? Gerçek şu ki, Anna’nın hiçbir belirgin kişilik özelliği yoktur.

Anna Karenina kadınları kişiliksiz kulan, onlara erkeklerle ilişkileri bağlamında bir kimlik veren, oyunun kuralını bozdular mı bu kimliği yırtıp atan bir kültürün ürünüdür.

Yıllar önce, Kate Millet’in⁶ Batı edebiyatının büyük yazarlarını (erkek) kinayışını, ve Henry James’in dışında hiçbirinin kişilikli kadınlar çizmediğini iddia edişini okuduğumda, bu iddiayı hayli abartılı bulmuştum. Ve aklıma hemen Anna Karenina gelmişti. Güçlü bir kadınla, güçlü bir kalemin çizdiği kadını birbirinden ayırabilmem için, aradan yılların ve yaşantıların geçmesi gerekti⁷... “Anna mı güçsüz?” diye düşünmüştüm! Onca baskıya karşı durabilen Anna! Basbayağı bir devrimciydi o!.. Yenik bir devrimci! .. Evet, Anna güçsüz, hem de nasıl! Üstelik devrimci filan değil. Yazımda tutarsızlığa düşme pahasına Anna “uyumlu”dur diyorum... Anna isyancı filan değil. Çok uysal bir kadın o!.. Ataerkil kültürün tipik boyun eğen kadını. Yalnızca, Anna’nın boyun eğdiği güçler farklı... Sıradan hemcinsleri gibi toplumsal baskıya değil, doğanın baskısına, doğal yanının yarısının baskısına boyun eğiyor. Bir baskıya karşı çıkarken yaptığı, yal-

6. Kate Millet, *Cinsel Politika*, çev. Seçkin Selvi, Panel Yayınevi, İstanbul, 1973.

7. Batı nesnel gerçekçi edebiyatının ustaları, kuşkusuz, kadınları yalnızca erkek egolarının doğrultusunda, görmek istedikleri gibi değil; gerçekte gördükleri gibi çizmişlerdir.

nızca bir diğerine teslim olmak. Anna teslimiyetçiliği ölüme kadar götürüyor.

Gerçekten, Anna'nın teslim olmaktan başka umarı yoktur. Varlığının saçılmış parçalarını toplayıp bütünleyecek iç güçten yoksundur. Baskı, ister sevilmeyen koca ister içten sevilen âşık kimliğinde çıksın karşısına, Anna iç dünyasının titrek bütünlüğünü ancak baskı altında koruyabilir, yoksa hepten dağılır.

Anna, varlığına, analığının ve cinselliğinin dışında, harç olarak koyabileceği, beslenip bir iç güç yaratabileceği gerçek bir ilgiden, amaçtan, uğraşıdan, sevgiden yoksundur. Anna'nın belki en büyük dramı budur; en büyük bölünmüşlüğü de... Anna, insan tekini "birey" düzeyine yükselten "kendini gerçekleştirme" uyarılarından, isteğinden, kararlılığından yoksun bırakılmıştır... Bir kadının elinden bu olanak ve yeti alındı mı, geriye ya gövdesizlikle (toplumsal baskıya boyun eğiş) yavaş bir intihar, ya da gövdesiyle (ataerkil değerlerin çarpıttığı cinsel pratiğe boyun eğiş) hızlı bir intihar seçeneğinden başkası kalmaz. Anna gövdesiyle intihar eden kadınlardandır. Erkek dünyasının bir kurbanıdır o.

Karenin'den çok belki Vronsky suçludur Anna'nın intiharında. Zira Karenin, Anna'nın ruhuna hiç dokunmamış, dokunamamıştır. Anna'daki yaşam enerjisinin yanında, soğuk, ürkek ve sakınlı durmuştur Karenin evlilikleri boyunca. Oysa Vronsky, Anna'nın bir kişiliğe tomurcuklanmayı bekleyen ruhsal hammaddesiyle oynar: Kendi tutkusunun ateşiyle, bu malzemeden yeni bir kadın (yanılsaması) yaratır; tutku sönünce kadının da sönmesine seyirci kalır. Vronsky, Anna'da, cinselliğe aç tutkulu bir gövdeyi, Karenin'in Vronsky uğruna sosyal konumunu tepen karısını, evladını feda eden anayı, özveriyi sever. "Anna"yı sever mi? Hayır... Belki, Vronsky, bunun için suçlanmayabilir. "Anna" diye biri yoktur ki... Anna, Kare-

nin'in karısı olma (doruktaki kadın) pırıltısını ve Anna'nın eti, "yeni sevgili"nin elektriğini yitirince Vronsky'nin aşkı yok olur. Karenin'in karısı olma durumunu ve evladını, ardından Vronsky'nin sevgilisi olmayı da yitiren Anna, korkunç bir yalnızlıkta kimliksiz kalmıştır. Vronsky'nin onu terk etmemesi çözüm değildir. Zira Anna görüntülerle yetinemez. Öyle olsaydı, Karenin'in karısı olarak kalabilirdi pekâlâ. Anna'nın bir özelliği varsa, içtenliğidir bu. Ve acı olan odur ki, Anna, bireyleşebilmenin, kişilik geliştirebilmenin en önemli hammaddelelerinden "içtenliği" varlığında taşımasına karşın gene de kişiliksiz kalır. Ataerkil yaşama biçimleri, Anna'yı kadınların da "birey" olabilecekleri gerçeğinden öylesine habersiz bırakmıştır ki, Anna, malzemesinden kendini yaratamaz. Vronsky'nin yarattığı aşk kadını tükenince, Anna'nın fiziksel varlığı da yok olur.

Anna Karenina'nın intiharından yüz yıl sonra, *Mandarinler* romanının kahramanlarından Ann Dubreuilh intihardan vazgeçer.

Simone de Beauvoir, Ann Dubreuilh'in kendisi olduğunu gizlemez. Dahası Ann'ın kocası Dubreuilh, Jean Paul Sartre'dan; Ann'ın sevgilisi Lewis, gerçek yaşamda Simone de Beauvoir ile bir aşk yaşayan Amerikalı yazar Nelson Algren'den; Dubreuilh'lerin dostları Perron, Camus'den yola çıkılarak çizilmiş tiplerdir. Ann Dubreuilh Simone de Beauvoir'ın bir parçasıdır, tümü değil. Simone de Beauvoir, Ann'inkinden çok daha geniş olan kendi dünyasının bir bölümünden yaratmıştır Ann'ı. "Yaşantının olumsuz (acı da diyebiliriz) deneyimlerini aktardım Ann'a," der. Ann, Simone de Beauvoir'ın kadınlığının hikâyesidir. Yani, eşin cinsel ilgisi yitirildikten sonra düşülen yalnızlığın; yani uğraşta (Ann psikiyatridir), çevrede, entelektüel faaliyette destek bularak ayakta kalma çabalarının; yani nihayet tadılan aşkın mutluluğunun, aşkı koruma uğraşlarının ve aşk yitirildikten sonra düşü-

len umutsuzluğun, yaşanan acının ve yıkılan yerden yeniden doğrulabilmenin hikâyesi.

Ann, Beauvoir'ın güncelerinde bile bulunmayan bir içtenlikle anlatılmıştır. Romanı okuyan bütün kadınların, Ann'ı kendilerine yakın bulmalarının nedeni budur. Ann, Simone de Beauvoir gibi son derece sıra dışı bir kadının (yüzyılımızda belki yalnızca bir-iki örneği daha bulunabilecek denli sıra dışı) 20. yüzyılın kişiliğini kazanma mücadelesi veren tüm kadınlarıyla ortak deneyimini yansıtır.

Ann Dubreuilh, sınıfsal konumu benzese de, bir yüz yıl öncenin Anna Karenina'sından farklıdır. Ann, dünyayla, tarihle, gelecekle ilişki kurabilen "tüm" bir insandır. Ann'ı bu düzeye yükselten, onun kişiliğini kazanmasına katkıda bulunan, gerçek bir aydın olan Dubreuilh ve bir zamanlar Dubreuilh ile paylaştığı yoğun ilişkidir. Ann bunu gizlemez. Cinsellik bittikten sonra, Dubreuilh'leri bir arada tutan belki de Ann'ın teşekkür duygusudur. Romanda Dubreuilh çiftinin, evlilik ilişkisinde boşluklar vardır. Simone, Jean Paul Sartre ile ilişkisine değgin, yaşamında gösterdiği ağzı sıklığı ve alçakgönüllülüğü ("İkimiz arasında felsefi açıdan yaratıcı olan Sartre'dır," der hep), yapıtında da sürdürür. Ne Dubreuilh'in ancak durmadan yenilenen sevgililerle sürdürebildiği cinsel yaşamını vurgular romanda ne Ann'ın kocasının entelektüel düşüncesine ve eylemine katkısını.

Gerçek yaşamda, Jean Paul Sartre ile Simone de Beauvoir'ın, cinselliğin sona ermesine (Simone, ancak hayatının son yıllarında açıklamıştır bir çift için çok erken sayılabilecek bir çağda Jean Paul Sartre ile cinsel ilişkilerinin bittiğini) ve ikisinin de başka insanlarla kurup sürdürdükleri (Simone için tutkulu aşklardır bunlar, Sartre için gönül eğlenceleri olsalar bile) duygusal ve cinsel ilişkilere karşın, Sartre'ın ölümüne kadar hayat yoldaşlığını yürüte-

bilmeleri herhalde aralarındaki çok yoğun ve üretken entelektüel etkileşime bağlıdır. İlişkileri, ikisinin de kendi gerçek tanımlarını buldukları yazar ve eylemci aydın kimliklerinin ayrılmaz parçasıdır.

Romanda Dubreuilh'ler arasında böyle bir yaratıcı bağ mevcut olmadığından, (Simone, "Yaşantımın 'olumlu' deneyimi," diye nitelendirdiği yazarlık ve yaratıcılıkla ilgili duygularını, romanın başka bir kişisine, Henry Peron'a aktarmıştır) Dubreuilh'leri bir arada tutan, Dubreuilh'in rahat düşkünlüğü ve Ann'in, ona kişilik kazandıran adama gönül borcudur.

Ann, Lewis'le karşılaştığı zaman artık yalnızca bir dişi değildir. Boş bir sayfa gibi üzerine kazılacak yazıyı bekleyen, düşünce hayatına ve duygusal-cinsel deneyimlere istekli genç bir kız da değildir. Ann bir kişiliktir. Paylaşılan, Anna-Vronsky ilişkisinden daha gerçektir; gövdelerin gizemli çekiminden yaratılmış büyüğü yanılsamadan başka bir şeydir. Elbette bir yanılsamadır (hangi aşk yanılsamadan uzaktır ki!) Ann ve Lewis'in yaşadığı; kişiliklerin gereksinimlerine gövdesel karşılıklar bulunduğu yanılsamasıdır bu. Lewis, Ann'in tutkuya aç gövdesinde, onun, dünyanın kaderiyle ilgili, sorumlu, bilinçli beynini de sever. Ann'in Lewis'in kollarında bulunduğu, yalnızca yıllardır özlemini çektiği erkeksi arzu değildir; Ann Lewis'in tuzu kuru Amerika'yı reddeden, marjinal insanlara açık cömert yüreğini, Lewis'deki, burjuva aydını Dubreuilh'de eksik olan kendiliğindenliği ve savrukluğu sever.

Ann aşkı yaşatmak ister ve bunun için çabalar, ancak tümüyle aşka teslim olmaz. Ülkesinde sürdürülen barış mücadelesinde yeri ve sorumluluğu vardır. Amerika'ya hepten yerleşmeyi, Lewis'in kadını olmayı reddeder. Lewis, Ann'in kişiliğini sevmiştir doğru; ama Lewis tüm sevecenliğine ve sıcak yüreğine karşın, bencil, sorumsuz ve tembeldir. Kişiliğini, duygusal ve cinsel yaşamını gerçek-

leştirirken, karşısındaki kadının da bir insan ve kişilik olmasının getirdiği apraşıklıklarla yüzleşmek, çözüm aramak işine gelmez... Ann'ın "insan" olması Lewis'in kendi kişiliğini sorgulamasını, zaman zaman kendisini sınırlamasını, zaman zaman açmasını gerektirmektedir. Ann'sız da kalabilmeyi, beklemeyi, sabretmeyi, umut etmeyi öğrenmek zorundadır, Lewis... Tıpkı erkeğin cinsel arzusunun uyanmasını bekleyen istekli bir kadın gibi.

İkisinden, yaşamla somut bağları olan Ann'dır. Ya Ann bağlarını kopartacak, ya Lewis zamanını Ann'a göre ayarlayacaktır. Tıpkı, gövdesel zamanını, bazen içindeki arzu fırtınasını bastırmak pahasına, erkeğinkine göre ayarlamak zorunda bir kadın gibi....

Lewis bu "kadınısı" tarzı reddeder.

Lewis sevdiği kadının "insan" olmasını ister ama kadının insanlaşmasının ve "insan" kalabilmesinin ancak kendisinin kavramsal erkekliğinin trplenmesiyle gerçekleşebileceğini görmek istemez. Ann'a duyduğu sevgiyi çocuğunu boğar gibi öldürür ve onu terk eder.

Anna Karenina, kişiliksizliği; Ann Dubreuilh, kişiliği yüzünden yitirirler aşkı. Bir ceza gibi yaşarlar yitirişi. Aradan yüz yıl geçmiş, kadınlar cezaya arptırılmaktan kurtulamamışlardır.

Ann Dubreuilh cezasını eker, acıya gömülür, ölmek ister. Sonuçta yaşamayı seçecektir. Blnmşlkten yok olmaya kaymayı reddeder. Aradan geçen yüzyılda kadınların en büyük kazanımı budur... Kadınlar "var olmayı" denemesini öğrenmeye başlamışlardır. Görünüşteki uyumlu tutumuna karşın (romanın başından sonuna kadar tepkisel davranışlardan kaçınır) gerçek asi Ann Dubreuilh'dir!

Ann Dubreuilh, yaşamın özündeki, kadınları bekleyen gizli acıya direnmektedir. Ann hem toplumsal baskıya hem doğanın baskısına başkaldırır. İnsanlık bilinciyle,

doğal uyumun kaynaştığı bir dünya arayışını sürdürür. Yeniktir ama teslimiyetçi değildir.

Ann parçalanmış benliğini bütünleyebilecek midir? Hayır!

Gerçek hayatta Simone de Beauvoir yaratıcılığın harcıyla bütünler, sıradan bir kadınıniki kadar bölünmüş olan kadınlığını. Simone'un yaratıcılığından soyunmuş olan Ann, bu tılsımdan yoksundur. Ann deneyecek, yenilecek, gene deneyecektir. Anna Karenina'dan Ann Dubreuilh'e tırmanan yol buraya kadardır...

Argos, Haziran 1991

ÜÇ KADIN, ÜÇ YAPIT, ÜÇ DÜŞ...

Size üç kadından söz etmek istiyorum. Eugene O'Neill'in *Günden Geceye*'sindeki anne Mary Tyrone, Alan Ayckbourn'un *Bir Kadın, Bir Oyun, Bir Düş*'ündeki Susan ve Süreyya Duru'nun *Ada*'sındaki Eser...

Geçtiğimiz mevsim tiyatrolarda izlediğimiz iki oyun ve bizden bir film... Belki de bu yazıyı hiç kaleme almazdım, eğer tanınmış eleştirmenlerimizin Mary Tyrone'dan "Benmerkezci morfinman ana", Susan'dan "İngiliz taşrasına ilgi duyanlar için bir tiyatro kahramanı", *Ada*'daki Eser'den "gizem yumağı" diye söz eden tümcelerini okumamış olsaydım!.. Mary Tyrone'ın payına suçlanma, Susan'inkine dışlanma, *Ada*'nın kahramanına anlaşılama düştü, eleştiri yazılarında...

Oysa birçok kadın, içleri kanayarak izledi bu yapıtları... Nedret Güvenç'in, Işık Yenersu'nun ve Türkan Şoray'ın incelikli yorumlarıyla canlanan Mary Tyrone, Susan ve Eser'de belki kendini, belki annesini, belki kız kardeşini ya da yakın bir arkadaşını buldu... Ne gizemli, ne suçlayacak ne de yabancı ve uzak bir şey görebildi...

Amerikan, İngiliz ve Türk orta sınıfından, 19. yüzyıldan ve günümüzden üç kadın... Ortak yanları ne olabilir? İletişimsizlik... İletişimsizlik bir başlangıç değil ki... Çözümme ulaşamamış çelişkilerin bir sonucu... Yeni çelişki to-

humlarını içinde barındıran... Mary Tyrone'ı, Susan'ı ve Eser'i, kat ettikleri yolu düşünmeden, içinde bulundukları ruhsal durumu dondurup mutlaklaştırarak tanımlamak yanıltıcıdır. Yapıtlar onların yaşamının ancak belli bir kesitini bize göstermektedir. Oysa, zaman, Mary Tyrone, Susan ve Eser için yapıttan önce ve sonra akar gider...

Zaman ve hayat hakkında düşünmek, geleneğimizde yok. Düşünsek bile, düşüncelerimizi dile getirmeye alışık değiliz. Benim kuşağım (40 yaş dolayları) hayatın karşıtlıklardan oluştuğunu kitaplardan öğrendi. "Çelişki" sözcüğü dilimizden düşmez oldu. Kitaplarla yaşamın kendisini bireşime ulaştıramadık; "çelişkiyi", birbirine eklemlenmiş, ya da birbirine dokunmadan birbirini yüzleyen iki zıtlık gibi algıladık. Çelişkinin, birbirinin içinden geçen, birlikte büyüüp gelişen, bir koordinatını zamanın oluşturduğu zıtlıklar bileşkesi anlamına geldiğini pek kavrayamadık... Yaşamın diyalektiğini hissedemedik... Bu diyalektiğin yoğun ama "saklı" yaşandığı yakın ilişkilerde böylesi sağır kalabilmemizin bir nedeni de yaşamı ve zamanı hissedemememiz mi? Aşk, evliliği ve aileyi, üstlerinde düşünmeye değer bulmadık. Bir de ataerkilliğin erkeklik komplekslerinden kurtulamamışsak eğer, yakın ilişkilerin diyalektiği gerçekten giz olarak kalıyor bizler için... Böylece hayatın en temel unsurunu kavrayamadan göçüp gidiyoruz koca dünyadan, kendi kendimize yabancı...

Sevgi ve tepkinin iplikleriyle örülmüş yakın ilişkiler sarmalıyor kişiliğimizi. Sınıfsal çelişkilerle yakın ilişkilerdeki çelişkilerin karışımında billurlanmaya başlıyor kişilik... Bireyin yaşamı bu çelişkilerin kişilik kristalinden farklı yansımalarıyla belirleniyor ve çoğu kez kristal çatlıyor... Sevecenlikle sertlik, acımayla ezme arzusu, sevgiyle nefret, sorumlulukla ilgisizlik, suçlamayla bağışlama, bağlanma ihtiyacıyla kaçıp gitme özlemi, güvence

ve heyecan arayışları, korkaklık ve cesaret, durağanlık ve eylem aynı yürekte çarpıyor...

Her davranışın, her eylemin, her duygunun, neredeyse iki kutbu var... Zıtlıklar arasındaki gerilim dayanılmaz boyutlara ulaşınca, ilişki dondurulur ve iletişimsizlik başlar... Bir durağanlıktır iletişimsizlik, korkunç bir dinamizmin tarihini saklayan...

Yazımızın konusu üç kadının, geldikleri iletişimsizlik durağını sanırım böyle değerlendirmek gerekir... Davranışlardaki ve duygulardaki çift kutupluluk, *Günden Geceye* oyununda çok belirgindir; *Ada* filminde hafif dokunuşlarla verilmiştir.

Ailedeki sevgi-nefret karmaşasını Eugene O'Neill'in "kan ve gözyaşıyla" yazıldığını söylediği özyaşamsal oyunu *Günden Geceye* kadar nüanslı irdeleyen başka bir yapıt acaba tiyatro yazınında var mıdır? Baba James Tyrone otuz beş yıllık evlilikten sonra, morfinman karısına karşı sevecen ve sabırlıdır. Ancak, karısını, nefret ettiği yalnızlıkla, bir yaşam boyu baş başa bırakmasından alıkoyamaz kocayı bu sevecenlik. Vaktiyle ünlü bir aktör olan ve git-tikçe ünsüzleşen baba Tyrone'ın kendi kendisiyledir sorunu; bulduğu çözümse, içki evi... Anne Mary Tyrone, kocasına, bir zamanlar duyduğu büyük aşkın anısı ile bağlıdır. Sevgisizlikle dayanacak katı insanlardan değildir Mary Tyrone. Kocasını sevmeyi sürdürmek zorundadır. Oysa geçmişte kalmış aşkın anısı, hayatın yükünü çekemeyecek kadar incelmıştır. Karıkoca Tyrone'lar iyi yürekli insanlardır, bağışlayıcıdır ikisi de. Mary Tyrone kocasını hoş görebilmek için kendisini zorlar. Kocasının içkiciliğinin, pintiliğinin, kendisini yalnız koyup gitmelerinin çocukluk yıllarından ve başarısız sonuçlanan meslek hayatından köklendiğini bilir. Onu bağışlar; böylece tek silahından, öfkesinden soyunmuş olur. Evlilik Mary Tyrone'ın kendisi için beslediği ümitlerin sonu olmuştur. Mary

Tyrone hiçbir zaman ünlü bir piyanist olamamış, ancak ünlü bir aktörün eşi olabilmıştır. İçinde hapsolup kalan yaratıcılık enerjisi Mary Tyrone'a hep acı vermiştir. Onu engelleyen hayata, kocasına ve çocuklarına duyduğu tepkiyi kanaliz edebileceği bir çıkış yolundan yoksundur. Geriye, rastlantıyla alıştığı morfine sığınmaktan başka ne kalmıştır?.. Morfin olmasa, bütün ailenin bolca kullandığı alkol elinin altında değil midir?..

Ada filminde erkek gene bir sanatçıdır. Yetenekli bir ressamdır koca ve ünü kendi ayağıyla tepip, Burgaz Ada'ya, hayallerine ve yalnızlığına sığınmıştır. Sanatçı duyarlığı taşıyan kim; erkeği, resim piyasasının pis ticari ilişkilerinden tiksindiği için suçlayabilir? Adaya çekilişi bir bakıma, soylu bir başkaldırıdır; kahramancadır. Ne yazık ki davranışlarımız hep çift kutupludur. Ressamın Don Kişot'luğu aynı zamanda bencil ve korkak bir romantizmdir. En az ödünü vererek, kendisine en az pisliği bulaştırmaya çabalayarak, kendisi için olmayan bir dünyada kendi koşullarını kabul ettirme savaşımını verecek yürekliliği yoktur. Adadaki dostlarına, kendisinden bir şey talep etmeyenlere sonsuz vericidir; ama ya sorumluluk taşıdığı kişilere?.. Çiftin kız evlatlarının sorumluluğu Eser'in üzerindedir. Gündelik hayatın çamuruna bulanmamış, söylenceleşmiş baba, on yedi yaşındaki genç kızın gözünde, bir masal kahramanı, romantik bir sevgili gibidir. Eser'in çalışma çabalaya kendisine sağladığı burjuva ayrıcalıklarını sonuna kadar kullanan genç kızın, anesini burjuva değerlerini terk edememekle suçlaması Eser'in bir başka dramıdır. Ressamın karısı (ve sonra eski karısı) Eser, Türkiye gibi tutucu bir ülkenin yurttaşı olsa bile, Mary Tyrone'ın zamanından bu yana 100 yıl geçmiştir ve Eser, "ressamın karısı" olmakla yetinememekte, kendisi olmak, kendisini gerçekleştirmek istemekte, ancak bunun yolunu bilememektedir. Yeterli bir insan ola-

bilmek için gerekli eğitimi almamıştır. Beceriden yoksundur. (Balık bile tutamaz... Sahneyi anımsayalım!) Bir erkeği tamamlamak üzere yetiştirilmiş bir kızdır o... Film boyunca ürkek, özgüvenden yoksun, duraksamalı, “nazlı” tavırları bu yetiştirilişin ipuçlarını verir bize... Kocasını onu kendince sever, hem de çok... Ressamın hayatının odağı sanatıdır. Eser’e duyduğu aşk, bu hayatı tamamlar, güzelleştirir. Eversiz hayatı eksiktir; ama gene de sağlam bir hayattır. Oysa Eser kocasına duyduğu aşktan ibarettir! O aşkın dışında Eser yoktur ve tabii ki doyumsuzdur. Hangi erkeğin sunacağı aşk böylesine büyük bir gereksinimi doyurabilir? Eser durumunu görecektir kadar zeki, tepki duyacak kadar duyarlıdır; ancak tepkisini yönlendirecek kadar güçlü ve kararlı değildir. Eser’in dramı budur. Ressam, sanatçı duyarlılığına karşın karısının kişilik sorununa anlayış göstermez; Eser’in böyle bir sorunu olduğunun ayrımında bile değildir. Karısının ne derdi olabilir ki... Karısı onun “şaheser”i değil midir? Eser kendisini “edilgenleştiren”, “şeyleştiren”, kocasının onun üstündeki mülkiyetini belirten “şaheserim” hitabına tepki duyar. Ancak tepkisinin nedenlerini açıklamaz; belki kendisi bile bilmez. *Ada*’nın kahramanı kadın, boşuna “Eser” adını taşımaz! Kadın ne ressamın “şaheser”i, ne de ressamın dostlarından birinin söylediği gibi “Esir Hanım” olmak ister.. *Ada*’nın kahramanı kadın kendi “eser”i olmak istemektedir. (Galiba bu kadar incelikli anlatım bizim seyirciye de, eleştirmenlere de fazla gelmektedir. *Ada* yıllardır gördüğüm en güzel yerli film.) Eser kendini yaratmayı dener, uğraşır, bana kalırsa, Eser’in çocuğuyla birlikte yalnız yaşamayı denemesi, ressamın “ada çıkartmasından” çok daha büyük bir kahramanlıktır. Eser, yola gerekli donanımdan yoksun çıkmıştır, tez yorulacaktır. Hayat pahalılığı, yaratıcı çalışmaya olanak tanımayan tekdüze bir iş... Yalnız kalmayı beceremez,

sevmediği erkeklere itilir. Sevgisiz cinsellik, ressamla bir zamanlar yaşanan aşkı, anılarda ve düşlerde, bir kez daha erişilmesi imkânsız bir doruğa yükseltecek, ressam “kannını ısıtan tek erkek” olarak kaldığı sürece, Eser’in açmazı büyüyecektir. Sonuç Eser için iletişimsizliktir ve her halde sinir ilaçları...

Bir Kadın, Bir Oyun, Bir Düş’ün kahramanı Susan, İngiliz taşrasında bir din adamının eşidir. Kocasını önemli bir adam değildir ama kendisini öyle sanır... “Ataerkil toplumda bir kadının başına gelecek kötü şeylerden biri, kocasının önemli bir adam olması; bundan da kötüsü, kocanın gerçekte önemli olmayıp, kendisini öyle sanması” değil midir? *Günden Geceye* ve *Ada*’daki atmosferin tersine, Susan sevgi-tepki ortamında değil, açık sevgisizliğin ortasında yaşar. Mary Tyrone ve Eser’i sevginin varlığı mahveder, Susan’ı ise yokluğu. (Sevgisizlik oyununun ögesi değildir de, yorumlanışının bir sonucu mudur? Seyirciden her şeyi Susan’ın gözlerinden görmesi mi istenmektedir? Belki... Belki de sevgisizlik oyununun tam da kendisinden, kocanın yetersiz ve yeteneksiz kişiliğinden kaynaklanır...) Susan’la papaz kocası arasında, ilişkinin başlangıcında, Tyrone çiftinin ve Eser’le ressamın bir zamanlar paylaştıkları aşkın var olduğunun ipuçlarını yakalayamayız, oyunu izlerken. Cinselliksiz bir evliliktir bu. Artık tükenmiş olan cinsel hayat, vaktiyle yaşamı katlanılır kılmış bir öğedir yalnızca; erkekle kadın arasında kendiliğinden doğup gelişen, bitse bile, paylaşanları birbirine karşı borçluluk duygularıyla esinleyen cinsel aşk değildir bu. Susan sıcak bir kadındır, cinselliksiz hayata, soğuk ve katı kocasına dayanamaz. Düşlere sığınır. Aileyi, evlilik kurumunu mensubu olduğu orta sınıfın ahlak anlayışını hiç sorgulamayan Susan’ın düşleri, ilgili bir koca, mutlu bir evlilik yaşamı, sevecen aile ilişkileri üzerinedir. Gündelik gerçeklikte evlilik, Susan’ın kendisini gerçekleştir-

mesine olanak tanımamıştır. Düşlerinde bazen ünlü bir yazar, bazen başarılı bir meslek kadınıdır. Gerçeklikteyse son kertede başarısızdır. Mary Tyrone ve Eser'in kocalarından gördükleri "hatalısın, eksiklisin, bir şey beceremezsin ama gene de seni seviyorum" anlayışını bile bulamaz. Kocas ve görünmesi tarafından kıyasıya eleştirilir ve suçlanır. Susan'dan taşan cinsel açlık, içine kapalı, utangaç oğlunu ürkütmüş, annesinden uzaklaşmasına sebep olmuştur. Susan son kertede yalnızdır. Boşaltamadığı cinsel enerjisi, hiçbir işe yaramamak (zamanı öldürmek için gergef işler) Susan'ı zehirlemektedir. Artık düşleri de ona ihanet etmiştir; Susan'ın denetiminden çıkmışlar, gerçek kocalara akrabalara dönmüşler, sevecenliklerini yitirmişlerdir. Bir şey yaratamamasının sıkıntısı Susan'ı intikama iter ve Susan, kocasının yıllardır yazmakla uğraştığı kitabı yok eder... Susan çıldırmış mıdır?

Geçen mevsim Susan hakkında çok yazılıp çizildi. Şizofren olduğu ve olmadığı söylendi... Bunun ne önemi olabilir? Susan şizofren olduğu için böyle yaşamamakta, böyle yaşadığı için şizofreniye itilmektedir. Şizofreni kişiliğin hepten ikiye yarılmasıysa, kadınların kaderi yaşamlarını şizofreninin eşiğinde tüketmek değil midir? Çevreye onların istediği gibi görünerek, rol yaparak; özelemlerini, isteklerini, kendilerini bastırarak, herkesten saklı düşsel yaşamlar sürerek. Gündelik gerçekliğe ancak böyle katlanarak... Susan, düşlerin dozunu biraz fazla kaçırmıştır, hepsi bu...

Feminist bir yönetmen oyunun bitiminde, Susan'ın çıldırışını değil, eylemini vurgulardı. Susan çıldırdıysa bile, çıldırışı yenilginin en koyu tonuna boyamaz, başkaldırının taze gücüyle donatırdı. (Bütün durumlar çift kutupludur...) Hem Susan nasıl delirmiş olabilir? Düşlerine teslim olmamış, düşlerinin gerçek hayattan temellendiğini fark edip, onlarla oylanmaktan, yetinmekten

vazgeçmiş, öfkesine sahip çıkmış, yıllardır, belki çocuğunu doğurduğundan beri ilk kez bir eyleme girişmiş, kocasının kitabını yok etmiştir. Bu da bir yorumdur.

Ancak Susan için değişen büyük bir şey yoktur... Mary Tyrone'ı, öfkesini bastırmak mahveder; Susan'ı, bastıramamak... Eser'i, neye öfkeleneneceğini bilememek... Susan onu boğan yaşama biçimine bir alternatif oluşturmadığı sürece, öfkesini gemlese de, başıboş bıraksa da boşunadır.

Bu üç kadının umarsızlığını doğuran nedir? İletişimsizliğin yalnızca yakın ilişkilerle sınırlı kalmaması... James Tyrone, ressam ve Susan'ın papaz kocası yakın ilişkilerde karılarından daha başarılı degillerdir. Ancak koca Tyrone, alkolizme tutsak olmadan içkiyle hoş geçim kurmasını becerebilmiş; ressam, elindeki malzemeye eksiksiz bir iletişim kurabilmiş; Susan'ın kocası, çok önemseydiği kasaba tarihçesiyle bütünleşebilmiştir. Mary, Susan ve Eser yakın ilişkilerin dışında var olamamaktadırlar.

Yalnız insanlardan değil, sınıflarından ve cinslerinden de kopukturlar. Bir yere, bir gruba ait olma duyguları sakatlanmıştır. Üçü de küçük burjuva kadınlarıdır. Sınıf bilinçleri gelişmemiştir; ancak aykırılıklar somut olgular olarak dayatmaktadır. Mary Tyrone, o dönemde burjuvazi ve küçük burjuvazinin ancak eğlenme saatlerinde yaşamlarına girmesine izin verdiği, hayranlık duyulsa da ciddiye alınmayan tiyatroyu yaşamının ta kendisi durumuna getirmiştir, bir aktörle evlenerek. Sahne ve alkışlar kocasının, turnelerde ömür tüketilen pis otel odaları onun olmuştur. Evliliği, Mary Tyrone'ın sınıfıyla arasındaki bağları zayıflatmıştır. Giderek yaşam biçimi orta sınıftan farklılaşmış, duyguları ve düşünceleri değişmiştir. 19. yüzyıl küçük burjuvasının yaşamında önemli bir yer tutan dinsel inanç ve dinsel pratik Mary'nin hayatında zayıflamıştır. Dinsel inanç destek umulamayacak

kadar güçsüzdür artık; ama hepten silinip atılmamıştır. Ateizmin sağlayabileceği ruhsal özgürlükten yoksundur Mary. Hayatındaki ve düşüncelerindeki somut değişimin bilincinde değildir. Belki bu değişime sahip çıkabilse, silinecektir ama yapamaz. Yaşam biçimi değişse bile, özlemleri küçük burjuvaziye ait kalmıştır.

Eser, alaturka kapitalizme, Türkiye'nin "lumpen burjuvazisine" ayak uyduramayacak kadar ince ruhlu bir kadındır. Düşünün, Sait Faik'in heykelinin çirkin yapılmasından bile etkilenebilmektedir! Üstelik burjuva yaşam felsefesinin özüyle de çelişir. Yaşamını parayı esas alarak düzenleyecek, başarıya bencilce yönelecek kadar katı olamaz. Yaratıcılığını körelten tekdüze işinden kurtulabilmek için zengin bir adamla evlenip, bu yeni evliliğin olanaklarını kullanmak Eser'in harcı değildir. Onu ressam iten etkenlerden birisi erkeğin parayı hor görmesi değil midir?

Susan, dinsel inançların işlevini yitirdiği, Batılı küçük burjuvanın ruhsal derinlikten yoksun yaşamına süsleyici boş bir kabuk gibi takıldığı günümüzde, dine hâlâ içten inanır. Nereden bakarsak bakalım, tam bir papaz karısıdır o... Günümüz dünyasında yeri kalmamıştır.

Burjuva ideolojisi çift kutupludur. Görünen kutbu saygınlık, özgürlük, doğruluk vs.; görünmeyen sularda yüzen kutbu ise, bireyin kendisini gerçekleştirebilmesi için her türlü yola başvurmasına verilen gizli izindir. Her şeyin bir fiyatı olduğu kapitalist dünyada, varsıl büyük burjuvanın saygınlık satın alması kolaydır. Ancak küçük burjuva saygınlık konusunda daha titiz davranmak zorundadır: onu bir kez elinden kaçırırsa, yeniden alacak fiyatı ödeyemeyebilir. Elindekine yapışır; tutucudur, hele de cinsel ahlak söz konusuysa... Birey, salt burjuva saygınlık kavramını sorgulayarak burjuva ideolojisini reddedebilir ya da bilincine vararak kabul edebilir. Bazen de el yordamıyla

bu yaşama uyum sağlayıp gider, gizli iznini tehlike taşımayan sığ sulara kullanarak. Duyguları ve duyarlılığı sığ sulara sığmayan; gizli kutbu keşfedemeyecek kadar açık yürekli olan, ancak ideolojiyi sorgulamayan birey ne yapabilir? Susan gibi olur... Cinsel sorununu en yakınındakiyle, komşusuyla çözebilmeyi düşünemez bile...

Sınıflarına olduğu kadar cinslerine de uzak düşmüştür bu üç kadın. Mary Tyrone, Eser ve Susan, kendi cinslerinden dertleşebilecekleri yakın bir insandan yoksundurlar. Ne bir dost, ne anne, ne kız kardeş... Eser'in kızıyla ilişkisi, bozuk yakın ilişkilerin ortamında sağlıklıdır. Mary Tyrone bir kadın dostu özlemini dile getirir. Susan "dost" bir kız evlat düşler. Kızıyla ilişkisinin suçluluğunu taşıyan Eser, bu konuda da suskundur. Üçü de çilelerini aile mahremiyetinin kalın perdeleri arkasında, ya da otosansürün cenderesinde çekerler. Kim demişse ne güzel söylemiştir, "Neşe paylaşıldıkça çoğalır, kederse küçülür," diye... Paylaşamadıkları keder büyür, yükselir, sertleşir; dünyayla derinden hiçbir ilişki kurulamaz artık, mekanik bağlantılar dışında (Eser'in iş ilişkisi gibi). Yalnızlık kesinleşmiştir. İntihar, uyuşturucu, delilik pek yakındadır.

Oysa yanı başlarında ne çok kadın, aynı dertlerle boğuşmaktadır. Aynı baskılar (dış baskı hafiflediği an, basıncını hissettiren iç baskı), aynı kompleksler, yetersizlik duyguları, kendini gerçekleştirememeye bunalımları... Eşitsizlik üzerinde temellenmiş bir dünyada, sevgi ilişkileri yol açmaktadır kadının kendini gerçekleştirememesine; onca ihtiyaç duyulan sevgi ilişkileri... Sevgiye ve sevilenlere duyulan tepki ve tepkiden doğan suçluluk. Ne çok kadın, yaşadığının yoğun bir insanlık dramı olduğunun bilincine bile varamadan; kendisine ait ve kendi hatası çok özel bir durum sandığının düpedüz toplumsal bir olgu olduğunu kavrayamadan karanlıkta boğuşmaktadır "kadınlık durumuyla", sonunda teslim olmak üzere.

Herhalde kimse Eugene O'Neill'i kadın hareketine sempati duymakla "suçlayamaz"! Ancak gerçek her zaman büyük bir yazarın kaleminden dökülür ve *Günden Geceye* oyunundaki tek dostluk sahnesini, bir kadınla konuşma özlemini doyurmaya çalışan anne Mary Tyrone'la hizmetçisi arasında kurmuştur Eugene O'Neill. Oyunda, duygu çatışmaları, bastırılmış öfkeler taşımayan tek sahne iki kadının bir yandan içip bir yandan söyleşmeleridir. İkili hesaplaşmalarla akıp giden oyunda, erkeklerin (baba-oğul, abi-kardeş) kıyasıya rekabet, suçlama, sevgi-nefret çatışmalarıyla yüklü sahneleri; erkeklerle annenin güven-sizlik, bastırılmış öfke, tahammülsüzlük, kuşku ve kaçamak bakışların boğuntusuyla ağırlaşan sahneleri arasındaki hanımla hizmetçi sahnesi (belirgin sınıf çatışmasına karşın) karşıt duygularla gerilmez, içtenlik, güven ve uzlaşma doludur.

Mary Tyrone, Eser ve Susan mensup oldukları sınıfın ikili yargılarını ve yöntemlerini kavrayamamış, ikiyüzlü mesajını yakalayamamış, hayatlarına geçirememiş saf ve temiz insanlardır. Bunun cezasını kadınlıklarının aracılığıyla çekerler. Onları kim, nasıl kurtarabilir? Dindar, "Tanrı" diyecektir, sabrı ve katlanmayı öğrenmeleri için. Liberal kapitalizme inanan bireyci, psikanaliz önerecektir (koptukları sınıfla yeniden bütünleşebilmek üzere). Sosyalist, sınıflarını hepten reddedip işçi sınıfının mücadelesiyle bütünleşmelerini salık verecektir.

Dinin getireceği teslimiyet bu kadınların sorununu çözmeyecektir. (Susan'a din yetmemektedir.) Onları bu hale koyan teslimiyettir. Psikanaliz onları temelde ayrı düştükleri bir yaşama biçimiyle yüzeyde birleştirecek, temel çelişkiyi örtecek, derinlere gizleyecektir. Ve her an dipteki çatlağın tehdidinde, yıkılmanın eşiğinde titrek bir denge kurulacaktır... Mary'nin, Susan'ın ve Eser'in, yerlerinden kalkıp sosyalist mücadeleye katılacak güçleri yok-

tur... Kişisel sorunlarıyla öylesine zehirlenmişlerdir ki, toplumsal sorunları kavrayabilmeleri ya da kendi durumlarından yola çıkarak sınıfsal çelişkilere varabilecek soyutlamaları yapabilmeleri mümkün değildir. Etlerinde kanlarında hissettikleri birincil baskı ve engellenme, kadınlıkları dolayısıyla yaşadıklarıdır. Bunu bir kenara iterek karıştıkları hiçbir harekete varlıklarını katamazlar. "Acilen" giderilmesi gereken bir gereksinimleri vardır. Kişisel sandıkları, yalnızlıklarını mutlaklaştıran, onları aşıl-maz yalnızlık hücrelerine tıkan bunalımın toplumsallığı-nı kavramaktır bu gereksinim. Bu kadınlar sosyalist mücadeleye katılacaklarsa eğer, bu, bireysel sorunlarının yadsınmasıyla değil, yanılısma sandıkları bireysel acıları-nın toplumsallığını, dolayısıyla gerçekliğini kavrama yo-luyla olabilir. Ancak bu aşamadan sonra, başka toplumsal sorunları içlerinde gerçekten hissedebileceklerdir. "Özel" etiketi yapıştırılan yaşama biçimlerinin gerçekte kamusal olduğunun, bireyselle toplumsalın iç içeliğinin, "özel" olan hiçbir şeyin önemsiz sayılamayacağının ve kendile-rinin asla küçük bir azınlığın üyeleri olmadıklarının, in-sanlığın büyük bir bölümünü oluşturduklarının bilincine varmak... İyileşmeye giden yolda atılacak ilk adımdır bu.

Kadın hareketi ve kadınlar arası dayanışma, kuşku-suz Mary'lerin, Susan'ların, Eser'lerin ve diğerlerinin tüm sorunlarını çözecek sihirli bir değnek değildir. Yaşa-mı güzelleştiren her şeyin anahtarını kadın hareketinde aramak yeni düş kırıklıkları getirecektir. Kadın hareketi ne sevdanın baş döndürücü şaşkınlığını, ne analığın sağ-lam doygunluğunu, ne yaratıcılığın coşkusu ne de bi-reyin varlığını tüm insanlığa çözüm vaat eden bir davaya adanmasındaki büyüklüğü sunacaktır. Ancak, kadınların ciddi yaralar almış "aidiyet" duygularını, bireyselliklerini zedelemekten (evlilik ve ailede olduğu gibi onları çama-şır, bulaşık ve sevecenlik makinelerine indirgemenen;

aşktaki gibi karşılığında ağır bedeller ödetmeden; toplumsal mücadelede olduğu gibi bireyselliklerini gelişmiş varsayarak gelişmekten alıkoymadan) onaracak asgari ve ivedi çözüm kadın dayanışmasıdır. Kadınlar arası dayanışmanın ve kadınlık bilincinin yadsınamaz önemi ve gerekliliği budur.

Ada filminin sonunda Eser, suçlu, şaşkın, bozguna uğramış bir yüzle, "Adaya kızın sorununu konuşmaya gittim ve hiçbir şey konuşmadım," der. Eser'e, evladiyla ilgili bir ihmal varsa eğer, bunun ancak bir kısmının kendi payına düştüğünü, ihmalin en az yarısının baştan beri yan çizen ressama ait olduğunu, ancak benzer deneyimleri geçirmış ve bunların bilincine varmış bir kadın anlatabilir. Eser'i, Mary'yi, Susan'ı, iliklerine işlemış suçluluk duygularından kurtaracak olan, kadınlık bilincine ve dayanışma ruhuna sahip olan diğer kadınlardır. ("Ben bu sorunumu daha önce çözmüştüm, aman ne iyi; senden üstünüm" tavrı içindeki, kapitalizmin yarışmacı ruhunu içselleştirmış kadınlar değil, bulundukları çevredeki etiketleri "sosyalist" olsa bile... Dayanışma ve paylaşma ruhunu yakalayabilmiş kadınlar...)

Her neyse... Bu yazıyı kadınlar için yazmadım. İster dayanışmacı, ister yarışmacı ruhlar taşısınlar kadınlar, Mary, Eser ve Susan'ın yüzeydeki ortak yanları iletişimsizliğin altında yatan gerçek benzerliklere ulaşabilmektedirler.

Kendini gerçekteştirememe, engellenme ve ataerkil değerlerin egemen olduğu "erkek" dünyanın beyinlerine şırınga ettiği suçluluk duygularıdır bu benzerlik. Kadınlar bunun farkındadır; dayanışmacılar derindeki gerçek benzerliğin üstüne gitmek, yarışmacılar önemsememek fikrinde olsalar bile... Birinciler kendini gerçekteştirememe ve suçluluk duygularının çoğulluğunu, ikinciler tekilliğini vurgulasalar da...

Bu yazıyı erkekler için yazdım. Yakın ilişkilerdeki çift kutupluluğu görmemek için başlarını öte döndüren; kadınların tepesinden erkek yumruğu kalktığı an, onların kuşlar gibi hür olduklarını varsaymakta direnen; kadınların ezilmesini, ancak feodalizmin yadsınması imkânsız kaba ve sert kalıpları içinde görünce tanıyabilen; kadınların ezilmesinin bir yönünün kişilik bunalımı olduğunu ve bu bunalımın yakın ilişkilerle, evlilik, aşk, cinsellikle iç içe geliştiğini kabul etmemek için, zihinlerinin diyalektik işleyişini kadınlardan ve yakın ilişkilerden esirgeyen; verili durumları mutlaklaştırıp, “önceyi” ve “sonrayı” düşünmeden kadınları hemencecik suçlamayı seçen; yaşamın gerçeklerine, gözlerini, inatçı küçük çocuklar gibi sımsıkı kapatan erkekler için yazdım. Sözümler onlarıdır... Tenezzül edip okurlarsa.

Saçak, Ağustos 1988

BİR FİLMİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Plenty (Bolluk, Yön: Schepisi) filmi ni gördünüz mü? Lütfen kaçırmamaya çalışın. Yalnızca, sinema sanatının güzel bir örneği olduğu için değil. Sapına kadar yerel (İngiltere'ye ait) bir öykü anlatırken, nasıl da evrensel çağrışımlar uyandırabildiği, bize bizi düşündürebildiği için...

Plenty bir parçalanmanın öyküsü... Meryl Streep'in duygulu oyunculuğuyla canlanan, geleneksel kadınlık imgesini reddeden Susan'ın toplumsal duvarlara çarpıp parçalanışının filmi bu... Aynı zamanda, yükselen bir toplumsal dalgaya (filmde İkinci Dünya Savaşı) genç yüreğinin tüm coşkusu ve inancı, genç beyninin yarattığı tüm güzel hayallerle katılan bireyin, dalga çekildikten sonra bir kum tanesi gibi ezilişinin öyküsü. "Daha güzel bir dünya için dövüşüyorduk," der, İkinci Dünya Savaşı'nın genç paraşütçüsü Susan. Oysa, savaş sonrası bulduğu, refah içinde şımaran kapitalizmin yoz değerleridir. Savaşın çetin günlerinde yeşeren umutlar, savaş sonrası'nın bolluk ve huzur ortamında bir bir kırılır... Sarsıntıyı atlatabilmek için bireyin nasıl bir tarih bilinci ve içsel sağlamlığı olmalıdır? Susan bunlardan yoksundur. Film 1968'de biter. Susan tükenip gidecek midir, yoksa '68 hareketlerinde, yeniden gençliğinin hayalleriyle bütünleşebilecek midir?

Dünya Susan gibilerin ölmüş hayalleri ve parçalanmış ruhsal ve fiziksel varlıklarının zerreleriyle doludur. Yazgılarını değıştirme, kalıpların dışına çıkma tutkusunun yabancıısı olan hayal gücünden yoksun kişiler, Susan gibilerin parçalarını çiğnerler her gün kaldırımlarda... Ve dünya, aynı zamanda hayallerin durmadan dirilip tazelendiğı, zerrelerin yeniden kaynaşıp birleştigi bir yerdir. Dünyayı insanlara ait kılanlar, yanlışları, eksiklikleri neler olursa olsun, çoğı kendi tutuşturdukları alevlerde yanan genç insanlardır. “İnsan” sözcüğü onlara yakışır.

Ankara Eczacılar Odası dergisi, 1988

SEVİNÇ VE SEVGİ: GOTİK VE BAROK

(Peter Shaffer'in oyunu üstüne)

Britanya adası, Avrupa kıtasına Manş'ın ötesinden, çekimser bakar. Yağmur rengi bir ülkedir İngiltere, gri ve yeşil... Renklenmek isterse, küçümsese de hep merak ettiği yaşlı kıtaya uzanır. Süssüz püssüz gotik mimarının yalın ve sert çizgileriyle Almanya'ya; barok mimarının görkemli, bol ayıntılı, kıvrak çizgileriyle Fransa'ya. Peter Shaffer'in, mimari bir yapıt gibi yükselen oyununun iki ana direği yaşlı kadınların birini yarım kan Alman, diğeri ise yarım kan Fransız yaratması boşuna değildir. Charlotte İngiliz-Alman kültürel etkileşimini simgeler. Dümdüz, ödünsüz ve sivridir; gotik bir kilisenin çatısı gibi... Lettice ise Fransız baroğunun görkemini, abartısını, değişkenliğini taşır kişiliğinde...

Bu iki kadın, İngiltere'de çokça rastlanan yaşlı kızların zıt kutuplardaki iki örneğidir. Gençlikleri, 1960'lara, 1970'lere özgü cinsel hoşgörünün öncesinde yaşanmış, fazla cinsel seçenekleri olmamış, çoklukla erkeksiz geçen yalnız yaşamlarında, aile bağlarının biçimlendiriciliğinden uzakta, kişiliklerini alabildiğince özgünleştirmiş, sonsuzca özgür zihinleriyle tekdüze günlerinin çelişkisini yaşayan kadınlardır bunlar. (Kadınlar üzerindeki kültürel baskıların daha ağır, aile bağlarının daha baskıcı olduğu bizimkisi gibi ülkelerde böylesi güçlü kişilikli yalnız kadınlara rastlamak hemen hemen imkânsızdır.)

Charlotte ve Lettice evrensel bir dramı, zıt ve uç noktalarda yaşarlar: Kendisini gerçekleştirmesi engellenmiş bireyin (kadının), yaşam gücünü bastırıp dondurması ve cömertçe, belki savurganca harcıyıp tüketmesi... Ancak, bu çelişkiyi son derece İngiliz ve son derece Avrupalı bir tarzda canlandırırlar. Charlotte yaratıcı gizil gücünü, yaşam enerjisini gotik bir kilisenin dapdaracak ve karanlık koridoruna gömmüştür. Onda, insanın yarattığı güzelliği insandan üstün tutan Alman estetiğinin ür-kütücü ve soğuk izleri vardır!.. Lettice'de ise, anlık bile olsalar, paylaşımları hiçbir zenginliğe değişmeyen Latin sıcaklığı... Lettice bir türlü doğru yönü bulamayan yaşam coşkusu, barok düş gücünün motiflerine saçar...

Kadınların kişiliklerinin özüne, ancak andırdıkları mimari tarzını ve o mimariyi doğuran tarihsel koşulları kavrayarak varabiliriz. *Sevinç ve Sevgi*, kısmi İngiltere tarihinin özgün bir özeti olarak da yorumlanabilir.

Özdeki evrensel dramı çevreleyen, tarihle ve günümüzle tatlı tatlı dalga geçen, tarihî ve mimari göndermelerle bezenmiş kurgu ve dil gerçekten kusursuzdur. Kraliçe Mary Stuart'ın celladının elinde kalan perukasıyla, Charlotte'un ağarmış saçlarını gizlemesi arasındaki çağrışım; Lettice'in, işsizliğin ölümcül olduğu günümüz İngiltere'sinde, işine son verildiğini öğrendiği sahnedeki başkaldırısıyla Mary Stuart'ın idam sehpasında bile ve hatta öldükten sonra sahneyi ve hayatı yönetebilmesi, bir anlamda ölürken bile var olabilmesi arasındaki çağrışım benzersiz tiyatro anlarıdır. Peter Shaffer'in oyunu, ancak büyük sanat yapıtlarında görüldüğü üzere, alabildiğine yerel ve alabildiğine evrenseldir.

Oyunun özünde bizi iki kadın beklemektedir. Yalnız, yaşlı ve yorgun iki insan... Charlotte ve Lettice, sakınlı ve savurgan... İki özgün yenilgi. Düşmanlıkla başlayıp dostluğa yükselen hikâyeleri yüreğe dokunur. Bir-

liktelikleri, gittikçe çirkinleşen ve duygudan uzaklaşan, mekanikleşen bir Avrupa'da, bireyin özgün biçimde ve ayakta, tek başına ölmesini reddedip, dostlukla, sevinçle ve sevgiyle yaşayabilmesini başarabilecek midir? Shaffer'in oyunu, kadın dayanışmasına adanmış bir güzellemedir, bir bakıma...

Acaba seyircimiz, oyunun içine girebilmekte midir? "Oliver Cromwel'le gelen gri renkler", Mary Stuart'ın kırmızı giysisi seyircide nasıl çağrışımlar uyandırıyor? Kırk yılda bir Shakespeare oyunu izleme mutluluğuna kavuşan seyircimizde, daha az tanınan Shakespeare kahramanlarından Falstaff gülünçlü çağrışımlar uyandırabiliyor mu? İzleyenler oyunun özüne ulaşabiliyor mu?

Tanıtıcı broşürde, kısa tarihi ve mimari bilgi verilebilseydi, İngiliz, Fransız, Alman ulusal karakterlerine kısa değiniler ihmal edilmeseydi; sanırım seyirci sahnede devleşen iki büyük oyuncuyu, Nurşen Girginkoç ve Gülgün Kutlu'yu selamlamaktan öte katılabilirdi oyuna.

Sevinç ve Sevgi'yi görünüz. İçine girmeye çalıştığımız Avrupa biraz da budur işte...

1990

KADIN VE MEDYA

Kısaca “medya” (ortam) adını verdiğimiz “kitle iletişimi”, yüksek teknoloji uygarlığının doğrudan ürünü değil midir? Görsel basın ve bilgisayar becerileri söz konusuysa, gitgide sanallaşan bu ortam hepimizi kavramaktadır. Kuşkusuz sorun, insanlık olarak artık geriye dönmeyeceğimiz bir doğallığın savunusuna indirgenemez; kaldı ki toplumsal yaşamda ve doğada hiçbir olgu ya da görüngü yalınkat olmadığı için böylesi bir doğallığın erdemleri ve kusurları da tartışılmaya hayli muhtaçtır. Sorun, teknoloji uygarlığının karşımıza dikilen, evimize, özel yaşantımıza sokulan soncul ürünlerini ve etkilerini iyi tanıyabilmek, kavrayabilmek ve doğan sonuçlarla baş edebilmektir.

Medya gerçekten de bireyi kuşatmakta, onu sarmalayan doğal çevre, kentsel doku, toplumsal ilişkiler gibi diğer ortamlardan uzaklaştırıp kendi sanallığının girdabına çekmektedir. Ekranlarda bir anda görünüp kaybolan görüntüler, ertesi gün atılacak gazetelerde, dergilerde gözümüze çarpan boyalı resimler, iri harfler, çeşit çeşit haberler, karşıt bir psikolojik direnci hayata geçiremezsek, beyinlerimizde uğultulu bir bulanıklık bırakmak üzere zamanımıza el koyar. Sonuç, yalnız, iç dünyası sessiz, zihni kulaktan dolma, göze çarpma –“bilgi” adı veri-

lemeyecek- yüzeysel ve karman çorman izlenimlerle şişmiş bir kimsedir!.. Bütün bu geçici etkiler arasında kalıcılık tekrarla sağlanır. Ekranlardaki alaca bulaca değişkenliklerin arasında neredeyse belli bir ritimle tekrarlanan kimi görüntüler, imgeler... Burada artık bir iletişimden söz edilemeyeceği açıktır. Yaşanan, kârın güdümüne girmiş görsel ve yazılı basın yayın odaklarının kitleyi, her bireyin yalnızlığında, eğitmesidir; daha az doğrudan ilişki kurmaya, daha az düşünmeye, daha çabuk kanmaya, daha az soru sormaya, kısacası insan zihninin analiz ve sentez yeteneğini azaltmaya yönelmiş tersine bir eğitimidir bu. Türkiye’de büyük ölçüde gerçekleşen, işte bu tablodur.

Kadın karşıtlığı medyada çeşit çeşit yeni boyalara batmış halde sürmekte ve özellikle reklamlardaki tekrarlama larla, geleneksel olarak ezberlemeye yatkın toplumumuzun tekil zihinlerinde pekişmektedir. Türkiye’nin Kemalist aydınlanmaya karşı n sürmüş gelenekçi ve erkekçi aile ve ahlak yapısı, son on yıllarda yobazlığa yönelmiş dindarlık, toplumda gelir dengesinin adamak illi sarsılmış olması, doğum larla ve göçlerle patlayan nüfusa yeterli okul eğitimi götürememiş başarısız milli eğitim politikaları, kitlelerin azgınlaşan tüketim hevesi gibi öznel koşulları tabloyu vahimleştirmekte, çoğu kez insanımızın karşısındaki tek eğitim aracı evindeki televizyon olarak kalmaktadır. Televizyon izleme alışkanlığı bir tür uyuşturucu bağımlılığına, hatta köleliğine dönüşmenin tehlike sınırına varmıştır.

Ataerkil anlayışın medyaya hangi biçimlerde sızdığını irdelemeden önce, bu ahlakın kadın varlığını nasıl kavramlaştırdığına ve bu kavramları yaşam pratiğine nasıl geçirdiğine bakalım. Ataerkillik kadını (birey ve kitle olarak) bölerek kavramlaştırır: Cinselliği olmayan ama saygınlığı, neredeyse kutsallığı olan ana-kadın ve cinsel-

liği olan kadın. Cinselliği olan kadınsa gene yarılacaktır: Cinselliği bir ayıp gibi kapatılan, erkekten herhangi bir cinsel beklentisi olmayan ve tümüyle ona uyan erdemli kadın, cinselliği ortada erdemsiz kadın. Ahlaksal şizofreni tamamlanmıştır. Bu bölünmelerin kökeninde, yerleşik uygarlıklarda toprağın ve üstündekilerin efendisi konumuna tırmanmış erkeğin sahip olma ve sahip olduklarını güvenceye bağlama tutkusu kadar, kadında simgeleştirdiği doğanın (neredeyse tüm dillerde mevcut “doğa ana”, “toprak ana” gibi deyimler ve kutsal kitaplardaki meseller ve eğretilmeler bu özdeşleşmeye tanıklık eder) ege-men olamadığı gücünün karşısında kapıldığı korku da yatar. Sonuçta kadın için erdem apışarasına hapsolmuştur; gardiyan ise erkektir ya da erkek adına iş gören gelenekler ve yasalardır.

Cinselliği ortada olan kadının ise bedeni daha da bölünecek, dişilik organlarına ya da karşısındakine cinsel iletiler gönderen –deyim yerindeyse iç gıcıklayıcı– gövde parçalarına ayrışacaktır. Kadın artık insan olmaktan tümüyle çıkmıştır. Kavramsallaştırmanın bu aşamasında, gövde parçalarının (gülümseyiş, bakış ve ses de buraya katılabilir, kanımca), kapitalizmin amansızlaştığı tüketim toplumunda reklamı yapılan satılık eşya ile ilişkilendirilmesi ya da özdeşleştirilmesi zor değildir. Sonuçta, düzenin tarihin karanlık çağlarından bu yana kadına biçmiş olduğu dünyanın “en eski mesleği”, para karşılığında gövde fonksiyonu değiştokuşuna dayanmaz mı?

Tartıştığımız kavramsallaştırma dizgesinin feodal törelerde olanca şiddetiyle yaşama geçirildiği, törelerin daha yumuşadığı ortamlarda ve evrelerde ise özel yaşantıları zehirlediği hepimizin görüp yaşadığı şeylerdir.

Kadın varlığındaki bu bölünmeler, olduğu gibi beyaz camdaki reklamlara ve oradan da beyinlere yansımaktadır. Artık cinsel kadının meta ile birleştirilen veya

özdeşleştirilen gövde kısımları kadar, cinsel olmayan erdemli kadının ruhsal durumu –tercihen evlilik güvencesindeki mutluluğu– da satışa yardımcı bir niteliğe dönüşmüştür. Temizlik malzemesi, gıda ürünleri, oda takımları, çocuk bezi vs. gibi meta, eş-anne-ev işleri sorumlusu konumu durmadan vurgulanan kadının bütün bu işlerden aldığı eksilmeyen hazzın görüntüleri aracılığıyla günde beş vakit önümüze sürülmektedir. Erdemli kadının evcilliği ev içi tüketimine, cinsel kadının davetkâr gövde parçaları ise, gelenekçi yaklaşımların daha erkeksi bulunduğu gıcır gıcır arabalar vs. gibi tüketim malzemesinin satışına daha uygun düşmektedir.

Bu insafsız tekrarların arasında, toplumun baştan kara gidişini biraz olsun daha insanca ve hakça bir düzene doğru çevirebilmeyi deneyen iyi niyetli yapımcıların, kadın haklarını ve özgürlüklerini genişletmeye yönelik yapımları zaman ve etki açısından güçsüz bir azınlık olarak kalmaktadır. Böylesi yapımlara arada sırada imkân tanımak görsel ve yazılı basın odaklarını temize çıkartmaya yetmez. Kimi düşünürlerin “teknolojik Ortaçağ” diye adlandırdıkları günümüz dünyasında, birey, bir görüntü ve gürültü bombardımanı altında, algılayışı şaşalamış olarak gezinmekte ve ancak tekrarlananı bellekebilmektedir. Reklamların yıkıcılığının yanında, kadınları küçülten, erkekçi değerleri –üstelik içlerini de boşaltarak– allayıp pullayıp sunan pek çok –sözde– güldürü izlencesine ekranlarını açan kimi kanalların seyrek olarak, toplumu geliştirici belgesellere, tartışmalara vs. yer vermesi. Türkiye’de, Atatürkçülükten laikliğe, ulusçuluktan demokratikleşmeye kadar her alanda pek sık örneklerine rastladığımız ikiyüzlülüklere yenilerini katmaktan öte anlam taşımamaktadır.

Aynı gazetede, sayfaları dolduran tutucu, gerici mesajların, yorumların arasında, nazar boncuğu gibi fe-

minist yaklaşımlara da rastlanabilmesi, bütün bunlara “çok seslilik”, “düşünce özgürlüğü” gibi adların takılması, “düşünce özgürlüğü”nün özünün hiç anlaşılamadığı bir ülkede, ilkesizliğin çoğulculuk sayılmasına yeni örnekler oluşturmaktan başka ne işe yarayabilir ki! Şu anda geçerli olan düzen ataerkildir ve bu düzende siz yenilikçi fikirleri özenle besleyip desteklemezseniz, sadece ortaya salarsanız, güme gideceklerini çocuklar bile kestirebilir.

Bu arada seyrek de olsa rastlanan başka bir görüngüden söz edilebilir: Dişi “yuppi”lerin genç, güçlü, güzel erkek bedenini gözleriyle yedikleri kimi reklamlardan. Her şey tersyüz edilen eldiven gibi tersine dönmüş: Erkek gövdesi metalaşmış, “nesne” konumunda bulunmasına alışlagelmiş kadın, birdenbire kendine güvenli, varsıl ve seçici özne konumuna terfi etmiş! Erkek yoksul, kadın patron! Bu yaklaşım kadın erkek eşitliğine doğru bir adım mıdır? Kuşkusuz böyle düşünenler ya da içtenlikli kanıları bu olmasa da veya hiçbir kanıları olmasa da, böyle söyleyenler çıkacaktır, “yeni dünya düzeni”nde! Bu tip imgelerin kimi genç kadınların bilinçlerinde veya bilinç altılarında bir tür kendine güven yanılsaması yaratabileceği öne sürülebilir. Gerçek güven değil, güven yanılsaması! Gerçek hayatta, uluslararası sermaye egemenliğinin gezegeni ele geçirmeye yaklaştığı bu tarih kesitinde, işten çıkarmaların baş kurbanları arasında kadınlar bulunurken, sosyal devlet küçülürken ve yaşlıların, çocukların, hastaların bakımından el çekerken, boşalan yeri kadınların özel yaşamlarıyla doldurmaları beklenirken, iş hayatının acımasız yarışında kimi genç kadınlar kişisel onurlarından vazgeçip, üst konumdaki erkeğin cinsel tacizini işte yükselebilme yöntemine çevirebilmenin acılı-gülünç mücadelesini verirken, böylesi imgelerin, yanılsamaların eskilerin deyiimiyle “kıymet-i harbi”si olmaz.

Görsel ve yazılı basın odaklarını yurttaş olarak etkilememiz pek mümkün görünmüyor. Elbette yazılı, sözlü tepkiler verilebilir, verilmelidir de, her zaman olmasa bile veriliyor zaten. Alınan sonuçlar tekil ve geçicidir.

Önerim bir yazarın önerisidir, elbette bir politikacının, ya da bir işadınının zihninden farklı çalışacaktır usum. Ben derim ki, medyayı niye bu kadar önemsiyoruz? Arada sırada düğmeyi kapatalım, seçerek izleyelim ve seçerek okuyalım. Aklımızı ve duygularımızı güncel çalkantıların görüntü ve gürültü kirliliğinden esirgemeye çalışalım. “Güncel”, her şey demek değildir. Geçici etkilerin altında insanlığın büyük hayatı ulu bir ırmak gibi çağılıyor, belki yeni ufuklara, belki de guruba yaklaşıyor. O hayata, insanlarla doğrudan ve çıkarsız ilişki kurarak ve çıkarsız bilime, çıkarsız sanata yakınlaşarak dokunabiliriz, içtenlikli yaşayarak, okuyarak, düşünerek, sorarak, sezgiyle ve içgörüyle; kaypak imgeler aracılığıyla değil, gerçek imgelerin yani görsel sanatların, müziğin ve sinema sanatının yardımıyla. Kadınlara tarihte ve bugün yapılmış ve yapılagelen haksızlıklara da ancak böyle tam olarak nüfuz edebiliriz.

TED’in düzenlediği toplantıdaki
konuşma metni, Kasım 1999

BİLİNÇALTINA ŞIRINGA

Çok ilginç bir kitaptan söz etmek istiyorum. Edebiyatçı ve iletişimci Seçil Büker'le dilci ve edebiyatçı Ayşe Eziler Kıran'ın birlikte hazırladıkları *Reklamlarda Kadına Yönelik Şiddet*¹ adlı yapıttan. Kitabın arka kapağında yazarların, "reklamları bir yapı olarak" ele alıp "gösterge-bilimsel bir analiz" gerçekleştirdikleri ve reklamların sanıldığı kadar masum olmadığı, birçoğunun kadına yönelik gizli şiddet içerdiği sonucuna vardıkları kayıtlı.

Reklam masum olabilir mi? Amacı, izleyenin cebindeki parayı cezbetmek olan bir yanılsama! Çoğunluğun rüyalarına uygun bir dalga boyunda salınacaktır reklam; genel geçer değer yargılarını kimi kez sarsıyor gibi görünse de gerçekte yeniden üretecektir; yoksa büyüleyemez, irkiltir insanları! Toplumun kadına değgin yargıları ve beklentileri reklamlara elbette yansıyacaktır. Ancak bu yansımanın ne boyutlara varabildiğini ve ekrandan bize yansıyanınsa bilincimizin ve bilinçaltımızın hangi kuytu köşelerine dek sokulabildiğini kavramak istiyorsak, bu küçük fakat dopdolu kitaba başvuralım.

Yapıtın birçok erdemine geçmeden önce, yapıtı

1. Seçil Büker, Ayşe Eziler Kıran, *Reklamlarda Kadına Yönelik Şiddet*, Yeni Alan Yayıncılık, İstanbul, 1999.

hazırlayan araştırmacılara değil, genelde sosyal bilimlerin yöntem anlayışına ya da tutumuna yönelik bir küçük eleştiri: Pozitif bilimlerde ve matematikte formül, sözle ifadelendirilmesi güç, karmaşık olguları daha kolay kavranılabilir kılabilmek için mevcuttur. Peki, sözle daha açık ifadelendirilebilecek olgular için formüle başvurmak niye? Sanıyorum benim gibi düşünen pek çok okur formülle her karşılaşmada, arkasında daha karmaşık bir gerçeklik ya da yorum arayacak, bulamayınca şaşalayacak ve okuma ritmi, zihinsel yoğunlaşması bozulacaktır. Keşke bu ilginç çalışmada da sözün akışı kesilmeseydi derim.

“Şiddet” sözcüğünün çağrışımları

Araştırmacılarımız yapıtın ilk bölümlerinde şiddet olgusunu enine boyuna tartışıyor, reklam-izleyen, reklam-şiddet ilişkisini sorguluyor ve sonra kimi reklamlarda gizli, kadına yönelik şiddetin izlerini psikolojik, psikanalitik, mitolojik bilim donanımıyla öne sürüyorlar. Bu çok ilginç çözümlemeler okura gerçekten derinlemesine bir bakış açısı kazandırmayı başarıyor.

Yazarlar “şiddet” sözcüğünü kaba güç anlamıyla sınırlı tutmayıp en geniş kavramsal çağrışımlarıyla kullanmışlar. Kadına yönelik şiddet de böylece sadece fiziksel saldırıyı değil, aşağılamaları, baskı altına almaları, tehditleri, cinsel kısıtlamaları, cezalandırmaları içermekte. Kişisel olarak “şiddet” sözcüğünün, daha önce şiddet-kitle iletişim araçları bağlamında bir yayın hazırlamış bulunan Öngören-Demirergi-İşcan-Yanık araştırma grubunun tanımına yakın biçimde sınırlandırılmasından yanayım:

“... saldırgan davranışın uç noktası; bir nesneye, bir kişiye, bir organizasyona zarar vermek ya da yok etmek amacıyla güç kullanımı” (*Bu Ne Şiddet!*, Kitle Yayınları, 1994).

Koca, baba, abi dayağının gündelik eylemlerden sayıldığı, sokakta, taşıtta, kapalı mekânlarda, işyerlerinde ve ev içlerinde çeşit çeşit cinsel tacizin kol gezdiği, evlilik ilişkisinde kadının cinsel ilişkiye zorlanmasının sessiz onay bulduğu, hâlâ kimi yörelerinde kadınların aile mahkemelerinde yargılanıp aile cellatlarınca infaz edilebildiği ülkemizde, kadını hedef alan şiddetin “vücut bütünlüğüne zarar vermeyi ya da vücuda doğal sınırlarını aşarak müdahale etmeyi amaçlayan fiziksel saldırganlık” olarak, daha dar ama daha net biçimde tanımlanmasının daha doğru olduğunu düşünüyorum. Aksi halde, bu korkunç saldırıların, sınırları daha geniş ve uzman olmayan kişilerce algılanışı belirsiz bir “şiddet” kavramının şemsiyesi altına gizlenebileceğinden endişe ederim.

Ancak “şiddet” sözcüğünün art alanını genişletmekten yana görüşlerin köklendiği kaygıyı anlamaz değilim. İnsan hayatını zehir etmeye birebir psikolojik şiddetin – bazen yalnızca yüz anlamlarıyla, ses tonuyla belirebilen ve insanın kanını dondurabilen o gözdağların, o yasakçı bastırmaların, egemenlik kurmaların, sindirmelerin– hafifsenebileceği endişesidir bu. Kaba güç ile saldırganlığın daha incelmış biçimleri arasındaki psikolojik bağların, saldırganın bilinçaltında tümünün özdeş oluşunun gözden kaçmasıdır. Gene de hukuki suç ile vicdani suç ayrı tutulmalıdır, kanımca.

Koşullandırmalara açık bilinçaltı

Şimdiye dek koca dayacağına alkış tutan bir reklam görmedik, neyse ki. (Görmeyeceğimiz anlamına gelmez. “Aganigi” vs. türünden bir reklamın ülkede bunca sempati toplayıp sevilen bir pop şarkısı kadar ünlenebileceğini aklı başında kim kestirebilirdi on beş-yirmi yıl önce?) Daha incelmış yöntemlerdir reklamların göz alıcı ve göz

boyayan rengârenk estetiğine süzülen. İrdelemeci olmayan bir gözün seçemeyeceği ince yöntemler. Ne yazık ki bilinçaltımız fark etme yetimizden daha açıktır etkilere, koşullandırılmalara, güdülenmelere.

Reklamların özel bir vurgulamayı gereksinecek önemi ve –açık söyleyelim– tehlikesi burdadır işte. Gözlerimiz ve beyinlerimiz, modern çağ ardılı dünyanın görüntü bombardımanına tutulmaktadır. Her gün binlerce imge gözbebeklerimizden girip sinir uçlarımıza ulaşmakta! Ne gereksiz, ne çılgınca bir yük! Bu kalabalıkta birkaç saniye süren reklamın esamisi mi okunur? Elbette!.. Ateş dalgası gibi yinelenmektedir onlar ve biz farkına varmadan bellemekteyiz onları. Büker ve Kıran'ın sözünü ettiği onca etkileyici “salınım” aynı reklamın kelerce yinelenişinde de belirgindir. Değişiklikle yineleme karışımı aldatıcı bir devinimdir “salınım” (s. 65). “Hiçbir şey sürprizden yoksun olan bu salınım hareketi kadar ipnotizma benzeri bir uyuşturucu özelliğine sahip olamaz” (s. 66). Söz edilen belli bir reklamın iç gerçekliğindeki ritmik hareketlerdir. Kanımca bu saptama reklamların ekrana geliş ritimleri için de geçerlidir.

Reklam “sanatı”(!)

Büker ve Kıran “reklam” olgusunun tehlikeli etkileyciliğini açıklarlar: Reklam tümüyle bir masal atmosferi yaratmasına ve izleyicinin bunu biliyor olmasına karşın yaşanan gerçekliğin yerine geçivermektedir. Yanıl-sama ortamını gerçekliğin parçalarıyla kurar. Fanta içen şu sevimli oğlan tıpkı sizin çocuğunuz gibidir, pırıl pırıl temizlik malzemelerini düşleyen kadın ta kendinizsiniz! Ne kadar da isterdiniz fazla kilolarınızı atmayı ve işte böyle incecik, alımlı alımlı salınan genç kadına benzemeyi! Reklamdaki kişiyle izleyen kolayca özdeşleşir.

Reklam “sanatı”(!) gerçeklik parçalarını abartılı efektlerle, çekici renklerle, iç gıcıklayan müzikle, çarpıcı sözlerle harmanlar. Ve öylesine sizin gerçeğiniz olur ki, artık alış-verişiniz özgür bir seçim değil, maruz kaldığınız reklama verdiğiniz yanıttır (s. 112). Ekrandaki imgeler kişisel düş gücünüzün yerini gaspetmiştir!.. (s. 105)

Kuşkusuz kadın imgeleri bilinçaltımızı ele geçirmek üzere seferber olmuş reklam olgusunun amacı değil aracıdır. Büker ve Kıran’ın incelemesi, gerçek hayatta erkek egemen toplumun kadına karşı fiilî ve kavramsal tutumunun olduğu gibi reklamlara sızdığını gözler önüne sermektedir.

Erkek egemen kültür “kadın”la baş edebilmek üzere kanımca belli yöntemler geliştirmiştir. Bunları dört ana başlıkta toplayabilirim:

- Kadın varoluşunun etki alanını daraltmak,
- Kadın varoluşunu ve kadın gövdesini bölmek ve indirgemek,
- Kadınları kendi aralarında karşıt gruplara bölmek,
- Bu yöntemlere kadının gönüllü uyumunu sağlamak.

Kadını zihinsel yaratıcılığın ve cinsel gücünden soyutlayıp ev içi köleliğine hapsetmek birinci türe; kadın gövdesini kadın kişiliğinden kopartıp nesneleştirmek, giderek bu nesnenin imgesel tümlüğünü de parçalayıp eril hormonları uyuracak organ birimlerine indirgemek ikinci türe; kadınları erdemli/erdemsiz, çalışan/çalışmayan, eğitilmiş/eğitimsiz, cinsel kadın/ana kadın gibi karşıt kümelere ayırmak üçüncü türe örnek oluşturabilir. Bu türler elbette birbirinden yalıtılmamıştır, aralarında pek çok geçişler vardır ve etkileşimleriyle birlikte karmaşık bir toplumsal doku örmektedirler. Kadının gönüllü katılımını sağlamak üzere ise sahte ödüller ve sahicî cezalar, genel geçer toplum ahlakının emrinde hazır beklemektedir.

Aynı sistem reklamlarda da işliyor. Ev kadınlarının mutluluğu, ezme ezilme ilişkisinin eğitilmiş ve çalışan kadın/ev kadını hiyerarşisine uyarlanması, kadın cinselliğinin erkek tarafından denetlenmesi gereken tehdit edici bir güç olarak sunulması, kadınlara biçilen cezalardan biri olan suçluluk duygusu, kadın gövdesinin nesneleştirilerek aşağılanması, cinsel tacizin sevimli gösterilip meşrulaştırılmaya çalışılması, kadının kişiliğinin silinmesini imleyen estetize edilmiş görüntüler... Hiçbiri Bükür ve Kıran'ın amansız büyütecinden kaçamaz. Analiz sonuçlarının toplamı gerçekten de kadın cinsine yöneltilmiş kocaman bir tehdittir.

Erkek özne, kadın nesne

İzleyen herkese ileti gönderen reklam olgusu niçin kadının ikincilliğini vurgular durur? Bükür ve Kıran, John Berger'den alıntılar (s. 108): Berger erkek egemen toplumu şöyle çözümlemektedir: Erkek öznedir, kadın ise nesne; erkekler davrandıkları gibidir, kadınlar ise göründükleri gibi, dahası görüntüden ibarettirler; erkek seyreden, kadın seyredilendir! Erkek etkindir, o seyretme eylemiyle meşgulken, kadın ne yapmaktadır? Kadın seyredilişini seyretmektedir; o ancak bir erkek ona bakıyorsa var olabilir; yoksa hiçbir kimliği yoktur ve olamaz! Berger'in çözümlemesini alın, genel geçer ahlakın cinsel ilişki sırasında kadın ve erkek rollerinden beklentilerine uyarlayın, ne kadar haklı olduğunu göreceksiniz. Şaşmaz bir formüldür bu: Sokakta genç kadınlara laf atan maço-lardan sanat yapıtlarına, örneğin Bernard Shaw'un *Pygmalion*'una kadar. Reklamlarda aynı formül işlemekte: Erkek izleyici koltuğuna kurulmuş, ekrandaki etkin erkekle özdeşleşmekte, kadın izleyici ise ekranda seyredilen kadının seyredilişini izlemektedir.

Yeni yüzyıldan yeni harikalar bekleyen düşseverlerin iyimserliklerine şaşmaktayım. Postmodern dönemin başat sanatlarından (yoksa zanaat mı demeliyim) reklam estetiği, bilinçaltımıza, pazarladığı meta ile birlikte iki eski mesajı, üzerine yeni boyalar vurulmuş şık ambalajlar içinde şırınga etmektedir: Kadına yönelik ve uygarlıkla yaşıt aşığılamalar, kısıtlamalardır –yazarlarımızın deyişiyle “şiddet”tir– ilk mesaj. İkincisi ise bu durumun ve kadının seyredilen nesne konumunun doğal, kabul edilebilir, hatta kadın tarafından arzu edilir olduğu önermesidir. Öz pek çok eskidir, yeni olan aldatıcı, bukalemun kılıftır! Uyanık olalım!

Cumhuriyet Kitap, 27 Ocak 2000, Sayı: 519

ÖZGÜRLÜK KORKUSUNUN DAYANILMAZ ÇEKİCİLİĞİ

Özgürlük, ülküsel bir düştten yaşanan gerçekliğe dönüşürse –böyle bir gün doğarsa eğer– sanatın ana izleklerinden biri olmaktan çıkacak mı?..

Hayatın karmaşık dokusunu, sanat yapıtında tıpkı bir billur gibi, birbirine koştut ve karşıt, birbiriyle kesişen, birleşen ve birbirinden ayrılan tüm katmanları ve yüzeyleriyle yeniden kurabilmek için, yaratma sürecinin, önyargıların ve propaganda güdüsünün tortularından arınmış billur duruluğuna kavuşabilmesi gerek öncelikle...

Polonyalı film yönetmeni Kiesłowski, Fransız bayrağının renklerine (kırmızı, mavi, beyaz), Fransız İhtilali'nin ana ülkülerine ve burjuva ideolojisinin temel öğelerine, yani "özgürlük-kardeşlik-eşitlik"e adadığı üçlemesinin *Mavi* adlı ilk filminde "özgürlük" kavramını irdeliyor! Yoksa, bireysel özgürlüğü pek tanımayan bir ülkenin yurttaşı olarak özgürlük korkusundan çeşitlemeler mi sunuyor? Sinemasal kurgunun kusursuzluğu ve görsel dilin güzelliği, tökezleyen içeriği örtebiliyor mu? Benim gözlerim ve kavrayışım, "Hayır!" diyor!..

"Ülkü" ile "ideoloji"nin karşıtlığı sanatçılar için ne kadar da çekici!.. Özgürlük, kardeşlik, eşitlik (dinlerden Marksizme tüm ideolojilerin temeli ve doğuş amaçları bu ülküler değil mi?) gibi saf kavramlar, aralarında ussal

bağlantıların kurulması ve kitlelerin somut yaşamları ve gereksinmeleriyle örüntülenmesi sonucu, bir tür örgüt-lülüğe evrimleşince, düşüncenin saflığının hayatın çamuruyla kirlenmemesi mümkün mü! İdeoloji, ülküye ihanetin hem açıklaması hem özürü...

Örneği, *Mavi*'nin izleklerinden biri olan Hıristiyan-lıktan verelim. İsa'nın dini, ülküsel sevgiyi gövdenin top-rağından öylesine buharlaştırmıştır ki, özgeçilliği (kendi-ni hiçe sayan fedakârlığı) halkların belleğine kök salacak özdeyişlere damıtıp yoğunlaştırmanın üstün örneklerini verebilmiştir. "Komşunu kendin gibi sev." "Tokat atana öbür yanağını çevir." Ne ilginçtir ki, bu müthiş soyutla-ma, Hıristiyan ideolojisinde "sevgi" kavramının ikiyüzlü-lüğe bulanmasını kolaylaştırmış; "emperyalizm" günahı-nı işleyen Batı'nın kibri ve bencil sömürüsü, Hıristiyan-lığın ülküsüne tümenden ters düşse de, Hıristiyan ideoloji-si emperyalist siyasetle dinci kurumlar ve dinsel pratik arasında kusursuz bir yapay yapıştırıcı görevini üstlene-bilmiştir! Hıristiyan ülkülerden beslenen "burjuva ideo-lojisi" önceleri dinci ideolojiyle çatışarak, sonraları ara sıra barışarak, günümüze dek ulaştı... İkiyüzlü egemenli-ğini hâlâ sürdürüyor.

Kieślowski, burjuva ideolojisinin "bireysel özgürlük" ülküsüne bakalım nasıl yaklaşıyor...

Filmin konusu şöyle: Kocasını ve küçük kızını araba kazasında yitiren müzisyen kadın kahraman, uğradığı bü-yük kaybın duygularını donduran, elini kolunu bağlayan acısıyla, inine sığınan yaralı hayvan gibi yalnızlığına çeki-lir... Sıcak ve yaşayan her şeyden uzaklaşmıştır, bestecilik-ten de. Hiçbir bağı yoktur... Sonsuzca özgür... Bir gün yal-nız yaşadığı dairede, yavrulamış bir fare bulur; tiksiniş-miştir; anayı ve yavruları imha ettirmek zorunda kalır. Suçlu-luğa kapılır... Ancak, doğa ve doğurganlıkla ilgili duyarlılığı uyanmıştır; onunla birlikte yaratıcılığı da... O sırada, ko-

casının bir sevgilisi olduğunu ve “öteki kadının” kocasından hamile kaldığını öğrenir! Bu yeni acı sanki kahramanı tazeler; öteki kadını ve doğacak bebeği koruması altına alır; yeniden yaşama, ilişkilere ve dinsel çağrışımlar taşıyan bestesine döner...

Bu öyküden, sıradan izleyicinin ve çoğu eleştirmenin aklında kalacak resim: “Özgürlük yalnızlıkla, soğuklukla özdeşdir; oysa yaşam paylaşım ve sevgi demektir” önermesinin çeşitlemeleridir... Böyle kalın çizgili imgelerin algılanmaması için, incelikli hiçbir önlem almamıştır yönetmenimiz! Gene de, usta bir sanatçı olan Kieślowski’nin böylesi basmakalıp bir resim çizmekle yetineceğini sanmıyorum. Öyleyse büyütecimizi ayarlayalım ve kalın çizginin yapısındaki ince çizgileri ayırştıralım:

Yukardaki öykü, fotoğrafın negatifi gibi tersinden de çizilebilir! Genç kadın acının tutsağıdır; sonuçta sevgiye, bağışlamaya, belki dinsel inanca döner, yeniden yaşmaya başlar ve özgürleşir... Ne yazık ki, bu da önceki kadar basmakalıp bir resim... Çünkü, hayatın en büyük dramlarından birisi, sevgi, gövdesel aşk, dinsel inanç, dostluk gibi deneyimlerin birey için özgürleştirici olduğu kadar köleleştirici etkilerle de belirebilmesidir!

Bireyin ruhsal özgürlüğü ne menem şeydir, sevgili okur? İnsanın, gezegenin üstünde ve derisinin altında “yapayalnız” olduğunun bilincine varmasıyla başlayan acılı bir süreçtir bu... Yaratıcılığa uzanır; oraya ulaşamazsa birey, “kaçış” başlar; özgürlük korkusunun içtenlikle itiraf edilmesi yerine ussallaştırılması, yani ikiye bölünme... Yaratıcılığa yönelen bireyin, “yalnızlık bilinci”ni reddetmeden, dayatmalarla değil, kendi kararıyla seçtiği ilişkileri ve bu ilişkilerinin sorumluluğunu üstlenmesidir “özgürlük”...

Şimdi, kahramanımıza dönelim. Kocasının ve çocuğunun beklenmedik kaybı, yalnızlığın bilinci, yıkıcı bir

darbedir genç kadın için. Acının tutsaklığından, doğurganlık (farenin yavrusu ve "öteki kadının" gebeliği) çağrışımları ve kendi yaratıcılığıyla kurtulur; ilişkilere ve bestelemeye döner. Kocasının yarım kalan senfonisini tamamlaması, erkeğin bağışlanması ve ölümle aldatmanın sakatladığı evlilik bağının (duygusal düzlemde) onarılmasıdır, bir bakıma. Kahramanımız acının etkisiyle, dinin (haçla simgelenen) biçimselliğini reddetmişse de, müzikte, Hristiyanlığın özüne, büyük ülküsü sevgiye kavuşmuştur! Genç kadın seçimini yapar, öteki kadının ve doğacak bebeğin sorumluluğunu üstlenir. Kahramanımızın özgürleşme süreci tamamlanmıştır. O bundan böyle, belki acı çeken ama özgür ve yaratıcı bir ruhtur.

Kieślowski, bu çözümlemeyi, imgelerinin derin anlamını, yalın bir durulukla sunsaydı bize; büyük bir sanat yapıtı yaratacaktı! Oysa o, filme iliştirdiği iğreti siyasal iletilerle, önyargının ve propagandanın tortusuyla sığlaştıran bulanıklaştırmış yaratısını...

Filmde "haç" (özellikle gebe sevgilinin boynundaki) yukarıda değinilen simgesel anlamın ötesine geçen sıklıkla çıkıyor karşımıza... (Rahatsızlığımın nedeni Hristiyan karşıtı bir tür bağnazlık mı? Sanmıyorum. Yüzeysel bir bakışla, "din propagandası yaptığı" gerekçesiyle ülkemizde gösterime çıkartılmayan Fransız filmi *Thérèse*'i, genç bir kızın İsa'ya beslediği tümüyle ülküsel ama şiddetli, saf bağlılığı, manastıra çekilip kendini adayışını, içtenliğini olanca sıcaklığı ve çıplaklığıyla veren o olağanüstü güzel filmi, çok duygulanarak izlediğimi anımsıyorum.) Başka bir çağrışım kurmak istiyor Kieślowski! Hristiyanlığın en büyük günahlarından biri, gövdesel aşk (hele nikâh dışıysa)!.. Oysa gövdesel aşkın görüngüleri, cinsel birleşmenin hayatı yaratma gizil gücü ve bireyin tensel hazda, varoluşun akıl ve irade gibi kişisel olan öğelerinin dışındaki, evrenle göbek bağımızı oluşturan güçlerine

tam teslimiyeti, Tanrı'nın güçleriyle ve onlara boyun eğişle açık benzerlikler taşıyor; gövdesel aşk, hayvan yanımızdan Tanrı kavramına uzanan köprü... Hristiyan vicdanında "et" in "kadim günahı" beraat etmeli.. Etmeli ki, yeniden siyasi bir ideolojiye dönüşme eğilimi ve arzusu gösteren din, kanı kaynayan genç kitleleri yanına çekebilsin!.. "Sanatçı"nın böylesine siyasi bir olgunun nedenlerinden ve sonuçlarından habersiz gibi durma hakkı ve/veya özgürlüğü var mı, olabilir mi, olmalı mı?.. Filmin kahramanı genç kadının acılı yalnız günlerinde denediği cinsel ilişkide, tenin sıcaklığında, yaralı ruhunun hiçbir iyileşme bulamaması, Kieslowski'nin cinselliğe "insan" içtenliğinin bir belirtisi olarak değil, ideolojik bir malzeme olarak yaklaştığı savını destekleyen en önemli "delil"lerden biridir!

Filmin yeni (hem de eski) Hristiyan ideolojisiyle ilgili iletileri bu kadarla kalmıyor. Anımsayalım, kahramanımızın kocası "Avrupa Birliği" için bir senfoni bestelerken yitirir yaşamını. Senfoninin ezgileri 20. yüzyılın huzursuz müziğinden çok başkadır; klasik Batı müziğinin, henüz dinsel müzikten ayrışmadığı dönemlerinin, gövdenin kavruk toprağından göksel katlara tırmanma tutkusuyla yükselen ruhuyla dalgalanır; bir "requiem" gibi. Filmin son sahnesinde koronun okuduğu güfte, Hristiyanlığın melekler katına ulaşmış "soyut sevgisini" yücelten bir ilahidir! Film müjdeler ve vurgular: Burjuva ideolojisinin bugün yükseldiği -uluslararası, yoksa uluslarüstü mü demeli- katta, Avrupa topluluğu bir Hristiyan kulübüdür ve öyle kalacaktır!..

Bunca açık bir iletinin, A B kapısında bekleyen Türkiye'nin izleyicisi tarafından algılanamaması, bizi zihinsel süreçlerimiz üstüne düşündürmelidir!..

Kahramanımızın, kocasının bestesini gerçekte kendisinin yarattığını kamuoyundan saklaması, ölen eşin

anısına dokunaklı bağılılığı, kocasının sadakatsizliğini başışlaması, rakibesiyle kurduğu dayanışma... Bütün bu özgecil davranışlarda, genç kadının büyük kişiliğinin, başka bir deyişle, –Kieřłowski'nin Hıristiyan duygularını okşayan– yüce ruhunun izlerini bulmak mümkün! Ancak, kendini “silmeye” varan bu özveride, burjuva ideolojisinin, her “insan”ın kendi adına var olabilme, yaşama ve gelişme haklarına beslediğı saygıyı ve bu hakları güvenceye almaktaki kararlılığını özümseyebilmiş bireyi incitecek ve irkiltecek bir tür “kurban-severlik” olduğu yadsınabilir mi? Kieřłowski'nin yaptığı, “vefakâr-cefakâr-fedakâr” kadın imgesine yeni bir örnek yaratmak ve yeni (veya çok eski) bir biçimde onay vermektir. Kadın kahramanı bir tür “yeni-kurban” a çeviren bu anlayışın gelmiş geçmiş dinci geleneklerle bağı açıkça görülebiliyor. Ve... “Kurban kadın” imgesinden, ataerkil özlemlerin buram buram burnumuza gelen çürümüşlük kokusunu almamak mümkün mü?

Bireyin özgürlükleri tarih sahnesinde beliremeden, kitlelerin özgürleşmesini denemeye itilmiş ve başarısız olmuş Doğu Avrupa toplumlarının erkek sanatçısı –hele dindarsa– ataerkil özlemlere teslim olmaya Batılı hemcinsinden daha yatkın! Kieřłowski'nin “gönlünde yatan aslan”, “kumalık müessesesini” Hıristiyan vicdanında meşrulaştırmak!..

Kieřłowski, bireysel özgürlüğün doğuşunu ve serpişini görselleştirmeye çalışırken; kişiliğinin yaratıcı yanıyla, bireyin olgunlaşma serüveninin seyrini doğru sezinliyor; ancak, modern çağın sonucu Marksist ideolojiden kurtulduğunu ve modern çağı başlatan burjuva ideolojisini, ülkülerden yana tavır koyarak irdelediğini sanırken; “kadim çağların” belli başlı iki ideolojisine tutsak düşüyor: Dinciliğe ve erkek egemenliğine!.. Yazık!..

Mavi'nin Batı Avrupa'da topladığı hayranlık, filmin

müthiş (!) sanatsal erdemlerinden değil; yaşadığımız günlerde burjuva ideolojisinin Doğu Avrupa ülkelerinin Batı'nın sultası altına girmelerini (affedersiniz, Batı'yla "bütünleşmelerini") kolaylaştıracak her etkiyi sonuna dek kullanmasından kaynaklanır!

Kieślowski'nin üçlemesinin diğer filmlerinde, eşitlik ve kardeşlik ülkülerinin de en âlâlarının dinde bulunabileceği iletisini yayarak, burjuva ideolojisini sözde eleştirirken, ona hizmet edeceğini öngörebilmek için, sanırım kâhin olmak gerekmez!

Mavi'de sanatsal yaratıcılık için –kuşkusuz tek başına yeterli olmayan, ama– gerekli olan koşul eksik: İçtenlik! Bu nedenle, filmin kahramanı genç kadın, Juliette Binoche'nin olağanüstü duyarlı oyunculuğuna karşın, bir "kişi" olarak yerleşmez belleğimize; yapay kurgunun içinde bir gölge gibi dolaşmak zorunda kalan aktrisin "mahzun" yüzü, kişisellikten soyutlanmış acının dinsel tasvirlerdeki simgesi gibi etkiler bizi...

Filmin yapaylığı, görselliğe kapılıp ideolojik iletiyi fark etmeden izleyenleri, bu iletinin en çok etkilediği son sahnede, katlanılmaz boyuta ulaşıyor! Dinsel ezgi ve dinsel güfte, sosyalizm sonrası "Avrupa Birliği"ni ulularken, müziğin tanrısallığı (!) bütün insansal çelişkileri sözde örter ve film biter!

Çok daha içten, dürüst ve büyük bir başka Doğu Avrupalı sanatçının, yönetmen Szabó'nun *Venüs'le Buluşma*'sını izlemiş olan okuyucu, hemen anımsayacaktır. O benzersiz yapıt da böyle –ama çok farklı– bir sahneyle sona erer. Wagner'in kişisel acıları dile getiren müziği, filmi izleyenleri ve (filmdeki) dinleyenleri, farklı coğrafyaların insanlarını, birbirini sevip de incitenleri, tümünü, onların hayvan gövdelerinde yarattığı ürpertilerle –tıpkı bedensel aşk gibi– titreşimlerle, duygudaşlığa, içtenlikli bağışlamanın gerçekten de tanrısallığına ulaştırır. Alda-

tılan eş, büyük sanatçı sopranoyu; soprano, âşık olduğu orkestra şefinin bencilliğini; şef (böylesine yüce bir musiki yaratabildiği için olmalı), kendi cinsinin suçlarını bağışlar. Bağışlaması gerektiğini filan uslamamaz; yüreğinin ta derininden bağışlar. Paylaşılan doruk bir “an”dır bu. Sonra herkes kendi yoluna gidecektir. Uzun erimli hiçbir yükümlülük üstlenilmemiştir... Gene de, öyle bir ânı paylaştıktan sonra, kimsenin yaşamı, eskisinin aynı kalmaz! Bir aşk üçlüsü, tıpkı *Mavi*’deki gibi... Koca (her iki filmde de orkestra şefi), eş ve sevgili... Sopranoyla orkestra şefinin aşkları sona ermiştir, sanat arkadaşlıkları uzak dalgalanmalarla sürse bile... Şef, karısına mı dönecektir? Bilinmez... Önemli olan, bu üç insanın, dramatik karşılaşmadan sonra, biraz daha özgürleşebilmesidir! Her biri kendisinin ve karşısındakilerin erdemlerini ve kusurlarını, açmazlarını ve sorumluluklarını eskiye göre, daha iyi kavramıştır. Bilmek, özgürleşmenin ongunudur!

İşte Szabó’nun özgürlüğü ve Kieślowski’nin özgürlük korkusu...

Varlık, Mart 1995, Sayı: 1050

III

Kadınlar/Erkekler

DUYARLI ERKEK

“Duyarlı erkekler ya saz şairleri, ya da
İstanbul efendileri”

Duyguların bastırılması, kavramsal erkekliğin ayrılmaz temel taşıdır. Geleneğe bağlı Doğu kültürlerinde korku, pişmanlık, teslim olma gibi, kültürün olumsuzla-
dığı, erkeğe yakıştıramadığı duygu durumlarını belli et-
memesi beklenir erkekten. Aklın üstünlüğüne ve fayda-
cılığın pratik değerine inanan Batı kültürlerinde ise, fay-
dacılıkla sınırlanmış bir mantığın güdümünde yaşaması
önerilir. “Kuru” bir insandır Batılı erkek. Bizim horlan-
maktan usanmış kadınlarımıza itici gelen, kaba, buyur-
gan, kıskanç ve zorba erkeklerin Batılı kadına sıcak, can-
lı ve sahici gözükmesi belki bundandır.

Çıkarıcı ve soğuk hayat arkadaşından bıkan Batılı ka-
dın, daha verici, daha duyarlı ve hatta kırılgan erkek ti-
pini özlüyor. Kavramsal kadınlığın özellikleriyle de do-
nanmış bir erkektir bu... Gazetelerde okuduğumuza gö-
re yeni idealin adı “Euroman”, yani “Avrupa erkeği”dir.

Gerçek bir Euroman tanımadığıma göre, bu konuda
konuşamam! Beni daha çok ilgilendiren tüm “kökü dışa-
rıda”(!) kavramlar gibi, eninde sonunda “ithal edip”, son-
ra da kendi feodal-kentsoylu-lümpen yapımıza göre ke-
sip biçeceğimiz bu kıyafetin neye benzeyeceği!..

Bana kalırsa, kültürümüzde genel “erkek” prototipin-
den ayrılan iki “duyarlı” erkek tipi var. Birisi, “âşık”; yani

saz şairi, gönül adamı, yaratıcı ruhlu bir gezginci, bağlantısız ve bağımsız, kişisel ilişkilerde sorumluluk taşımayan biri... Öbürü ise “Euroman”ın Osmanlı atası sayılabilecek “İstanbul efendisi”, namı diğer “paşazade” veya “muhallesi çocuğu”, biçimsel kibarlıkta birinci, gündelik hayatta bilgisiz ve beceriksiz; bürokratik işleyişe çabuk uyabilen ve bu işleyişin dışındaki hayat alanlarında beceriksizliğinden ötürü kaçınılmaz olarak sorumsuz, kaytan bıyıklı, canlar yakan biri... Bu duyarlı ama birbirlerinden farklı iki tipin ortak paydası kişisel ilişkilerde sorumsuzluk...

Öte yandan, yerel kültürlerimizde duyarlılıkların odağı “acı” ve “kendine acımanın dayanılmaz çekiciliği” değil midir? “Kendine acıma”, “ben”i merkez alan ve nasıl da erkeğin bencilliği ile tıpatıp çakışan bir duyarlık alanıdır!..

Sakın ola ki, “Euroman”den etkilenecek, bencilliklerinden sıyrılmamış “bizimkiler”, duyarlı yaklaşımlarının bedelini sorumsuzlukları ve hastalıklı “kendine acımaları” ile gene biz kadınlara ödetmesinler!

Elele, Mart 1991

ENTELEKTÜEL ERKEK ENTELEKTÜEL KADIN

Belki de yanıtın ipuçları “entelektüel” sözcüğünde aranmalı... Zihin becerileri yeterli, bilgi ve kültür birikimleri zengin iki insan... Bir kadın ve bir erkek... Duygusal ve cinsel ilişkide, zihin gibi kişiliğimizin üst katmanlarının payı nedir ki?

Hep şu yanılgıya düşüyoruz: Kadın erkek ilişkisinin (cinsel ahlakı ilgilendirdiği ve ahlak da bir toplumsal üst yapı kurumu kabul edildiği için olmalı) kadınla erkeğin kişisel kültür düzeylerine bağlı olarak uygarlaşacağını veya ilkelleşeceğini sanıyoruz.

Oysa söz konusu olan, hayatın ilksel temelidir! Uygarlığın en sakat ayağıdır! İnsan soyunun uygarlık adına yarattığı ne varsa kadınla erkeğin ilişkisinin üstünde yükseliyor ve bu tabanı çiğniyor, tepeliyor, tekmeliyor.

Kişiliğimizin en alt ve vazgeçilmez katmanları, gövdemizin bir çocuk inatçılığıyla yaygara kopartan acıkmışlıkları, yaşama ve ölüme değgin en ilkel korkularımız, yetiştirilişimizden kaynaklanan güvensizliklerimiz, belki de gövdemizle ilgili, hayatımızın ilk yıllarında biçimlenen ve kolay değişmeyen hayallerimiz yansımakta bu ilişkiye!..

İnsan yavrusu içine doğduğu aileden, yakın toplumsal ortamdan çok şey alıyor, özümstedikleriyle oluşuyor.

Asıl kendimizi, gövdemizle ve gövdemize çok yakın kişilerle ilişkilerimizi nasıl ve ne kadar dönüştürüp değiştirebiliriz? Kişiliğimizi biçimlendiren ana şifreleri çözüp yeniden düzenleyebilir miyiz?

Entelektüel erkeklerin çoğu mu kötü niyetli? Belki de değişmeye, biz kadınlara itiraf ettiklerinden çok daha büyük bir çabayla uğraşıyorlar ama başaramıyorlar. Hâlâ 500 yıl önce salladığı keskin palanın uçurduğu kellelerle övünen, hâlâ dört kadın almayı akla uygun bulan insanların yaşadığı –üstelik milletvekili seçilebildiği– bir toplumun kişiliklerindeki “erkek egemen” damgasını silemiyorlar!

Diyebilirim ki, çabaladıkça batıyorlar ve batırıyorlar! Zira kendilerine uyguladıkları baskı umulmadık taşkınlıklara, şiddet ve ihanet gösterilerine yol açıyor!

Entelektüel bir kadın beşibiryerde diye tutturmaya bilir, ama daha zor bir şey talep ediyor: duygusal, düşünsel ve tensel iletişim!

Kadınlar dünyada 200 küsur yıldır, Fransız İhtilali’nden bu yana “tüm bir insan” olma mücadelesi vermekteler. “Yeni kadın” daha tam da doğmuş sayılmaz. “Yeni kadın” dünya kültürlerinin kadına biçtiği “ve eşi” kalıbına sığmıyor!

Süren ilişkiler kadının, erkeğin zayıf yanlarını sürekli ve belli etmeden desteklemesi, onun özgüvenini sarsmamak amacıyla kendini bastırması ve bu kısıtlamaların kaçınılmazlığına kendini inandırması sayesinde ayakta kalıyor. Ancak, elbette her ilişkinin kendi tekil doğası içinde, yukardaki genel kusurları dengeleyen ya da onaran kimi güzellikleri olabilir, en azından kuramsal olarak.

Erkeklerle tepki duymak, öfkelenmek ve hatta onlardan nefret etmek, biz kadınların hayatının, onları sevmek, arzulamak, onlarsız olamamak kadar –belki daha bile büyük– parçası. Hele gençliğin o yakıcı mevsiminde...

Benim gibi artık sonbahar yollarında yürümeye konulanlar –hepten acılaşmamışlarsa– erkeklere uzaktan daha anlayışla bakabiliyor ve onların irade dışı cinsellikleriyle ve tüm insan zayıflıklarıyla doldurmaya çalıştıkları, “üstün erkek” kültürüne dayalı toplumsal kalıbın içinde, birey olarak ne denli acı çektiklerini görebiliyor, bir ömür boyu buluş çağına takılıp kalmanın saçma acıtlılığını hissedebiliyor.

Biz insanların kişiliğimizi yıkıp yeniden kurabilme yeteneğimiz varsa eğer, bunun ilk koşulu dönüştürmek istediğimiz kendimizi, içtenlikle, yüreklilikle ve alçakgönüllülükle, olduğumuz gibi görüp kabul etmektir. Olması gerekeni oynamak değil! Bu içtenlik entelektüel erkekte var mı?

Acaba entelektüel erkekler biz kadınları, birey olarak olduğumuz gibi görebiliyorlar mı, yakından ya da uzaktan, önyargıları bakış açılarını daraltmadan?

Biz kadınlar, dışlanmanın, ezilmenin, fiziksel ve ruhsal şiddete maruz bırakılmanın, bütün bu acılara uğramanın zorunlu masumiyetinden sıyrıldığımızda –öyle bir gün gelirse– belirecek kendi yüzümüzü kestirebiliyor muyuz? O yüz kaçımız için, “tüm bir insan”ın yüzü olacak? Yoksa Nazi zulmünden kurtulabilmiş İsraillinin Filistinli Arap’a zulmeden yüzü mü bakacak aynadan? Ve Filistinli rolündeki kim olacak? Yoksa, acı çekerken dayanıştığımız ve sonra unuttuğumuz başka kadınlar mı?

Bir Soruşturmaya Yanıt, 1997

AŞKIN UMUTSUZLUĞU

Bir süre önce birkaç gün etkisinden kurtulamadığım bir film¹ izledim. Amerikalı şarkıcı Fanny Brice'in hayatını anlatan, gözü yaşlı, sıradan bir yapıt. Alışılmış, bayat konuları sakız gibi çiğneyen ikinci sınıf bir müzikalde, beni böyle sarsan ne olabilirdi; konunun sıradanlığında gizlenmiş hayatın ta kendisinden başka! Neredeyse her sevgi ilişkisinde bıkıp usanmadan yinelenen, bireysellik çeşitlemelerinin altında inatla beliren aynı motifler...

Fanny âşıktır, bir erkeğe, bir düşe, bir mite, bir tanrıya... Yıllar geçer, Fanny başarılı bir sanatçıdır ve başka bir erkekle beraberdir; ama hâlâ geçmişteki mite âşık, küçük kızdır o... Gün gelir, Fanny mitten gerçeğe büyür, artık olgun bir insandır; ama yeni erkek onu terk etmiştir, başka bir küçük kızın tanrısı olmak üzere...

Aşk yaşanan bir gerçeklik mi, yoksa peşinden koştığımız bir düşün mü? Herhalde, insanlık deneyiminde gerçeklikle düşün, birinin nerede bitip, öbürünün nerede başladığı belli olmayıncaya dek birbiriyle karıştığı başka bir alan yoktur.

Bireysel hayatımızın en büyük mutluluğunun ve acısının çağrışımları, bu üç harfli sözcüğe nasıl yüklenmiş?

1. Televizyonda gösterilen, Barbra Streisand'in başrolünü oynadığı *Komik Kadın*.

İnsanlığın şafağında, karşı cinsten iki Homo sapiens birbirine âşık oluyor muydu? İlle de birbirinin dokunuşunu ve kokusunu özlüyor muydu? Bunu bilmenin olanığı yok. Yoksa aşk, insanlık toprağa yerleşip, mal mülk edinmeye başladıktan sonra, sakıncalı bulunan serbest cinselliği bastırabilmek için uydurulmuş kültürel bir yalan mı? Eski Yunan'ın bilge efendileri onlara âşık olacak kadar önemsiyorlar mıydı kadınları? Ya eski Roma?.. Belki, Roma'nın güzel ve soylu hanımefendileri kölelerinin adaleli gövdelerini, soylu efendilerin çok yemekten şişmiş gövdelerine ve pörsük etlerine yeğliyorlardı. Her iki kültürün alt kesimlerindeki kadınlar ve erkekler nasıl yaşıyorlardı? Bilemiyoruz. Ya Asyalılar? Ve beş kıtanın kadınları? Kadınlar bin yıllar boyu neler hissettiler ve yaşadılar? Tepkileri –var idiyse bile– cinslerinin üstüne abanan koyu suskunluğun altında ezilip yok oldu. Gerçekte, insanlığın geçmişine dair ne kadar az bilgimiz var...

Ama şunu biliyoruz: Karşı cinsten iki insanın arasındaki duyguların –dokunuşun değil– yüceltilmesi, kapitalizmin doğum sancılarıyla kıvranan feodalitenin bağrından çıktı.² Yeni sınıfın doğuşunu duyuran çığlıklardan ezgilendi aşk şarkısı. Hristiyan Batı'nın zırhını kuşanıp dünyayı fethe çıkan şövalyesi, Ortaçağ şatolarının kasvetli karanlığında gergef işleyerek onu bekleyen, soluk benizli, üzgün sevgili... Uğruna başka uygarlıkların dize getirildiği, ama odasından dışarıya çıkamayan sessiz kadın... Müslüman Doğu'da durum farklı değildir. Sırma saçlı, ince belli kızı dörtnala sürdüğü kır atının terkisine atan şehzade... Aşk, bu masallarda birey olduğunun ayrımına varmış erkeğin, varlığını olumladığı, hissettiği, kendi "ben"ini kendisine kanıtladığı ve tek başına yaşadığı

2. Alexandra Kollontai, *Marksizm ve Cinsel Devrim*, çev. Ayşem Göztok, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

bir deneyimdir. Hızlı süvari şehzade ve şövalyenin, dilsiz ve durgun kadınlarıyla gerçek bir duygu iletişimi yaşamaları mümkün müdür? Erkek kendi yarattığı duygularını gene kendi yarattığı soluk imgeyle paylaşır; yatağını ise o imgeden soyutlanmış ve başka hiçbir anlam yüklenmemiş, o “çok ayıp” ve “günah” isteğin nesnesiyle... Her şey yolunda gibidir. Henüz acı, aşkın ayrılmaz parçası olmamıştır. Kadın ne hisseder? Bir şey hisseder mi? Bana kalırsa, kadınlar, insanlık tarihinin çok yakın dönemlerinde âşık olmaya başladılar.

“Birey olabilme” durumu şatoların, sarayların korunaklı duvarlarından çıkıp, çarşıya pazara açıldıkça, gücün ve paranın sahibi erkeğin yanında yöresinde yaşayan kadın, kendisinin de ayrı bir varlık olduğunun bilincine ucundan bucağından vardıkça, Ortaçağ’ın aşk söylencesi, söylenceyle gerçeğin birbirine girdiği acılı bir karışıma döndü. Erkek, aşk serüvenini, dilediğince biçimlendirebildiği hayalleriyle değil, hayallerince biçimlendirmeyi dilediği, ona zaman zaman direnen ve onu hayal kırıklığına uğratabilen gerçek bir kadınla yaşayacaktı artık. Kendine ait gereksinimleri ve hayalleri, bazen erkeğinkilerle örtüşse bile, çoğu kez çatışan ayrı bir bireyle... kapitalizmle birlikte aşk gerçekten var oldu.

Psikoloji, aşkı, “Bireyin, tüm varlığını karşısındakine sakınımsız verebilmesidir,” diye tanımlar.³ Kuşkusuz bu tanım burjuva kültürüne aittir. Ve zaten aşk da burjuva kültürünün ürünüdür. Bu tanıma göre, kişinin varlığını sunabilmesi için, öncelikle bir varlığı olması, sonra bunun bilincine varması ve dahası, varlığını ikili paylaşmaya açabilmesi gerekmektedir. İnsani varlık yalnızca be-

3. A. Krich, *Aşkın Anatomisi*, çev. Mehmet Harmanlı, Say Yayınları, İstanbul, 1983.

den olmadığına göre, psikolojinin aşk tanımını temel alırsak, bireyin âşık olabilmesi için, öncelikle bir kişiliği, özneliği, yani bireyselliği var olabilmelidir. Bu bağlamda –kendi ülkemizi düşünelim– ümmet toplumunun insanı aşkı tanımaz; ne de 21. yüzyılın eşiğinde teknoloji toplumlarındaki, tekelci kapitalizmin tek tip bireyleri âşık olabilir. Aşk, kapitalizmin yükselme dönemlerine aittir. Gene, ülkemize dönersek, hâlâ ümmet toplumundan izler taşıyan bizler için aşkın çok yeni bir deney olduğunu söyleyebiliriz. Aşkı böyle çarpık yaşamamızın bir nedeni de bu olsa gerek. Ve Türkiye’de resmî ideolojinin amacı, tek tip, boyutsuz insanlar yaratmak olduğuna ve şimdilik resmî ideoloji, bu konuda başarılı görüldüğüne göre, aşk, bizler için, olgunlaşmadan çürüyecek bir meyveye benzemektedir.

Karşımızdakinin bireysel özelliklerinin ruhsal gereksinimlerimizle ve düşlerimizle çakıştığı noktada, bu çakışmanın cinsel uyarılara dönüşmesiyle doğar aşk... Tek tip, tekdüze insanlar arasındaki duygusal ve cinsel ilişkiler bir tür “ikame metodundan” başkası olabilir mi? Biri olmadı mı, bir diğeri daha, fark etmez...

Aşkı zihinlerdeki doruğuna yükselten, bireyselliklerini sonuna dek yaşayan, ruhlarındaki susuzluğu bir türlü dindiremeyen yaratıcı bireylerdir. Bu bağlamda, herhalde, dünya nüfusunun çok azı aşkla gerçekten tanışır. Küçük bir azınlığın duygularının böyle yankılanması, herhalde yalnızca, aşkın, gündelik dilde, magazin kültüründe, sık sık cinsel güdülerle karıştırılmasına bağlı değildir. Bana kalırsa, herkesin aşka gönül vermesinin nedeni, ne kadar baskı altına alınırsa alınsın; gündelik hayatın tekdüzeliği, hayat pahalılığı, yönetimlerin yönlendirmesi, gelenekler, ayıplar, yasaklarla ne kadar öldürülmeye çalışılırsa çalışılınsın, her bireyin içinde küllense de sönmeyen yaşama kı-

ılıcıdır. Kendini aşma güdüsüdür bu.⁴ Aşk, kendimizi gerçekleştirdiğimiz alanlardan biridir. Bir zamanların pek moda film şarkısı “Aşk güzel şeydir”in dediği gibi, “Aşk, yaşamımıza bir anlam kazandırmanın en doğal –en alışılmış da diyebiliriz– yoludur.” 20. yüzyılın ikinci yarısında burjuvazinin aşk konusunda bir kötü niyeti varsa bu, bir yandan tekdüze bireyler yaratıp aşkı imkânsız hale getirirken, bireye kendini gerçekleştirme ve aşmanın tek yolu olarak aşkı sunmasıdır. Ne rastlantı, bilincimizin ürünü kendini aşmayla, doğamızın ürünü soyu sürdürme güdüsü tam da aşta çakışmaktadır... Böylece, aşk yığınlar için vazgeçilmez ve erişilmez bir düş olmaktadır.

Sakınımlı ve hesapçı burjuva yaşam tarzıyla, hesaba kitaba sığmayan coşkun aşk nasıl bağdaşabilir ki? Burjuvazi kendi yarattığı “aşk”ta kendi varlığını tehdit edici unsurları sezince, onu, deyim yerindeyse terbiye etmiş, evcilleştirmiş, resmileştirmiş, belgelere bağlamıştır; kullanabileceği, yararlanabileceği biçimlere sokmuş, paketlemiş, reklamını yapmış, satmıştır; dahası, mitlere imgelere boğmuş, ortada aşkın adı kalmış, kendisi yok olmuştur.

Günümüzün kadın ve erkek imgeleri, Ortaçağ söylencesinin üstüne, ataerkil kapitalizmin katkılarıyla oluşmuştur. “Birey olma” erkeğe verilmiş bir haktır; kadınsa hâlâ hakkını aramaktadır – o da arayabilirse... Erkek cesurdur, güçlüdür, sorumluluk taşımaya değerdir, girişimcidir, atılgandır. Kadınsa, büyüten, bakan, esirgeyen, övgülerle yüceltilen, hırpalanan, aşağılanandır; hakkında iki rivayet dolaşır: Birisi vefakâr, cefakâr, korunmaya

4. Erich Fromm, *The Anatomy of Human Destructiveness*, Penguin Books, 1973. Fromm güdülerimizi ikiye ayırır: biyolojimizden ve toplumsallaşmamızdan kaynaklananlar. İnsanın kendisini gerçekleştirme ve aşma gereksinimi bu ikinci tip güdülerdendir. Fromm’a göre insan, yaşamına bir anlam kazandıramazsa, ruh sağlığını koruyamaz. Coşku, sanat, din hep bu gereksinimden doğmuştur. Ve herhalde aşk da...

muhtaç (üçü bir arada nasıl olabiliyor; cefakâr ve vefakâr kişi hayli dayanıklı ve güçlü olsa gerek!) olduğudur. İkinci rivayetin birleştiği tek nokta, kadının kendini aşabilme yetisinden (birey olmaktan) yoksunluğudur. Kadın “eksik” bir varlıktır; kurnaz olsa da zeki değildir, olmamalıdır; sorumluluk taşımaya layık değildir; yaratıcılığı gelecek kuşakları doğurmaktan başka alana kaymamalıdır. İmgeler böyle söyler... Gerçi, Ortaçağ’ın kahraman savaşçısının yerini, artık geç kapitalizmin başarılı girişimcisi almıştır. Kadınlar erdemden sararıp solacaklarına, “seksi” olsalar fena mıdır?.. Ama şu temel değişmemiştir: Erkek, yöneten; kadın, yönetilendir. Aşkın en fazla yaygınlaşmış, kitlelerin bilinçaltına mal olmuş masal yanı, böyle imgesel iki varlığın birleşmesini söyleneleştirir. Gerçek yaşamda kadın ve erkek bu rollere tümüyle uyabilseydi, aşklar ölümsüz, evlilikler mutlu olurdu. Neyleyelim ki bu roller, kadını ezmelerinden öte, hiç kimsenin üstesinden gelemeyeceği kadar zordur. Ve de bireysellik diye bir olay vardır.

Bizler –kadınlar ve erkekler– kişiliklerimizi geleneksel imgeler doğrultusunda biçimlendiririz. Daha doğrusu içine doğduğumuz aile kurumunda, bu imgelere göre toplumsallaştırılır, biçimlendiriliriz. İstesek de istemesek de, beğensek de beğenmesek de içimizde bu imgelerden parçalar ve daha başka şeyler taşırız. Zihnimizde aşk kavramı bu imgelerle yoğrulmuştur. Ve eğer gerçek birer bireysek, varlığımızın içinde yer yer imgeleri aşarız; onlardan arınmak, özgünleşmek isteriz; bir yanımız imgeleri kovalarken, öbür yanımız onlardan kaçır, ya da onları yıkmak ister. Kendi içimizde bölünürüz. Bireysel özelliklerimizin imgelerden ayrıldığı noktalarda, ki gerçek aşk burda doğar, acılar ve aşkın yıkımı başlar.

Yaşadığımız dünyada, etten kemikten kadınlar ve erkekler imgelere ne derece uyarlar? Erkekler hep güçlü

ve cesur mudur? Bilemem. Ama çoğu, içlerinde verdikleri güçlü olabilme savaşımında katılmış, ağlamayı unuturken sevmeyi de unutmuştur. Erkekler duygusuz mudur? Değillerdir herhalde. Ancak çoğu duygu belirtmeyi zayıflık saydığı için, duygularını, bazen öldürünceye kadar ezer. Dış âlemden güçlü olabilmek için, iç dünyasında başgösteren tedirginlikleri, tereddütleri, soruları bastırılmalıdır bir erkek. Erkeklerin çoğu silahtan korkmayabilir ama kendi duygularından ödleri patlar. Bir anlamda çok korkaktırlar. Kendilerini ve korktukları duygularını sorgulamaksa hiç tanımadıkları bir şeydir.

Erkeklerde sorumluluk duygusu köklü müdür? Erkek imgesinin sorumluluk yanı öyle abartılmıştır ki, gerçek erkeklerin büyük kısmı, sorumluluktan kaçır. Hele de bu sorumluluk onlara şan şeref kazandırmayan türdendir... Yani sevgi ilişkilerindeki gibi... Erkek imgesi hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Gerçekleşen, bu imgenin peşinde acı çeken, durmadan kendini kendine ve çevresine kanıtlama gereksinimiyle bunalmış, huzursuz, etten kemikten erkeklerdir; gerçek kimliklerinin özledikleri kimlikten nasıl da farklı olduğunu bilirler, olmak istedikleri adam üstlerinde eğreti giysiler gibi durur; "kendisini sakınımsız karşısındakine verme" durumundan ödleri kopar. Aşk baştan beri onlar için tehdit edici bir unsurdur. Özgürlüklerini yitirmekten korkarlar; aslında korktukları, özümseyemedikleri kimliklerinin dağılıp yok olmasıdır; Türkiye'nin ilerici erkekleri bu motifin çeşitlemelerini sergilerler.

Kadınlara gelince... Kadınlar hep sevecen, sabırlı, alttan alan yaratıklar mıdır? Tabii ki hayır! Tümüünün ince belli, sırma saçlı güzeller olmayışı gibi. Gerçek kadınların pek çoğu çekilmez yaratıklardır. Kadınlar ezilmenin masumiyetini ve pisliğini taşırlar içlerinde. Geleneksel kadın imgesinin peşinde, kişilikleri parçalanmış

ya da hiç gelişmemiştir. Erkek dünyasında kendilerine yer açabilmek için, ya da erkeklerin gözünde değer kazanabilmek uğruna birbirleriyle didişip dururlar. Kendilerine güvenleri ve saygıları yoktur. Erkeklerin hırpalayıcı ellerinde acı içinde yaşarlar. Görünüşü kurtarmak için, kendilerine ve çevrelerine mutluluk yalanları söylerler. Engellenmişlikleri, yaşlandıkça onları kinci, sevgisiz ve intikamcı yapar.

Karşı cinsten böyle iki insan (kalıplaşmış imgelere ayırımında olarak ya da olmayarak inanan) birbirini sever ve birbirine ihtiyaç duyarsa ne olur?.. Gerçekte sevdikleri birbirleri değil, birbirlerinde somutlaştırdıkları geleneksel imgeler ve kendi kişisel düşleridir. Kısa sürede düşler parçalanacak, erkeğin gözünde kadın kişiliksiz, kimliksiz bir “şeye”, cinsel isteğin arzulanan ya da artık arzulananmayan objesine; kadının gözündeyse tapılası “tanrısı” belki “şeyden” de aşağıya, hiçliğe indirgenecektir.. Ancak kadın bunu ne kendine, ne çevresine, ne yetiştirdiği kızlarına itiraf edecektir; zira erkeğinden başka var olma yolu bilmemektedir; erkeği hiçse, o da yoktur. Kalıplaşmış kadın, erkek ve aşk imgeleriyle yaşanan gerçekliğin çatışması sonucu erkeğin kadın üzerine yargısı onun bir cinsel nesne olduğu; kadınların erkeklerle ilgili yargılarıysa erkeklerin “kötü” olduklarıdır. Böylece erkeğin “tanrısal” imgesi yıkılsa da, “insan tümlüğü” korunacaktır.

Kadınlar ve erkeklerin bireysellikleri sivrildikçe, kişiliklerinde kalıplaşmış geleneksel imgelerden ayrılan noktalar ya da bu imgelere kattıkları özellikler çoğalacaktır. Böyle iki insan arasındaki aşka da bir göz atalım dilerseniz...

Geleneksel kadınlık rolü, içi boş kabuk gibidir; bireyleşme yolundaki kadın, ayırımına varsa da varmasa da bu rolle çatışmaya girmiştir; kendisini ve verili değerleri sorgulayarak, mücadele ederek oluşturur kişiliğini. Ken-

disini yaratmaya uğraştığı gibi, ilişkiyi de kurmaya, güzelleştirmeye ve korumaya çalışacaktır. Erkekse, geleneksel rolle kendisine tanınan üstünlüğü yitirmek istemez, bu üstünlük birtakım yoksunlukları birlikte getirse bile. Rolün dışına çıkmışsa bile, rolü sorgulamamıştır; geleneksel imgedeki tanrısal niteliklerin çekiciliğinden kurtulamaz. Kişilikli bir kadını sevme özlemi duyar, oysa böyle bir kadını sevmeye hazır değildir; geleneksel kadın imgesine uyan birisiyle beraberlik daha doyurucu değilse bile daha kolaydır; en azından aksayan yanlardan kadının kişiliksizliğini suçlama kolaylığını sağlar böyle bir ilişki ve erkeği kendi kendisiyle yüz yüze bırakmaz. Erkek aynada gördüğü kendi yüzünü sevmeyecek, ya öfkeden delirecek ya da kaçıp saklanmak isteyecektir. İlerici erkeklerin, kendilerini ve geleneksel değerleri sorgulamayı öğrenmedikçe bir yere varmaları mümkün değildir. Kendileriyle yüzleştikleri an, ne ataerkil erkek imgesinin tanrısal niteliklerine ne de zihinlerindeki soyut insan imgesinin değerlerine ulaşamadıklarını görmek, onları kendi içlerinde, dayanamadıkları bir hiçliğe düşürmektedir. Ve o aşamada kırıcı ve/veya sorumsuz olmaktadırlar.

Birey olarak ne kadar değiştiğimizi varsayarsak sayalım, atalarımızın mirasını taşıyoruz. Aşkla ilgili miras, ne yazık ki erkekten yana ve kadına karşıdır. Erkeğin tüm-lüğünün zedelenmemesi için kadın “eksik” kalmalıdır. Erkek, kadındaki eksiklikleri tamamlayabilmenin tutkusuyla yanıp tutuşur; kadının ona ihtiyaç duymasına muhtaçtır; varlığının bilincine bu ihtiyaçla varmaktadır sanki. Billy Ross, Fanny Brice’a, “Gerçekten karım ol, bana gerçekten ihtiyacın olsun!” der tutkuyla. Ama ihtiyaç gerçekleştiği an, erkek için anlamını yitirecek, özgürlüğü tehdit eden bir sorumluluğa, bir “ayak bağı”na dönüşecektir. Ve Fanny, çocukluk hastalıklarından kurtulup, yetişkin ve olgun bir insanın duyduğu ihtiyaçla ko-

casına yöneldiği an, onu yanında bulamaz; Fanny ve ihtiyacı, Billy Ross için, aşılmış doruklara dönmüş, erkek başka hedeflere yönelmiştir. Erkek aslında, iki insanın gerçekleşebilir dayanışmasını değil, küçük bir kızın dşşsel ihtiyaçlarını ve tapınmasını özlemektedir. Böylece hiç çaba harcamadan kendini kanıtlamanın kolay bir yolunu bulacaktır.

Erkek, zor olanı, ilişkiye emek dökmeyi istemez. “Yuvayı yapmak dişi kuşun görevidir”; aşkı korumak, pürüzleri gidermek de öyle... Ve bu arada, erkeğin kültürel düzeyine ulaşmak da... Erkek beğenmezse çekip gidebilmelidir. *Shoot the Moon* (bizde *Erişilmez Duygular* adıyla oynadı) filminde, parçalanan ailenin annesi, büyük kızına, çekip giden yazar babanın davranışını şöyle açıklar: “Yaşamak birbiri ardı sıra kapılardan geçmeye benzer. Bazen biri ötekine yetişemez.” Henüz büyümenin eşiğindeki kız, acılı bir şaşkınlıkla sorar: “Peki, neden birbirlerini beklemezler?” Beklemezler. Hele erkek hiç beklemez. Çünkü beklemek sorumluluk demektir.

Neden erkek payına düşen sorumluluğı üstlenmez de, kadın hep uğraşır? Neden? Erkek sorumluluklardan bezdiği için mi? Kadının başka umarı yoktur, ondan mı? Ya da dikkat edelim, kişilik sahibi kadınların sorumluluk duyguları yüksektir. Sorumluluk taşımak, kadının kendisine kişiliğini kanıtlamasının bir yolu mudur? Erkek, doğası gereği okeşlidir, neden bu mudur? Belki... Bunların hepsi de etkilidir herhalde. Ama asıl neden, temelde yatan acı gerçek, kadının hiçbir zaman erkeğin karşısında bir “insan” olmaması, olamaması, olsa bile öyle kabul edilmemesidir. Kadın, erkeğin gözünde bir insanın diğerrine borçlu olduğı sorumluluğı hak etmez! Gerçek budur. Erkekler, biz kadınları insan olarak görmemektedirler. Kadın, ya peşinde koşulacak bir ideal –ele geçtiğı an yeni bir ideal gerekmektedir– ya da cinsel bir objedir.

Erkeğin bilinç düzeyinin ya da duyarlılığının yüksek olması bu temel gerçeği değiştirmeye yetmemekte, yalnızca, sevilen kadının varlığını saran bulutsu belirsizliği yoğunlaştırmaktadır... Sisler dağılınca ortaya çıkan, "istegin o çok belirli nesnesidir"! Hayatı daha yalınkat yaşayanların, "cinselliğin zayıfladığı noktada ilişki de bitti" diye kestirip attıkları yerde, duyarlı ve bilinçli insanlar pek çok karmaşık ruhsal neden sıralayacaklardır. Erkek, duygularını ve ilişkisini bir tür gizem gibi yaşar. Materyalist erkeklerin bile, gönül konularında dillerinden düşmeyen "kader, kısmet" sözcükleri bundandır. Oysa tarihin belli bir döneminde, coğrafyanın belli bir konumunda, iki belli kişinin duygularında belirsiz ya da gizemli hiçbir şey yoktur: "İlişkinin toplumsallığı nesnel bir şekilde araştırılmaz. İlişki kopar ve üzeri örtülür.. Ancak yeni bir ilişki öncekinin bittiği yerden değil, yine o ilişkinin başladığı yerden başlar."⁵

Erkeğin kendi duygularıyla, duygularının temelinde yatan kavramla, kadının kendisi için cinsel bir objeden öte bir varlık olmadığı kavramıyla yüzleşecek yürekliliği yoktur. Hapisten, işkenceden, sürgünden, işsizlikten korkmayabilir ama kendinden korkmaktadır. Duygularının bile sorumluluğunu taşımak istemez. "Ve sanki Nâzım'ın (erkeğin) verilmesi gereken hesabı yoktur; bir sevgiyi, bir ilişkiyi savunamamayı, sürdürmemeyi anlamaya ve açıklamaya çalışmak yerine, 'kadını' karşısındaki güçsüzlüğünü itiraf etmesi, başka bir kadına 'kaçmasının' hem gerekli, hem de yeterli nedeni olur." Erkek gönlünün geçtiğini itiraf edecek yüreklilikten de yoksundur; dolayısıyla bunun getireceği sorumluluktan kurtulmuştur.

5. Kemal Durmaz, "Nâzım ve 'Kadınları': Yanılgılarımız", *Edebiyat Dostları*, Eylül 1987.

Duyarlı ve bilinçli erkek, kendini sorgulamamanın ve kadını bir cinsellik düşü ve/veya cinsel bir obje olarak algılamaktan kurtulamamanın kısırdöngüsünde acı çekmekte, kadını da kendisiyle birlikte bu kısırdöngüye hapsedmektedir. Düşler ve nesneler insan değeri taşımazlar; insanlara özgü saygıya layık değillerdir. Ve erkek ne kadına besler bu saygıyı ne ilişkiye. Kadına hayranlık duyabilir, adına şiirler yazabilir, onsuz yaşamaktan hiç tat alamayabilir, onsuz çıldırabilir ya da canına kıyabilir ama ona saygısı yoktur; dolayısıyla tüm taşkın duyguları erkeğe, ilişkiye karşı sorumluluk yüklemeyi ve erkek ilişki için çabalamaz. Sorumluluk, sevecenlik, emek gibi etmenlerle beslenmeyen cinsel tutku ne kadar sürecektir? Üstelik yeni kadınlar, erkek için, kendini kanıtlamanın bir yolu oldukça...

İlişki için kadının uğraşması ve erkeğin edilgin kalması, erkeğin içinde değersizlik duygusu yaratınca, erkeğin kaçıp gitmekten, ya da kalıp hırpalamaktan başka seçeneği var mıdır?

Aşk acıyla yüklü sağırlar diyalogundan başka nedir ki? Duyarlık ve bilinç erkeği, aşkı kendi başına yaşamaktan kurtaramamaktadır. Erkek Ortaçağ'da yarattı aşk söylencesini; "ben"ini doğadan ve kitleden ayrı algılamayı öğrendiği zaman, bu yalnızlığa dayanamayıp... Yatağını paylaştığı kadını değiştirmeyi hiç düşünmeden –o zaman hizmetini kim görecekti?– imgeleminde o kadınlı ilintisiz düşsel bir kadın yaratarak. Paylaşmaya yabancı, yalnız bir deneyimdi bu. Bu yalnızlığın kaçınılmaz egoizmini, erkek bin yıllardır sırtından atamamıştır. Paylaşmayı o kadar bilmez ki, yalnızlığının ayırdına vardığı an tek tepkisi kendine acıdır. Bugün bile aşk erkek için, kendine ait hayallerin sevildiği, özverinin kendini onurlandırmak adına yapıldığı, acının kendine acılamakla özdeşleştiği bunaltıcı ve kısır bir deneyimdir. Her aşkın "bir

öncekinin bittiği yerden değil, başladığı yerden başlaması”, her ilişkinin bir ilk aşk gibi, “ilk”lere özgü tüm acemiliklerin yinelenerek yaşanması bu kısırlığın sonucudur. Belki bu yüzden erkekler büyümmez ve hep buluş çağında kalır. Kadın içinse aşk, bir türlü uzlaşmayan iki dünyanın uzlaştırılabilmesi için verilen bir umarsız savaşım, hep iki kişilik düşünüp yaşamaktan yorularak, parçalanmak demektir.

Öyleyse niçin “aşka mahkûm” yaşıyoruz? Aşkların sürekli ve mutlu olamayacaklarını bile bile, neden her kere-sinde kendimizi aldatıyoruz? Aşk olmasa ne yaşayacağız? “Cinsellik+arkadaşlık” türünden ilişkiler mi? Tek gecelik maceralar mı? 1970’lerin cinsellik patlamasıyla Batı’da gerçekleşen “hoşgörü toplumu” dünsüz ve yarınsız beraberliklerin sevgi yoksulluğundan, gene aşkın acılı zenginliklerine sığınmak istemiyor mu? Düş gücüne hiç yer bırakmayan “cinsellik+arkadaşlık”la yaşama doyumuna ulaşılabilir mi? Gerçekten “insan âlemdede hayal ettiği müddetçe yaşar”... Tutkulu aşklarla bağlandığımız kişiler hayallerini kaybetmeyenlerdir. Sonsuz akılcılıklarıyla hayallerini bastıranlar ve korkaklıklarıyla hayallerinden vazgeçenler, “hayatın önünde sonsuz ihtiyatlı olanlar”⁶ aşk esinleyemezler. Aşk ve biz –günümüzün insanları– aynı kültürel sarmalda dolanmışız birbirimize, çözölemiyoruz. Hayallerimizi oluşturan burjuva ideolojisinin⁷ en büyük yanılgılarından biri aşka kişisel eksikliklerin tamamlayıcısı görevini yüklemesidir. *Rocky* filminin güçlü pazılı kahramanı, sevdiği kıza değgin, “Sizi birleştiren nedir?” sorusunu, “Eksiklikler...” diye yanıtlar. Oysa, “İki insanın birliği,

6. Demir Özlü, *Bir Beyoğlu Düşü*, Ada Yayınları, İstanbul, 1985.

7. Günümüzdeki sosyalist toplumların aşka bakış açısının değişik olduğunu sanmıyorum. Bu ülkelerin, masum ve ebedi ilkgençlik aşkını, biraz da çocukça yücelten filmleri düşünelim... Örneğin *Leylekler Uçarken...*

bu iki varlığın karşılıklı olarak birbirlerini tamamlama çabasına dayandığı an, başarısızlığa mahkûmdur, çünkü daha işin başında bir eksiklik, bir sakatlık var demektir.”⁸

Tümlemiş bireyler sağlıklı ve mutlu aşkın önkoşulu olabilir mi? Fanny Brice ve Billy Ross, yıllar sonra, yaşlılığın eşiğinde ruhsal komplekslerinden arınmış, kendileriyle barışık, yeterli kişiler olarak karşılaşırlar. Artık, birbirlerine verecek iyi niyetten başka bir şeyleri kalmamıştır. Hermann Hesse’nin *Sidarta*’sı⁹ tümlemiş, arınmış iç dünyasının huzurunda, “çocuk insanlar” gibi sevgi gereksinimi duymaz. Marguerite Yourcenar’a inanacak olursak,¹⁰ Batı uygarlığının son özgür çağı Roma İmparatoru Hadrianus’un döneminde (Hristiyan inancının kısıtlamalarından öncesi) âşık olmak –hele de karşı cins-kimsenin aklına gelmez... Denilebilir ki, bu örnekler sömürü düzenlerinin ürettiği insanlardır; dolayısıyla tümlemişlikleri bencildir, kapalı devreye benzer, vericilikten yoksundur. Ezme ve ezilme ilişkilerine dayanmayan toplumlardaki kadınlar ve erkekler daha başka olacaktır.

Geleneksel kadınlık ve erkeklik rollerinin kısıtlamalarından ve bu rollerin izin verdiği değişme, yenileşme imkânlarından öte özgürleşmiş, tümlemiş kadınlar ve erkeklerin yaşadığı, kadınların birer cinsel obje değil, varlıklarının bir yönü de cinsellik olan tümlükler olabildiği, sömürünün, ezenle ezilenin kalmadığı bir gelecekte, Marksizmin “özgür gelişmiş”¹¹ bireyleri arasında; ya

8. Simone de Beauvoir, *Kadın İl-Evlilik Çağı*, çev. Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul, 1972.

9. Hermann Hesse, *Sidarta*, çev. Mehmet Yılmaz Öner, e Yayınları, İstanbul, 1983.

10. Marguerite Yourcenar, *Hadrianus’un Anıları*, çev. Nili Bilkur, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984.

11. August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*, çev. Sabiha ve Zekeriya Sertel, Toplum Yayınları, İstanbul, 1966.

da “androjen feministler”in düşlediği cinsiyet farklarının azaldığı, daha az erkeksi ve daha kadınsı bir dünyada kadınlar ve erkekler arasında aşk hâlâ var olabilecek mi?

Engels sosyalist toplumda cinsel aşkın tam anlamıyla gerçekleşeceğine inanır:

Burada işin içine yeni bir unsur giriyor, tekeşliliğin olduğu devirde, en fazla tohum halinde bulunan bir unsur: Bireysel cinsel aşk. Fakat tabiatı sayesinde, cinsel aşk –yabancıları geri ittiği için– bu geri itiş günümüzde ancak tamamen kadında gerçekleşmesine rağmen, cinsel aşka dayanan evlilik tabii ki tekeşlidir.¹²

Engels, sosyalist toplumda erkeklerin bile tekeşli olacağını savunur!.. Burjuva toplumunda tekeşlilik gerçekte yalnız kadın için söz konusudur. Zira aşk, burjuva toplumunun temeli ailenin kurulmasında yararlanılacak bir nesnedir ve ailenin en önemli amaçlarından biri erkeğin mal birikiminin kendi soyuna geçişini garanti altına almaktır.

Fakat pek yakında gerçekleşecek sosyalist devrim, hiç değilse gayrimenkul irsi servetlerin muazzam bir çoğunluğunu –üretim araçları– kamu mülkiyeti haline getirerek, bütün bu irsi devir tasalarını en azına indirgeyecektir. Öyleyse tekeşlilik ekonomik sebeplerle doğduğuna göre, bu sebepler ortadan kalkarsa, o da ortadan kalkacak mıdır? Gayet haklı olarak, “tekeşlilik ortadan kalkmak bir yana, ancak o zamandan itibaren bütünüyle gerçekleşecektir” diye cevap verebiliriz. Zira üretim araçlarının kamu mülkiyetine geçişiyle, ücret, proleter-

12. Friedrich Engels, “Ailenin, Özel Mülkiyetin, Devletin Kökeni”nden alıntı, *Kadın ve Marksizm*, Öncü Kitabevi Yayınları, 1978.

ya ve giderek –istatistikle hesaplanması mümkün– belli sayıda kadını para karşılığında fuhuş yapmaya zorlayan yoksulluk da ortadan kalkar; tekeşlilik tehlikeye düşmek yerine, erkekler için bile bir gerçek olur.¹³

Acaba? Engels aşkı yaratanların arasında düşlerimizin rolünü ve düşlerimizi biçimlendirenin de toplum düzeninin ta kendisi olduğunu unutmuş görünüyor. Kadınlar ve erkeklerin birbirlerine duydukları, büyük ölçüde kendi eksikliklerinden kaynaklanan, duyurulmadığı zaman acıyla yok olan ve yok olurken onu yaratan ruhu da parçalayıp yok eden kavurucu ihtiyaçlardan arındıkları bir dünyada, kadınlarla erkeklerin ilişkileri bizim şimdiki düş gücümüzün erişemeyeceği kadar farklı olmayacak mıdır? Yakıcı mutlak ihtiyacın uyarısından uzak bireyler kendilerini aşabilmek için düş güçlerini niçin karşı cinse yöneltsinler? Aşklar ve ihtilaller aşkınlığa yelken açan hayal gücümüzün sonucudur. Çelişkilerin olmadığı yerde aşklar var olmayacaktır.

Geleceğin ilişkilerini geleceğin belirleyeceğini kestirmek zor değildir. *“Fakat sonra ne olacaktır? Bu, yeni bir nesil büyüdüğü zaman kararlaştırılacaktır.”*¹⁴ Ama gelecek kuşakların seçiminin kendi dileklerimiz doğrultusunda gelişmesini ummaktan vazgeçemeyiz...

...Asla ne kendilerini gerçek bir aşk dışında, ne de bu teslimiyetin ekonomik sonuçlarının korkusu yüzünden sevdiği kişiyi reddetmek durumunda kalmayacak bir kadın nesli.¹⁵

Gerçekte, aşk ideolojisiyle öyle koşullandırılmışız ki, burjuva düzenine karşı çıkarken, “aşk” dediğimiz ruh du-

13. Age.

14. Age.

15. Age.

rumunu yaratan ögelerin, eşitsizlik, güçlü zayıf karşıtlığı, cinsiyet imgeleri gibi bizatihi düzenin parçaları olduğunu unutuyoruz. Engels'in kullandığı sözcüğü anımsayalım: "Teslimiyet..." "Teslimiyet" bizatihi zayıfın güçlüye boyun eğdiği iki tarafı çağrıştırmaktadır. Düzendən vazgeçerken, aşkı korumaya çalışıyoruz. Çünkü, bizler –dünkü ve bugünkü kadınlar ve erkekler– düşlediğimiz "tüm insanlardan" çok uzağız, mutlu ve sürekli bir beraberliğin sıcaklığından uzak, soğukta kalmış küçük çocuklar gibi üşüyoruz. Çünkü bireysel yaşamımızda, ölüm acısıyla baş başa giden aşk acılarıdır. Kendi yarattığımız ve sonra yok ettiğimiz duygularımızın acısı gerçekte hiç geçmez. Yaralarımızın üstü, ne zaman ve nasıl, hangi çağrışımla kanayacağı belli olmayan ince bir kabukla örtülür ancak. Ve bizler, acılarımızın bir işe yaramasını, geleceğin mutlu aşkının temeline harç olmasını diliyoruz. Ölümden sonrasını düşlemeden yaşayabiliyoruz, kesin yokluğu kabul edebiliyoruz da, aşk mutluluğunun insanlık projelerinin en umutsuzu olduğunu, kesin yalnızlığı, kabul edemiyoruz.

Doğru, geleceği biz insanlar yaratırız... Bizler, zavalı bireyler... Dünyanın hayallerimiz doğrultusunda değişeceğini umarak... Dünyayı değiştiren biziz, hayallerimizi gerçekleştirerek değil, gerçekleştiremeyerek... Bu başarısızlık sırasında yeni gerçeklikler yaratarak...

Mutlu aşk, bu hayallerin en olmazıdır.

Aşkı başarabilmek için, 20. yüzyıl belki son çağ, tekil ömürlerimizse tek ve son şansımız... Ve biz bu sınavı başında kaybettik...

Kazancakis, 600 küsur sayfalık *El Greco'ya Mektuplar*'ında,¹⁶ Tanrı'nın varlığını yokluğunu ve bunun bireye yansımalarını tartışır. Vardığı sonuç şudur: Önünde açılan kesin boşluğa, ölüme, hiçliğe korkmadan, küçülme-

16. Nicos Kazancakis, *El Greco'ya Mektuplar*, çev. Ahmet Engin, e Yayınları, İstanbul, 1975.

den, yüceliklere sığınmak gereksinimini duymadan ve kaçmadan dimdik bakabilmek ve hiçliğe inat, insanlığın durmadan yükselen ama ne olduğu bilinmez hedefine doğru atılabilmek... İnsan olmanın onuru, tek ve büyük anlam budur.¹⁷

Yalnızlığa, aldatmacalara sapmadan, kişiliğin savunma duvarları ardına gizlenmeden, dosdoğru bakabilmek... Ve acıya inat, aşk arayışını, kendini aşma macerasını sürdürebilmek... Belki, 20. yüzyılda kadın ya da erkek olmanın tek ve büyük anlamı budur.

Edebiyat Dostları, Mayıs 1988, Sayı: 13

TOLSTOY, PICASSO, DEHA, ÇOKEŞLİLİK VS.

Sophia Tolstoy güncesinde¹ “Neden deha sahibi kadınlar yok?” diye sorar ve yanıtlar: “Enerjik kadının tüm ihtirası, bütün yetenekleri ailesine, aşka, çocuklarına ve kocasına adanmıştır. Öteki güçleri gelişmez, körlenir, embriyon halinde kalır.” Tolstoy’un eşi Sophia –hiç kuşku yok– dehaları tomurcukken solmuş kadınlardan biriydi. Yoksa, kocasının ve dokuz çocuğunun tüm hizmetlerini görmek (iç çamaşırlarını dikmeye varıncaya dek), koca malikâneyi çevirmek, malikâne çalışanlarının ve köylülerin hastalıklarını sağaltmak, yönetsel ve hukuksal sorunları çözmek, Tolstoy’un yayıncılığını yürütmek, sansüre uğrayan yapıtları için mücadele vermek, dâhi kocasının müsveddelerini sabaha kadar elyazısıyla temize çekmek gibi evcil ve ailesel görevlerinin yanında, dünya yazınına bir kadınlık destanı ve manik depresif insan yapısının yetkin bir çözümlemesi olan o duyarlı ve dokunaklı koca günceyi armağan edebilir miydi? Sophia Tolstoy’un hiçbir dönemde zaman bulup geliştiremediği müzik yeteneği, müziğe duyduğu o coşkun sevgi tüm günce boyunca yükselen bir hıçkırık gibidir.

1. *Sophia Tolstoy’un Güncesi*, çev. Muzaffer Kuşuloğlu, Düşün Yayınları, İstanbul, 1985.

Tolstoy, tekeşli bir deha! Gençliğinde hovarda da olsa, evlendikten sonra eşine bağlılığından herhalde kuş-kullanılamaz.

Picasso, Tolstoy'un tam tersi. Tüm yaşamı harem ilişkileri içinde geçmiş bir başka dâhi!..

Son günlerde *Cumhuriyet* gazetesinde değerli sanatçı Bedri Baykam'ın hazırladığı "Picasso ve Sevgilileri" adlı yazı dizisini ilgiyle okudum. Başlangıçta ilgim deha ile kadın erkek ilişkisinin kesiştiği duyarlı alanı kendisi de ressam olan bir erkeğin nasıl irdeleyeceğine yönelikti, ancak kısa sürede bambaşka bir odağa kaydı. Sevda düşleri iç dünyanın ve yeteneğin imbiğinde, plastik imgelere nasıl dönüşüyordu? Dönüşüyor muydu? Picasso'nun dehasının ressamın varlığından tuale akışını mı sağlıyorlardı, yani ışık-gölge titreşimlerinin, doğanın kimi ressamlar için gördüğü işlevi mi üstlenmişti bu sevgili-modeller, yoksa daha derin bir etkileri var mıydı, dehanın daha da kapsamlı yeni kavrayışlar, daha da keskin görüş gücü ve derin seziler kazanmasına yol açabiliyorlar mıydı? Bu ve benzeri soruların yanıtları dizide yoktu. Bedri Baykam ilişkilerin yaşamsal yanlarını dedikodu düzeyinde veriyordu; Picasso'nun yaratıcılığına etkileri ise ortaokul düzeyinde ansiklopedik sanat bilgisi özetinden ibaretti. Belki Bedri Baykam da haklıydı; belki tüm bu ilişkilerin –kadınların onca çabalamasına ve çektikleri onca acıya karşın– Picasso'nun dehasının gelişimine önemli bir katkısı olmamıştı. Onun dehası, belki de zaten kadınlar yaşamına girmezden önce gelişmesini tamamlamış bir bütünsellikti.

Yazı dizisinde kişisel ilgimin sonuçta gelip dayandığı sorunsal, Bedri Baykam'ın eşe bağlı kalmamayı, sık sık –çoğu kez eşzamanlı– farklı ve yeni eşlere yönelmeyi yaratıcı insanın (erkeğin) ayrılmaz kişilik özelliği sayması, varsayımından hiç kuşku duymaması ve şaka kal-kanının ardına saklanıp Picasso'nun eşlerini bir güzel

aşağılamasıydı! Sayın Baykam'ın mantığına göre eşinin en yakın arkadaşıyla ilişki kuran Picasso hatasızdı ve bu arkadaşı Picasso'ya tanıştıran eş hatalıydı. Aldatılan eşin tepkileri "sendrom" idi ve bu kadının kendini "mağdur" göstermeye (dikkat edelim gerçekte mağdur değil ve yalnızca öyleymiş gibi görünüyor) hiç de hakkı yoktu. Picasso'nun, hizmetlerini aksatan eşinden soğumasında –kadın hastalanmıştı– yadırganacak hiçbir şey yoktu. Terk edilen kadın "geçmişini unutacağına veya yalnız güzel şeyleri hatırlayacağına" tam aksine daha da tersleşiyorsa ayıp ediyordu! "Cazgırlaşan Olga", "düşünce özür-lü Marie Therese", "şizofren Dora": güldürü tonunu siper almış Baykam'ın Picasso'nun eşlerini ve kadın arkadaşlarını niteleme biçimi!

Yaratıcılık cinsel enerjiyle yakından bağlantılı olabilir, belki de özdeştir; ancak cinsel enerjiyi çokeşliliğe ve/veya sık eş değiştirmeye eşdeğer tutup bu davranış biçimleriyle yaratıcı zekâ ve yaratıcı duyarlık arasında doğrudan bir ilişki kurmak bizi yanıltabilir. Borges'in eşi var mıydı? Sophia Tolstoy'un tanımladığı engelleri aşabilmiş, yaratıcı bir kadın, kadın edebiyatçıları arasında dehası tartışılmaz Virginia Woolf yıllarca kocasına bağlı kaldı, üstelik büyük bir olasılıkla cinselliksiz bir evlilikti onlarınki.

Anılan davranış biçimiyle kararsızlık, iradesizlik, göstermelik bir bağımsızlık tutkusunun altında gizlenen olgunlaşmamış, yetersiz ve bağımlı kişilik yapıları arasında çok daha somut ilişkiler var. İnsan o denli karmaşık bir varlık ki, hem dâhi hem yetersiz olabiliyor. Harem ilişkileri içinde yaşamış bencil dâhilerden Berthold Brecht'in baş kadınlarından Ruth Berlau ile trajik ilişkisinin yansız bir çözümlemesini aktaran *Brecht'in Lai-tu'su*¹ adlı yapıt,

2. *Brecht'in Lai-tu'su*, (der.) Hans Bunge, çev. Saliha Nazlı Kaya, Süheyla Kaya, İnter Yayınları, 1988.

insan (çoklukla erkek) yapısındaki bu çelişki üzerine gerçekten öğretici niteliktedir.

Eşe saltık bağılılığı savunduğum sanılmasın. Sevgi ilişkileri, bireysel ayrımlara, yaşamın çeşitli evrelerine göre kurallara sığmayacak denli değişkenlik gösterme eğilimini taşırlar. Önemli olan kişinin eş sayısı değil, eşine insan olarak verdiği değerdir; onu birtakım gereksinimlerini karşılayan bir eşya yerine koyuyorsa, “sevgi”den söz edilebilir mi? Acaba kaç insan yüreğindeki sevgi pınarı birden çok kişiyi doyurabilecek güçte olduğu için çokeşliliğe yönelir? Gerçekte durum çoğu kez tam tersidir: Bencil gereksinimleri öylesine çok ve derindir ki kimi insanların, onlara tek kişi asla yetmez.

Bedri Baykam’ın satırlarında çokeşliliğe tarihsel alışkanlığı ve dinsel izni olan Türkiye erkeğinin tipik yaklaşımlarını yakalamasaydım bu yazıyı kaleme almazdım.

Cumhuriyet devrimlerinin ödünsüz savunucularından olduğunu bildiğim Sayın Baykam’ın mücadelesini dayanışma duygularıyla izlemeseydim, gene, böyle bir yazı kaleme almazdım. Cumhuriyet devrimlerinin temel kültürel amaçlarından biri, bu ülkenin erkeklerinin iliklerine dek işlemiş olan kadınları hor görme illetinden kurtulmalarına yardımcı olmaktır. Anımsatmakta yarar görüyorum.

Ekim 1996

GÜNCEL ÖFKELERİN ÖTESİNDE

Türkiye’de bir yanlış, ısrarla yineleniyor... Sanat yapıtları güncel umutların, güncel öfkelerin ayar taşında değerlendiriliyor!.. Bu alışkanlığın son örneği, Mehmet Baydur’un Devlet Tiyatroları’nın Ankara’da sahneye koyduğu *Cumhuriyet Kızı* adlı oyununun, 1402’lik öğretim üyelerine hakaretle suçlanması!

Oyuna, düşünerek ve duyarlıkla yaklaşacak her izleyicinin –önyargısız olma koşuluyla– kolayca algılayacağı gibi, *Cumhuriyet Kızı* evrensel bir çelişkiyi dile getirir: Hayatı yaşayarak öğrenenlerle, hayatı kitaplardan öğrenenlerin karşıtlığında düğümlenmiştir oyunun dramatik gerilimi. Yazar, karşıtlığı büsbütün vurgulamak için, tarafları uç noktalarda çizmiştir. Kadın ve erkek; cahil ve bilgili; horlanan ve saygın; fahişe ve profesör... Kaybedecek bir şeyi olmayanların umarsız cesareti ve ürkek sakıncım; lümpen proleter ve küçük burjuva...

Birbirlerinden bunca farklı taraflar ortak bir zeminde buluşurlar. Dışlanmışlıktır bu... Baskı yönetimi profesörleri saygın kürsülerinden etmiş, onları henüz çözemedikleri bir konuma itmiştir. *Cumhuriyet Kızı* baskıcı yönetimce dışlanan, işlevsizleştirilen aydının dramıdır bir bakıma... Profesörler işe yaramazlığın sırça kafesinde, keskin zekâları ve sivri dilleriyle anlamsız bir kara mizah

üretrek birbirlerini sokarlar. (Tıpkı gerçek hayattaki benzerlerinin lokallerde, kafe barlarda yaptığı gibi...) Bir yandan da saydam kafeslerinin dışında akan, katılamadıkları hayatı izlerler. Dışarda olup biteni görüp anlamaları, “yaşamak” değildir aslında...

Derken, dış dünyadan beklenmedik bir konuk çalar kapılarını, genç bir hayat kadını...

Erkekler, kadına yaklaşmayı deneyeceklerdir. Kötü puan alabilecekleri bu sınavdan, birisi dışında, yüzlerinin akıyla çıkarlar. Profesörlerle kadının ilişkisini, yatmayatamamak sorunsalına indirgemek, ne hazin bir yanılgıdır! Erkekler kadınla yatmazlar ya da yatamazlar; daha güzelini denerler; kadınla eşitlikçi temelde insanca ilişki kurmayı...

Türkiye'nin erkeklerinde (profesör bile olsalar!) pek bulunmayan böylesi bir inceliği bu adamlar nerde ve nasıl kazanmışlardır? Yanıt, alaycılıkla örtmeye çalıştıkları acıda gizlidir. Önceden belirlenmiş tasarılar göre yürüyen düzenli yaşantılarında, hesaba kitaba sığmayan gerçek ve değişken hayatla belki ilk, belki de tek karşılaşmaları olan işsiz kalma darbesi, onları toplumdaki “erkek ve üstün” konumlarından alaşağı edip ezilenlerin, horlananların, dışlananların arasına katmıştır. Erkeklerin –biri dışında– genç kadına gösterebildikleri sevecenlik; erkek çocuğu tavırlarının altındaki hafifçe buruk ve acılı hoşgörü, olgunlaşmanın ifadesidir.

Kadın erkeklere teşekkür etmez, küfreder! Çünkü o, yazarın ya da yönetmenin kuklası değildir; gerçek bir tipdir; sokaktan gelmiş, capcanlı... Kendisini horlayan düzene ve “erkek” cinsine öfke kusar. Kullandığı saldırgan dil ve saldırgan tavırları onun savunma silahlarıdır. Profesörlerle diyaloglarında, silahlarına sık sık başvurur. Gene de bu adamlardan ayrıldıktan sonra, kadının dünyası önceye göre zenginleşmiştir.

Peki, ya bizim yedi profesörümüz, kadından neyi öğrenebilmişlerdir? Kadınla hiçbir deneyim paylaşılma-
mış gibi ansiklopedi yazmayı kaldıkları yerden sürdürü-
yorlarsa bu kimin suçudur? Yoksa, umarsız ve ezilmiş
kadınla paylaşılanın bir tür yoldaşlık olduğunun bilinci-
ne varamayacak ve kendi sevecenliklerini bile “tuh, er-
kekliğimiz yetmedi” yazıklanmasıyla unutmaya çalıştık-
ları bir utanç gibi mi anımsayacaklardır?

Gerçek sorunsal budur.

Oyunu kıyasıya eleştirenler, *Cumhuriyet Kızı*’ndaki
tiyatro tadını hissedememişler yazık! Yazarın tipleri çiz-
medeki becerisi, yönetmenin sahneye koyuşundaki öz-
günlük, rol alan sanatçıların, başta Nesrin Kazankaya
olmak üzere sergiledikleri ince nüanslı oyunculuk gözle-
rinden kaçmış. Ama ana sorunsal kaçmamalıydı...

Baskı altındaki küçük burjuva aydınının yolu insan-
laşmaya mı yükselecektir, yoksa cüceleşmeye mi inecek-
tir? Çevremizdeki güncel örnekler ikinci şıkkı destekli-
yorsa, yazara kızmak niye?.. Oyunun bitiminde, kadın
edinilmiş bir deneyimle daha çekip gittikten sonra, er-
keklerin yaşamı, henüz dokunulmamış, hiç başlamamış
gibidir. Hissetmeye, yani yaşamaya başlayıp başlamamak
kendi bilecekleri şeydir. Yaşanılanı benimsemenin ya da
önyargılarla reddetmenin onlara bağlı olması gibi... Bas-
kı altındaki aydının tavrına değgin sorunsal evrenseldir.
Ve sanat eseri güncelin ötesine uzanır.

Cumhuriyet, 16 Aralık 1989

IV

KADIN ÖZGÜRLÜĞÜ
SORUNSALI

FEMİNİZMİN HİKÂYESİ

Feminizmi sözlükler şöyle tanımlıyor: “Toplumda kadının haklarını çoğaltmak ve erkeğinkilere eşit kılmak amacını güden fikir akımı.” Yaşam pratiği bu geniş içeriği biraz daraltmıştır. Feminizm kadınların “birey olabilme” ve “birey kabul edilme” savaşıdır. Bu savaşım bireysel olarak veya bağımsız kadın örgütlenmeleriyle kitlesel olarak sürdürülebilir.

Feminizm Fransız İhtilali’nden sonra beliren burjuva kökenli özgürlükçü akımlardan biridir. Kapitalist işbölümünün sivrileştiği ve bu işbölümünde “kadına” kesinlikle “ev kadınlığı” rolünün düştüğü, aristokrat kadına ait incelik, şıklık, güzellik gibi özelliklerin yeni egemen sınıf burjuvazinin kadınına mal edilmeye başlandığı, kadının ev kadınlığı rolünün pekişmesine koşut biçimde “kadınsı” özellikler diye adlandırılan “zerafet, letafet” vs. nin iyice vurgulandığı bu ortamda, 18. yüzyıl sonunda, feminizmin anası sayılabilecek İngiliz ve burjuva Mary Wollstonecraft, bakınız nasıl yükseltiyor sesini ve birey olma hakkını nasıl talep ediyor:

Kadınlar da Tanrı’nın kuludur.* Öyleyse erkeklerle eşitiz. Erkeklerin köle bağımlılığını yumuşatabilmek

* Hristiyanlık uzun süre kadınların ruhları olup olmadığını tartışmıştır.

için lütfen söyledikleri güzel sözleri bir kenara atalım. Zeki olmamanın inceliği, eşsiz bir duyarlık, tavırlardaki tatlı yumuşaklık, zayıf cinsin karakterleri olarak tanımlanır. Ben şöyle diyorum: Erdem, şıklık ve zerafetten üstündür. Hayatın en büyük amacı, kadın veya erkek, tüm insanlar için, "insanca" bir kişilik geliştirebilmektir.⁽¹⁾

Burjuva kadınının soyut insan haklarının kendisi için somutlaşmasını talep edişi olan feminizm, giderek politikleşerek 20. yüzyıl başlarına dek sürdü. Artık kadınlar oy hakkı ve miras hakkı istiyorlardı. Burjuva kadını kendi sınıfının içinde payına düşen mülksüzlüğü reddediyordu. Özellikle İngiltere’de güçlenen “Süfrajat” hareketi, büyük bir heyecan dalgası yarattı ve eylem potansiyeli en düşük insan grubu olan egemen sınıf kadını sokağa döktü. Gösteri, tutuklama, açlık grevleriyle bu kadınlar politik haklarını sökerek aldılar!..

20. yüzyıl başındaki burjuva feminizmi, alt sınıf kadınlarına karşı duyarsızdı. Bu feministler, kırılan kadın imgesini değiştirmek isterken, madalyonun öbür yüzünü, güçlü erkek imgesini hiç sorgulamadılar. Aileyi, ülke yönetimini, kadın erkek ilişkisini hiç tartışmadılar; son keredede ahlakçıydılar. Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa’yı altüst eden, sosyalist partileri yıkan milliyetçi-militarist duygulardan, Avrupalı feministler de, içlerinden kiminin, “Ben kadını, bütün dünya vatanım”* diyebilecek denli evrensel düşünebilmesine karşın, nasiplerini aldılar.

Aynı dönemde, sosyalist akımın içinde, özellikle Clara Zetkin ve Alexandra Kollontai kadın hakları mücadelesi veriyorlardı. Burjuva feministlerinin sınıf duyarsızlığı ve sosyalistlerin, kadın sorununu bağımsızlaştırmanın sol hareketi zayıflatacağı kuşkusunu bir diyalogu imkânsız kılıyordu. Alexandra Kollontai, bir yandan aşk

* Sözler, büyük İngiliz romancısı Virginia Woolf’a ait.

imgesini, cinselliği sorgulayan cesur kitaplar yazarken (Sovyet Devrimi kurumlaştıktan sonra yazarının gözden düşmesine sebep olan); bir yandan da sosyalizmin içinde bağımsız kadın örgütlenmelerinden yana tavır koyuyordu. Kollontai, iki cinsin birlikte bulunduğu mücadele platformlarında, bin yıllık geleneklerin etkisini sürdüreceğini, kadınların kolayca erkeklerin güdümüne gireceğini, kadınların potansiyelinin yeterince değerlendirilemeyeceğini, bundan sosyalist mücadelenin de kadınlar kadar zararlı çıkacağını düşünüyordu.⁽²⁾

Birinci ve İkinci Dünya savaşları arasında Avrupa'da yaşanan çalkantılar kadın sorununu geriye itti. İkinci Dünya Savaşı sırasında kadınlar "anavatanlarında" gündelik hayatın sahibi olmuşlardı. Savaş bitip, erkekler cephe- den dönmeye başlayınca, kadınlara gene evlerinin yolu göründü! Kadınsı özellikler gene yüceltmeye başlamıştı.

Bu ortamda Fransa'da bir ses yükseldi... Varoluşçu felsefeyi benimseyen yazar Simone de Beauvoir kadın varoluşuna kendi yorumunu getiriyordu, *Le Deuxieme Sexe*⁽³⁾ adlı büyük ve kapsamlı incelemesinde: Tarihte ve bugün egemen olan hep erkektir; erkek hayatı kendi varlığına göre biçimlendirmiş, bazen tanrıça, bazen fahişe, bazen ana, bazen odalık olarak gördüğü kadını kâh yüceltmiş, kâh aşağılamış, ama onu birebir ilişki kurabileceği bir varlık olarak asla kabul etmemiş, onu "öteki" diye damgalamıştır. Erkekle kadın arasında bir eşitlik ortamı, böylece hiç var olmamıştır. Beauvoir, çare olarak kadının kişiliğini geliştirmesini önerir; kadın eziklikten ancak böyle kurtulacaktır. Beauvoir, kadın ve aşk imgelelerini ve evlilik kurumunu şiddetle eleştirir (serbest birlik- telikten yanadır); ancak –belki çocukluğunda aldığı katı Katolik eğitimin etkisini silemeyerek– cinselliğe dokunmaz. Kadınlık durumu üstüne yazılmış belki de en yetkin analiz olan yapıtında, önerdiği kişilik geliştirme çözümünün ancak ekonomik olanaklara sahip sınıfların

kadınları için geçerli olacağını unuttur. Sosyalizme saygılıdır ve kitabını yazdığı yıllarda kadın konusunda sosyalizmden umutludur. Reel sosyalizmin geleneksel kadın imgesini değiştirmekteki başarısızlığını görüp anladıktan sonra kendisini feminist olarak tanımlar.

1968'in yeni sol ve özgürlükçü akımları feminizmin yeniden ve daha güçlü doğmasına yol açtı. Yeni feminizm iki koldan geliyordu: Temel insani çelişkiyi kadın-erkek çelişkisi olarak tanımlayan "radikal feministler" ve insanlık durumunu iki temel çelişkiye, cins ve sınıf çelişkisine dayandıran, çoğu "Eurocommunist"lerin* arasından veya yakın çevresinden çıkan "sosyalist feministler ..."

Radikal ve sosyalist yeni feminist akımlar her kavramı her kurumu sorguluyordu. Din, aile, evlilik, (eş ve karşı) cinsellik, ülke yönetimi, feminist irdelemeden kurtulamıyordu. Amerikalı feministlerden Betty Friedan⁽⁴⁾ kadınların kişilik geliştirmede uğradığı engellenmeyi, Shulamith Firestone⁽⁵⁾ analığı, Kate Millet⁽⁶⁾ ataerkil baskıyı, Germaine Greer kadınların üstündeki ahlaki baskıyı tartışıyordu. Bu dönemde radikal feministler çok önemli üç çözümlemeyi gerçekleştirdiler. Ataerkil baskının tarihsel sürekliliğini, kapitalist kârla aile ideolojisinin ilişkisini ve ailede cinsiyet rollerinin benimsetilmesinin birey üzerindeki baskısını.⁽⁷⁾ Şiddetle antikapitalist ve antimilitarist idiler. Yeni feminizm artık burjuva kadınına özgü bir hareket olmaktan çıkmış, toplumsal muhalefetin dışavurumu olarak işçi sınıfı kadınına yanına çekmiştir. Radikal feministlerin ütopyası sosyalizminkinden farklı değildir. Ancak reel sosyalist devletleri diktatörlük olarak nitelendiren radikal feministler, sosyalist kuramı, kadın sorununa salt emeğin sömürülmesi açısından baktığı savıyla eleştirirler.

* 1970'li yıllarda komünist partilerin seçimle iktidara geleceğinden umutlu Avrupa komünistleri.

Radikal ve sosyalist feministler 1970'li yıllar boyu sürdürdükleri yoğun kültürel ve militan mücadele sonucu taleplerinden pek çoğunu birçok ülkede elde ettiler. Yasa önünde tam eşitlik, eşit işe eşit ücret, kurumlarda yönetime katılma, kadının bedenine sahip olması (kürtaj hakkı), kadın üzerindeki ahlaki baskının kalkması, çocuk, yaşlı ve hasta bakımının erkekler tarafından da üstlenilmesi gibi toplumsal, hukuksal, ruhsal ve ailesel kazanımlar elde edildi. Feministler toplumda ev kadınının dramına tam bir anlayış; ırza tecavüze ve kadınların maruz kaldığı her türlü şiddete büyük bir tepki; kadınları "masum" bir görüntünün altında aşağılayan ve engelleyen alışılmış tüm kültürel etkenlere karşı duyarlık yaratmayı ve erkeklerin bizzat kendilerini sorgulamalarını sağlamayı başardılar.

1980'li yıllarda Avrupa ve Amerika'da yaşanan sağa kayma elbette feminist hareketi etkileyecekti. Feminizmin toplumsal ivmesi düştü. Bu yıllar, cinselliğini doyasıya yaşama talebine kavuşmuş özgür kadınların acı düş kırıklığını da birlikte getiriyordu. Yaşanılan, Sovyet Devrimi'nin heyecanlı yıllarındaki serbest birliktelik, serbest aşk deneyimini sonlandıran tarihsel düş kırıklığından çok da farklı değildi. Erkekler, hukuksal ve töresel baskılardan uzak, serbest birliktelikler yaşayabilecek denli olgunlaşmamışlardı henüz. "Özgürlük", baskılar kalkınca erkeklerin iyice bilenen bencilliklerine ve sorumsuzluklarına çarpıp parçalanıyor, acıya dönüşüyordu. Düş kırıklığı feministleri aileye geri döndüremedi! Radikal feministler bir adım daha atıp, kadınlar üzerinde baskı aracı olarak bizatihi karşıt cinselliği sorgulamaya başladılar. Bu da bilinçli bir biçimde lezbiyenliği seçen "politik lezbiyenlerin" belirmesine yol açtı. Bireysel yaşamda hoşgörü ve özgürlük gibi haklı taleplerle ortaya çıkan politik lezbiyenlerden bazıları bağınazlığa düşmekten kurtulamadı. Lezbiyen çiftler kendi içlerinde, lezbiyen gruplar

karşıt cinselliği yeğleyen kadın grupları üstünde baskı kurmaya başlamışlardı.

Feminist akım çatlıyordu... Sosyalist feministlerle radikaller arasındaki farklar büyürken, radikaller kendi içlerinde bölünüyorlardı. Şimdi artık, gelecekteki çözümü kadının biraz daha erkeksileşmesi (daha atak, daha korkusuz, kavgacı ve doğal ki biraz da bencil) ve erkeğin biraz kadınsılaşmasında (daha az bencil, daha sevecen, duygusal) gören, yani kadınların da haykırabileceği ve erkeklerin de ağlayabileceği bir dünya isteyen "androjen feministler"; feministler arası çekişmelerden incinip kabuğuna çekilen ve "kadın" üstüne araştırmalara yoğunlaşan "akademik feministler"; ve özgün sorunları olduğunu dile getiren üçüncü dünya kökenli "siyah feministler" de çıkmıştı ortaya...

Hareketteki bölünmeler ve kaçınılmaz zayıflama aynı zamanda büyük bir çeşitliliği ve zenginliği barındırıyor içinde. Feministlerin iç çekişmelerine özeleştirici getirmeleri, kendi dışlarındaki sosyalist demokrat ve yeşilci akımlar gibi tüm muhalif akımlarla ilişkiye geçmeleri 1990'lı yılların gündemindedir.

Feminizm, her düşünce akımı ve her mücadele gibi, hızlandığı ve hızının kesildiği dönemler, kazanımlar ve kayıplar, hoşgörüden bağnazlığa, soldan sağa savrulmalar, ileri geri sıçramalar, parçalanmalar, bölünmeler yaşamıştır ve yaşayacaktır. Tartışmasız olan, iki yüzyıl önce "beyaz" ve "burjuva" karakterlerle doğan feminizmin, henüz insanlığın genç bir deneyimi olmasına, bugünkü iç çelişkilerine ve her toplumsal muhalefet gibi zaman zaman aşırılıklara fırlayıp, tutarsızlıklara düşmesine karşın, ırkları, sınırları ve sınıfları aşarak gitgide evrenselleşmesi gerçeğidir. Feminizm hayatın her alanını sorgulamasıyla "düşüncenin" gelişimine büyük katkıda bulunur. Feminizmin gücü, yaşamın kendisinden kaynaklanmasında, yaşamışlığın getirdiği, ancak sorunun gerçek sahiplerinde var olabilen bilinç ve içtenlikle mücadele etmesinde, bugünkü

kadınlık durumunu sorgularken, gerçekte hayatı oluşturan tüm baskıcı ilişkiler dizgesini reddetmesinde ve alternatifini aramasındadır. Başarıya ulaşmış, kazanımını bir daha yitirmeyen feminist hareketler, neredeyse “doğal” denilebilecek demokratik bir örgütlenmenin kendiliğinden gelişiverdiği hareketlerdir. Bu hareketler kitlesel niteleklerini yitirmeden, kadınların tek tek öznel deneyimlerine değer vermesini bilmiştir. Sosyalist akımların feminizmin demokratik özlemlerini gözden ırak tutarak feminizmi küçümsemeleri ve feministlerin sosyalistlerin içtenliğine güvenememeleri kimsenin yararına olmamıştır. Feminizmin en büyük açmazı sesini yükselttiği Batı ülkelerinde geç kapitalizmin bugünkü aşamasında “birey” olabilmenin hemen hemen imkânsız hale düşmesidir! Ama gücü de bu açmazda gizlidir! Batı’da teknoloji ve iletişimsizliğin, reel sosyalist ülkelerde yönetsel baskının bireyselliği un ufak ettiği, insanlığın varlığını sürdürebilme veya yok olma çizgisine süratle yaklaştığı, 20. yüzyılın bu son on yılında, en umutsuz ama en temel sorun budur.

Öğretmen Dünyası dergisinde verilen
konferansın metni, 1990

KAYNAKLAR:

- (1) Juliette Mitchel, Ann Oakley, *The Wrights and Wrongs of Women*, Penguin Books, 1977.
- (2) Alexandra Kollontai, *Marksizm ve Cinsel Devrim*, çev. Ayşem Göztok, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- (3) Simone de Beauvoir, *Kadın*, çev. Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul, 1971.
- (4) Betty Freidan, *Kadınlığın Gizemi*, çev. Tahire Mertoğlu, e Yayınları, İstanbul, 1983.
- (5) Kate Millet, *Cinsel Politika*, çev. Seçkin Selvi Payel Yayınları, İstanbul, 1973.
- (6) Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*, çev. Yurdanur Salman, Payel Yayınları, İstanbul 1979.
- (7) L Lee Comer, *Evlilik Mahkûmları*, çev. Sedef Öztürk, Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul, 1984.

TÜRKİYE'DE KADIN OLMAK

(Kişisel Bir Yaklaşım)

Dünyada ilksel durum

İnsan soyunun yükselttiği uygarlığın iki sakat ayağı var:

- Doğayı ezmek.
- Kadını ezmek.

Bu iki şiddetin iktisadi sömürüden de önce, daha ilksel olduğunu sanıyorum. İkisi de korkudan kaynaklanıyor.

Kadınların ezilmesi, aşağılanması, dışlanması tek bir uygarlığa has değil. Genç kızları tanrılara kurban eden İnkalardan, dolu kocanın cesediyle birlikte yakan Hint uygarlığına, kadınların ayaklarını çocukluklarında sakatlayan Çin kültürüne, kız çocuklarının bızırılarını “kadın sünneti” denilen vahşetle kesip atan kimi Afrika kültürlerine ve kadınları aile mahkemelerinde yargılatıp aile cellatlarına infaz ettiren ve etkisi hâlâ süren, Anadolu’nun kimi yerel kültürlerine dek örnekler sonsuzca çoğaltılabilir. “Kadın”ın durumu –evet– bir uygarlık yarasıdır.

İnsanlaşmanın şafağında, “Homo erecticus” “Homo sapiens”e dönüşürken, avcı topluluklar halinde yaşayan “insanımsı”larda cinsler arası ilişkiler nasıldı? Bilmemiz mümkün değil. Yeterli belge yok. Ancak kuramlar, kestirimler ileri sürülebilir. İnsanbilimcilerin, budunbilimcilerin yaptıkları da bu zaten. Diğer hayvan türlerinin dav-

ranışları da fazla aydınlatıcı olamaz. Çokeşli aslan sürülerinden, tek başına yaşayan, yılda bir kez ama hep aynı dişiyle çiftleşen erkek kaplana dek doğa çeşit çeşit örnek sunuyor bize.

İnsanlık hayatının o büyük devrimi –toprağa yerleşme ve tarımın başlaması– sırasında ne oldu? Gerçekten bir “anaerkil” toplum var mıydı? Yoksa kimi insanbilimcilerin ileri sürdüğü üzere “anaerkil” toplum “ana”nın kan akrabası erkeklerin yönettiği düzen mi demekti? Yoksa gene kimi araştırmacıların kuramlarına göre, toplumu yöneten kadınlar öylesine acımasızdı ki, ezilen erkek ilk fırsatta egemenliği eline geçiriverince kadından öç almaya mı koyuldu? Ve hâlâ sürüyor mu öç?

Engels’ten Wilhelm Reich’a pek çok düşünür bu sorulara yanıt aradı.

Her ne olmuştusa, sanırım bir nokta anlaşılmaktadır: Erkek ve toplum “kadın”dan korkmaktaydı!

“Ana tanrıça”lar! Anaerkil toplumun kanıtı gibi yükselen! Acaba? Sorgulamak isterim! İnsan soyu hayatı boyunca neyi tanrılaştırmış? Sevdiğini mi, korktuğunu mu? Yanıt açıktır: Korktuğunu! Tanrısı bildiğine dokunabilmiş mi? Hayır! Put, totem, her ne ise eski insanlık için kutsalın simgesi dokunulmazdır!

Böylece erkeğin “kadın”a yönelik bilinci ve bilinçaltı ilkçağlardan, tarihöncesinden beri şizofrenik bir çatlamayla parçalanmıştır. Kadının kendi doğal ve/veya toplumsal konumuna değgin bilinci ve bilinçaltı da öyle! Yaşanılan bireysel ve toplumsal acılar bu parçalanmanın yansımalarından başkası değildir.

Bölgede durum

Gelelim dünyanın, ülkemizin bulunduğu yöresine... Yani Doğu Akdeniz’e, Balkanlar’a, Kafkasya’ya, Orta-

doğu'ya... Türkiye tek bir bölgeye ait değil. Bölgelerin genişleme noktasında.

Nedir bu bölgelerin ortak özelliği? Uygarlığın ikinci büyük atılımına-devrimine, yani sanayileşmeye geç kalmak! Toprağa bağlı toplum yapısının, başka deyişle tarım toplumunun, feodal düzenin, köylülüğün ahlak anlayışının hâlâ geçerli olması ve büyüyen kapitalizmle çatışması! Endüstri toplumunun erkeği için "onur" kavramı özsaygıyla özdeşken, Doğu Akdenizli erkek için kadın bedeni üstündeki mülkiyet hakkının vurgulanmasıdır!¹ Böylece "kadın"ın "insan-altı" konumu pekişir.

Endüstri Devrimi'nin "kadın"la ilişkisi çelişkili! Ne oldu bu devrimle? Cinsiyete dayalı, ev içi-ev dışı işbölümü yıkıldı. Toprağa yapışık büyük aile çöktü; onun koruyucu ve baskıcı çatısı kalktı "birey"in üstünden. İnsan kentte yalnızlaştı. Önündeki hayat yolları çatallaşmıştı. Artık tek seçenek tarla-köy-tarım değildi. Özgürlüğü, yalnızlığı, sorumluluğu ve sorunlarıyla "birey" doğmuştu. Seçim imkânı ille de hayat koşullarında iyileşme sağlamadı. Çoğunluk için seçim çeşitli sefaletler arasındaydı yalnızca! Bu çarkta en çok ufalanan, koruyucu çatının dışında kalmış kadınlar ve çocuklardı. Ancak önemli bir değişim yerleşmişti hayata: "Kadın", ürettiğinin karşılığında ücret alıyordu; bu ise kimi kadınlar için özgürlük demekti! Tüm koşullarda, toprağa bağlı ahlak, kadın bedenini de toprak gibi bir mülk olarak gören ahlak, gücünü yitirmişti.

Kutsal kitaplarda kadın bedeninin tarlaya benzetilmesi basit bir eğretilenme değildir, bir rastlantı da değildir. İnsanlığın ortak bilinçaltındaki bir duyguyu, bir izlenimi yansıtan bir imgedir bu: Kadın bedeniyle endüstri öncesi toplumdaki tek üretim kaynağı –toprak– arasındaki doğal benzerlik!

1. Fernand Braudel, *Akdeniz, Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras*, çev. Necati Erkut, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.

Kapitalizmin acımasız sömürü çarkı –feodal bey ya da ağa marabalarına acıyabilirdi gönlü dilerse, ancak yeni düzenin kâr yarışı patronun işçisine acıması diye bir kavrama yer bırakmıyordu– insanlara tanımadıkları ıstırapları getirdi. Kapitalizm “Batı düşüncesi”nin “bi-reyci” yanının iktisadi sistemde somutlaşmasıydı; ancak en belirgin özelliği “eleştirel bakış” olan “Batı düşüncesi”, ürettiği kapitalizme karşı eleştiriler yükseltmekte, karşıt iktisadi ve felsefi sistemler geliştirmekte gecikmedi. Kapitalizm ne kadar “Batı düşüncesi”nin ürünü ise, sosyalizm, komünizm, demokrasi de aynı düşüncenin ürünüdür; ve elbette “yurttaş” kavramı da. Yurttaş, yani devlete karşı ödev ve sorumlulukları olan, ancak talepleri de bulunan, yönetime bir biçimde katılan insan. İşte kapitalist düzene başkaldıran eleştirilerden kimi de Fransız İhtilali’yle yaşıt feminizmin ve sonraları sosyalizmin “kadın yurttaşın konumunu sorgulamaları”, onun toplumsal haklarını talep etmeleri idi. Bu sorgulama, kadının aile içi konumunun ve daha ilerde cinsel ahlak karşısında bedensel haklarının irdelenmesine genişledi.

Kanımca, feminizmin ve sosyalizmin “kadın” sorunlarına yaklaşımlarındaki farklara ve ortaklıklara özet bir bakış atmakta yarar var: Sosyalistler temel insanlık çelişkisini emek-sermaye karşıtlığında görür ve kadın meselesini bu çerçevenin içine yerleştirirler. Feministlerin radikal kanadı, temel insanlık çelişkisini cinsler arası karşıtlık olarak betimler, iktisadi sömürüyü çok da fazla vurgulamaz, ancak kadının ezilmesi için bir araç olarak gördüğü kapitalizmi onaylamaz. Feministlerin sosyalist kanadı, cinsler arası karşıtlığın iktisadi sömürünün bir yan ürünü olduğunu savlamaktansa, cinsler arası karşıtlıkla emek-sermaye karşıtlığının iç içe geçmiş halkaları gibi insanlığı boğduğunu düşünür.

Türkiye'nin içinde bulunduğu dünya bölgesi "Batı düşüncesine" uzak kaldı, onun ardılları olan diğer görüşlere gecikmeyle ve ikinci elden ulaştı.

Gene de Türkiye'nin, komşularına, özellikle doğu, güney, hatta kuzey komşularına göre farklı bir durumu var: Bu farkın bir kökenini Osmanlı'nın emperyal politikasında aramak sanırım yanlış olmaz. Bilindiği üzere "ulusçuluk" düşüncesini tanımayan Osmanlı egemen için önemli olan, fethettiği yörelerdeki Müslüman-Hıristiyan nüfus dengesiydi. Arabistan'a kitlesel bir göç tasarlamadı egemen; oysa toprağına kattığı Doğu Avrupa-Balkanlar'a (Rumeli'ye) Anadolu'dan göç gündemdeydi. Akıncılar, uç beyleri vs. Doğu Avrupa'da yerliler ve sonradan gelenler kaynaştı ve yan yana yaşadı, yerliler Müslümanlaştı, yeni gelenler Hıristiyanlaştı vs. Rumeli'deki Müslüman Osmanlı unsurlar elbette Avrupa'da patlayan, çatışan düşünce akımlarından hemen haberdar oluyorlardı. Belki nüfusun çok küçük bir bölümüydü "Batı düşüncesi"nin etkisinde kalan, ama etkin ve devingen bir güçtü bu ve Anadolu kentleri sönmüşken Makedonya'nın yıldızı Selanik "aydınlanmacı" düşüncelerle ışıyordu. Yıldız Sertel yüzyıl başında Selanik'teki bu canlılığı ne güzel anlatır.² Osmanlı "aydınlanmacı" kuşağının kişiliğinde doruğunu bulduğu Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısının temellerinin Selanik'teki gençlik yıllarında atılmış olması bir rastlantı mıdır? Elbette hayır.

Rumeli'nin yitiminden sonra tersine göçle Anadolu'ya döndü bu unsurlar, yenilikçi düşünceleriyle ve ayardaki insan potansiyeliyle kaynaştılar.

Türkiye'nin komşularından birinci farkı bu.

Gelelim ikinci farka: Türkmen boylarının uzun sür-

2. Yıldız Sertel, *Annem/Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

müş göçer yaşantılarının kadın erkek ilişkilerindeki görelilik eşitlikçiliğinin izleri; ve Anadolu Müslümanlığında bir damar gibi süren, Müslümanlık öncesi toplumun aile içi ilişkilerinin yansımaları. Alevilerden, Bektaşilerden ve Alevilerin dünyasal kültüründe “kadın”ın görelilik az hırpalanmış konumundan söz ediyorum. Ve elbette Alevi geleneklerinin Sünni yaşam biçiminde yarattığı yumuşamadan. Kadın evliyalara olan başka Müslüman ülkeler var mı, bilmiyorum.

(Söz dinlerden açılmışken tek tanrılı iki büyük dinin, Hristiyanlığın ve Müslümanlığın “kadın” a gelenekçi bakışını da kısaca değerlendirmekte yarar görüyorum. İki din için de aslolan erkeğin üstünlüğüdür ve ikisi de kadına kuşkuyla, horgörüyle bakar. Hristiyanlık gerçekte cinsellikten nefret etmektedir. Cinselliğinden arınmış “kadın” ı kabul etmeye hazırdır –Bakire Meryem kültü, azizler vs.– Müslümanlık cinselliği doğal karşılar. Kimin cinselliğini? Erkeğinkini. Erkeğin gövdesel doygunluğu savsaklanamaz. Dolayısıyla kadınların cinselliği reddetmesi gibi bir kavrama ve uygulamaya yer yoktur. Kadına biyolojik bir varlıktan toplumsal bir varlığa yükselebilmesi için Hristiyanlığın geçit verdiği dikenli patika, gelenekçi Müslümanlığın toplumsal uygulamasında engelibelidir. Fatmagül Berktaş’ın Müslümanlığın erkekte cinselliği kabul edip –hatta– yüreklendirmesini ama aynı kişide tutkulu cinsel “aşk” ı hoşgöremeyişini konu alan makalesi³ ve Fetna Ayt Sabbah’ın *İslamın Bilinçaltında Kadın*⁴ adlı yapıtı ilginç okuma parçaları olabilir.)

Mustafa Kemal Atatürk’ün düşünce mimarisini ta-

3. Fatmagül Berktaş, *Kadın Olmak, Yaşamak, Yazmak*, Pencere Yayınları, İstanbul, 1991.

4. Fetna Ayt Sabbah, *İslamın Bilinçaltında Kadın*, çev. Ayşegül Erol, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1992.

sarladığı Cumhuriyet devrimleri ve bu arada “kadın inkılabı” da kanımca Türkiye’de iki temelin üstüne oturmuştur:

Rumeli’den göç eden yenilikçi-aydınlanmacı düşünceler ve Alevilerin dünyasal kültürü. Her iki unsur da Tanzimat’ın göstermelik ve yüzeysel Batıcılığından çok daha köklü ve sağlamdır.

Kemalist devrim

Elbette Kemalist devrim “aydınlanmacı” bir harekettir ve “aydınlanma” felsefesinin özgürlükçü-eşitlikçi-akılcı özünü içselleştiren laik toplum düzenini ve laik eğitimi hem amaç hem araç olarak benimsemiştir. Kemalizmin “kadın inkılabı”na bu çerçeveden bakmak gerekir. Türkiye Cumhuriyeti’nin devrimci on yıllarında yani Kemalizmin iktidarda olduğu, Batı basınında ülkemizden “feminist Cumhuriyet” diye söz edildiği yıllarda başarılanları yalnızca yasal düzenlemeler olarak nitelendirmek, indirgemecilikten başka bir şey değildir. Kadınların eğitilmesi ve ücret karşılığında üretken hale geçirilebilmeleri için sarf edilen muazzam çabanın yanında, kimilerimize “uç fanteziler” gibi görünebilen eylemlerin de devrimin bütünsel ve işlevsel parçaları olduğu kanısındayım. Bir Satı Hanım’ın milletvekilliği, bir Sabiha Gökçen Hanım’ın pilot olarak yetiştirilmesi, hatta Keriman Halis Hanım’ın güzellik kraliçesi seçilmesi bilinçli bir politikanın aşamalarıdır: Toplumun bilincinde ve bilinçaltındaki kalıplaşmış, kemikleşmiş, sonra da bohçalanmış, bedeni çarşafa, tüm varlığı ev içine tutsak; sessiz, önemsiz, iradesiz, çilekeş biyolojik yaratık imgesinin yurttaş kavramına ve varlığına evrimleşmesidir bu politik hedef.

Ve ne ilginçtir ki, Türkiye’de Kemalizmin, tüm içeriğinden boşaltılıp egemen tarafından kof bir törenselli-

ğe dönüştürüldüğü 1980'li yıllarda, Birleşmiş Milletler'in imzacı devletlerde yasa ağırlıklı "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi" Kemalist uygulamayı, geliştirmekte olan ülke devletlerine bir yükümlülük olarak önermektedir: "Kadınları ezen, aşağılayan, sömüren, dışlayan her türlü geleneğin, kültürel önyargısının değiştirilebilmesine yönelik önlemleri somut örnekler yaratarak almak."⁵

Acaba Kemalizmin önyargıları dönüştürme hedefi toplumsal alanın kamusal bölümüne mi yoğunlaşmıştır; "kadın"la "erkek" in aile içi konumları –Medeni Kanun'un uzanamayacağı ilişki nüansları, sevginin paylaşımı– hiç mi irdelenmemiştir? İlginçtir ki, Cumhuriyet devriminin mimarı, gençlik güncesinde, "erkeğin elinin kınası-kadının yüzünün karası" ikiye bölünmüş cinsel ahlakını tipik bir akılcının yaklaşımıyla önyargısız sorgular, haksız ve saçma bulur.⁶ Toplumsal-siyasal bir devrimin insanlık yaşantısının en "mahrem" deneyimlerine süzülmesi, cinslerin bilinçaltılarında bin yılların birikimleriyle yığıntılaşmış imgeleri, düşleri ve alışkanlık kalıplarını savurup atması düşünülemez. Ancak, İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Enstitüsü'nün devrimci Kemalist eğitimin elli yıldır unutulmuş raflarda tozlanan alfabeleriyle yaptığı bir araştırma, çarpıcı bir gerçeği yeniden gün ışığına kavuşturmuştur: Yabanılığın, eskil uygarlıkların belirtileri mağara resimlerini unutuşa terk etmesi gibi, kendi devrimimizin, kendi "aydınlanma çağımızın", kendi "yeniden doğuşumuzun" imgelerini elli yıldır unutmuşuz evrak depolarında! İşte "karşıdevrim" bu

5. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi Uyarınca Hazırlanan Türkiye Raporu, T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, KSS Genel Müdürlüğü Yayın No. 79, 1993.

6. M. Kemal Atatürk'ün *Karlsbad Hatıraları*, (Yay. haz.) Prof. Dr. Afet İnan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

olsa gerek! 1950’de okullardan kaldırılan bu alfabelerde, aile içi sevginin dönüşümünün şifresi gizli, yeni kuşakların bilinçlerine ve bilinçaltlarına yönelik. Yalın bir resim bu. Bir aile resmi. Anne koltukta oturmuş kitap okuyor, baba yerde çocuklarıyla oynuyor! Günümüz alfabelerinde ise, baba koltukta oturmakta, anne ayakta, ona kahve sunmakta!⁷

Feminizm

Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin “Kemalist” karakterlerini yitirdikleri son yarım yüzyılda, devletin “kadın” diye bir kaygısı olmadı. Kadın sorunlarının sahibi sosyalist muhalefetti. 1980 Darbesi’nin tüm solu susturmasının ardından yeni bir muhalefet dalgası yükseldi: Feminizmdi bu. Yandaşlarının çoğu “sol” kökenli kadınlardı. 1970’lerde dünyada yeniden yükselmiş feminizm nihayet ülkemizin “erkekçi” yapısından yol bulup bize ulaşmıştı. Taze bir soluktu bizim için. Kadın sorunlarına geri kalmışlığın uzantısı ya da iktisadi sömürünün sonucu diye bakmıyor –böylece Kemalizmden ve sosyalizmden ayrılıyor– meseleyi kendi önemi içinde ele alıyor, geleneklerin-göreneklerin, siyasi sistemlerin ve sıradan gündelik yaşantıların kılcallarına neşterini atarak, oralar da düğümlenmiş, gözlerden uzak köklerini önümüze seriyordu. 1980’lerde feministler kadınlığın özgül sorunlarını ve toplumun iki büyük yarasını aile içi şiddeti, cinsel tacizi ve ensesti ülke gündemine soktular. Güncelin kitayla ilişkisini izleyebildikleri süre seslerini duyurdular ve davalarını yükselttiler. Gazeteci Şükran Soner’in ilginç bir saptaması vardır.* “1980 Darbesi’nden sonra iş-

7. Firdevs Helvacıoğlu, *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik (1928-1955)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

* Kadın Hakları Paneli, 8 Mart 1991, Gönen.

kence toplumda 'ayyuka çıkmıştı!' Ve kadınlar birden aile içinde yaşadıkları işkenceleri fark ettiler!" der Şükran Soner.

Aynı dönemde sayıları çığ gibi büyüyen kadın edebiyatçıların ve daha önceki on yıllarda kendini kanıtlamış kadın romancılarımızın, öykücülerimizin, kadınların özgül acılarına, cinsel ve ruhsal sorunlarına daha korkusuz, daha içtenlikli yaklaştıkları gözlenecektir, yapıtları irdelendiğinde; pek çoğu feminizmi reddetse de...

"Tek kutuplu dünya" şok dalgalarının düşünce akımlarını gezegen boyutunda altüst edişinden sonra, feministler Türkiye'de tarih –güncel kitle– özel yaşam ritmini doğru yakalayabildiler mi? İlginç akademik çalışmalar koydular ortaya, kadınların unutulmuş-unutturulmuş tarihini kazıdılar.⁸

Keşke heyecan verici bulgular başlarımızı döndürmeseydi de yeni bilgileri tarihin akışına doğru yerleştirebilseydik. Keşke koca bir Kemalist devrimi yok saymaya eğilimli olmasaydı kimi sosyal bilimciler ve görebilselerdi çöken bir imparatorluğun payitahtında yayımlanmış kadın dergilerinin (önemlerini ve değerlerini hiç yadsımadan) kadın nüfusunun neredeyse tümünün okumayazma bilmediği harap bir ülkede belirleyici olamayacağını! Keşke Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk aydınlanmacı kuşağının –Cumhuriyetimizi kuranların– düşünce yapısında var olan, kadın sorunsalına karşı duyarlı damarı dizeleri ve fikir yazılarıyla besleyen iki büyük şairi, feodal-dindar Osmanlı toplumunun genç erkek aydınlarının zihinlerinde, çokeşlilikten başka bir aile düzeninin de bulunduğunu, kadınların da insan ve yurttaş olduğunu pekiştiren o iki adamı, Namık Kemal'i ve Tevfik Fikret'i yok saymasalardı! Cumhuriyet'in kurucula-

8. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

rından kaç 1920'lerin feminist dergilerini okumuş olabilir? Ama Namık Kemal'den ve Tevfik Fikret'ten kıvılcım almamışı bilmem ki var mıdır?

Feministler yükselen "irtica" tehdidinin boyutlarını kavrayabildiler mi? Yoksa böylesi tehlikeleri ve tehditleri en az 350-400 yıl geride bırakmış ülkelerin kavramlarından ve söylemlerinden mi etkilendiler, kadın dayanışmasının her zorluğun altından kalkabileceğine dair safça hülyaya mı sürüklendiler? "Yeni dünya düzeni"nin "altta kalanın canı çıksın" felsefesini ve bu eğilimin zaten şanssız bir kitle olan kadınlarımıza nasıl çullanacağını çözebildiler mi? Yoksa toplumsal adalet ilkesinden iyice uzaklaşırken, yeni feminizmi dünyada yükselten Simone de Beauvoir'dan Betty Freidan'a, Kate Millet'e kadar düşünür ve eylemci kadınların sosyalist değilse bile şiddetle antikapitalist olduklarını da mı unuttular!

Eleştirel düşüncenin –yani madalyonun iki yüzünü de görebilmenin; parça-bütün ilişkilerini, güzelliğin örttüğü çirkinliği, iyinin göbeğindeki kötüyü ya da tersini çözümleyebilmenin– ürünü feminizmin ülkemizde söyleneceğini, sloganlaştığını ve etkisizleştğini görmek beni üzüyor.

Kimi sosyal ve siyasal bilimcilerin düşünme süreçlerindeki sefalet ve parçalanmışlık kadınlarda da gözlenmekte.

Hepimizin yakındığı ortak bir dert var Türkiye'de: Duyarsızlık. Peki, niçin duyarsızız? Dertler yığınsal değil, parçalı, bölük pörçük. Ateş düştüğü yeri yakıyor, her derdin sahibi kendi çözümsüzlüğü içinde bunalmış, komşusunun ne yaşadığını hissedemiyor.

Şöyle bir göz atalım kadınlarımızın "dert" gruplarına:

- Ücretsiz işçi olarak çalışan köylü kadınlar.
- Patronları ve kocaları tarafından sömürülen işçi kadınlar.

- Koca dayağı altında inleyen kadınlar.

- Tek başlarına ya da çocuklarıyla birlikte ayakta durmaya çalışan, kimsenin destek olmadığı, herkesin köstek olduğu kadınlar.

- Almanyalı bir Türk araştırmacı kadının dediği gibi “erkeklerle üniversite kürsüsünde eşit olup, yüzme havuzunda eşit olmamanın” çelişkisini yaşayan kadın aydınlar.

- Köhnemiş bir cinsel ahlakın elinde acı çeken kadınlar.

- Ve analar...

Evlatları yıllardır cezaevlerinde olanlar. Evlatlarını Güneydoğu'daki çatışmada yitirmiş olanlar.

Evlatları kaybolmuş olanlar. Evlatları trafikte can vermiş olanlar.

- Kocalarının veya sevgililerinin aldattığı kadınlar.

- Aile mahkemelerinde yargılanan kadınlar.

- Sayıları hiç de azımsanamayacak hayat kadınları.

Şimdi bir de toplumsal hayattaki çeşitli grupların “kadın” konusundaki söz, tutum ve eylemlerine bir göz atalım ve kara mizahı görelim. Hemen vurgulamalıyım ki, eleştirel düşünceden uzaklığımız, her grubun kendi içinde bağnazlar türetmesini, bağnazların ve bilinç düzeyi görece düşük olanların daha çok ses çıkartmasını kolaylaştırmakta!

Bu bağlamda;

Gardırop Atatürkçüleri: Cumhuriyet ilan oldu, sorun kalmadı.

Sosyalistler : Sosyalizm gelecek, sorun bitecek.

Şoven Aleviler : Bizde zaten kadın sorunu yok.

Şoven Feministler : Suçlu Kemalizm dediler.

Ayrılıkçı Kürt milliyetçileri feodalizmin çeşitlemesi yerel kültürün kadınlar üstündeki mutlak egemenliğini sorgulamaktansa, Doğulu ve Güneydoğulu kadınların özgül sorunlarının tümünün faturasını Kemalizme çıkarmayı uygun buldular.

Bu arada işbilir işverenler 100 kadın işçi için kreş açma zorunlğundan, 99 işçi çalıştırarak kurtulmakta; erkek işçilerin ağırlıklı olduğı işkollarının sendikaları erkeklerin çocuğı olmazmış gibi davranmakta, bir türlü babaların da evlat yetiştirilmesinden sorumlu oldukları, dolayısıyla onların da kreş talep etme haklarının bulunduğı gerçeğini görecekt bilince ulaşmamakta; kökten dinci siyasi parti ve çeşit çeşit tarikatlar kadınları büyük bir başarıyla kullanmakta; kadınların % 30'u okuma yazma bilmemekte, bu açık gerçeğe karşı ne hükümetler ne işverenler ne sendikalar bir okuma yazma seferberliğı düzenleyebilmekte; üniversite öğretim üyeleri arasında kadınların oranının % 30'a yaklaştığı ve bu başarıyla Avrupa birincisi konumundaki ölkemizde, 1980 sonrası bakkal dükkânı gibi açılan taşra üniversitelerinin kiminde tek bir kadın öğretim üyesi bile bulunmamakta; ve son olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde imam nikâhlı –çokeşli– milletvekilleri-bakanlar cirit atmakta, kitle iletişim araçları bu adamları “deşifre etmek” şöyle dursun, onların reklamını yapmaktadırlar!

Bu kara güldürü tablosunda bana sorarsanız dayanılabilecek yalnızca iki sağlam unsur olabilir:

Ölkemizde kadınların hayatındaki en büyük değişimi ve başarıyı simgeleyen hâlâ Cumhuriyet devrimleridir. Devrimlerin halk tarafından özümsevenmesi kentten köye, ölkenin batısından doğusuna gidildikçe azalsa da, devrimlerin ürünü nitelikli bir kadın grubunun varlığı herhalde tartışılmaz. Şeriat düzenine karşı durmak amacıyla 15 Şubat 1997 günü Ankara'da gerçekleşen “Kadın

Yürüyüşü” bu gerçeğin bir kanıtıdır. Orada her ırksal kökenden, her toplumsal sınıftan kadın buluştu; başı açık kadınlar ve başı –tarikat üniforması ya da dinci totalite-rizmin simgesi biçiminde değil, gelenekçi toplum kesim-lerinde rastlandığı üzere– örtülü kadınlar! Yurttaşlık ka-zanımlarının korunması, kadınların yaşadığımız günlerde enerjilerini birleştirebilecekleri en önemli alandır, derim.

İkinci unsur “kadın”ın yapısıdır. Analığa hazırlıklı kadın doğası, kendi dışındaki acıyı ve hazzı gövdesiyle algılayabilir. Bu doğa, çarpık hırslarla köreltilmez ve bi-linçle desteklenirse, paylaşıma daha açık, benmerkezci-likten daha uzak bir insana yükselecektir. Ve bu insan şiddete yalnızca kendi çocukları adına değil, tüm insan-lar adına karşı duracaktır. Ülkemizde hayatın her alanını hırpalayan kaba güce dur demenin zamanı geldi.

Görüldüğü üzere, ülkenin kadınlardan, kadınların kendilerinden beklentileri var. Güzel de, bu durum ülke-kadınlar denkliliğini kadınların zararına bozmuyor mu? Kadınlara kim destek verecek? Medeni Yasa’da çağın ge-reği iyileştirmeleri gerçekleştirmekten yıllardır kaçınan parlamento mu? Kim?

Ne yazık ki Türkiye “kadın özgürlüğü”, “kadın hakla-rı” gibi terimlerin hiçbir anlam taşımadığı arkaik bir at-mosfere, “akıl çağı”nın öncesine, geriye doğru yuvarlan-makta. İyimser olmak çok güç. Bu ortamda bireysel ya-şamları acıtan, inciten o cinsler arasındaki engelin, yani korkunun hafifleyebilmesi mümkün mü? İnsanlığın ezeli uygarlık yarasının, uygarlık karmaşasında kangren olmuş bir ülkede iyileşebilmesini kim, nasıl umabilir ki?..

Edebiyatçılar Derneği tarafından düzenlenen
8 Mart 1997 toplantısındaki konuşma metni

DAYAK VE AİLE

Kadınların dövülmesi ülkemizin “erkek” toplumunda alışılmış, sessizce kabullenilmiş, göz ardı edilen bir olay... Oysa ne kadar yaygın, güncel, dipdiri, güçlü bir şiddet örneği.

Kadınlara yöneltilen şiddet, yalnızca geri kalmışlığın bir sonucu olarak düşünülemez; dayanın aile içi çelişkili duygularla ilişkisi irdelenmelidir.

Kadınlar ikincil konumlarından ve göreceli zayıf fiziksel yapılarından dolayı her yerde şiddete maruz kalabilirler. Şiddet salt aileye özgü değildir kuşkusuz; ve aile içinde, bireyin iç dünyasının derinlerinde yatan karmaşık duyguların itelemesiyle çıkar ortaya dayak olayı.

Öznesi bir sadist olmadıkça şiddet tepkisinin altında umarsızlık, kısıtılmışlık vardır hemen her zaman. Karısına, kızına, gelinine, kardeşine el kaldıran erkek, genellikle yaşamda çıkışsız bir konumdadır. Ancak kişiler, umarsızlık öfkelerini kendilerinden güçlü gördüklerine boşaltmaya kalkışmazlar pek! Kadını şiddete maruz bırakan, karşı çıkabilecek, zarar verecek fiziksel ve çoğu kez ekonomik güçten yoksun olması kadar; bu fiziksel ve ekonomik zayıflığı aile kurumu gibi bireye ait ilkel ve aynı zamanda temel duyguların maskelenmeden ortaya döküldüğü bir ortamda yaşamasıdır da...

Uygarlık kurulu ber, hep ezme-ezilme ilişkisine dayanarak gelişen toplumsal kurumların hiçbir (hukuk, din vs.) kadını henüz tüm bir "insan" olarak kabul etmemiştir.¹ Kadının eksik ve yetersiz görülmesi, onun (tıpkı çocuk gibi) "dövülebilirliği" konusundaki bazen sözlü bazen sözsüz toplumsal ve kültürel onayı pekiştirmektedir.

Kadının tüm bir insan sayılmaması, sevgi-nefret zıtlığında² dokunan aile içi ilişkilerde kadına zarar vermektedir. Aile ve özellikle karıkoca ilişkilerinin özünü ve özeti Türkte bir atasözü ("İki düşman bir yastığa baş koyar") nasıl da dupduru yansıtmaktadır... Ailenin duygusal atmosferini irdelemeyi bir kenara bırakarak, bu atmosferin kadının durumunu nasıl etkilediğini görelim: Ailenin içli dışlı ortamında erkek kadına deyim yerindeyse "deşifre" olmaktadır, tüm toplumsal, ekonomik, ruhsal ve cinsel zayıflıkları, çaresizlikleriyle... Erkeğin, yatağını, sofrasını, kesesini paylaşan karısına karşı, ataerkilliğin güçlü erkek imajını sürgit koruyabilmesi imkânsızdır. Erkek, içyüzünü keşfeden "kaşık düşmanına", bu "insan-altı-dışı" yaratığa öfkeyle dolar. Oysa onun sevecenliğine ve bakımına ihtiyacı vardır!.. Öfkesi çoğalır. Toplumun sessiz onayı, kadını aile içinde bu öfkenin boşaltılabileceği bir nesne durumuna getirmiştir.

Şiddete uğrayan kadın çoğunluğu dayağı doğal bir afet gibi "tevekkül" ile karşılamaktadır. Kadın varlığına sinmiş bu edilgin tepki, erkeğe karşı güvensizlik, kuşku, korku duygularının kuşaktan kuşağa iletilmesinde, erkeğe "kapalı" kadınların yetişmesinde büyük rol oynar. Ya da kadın, bastırdığı öfkesini, çocuklarından, alabildiğine çıkartacaktır. Yaşlandııkça, çektiği acılar ve boşaltamadığı

1. Fatmagül Berkta, "Kadın İnsan mıdır?" *Saçak*, Şubat 1987, Sayı: 37.

2. R.D. Laing, Aaron Esterson, *Sanity, Madness and the Family*, Tavistock Pub., Londra, 1964.

öfke onu, özellikle daha az ezilen kadınlara karşı, sevgisiz ve hoşgörüsüz yapar. Böylece kadın uğradığı haksızlığa karşı duracak yerde, bu haksızlığın yeniden üretilmesini sağlayan koşulların sürmesine, aile içindeki analık görevini yerine getirirken yardımcı olur.

Şiddeti yaratan erkeklerin çoğu, davranışlarından hoşnuttur; en azından bu konuda düşünmezler. Aydın erkeklerin davranışı ise tipiktir ve üzerinde durulmaya değer. Aydın erkek için varlığındaki zorbayla yüzleşmek hazin bir deneyimdir ve onu çelişiklere sürükler. Erkek kendi gözünde değersizleşmiştir; eylemini kendinden uzaklaştıracak, suçu başka ögelere atacaktır. Oysa eylem hem erkeğin kendisine aittir hem de gerçekten onun dışındadır. Erkek, belki farkına bile varmadan, kadına yöneltilen şiddeti onaylayan bir kültürü içselleştirmiştir ve bu özümseme erkeği yetiştiren aile kurumu içinde gerçekleşmiştir. Erkek, durumunun gerçekçi bir çözümlemesini yapamadıkça, suçluluk-öfke-şiddet üçgeninin kapalılığından özgürleşmesi mümkün değildir.

2. Kadın Kurultayı, İstanbul,
1 Mayıs 1991 konuşması

KADIN VE ŞİDDET

Geçtiğimiz Anneler Günü, 50 milyonluk “erkek” Türkiye’de, bir avuç kadın, kadınların dövülmesine karşı kampanya açtı. Çeşitli sıkıntılarla büsbütün sağırlaşmış, üstelik de şiddete alışkın kamuoyunda, böyle bir kampanya ne kadar yankılanabilir? Hem de, bazı aydınların bile önemsemez ve alaycı tepkiler gösterebildikleri bir ortamda... Derken beklenmedik bir şey oldu ve kadınların İstanbul’da düzenledikleri yürüyüş, büyük bir katılımı gerçeğe taşıdı. Bu olay, alışılmamışlığından doğan çekiciliğiyle, kamuoyunu birkaç gün oyaladı. Bu arada, kadınların, bir yolunu bulur bulmaz taşmaya hazır bekleyen gizli eylem potansiyeline, bazı kişilerin dikkati çekildi. Gene de, eğer arkası gelmezse, kampanya ve yürüyüş, yaşadığımız duyarsız ortamda, “bir garip olay” diye nitelendirilip belleklerden silinmeye mahkûmdur.

“Dayağın cennetten çıktığına” inanan insanlar olarak, kadınların ve çocukların dövülmesini öylesine içselleştirmişiz ki, neredeyse unutup gitmişiz.

Kadınların dövülmesi ne salt geri kalmışlığa ne İslamiyetin “itaat etmeyen kadınları dövünüz” tutumuna bağlıdır. Ne de yalnızca “vurdu mu, yer vuran” güçlü erkek imgesinin sonucudur. Evrensel bir olaydır bu. Ancak, İslamiyetin benimsendiği çevrelerde, ekonomik ve kültü-

rel gerilikle orantılı yaygınlaşması, izleyeni yanıltmakta; olayın özünün, ruhsal yanının, bastırılmış gizli duygularla bağlantısının, aile kurumunun yapısıyla ilintisinin gözden ırak tutulmasına yol açmaktadır. Kadınların dövülmesinin, şiddet doğuran geri kalmışlığın bir parçası olduğuna inanılır ülkemizde. Doğrusu ya, bu yanılgı pek işimize gelir. Oldum bittim, olayları ve hele kendimizi derinlemesine irdelemekten ürkmüş insanlarızdır.

Örgütlü ve planlı olmayan bireysel şiddet patlamalarının umarsızlıktan kaynaklandığını hepimiz biliriz. Yaramazlıklarıyla bizi çıldırtan çocuklarımıza zaman zaman kendimizi tutamayıp tokat atmışsızdır, şiddet yanlısı olmasak bile. Ama bizi hepten çileden çıkartan anamıza, babamıza, ev sahibimize, patronumuza, müdürümüze el kaldırmak, pek aklımıza gelmez. Çocukları şiddete maruz kılan, bizlerin umarsızlığı kadar, içinde yetiştiğimiz kültürün çocuk dövmeyi bir eğitim biçimi olarak olumlaması ve çocukların bize karşı çıkacak ve zarar verebilecek güçten yoksunluklarıdır da. Fiziksel ve ruhsal zayıflıkları, çocukları yetişkin şiddetine hedef haline getirmiştir.

Kadınların erkekler karşısındaki durumu, yetişkinler karşısındaki çocuklarınkine benzer. Erkeğin, umarsızlık öfkesini –ister onu kuşatan dış baskılardan, ister kadının davranışlarından, isterse de kendi iç çatışmalarından kaynaklansın– boşaltabileceği bir araçtır kadın. Fizik gücü azdır, darbelerden korunamaz. İnsanoğlu toprağa yerleşip “uygarlık” denen şeyi icat edeli beri, ezme-ezilme ilişkilerine dayalı toplum düzenlerinde, kadını tüm bir insan olarak gören hiçbir kurum yerleşmemiştir.¹ Ne din ne hukuk yanaşır, kadının insanlığını kabule. Toplumsal vicdanda “kadın”, tıpkı “çocuk” gibi, “insan”dan

1. Fatmagül Berktaş, “Kadın İnsan mıdır?”, *Saçak*, Şubat 1987, Sayı: 37.

ayrı düşünülür. Ve böylece, kadınların dövülerek ıslah edilebileceğini kabullenmek kolaylaşır.

İşte evlilikler, aileler böyle bir ortamda kurulmakta; eşitsizliğin ve şiddetin renginin egemen olduğu bir fonun önünde, sevgiler solmak üzere yeşermektedir.

Gene de, kadınların dövülmesini salt karıkoca ilişkisiyle ilintili görmek yanlış olur. Kanımca, kadınların maruz kaldıkları şiddet –yalnızca dayaktan söz ediyorum, tecavüz olaylarından değil!– aile içi ve aile dışı olarak iki grupta incelenebilir. Belki tüm olayların kökeninde yatan, zorbalığa dönüşmüş aynı aşağılık duygusu ve umarsızlıktır. Gene de, farklı nitelikli şiddet olaylarıdır bunlar. Eğer kadınsanız, herhangi bir yerde ve günün herhangi bir saatinde, çarşıda, pazarda, şehirlerarası otobüste, devlet dairesinde, derslikte, salt küçük bir anlaşmazlık uğruna, size kişisel hiçbir kını olmayan bir erkek tarafından dövülebilirsiniz. Bu, öylesine tipik bir durumdur ki, çok ufak tefek yapılı bir erkeğin –özel karate dersi almadıkça– yerinden kıpırdatamayacağı iriyarı bir kadını dövmeye teşebbüs etmesine bile rastlanabilir. (Ben iki kez tanık oldum!) Saldırgan, kadının her alandaki zayıflığına ve kendisinin salt erkek olmaktan kaynaklanan gücüne öylesine inanmaktadır ki! Trajikomik bir insanlık durumudur bu.

Aile içi şiddet, bu denli basit değildir elbette. Ne de koca dayıyla sınırlandırılabilir. Baba ve özellikle ağabey dayasını unutmamak gerekir. Baba, çoğu kez “namus uğruna” vururken, ağabey için çıkarlar ön plandadır. Kentlerde ev hizmetlerinde çalışan kızların büyük bir kesimi, aldıkları ücreti sorumsuz ağabeylere “tıpış tıpış” teslim etmekte, onların kendilerini sömürmesine izin vermektedir. Bu sömürünün bir nedeni, ataerkil kültürün şırınga ettiği “erkek kardeşe kölece bağlılık” ise, diğeri, erkek kardeşin su katılmamış zorbalığıdır. Kız kardeşlerinin, bedenlerini tüketerek, sağlıkları pahasına kazan-

dıklarını, nice sorumsuz ağabey kumarda harcarken duraksamamakta ve eğer buyruğuna uyulmazsa, baba şefkatinden de nasibini almamış darbelerle kızcağızları haşat etmekte sakınca görmemektedir. Özgül ortamından kopmuş, burjuva değerlerine uyum sağlayamamış, feodal değerlerin kokuşarak sürdüğü ailelerde, evli olmayan kız kardeşin durumu içler acısıdır.

Koca –ya da âşık– dayağı, belki de erkek şiddetinin ruhsal yönden en karmaşık olanıdır. Çarşıda, pazarda, sokakta, her zaman her yerde görülebilen erkek şiddeti, baba ve ağabey dayağı, kişilerin kültürel² düzeyleriyle ters orantılı azalsa da; kanımca koca dayağı için böyle bir iyimserlik söz konusu olamaz. Başka bir deyişle, kadınsanız, dayak yeme olasılığınız, anlaşmazlığa düştüğünüz kişi örneğin “bıçkın” bir şoförse oldukça çok; karşınızdaki, saygınlığını ya da öfkenin sağlığa zararlarını düşünen bir “beyefendiyse”(!) daha azdır. Kültür düzeyi yüksek ailelerde, yetişkin kızın babasından ya da ağabeyinden dayak yemesine (miras kavgaları dışında!) hemen hiç rastlanmaz. Ve bu olgu, aile içi şiddetin ekonomik ve kültürel geri kalmışlığın bir parçası olduğu yanılgısını güçlendirir. Oysa ailede kadınların itilip kakılması, geri kalmışlıkla belirginleşen, ondan bağımsız bir olgudur. Ve kadın erkek çelişkisinin en yoğun yaşandığı birincil aile içi ilişkide, karıkocalıkta, ekonomik ve kültürel (sözcüğün öğrenim, eğitim, estetik beğeniyi çağrıştıran anlamında; geleneklerle bağlantıyı vurgulayan anlamında değil) koşullardan etkilenmeksizin, “aile mahremiyeti” denen örtünün altın-

2. Belki “sınıfsal” terimini kullanmam kuramsal olarak daha doğru olurdu, ama kullanmıyorum. Günümüz Türkiye’sinde nice varıl –şimdi bunlara burjuva mı diyeceğiz– lümpen alt kültürle donatılmış olduğuna göre! Son yıllarda parayı ve gücü elinde tutan kesimde “arabesk” değerlerin ya da değersizliklerin yaygınlaşması kadınların dövülmesini bir başka biçimde de “meşrulaştırmıyor mu” acaba?

da gizlenerek yaşamaktadır. Koca dayaağı, yalnız köy ve gecekondü kadınının değil, utanmaktan vazgeçip açıkça ve yüreklilikle ortaya koymalıyız ki, aydın kadının da sorunudur! Peki, ama neden?

Dilerseniz, erkek şiddetini bağrında besleyen “aile”ye şöyle bir bakalım. Aile psikolojisini inceleyen bilimadamları, hepimizin bildiğı ama dile getirmekten çekindiğı evrensel bir gerçeğı vurgularlar.³ Özellikle çekirdek ailenin kapalı, boğucu atmosferinde boy atan ilişkilerin, şizofrenik boyutları vardır. Sevgi-nefret zıtlığının tezgâhında dokunmuştur, karıkoca, kardeşlik, ana-baba-evlat ilişkileri. Bilimadamları, halkın sezgisinden söylenceleşen “Kabil-Habil”, “baba katili Oedipus” temalarını doğrulamaktadır; ikiyeüzlü “burjuva ahlakı” bunları yadsısa da. Kadınla erkeğin sevgisinde ve evlilikte düşmanlık vardır. Evlilik olayının özünü, konuyu irdeleyen yüzlerce edebiyat yapıtından daha çarpıcı ve özlü veren Türk atalar sözü, boşuna mı, “İki düşman bir yastığa baş koyar,” demiştir? Böyle bir duygusal atmosferde, fizik gücü taşıyan tarafın, arkasını gelenekçi ahlaka da dayamışsa eğer zorbalığa başvurmasında, şaşılacak ne vardır?

Kız ve erkek çocukların birbirinden uzak tutularak yetiştirildiğı; erkek imgesinin neredeyse tanrısal niteliklerle donatıldığı kültürlerde, kadın erkek yabancılaşması, giderek düşmanlığı artacaktır. Çünkü böyle bir ortam tarafından yaratılan erkeğin, bireysel eksiklikleri, yanılgıları karşısında paniğe kapılmaması zordur. Aşağılık duygusunun erkekler arasındaki –bazen megalomani tarzında seyreden– yaygınlığı, herhalde bu nedenledir. Ve erkeğin zaaflarını en iyi bilen, yanı başında yaşayan kadındır. Yatağını, sofrasını, kesesini bölüşen kadına, sürgit

3. R.D. Laing, Aaron Esterson, *Sanity, Madness and the Family: Families of Schizophrenics*, Tavistock Pub., London, 1964.

kusursuzluk rolünü oynamak imkânsızdır. Ve deşifre olduğu bu “dişi yaratığa” karşı, erkeğin içinde tepki birikir. Boşuna mı, bize “kaşık düşmanı” denmiştir.

Erkek, öfkesini kadına boşaltırken toplumun sessiz onayıyla –en azından karşı çıkmayışıyla– desteklenir. Peki, kadın, birikip kezzaplaşan öfkesinden nasıl kurtulacaktır? Ailenin geleneksel hiyerarşisinde baba, anne ve çocuklara; anneyse çocuklara buyurur. Ataerkil kültürün, sınırları ve sınıfları aşan geleneğidir bu. Böylece herkes, ailenin kapalı kutusunda öfkesinden arınır. Kollar yen içinde kırılır, kusulan kanlara kızılıcık hoşafı denir. Ve çark eskisi gibi döner. Ailenin kısırdöngüsünde, aile baskısına tepki duyan, ancak koşullandırdıkları bu baskıdan başka bir yaşam biçimi bilemedikleri için, baskısız edemeyen bireyler yetişir ve böylece sınıflı toplumun ailesi, iki varoluş nedenlerinden birisini (diğeri, mal birikimini sağlamak ve kuşaktan kuşağa iletmek), birey üretmeyi gerçekleştirir; hayat sürüp gider. Aile, yaşam felsefesi “böyle gelmiş, böyle gider” olanları doğrulayan bir kurumdur. Ama bazen böyle gelmiştir de, böyle gitmez. Toplumlar değişir, üretim ilişkileri altüst olur; aile, fırtınaları atlatan küçük bir kayık gibi sağ kalmayı başarır. Belki işlevlerinden birini (mal birikimini sağlamayı ve iletmeyi) yitirmiştir ya da bu konudaki gücü zayıflamıştır, ama uyumlu birey üretme görevi sürmektedir; geleneksel hiyerarşisi bozulmamıştır. Ve sonuçta, hayatın temelini oluşturan yakın ilişkiler değişmez. Kadınların kendilerini algılayışlarının ve toplum tarafından algılanışlarının özü değişmemiştir ya da çok yavaş bir değişim göstermektedir.

Erkek şiddetinin boy attığı aile, böyle bir ortamdır. Aileyi anlamadan, barındırdığı şiddeti kavrayamayız.

Peki, aile, kadın için de öfkesini boşaltabilme olanağını hazırlar mı? Kadın, yetiştirilişinden kaynaklanan

özellikleriyle “sevgi” unsurunu daha çok önemser –iyi ki önemser–. Hiç kuşku duymadığı zayıflığının ilacı diye bellemiştir “sevgiyi”. Yetersiz kişinin duyabildiği sevgiyi “sana ihtiyacım olduğu için seni seviyorum” biçiminde tanımlar Fromm. Oysa olgun kişinin sevgisi “seni sevdiğim için sana ihtiyaç duyuyorum”dur.⁴ Kadın çoğunluğunun beslediği sevgi, doğal ki birinci türdendir. Kadını engelleyip ona olgunlaşabilme imkânı tanımayan ataerkil ilişkilerin temel taşı erkek bencilliğine karşı, öz savunusu olarak geliştirilmiş başka bir bencilliktir bu. Kocasıyla ilişkisi örselendikçe, kadının bencil sevgisi çocuklarına yönelir. Ruhsal doyum bulacağı başka ne vardır? Tarlada çalışmak, bahar temizliği ya da konken mi? Yaratıcı kadınlar için bile, çocuklarının yeri hep başka olacaktır. İnsan sıcaklığının boşluğunu, ne doldurabilir ki? Kadın, ezilmenin acısını çocuklarından çıkarmaktan çabuk vazgeçer. (Gene “iyi ki” demek gerek herhalde.) Çocuklarla babaya karşı bir ittifak kurmak ve babayı yalnızlığa mahkûm etmek, daha işine gelir. Böylece, kendisini zehirleyen bastırılmış öfkesiyle baş başa yaşar. Hayat ellerinden kaçtıkça sevgisizleşmesi, katı ve hoşgörüsüz olması bundandır. Aşağılanmalarının öcünü, yaşlılığında yıllar önceki kendi rolüne çıkmış genç kadınların acıları karşısında tattığı hastalıklı doyumla çıkartır. Erkek şiddetinin etkileri işte böyle, kuşakları aşar.

Erkekler, karılarına attıkları tokatların sesinin, yıllar sonra kızlarının yanaklarında patlayacağını bilseler, belki de öfkelerini dizginlemeye çalışırlardı. Kim bilir...

Şiddet olayının öznesi erkeklerin –aydınlar dışında– kadın dövmeyle çelişkileri olduğunu sanmıyorum. Hayatın birçok yanı gibi, üzerinde durulmadan otomatik

4. Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, çev. Yurdanur Salman, De Yayınevi, İstanbul, 1975.

olarak yaşanıp ötesine geçilen bir şeydir bu, büyük çoğunluk için. Feodal değer yargılarını, geleneksel koşullandırmaları aştığını sanan aydın erkek içinse, içindeki zorbayı keşfetmek hazindir. Ve onu, acı veren iç hesaplaşmalara sürükler. Böyle bir davranıştan sonra, çoğu kez erkeğin söylediği, “kendisine yakışmayan bir şey yaptığı”dır. Kadının aşağılanma karşısında düştüğü bunalım yerine, kendi gözünde kendisinin küçük düşmesiyle ilgilenişi, tipiktir. Sanki kırılan, kadının onuru değildir; kendi onuru yaralanmıştır. Bu yaranın acısıyla ve kendi gözünde aklanabilme uğruna, suçlayacak öğeler arar. Böylece eylemini kendisinden uzaklaştırmaya çalışır. Onu yakışsız davranışlara iten kadına yeniden öfkeyle dolar. Kadın onu bağışlasa da, o kendini bağışlamaz ve suçluluk öfkesini zaman içinde, aile hüccresinde yanı başında yaşayan kadına yansıtır gene, ister istemez. Böylece, kısırdöngüden kurtulamaz.

Davranışlarımızın elbette çeşitli nedenleri vardır. Ancak, kendi payımızı üstlenmemek ve sorumluluğu hep başkalarına yıkmak, yetişkinlere yakışmayan çocukça bir tutumdur ve eşlerine el kaldıran aydın erkekler, bu tipik tavrı sergilerler. Oysa eylemleri, erkeklik organları kadar onlara aittir ve herhangi bir toplum yasası kadar bireysel varlıklarının dışındadır, aynı zamanda. Onlar, kadınlara yöneltilen şiddeti onaylayan bir kültürü farkında olmadan aile yapısı içerisinde özümlemiş, içselleştirmiş bireylerdir; hepsi bu. Davranışlarının kökenlerinin, öfke bardağını taşıran son damlalarda değil, kendi kurdukları ve özellikle içinde yetiştikleri ailelerin dokusunda aranması gerekir. Zira, özgün davranışlarımız sandıklarımızın çoğu, anne babalarımızın –çoğu kez de karşı çıktığımız ya da böyle sandığımız– davranışlarının tekrarından başka bir şey değildir.

Kadınlara karşı şiddet sabıkası olmayan aydın⁵ erkeklerin çoğu, bu konuda şaşılacak bir vurdumduymazlık içindedir. Tabii bu olayı onaylamamakta, hatta karşı çıkmaktadırlar ama, şimdi bunların konuşulmasının sırası mıdır!.. Acaba çocuklukta tanık olunan tatsız aile manzaralarını unutmak isteği midir bu? Olayla ilgili tipik bir tepki, döven erkeği kınamak ve kendini ondan üstün görmektir. Kadının durumuyla ilgilenilmez. Adeta, kadının dövmek erkeğe verilmiş gizli bir hak gibi sürüp gitmelidir de, bu hakkını kullanmayanlar kendi özverileri karşısında duygulanıp övünmelidirler. (Yani, ev işi nasıl kadınlara ait bir sorumluluk olarak sürüyor ve parmağının ucuyla bu işe dokunan aydın erkeğin vicdanı rahatlıyorsa, onun gibi bir şey.)

Şiddet olayının nesnesi olarak, 50 milyonluk ülkemizde kadın çoğunluğunun bilinçli bir tepkisi yoktur. Aydın kadınlar başlarına geleni utançla gizlerler. Ekonomik ve moral güçten yoksun, tümüyle erkeğe mahkûm yaşayan geniş kadın kitlesinden, nasıl bir karşı koyma beklenebilir ki? Ama bu, kadınların tepkisiz kaldığı anlamına gelmez. Hiçbir insan, hatta hayvan, aşağılanmaya, fiziksel ve ruhsal acıya gönüllü katlanmaz. Marilyn French'in dediği gibi, "Bellek unutsa da, organizma unutmaz." Ekonomik güçten ve bilinçten yoksun kadın çoğunluğunun edilgin tepkisi, etlerine, kanlarına sinmiştir adeta. Denetim altına alınamayan doğal afetlere karşı duyulanlar gibidir, kuşaktan kuşağa aktarılan nefret ve korku dolu teslimiyet. Babanın anneye işkence ettiği bir ailede, kız çocuğunun erkeklere karşı güvensizlik ve korku duygularıyla, erkek çocuğunun şiddete gebe suçluluk duygularıyla büyümekten başka şansları yoktur.

5. Toplumsal değişimlerin başlama odağı aydınlar olduğu için, aydın erkeklerin tavrı üzerinde duruyorum.

Kadınların dövülmesi tarihi, aynı zamanda güncel bir işkencedir. Olayın nesneleri kadar öznelerinin de, konunun vehametinin ve dehşetinin bilincine varmaları gerekir (başka sorunlardan baş alabilirlerse eğer).

Geçtiğimiz Anneler Günü bir avuç kadının başlattığı dayağa karşı kampanya –gün olup unutulsa bile– alkışlanmalıdır. Aileye saygının her fırsatta dile getirildiği bir ülkede, annelerinin aşağılanmasına tanık olarak büyüyen, ama kulakları, “cenneti ayaklarının altında” tutan analara sunulmuş, övücü laflarla dolu erkek nüfusun hiç olmazsa birkaç üyesi, bu kampanyanın etkisiyle, yüzeyde gezinen sözlerle saklıda yaşanan hayat arasındaki ilişkiyi biraz düşünmek zahmetine katlanmıyorsa eğer, bu bile bir kazançtır.

Saçak, Temmuz 1987

BEKÂRET HALKASINDAN İNTİHARA

Yaşam enerjisiyle dipdiri bir gövdeyi, umutlarla dolu taze bir bilinci, ne ölüme itebilir?.. Utanç, korku, onur yarası, değersizleştiğini hissetmek, eşya yerine konulduğunu fark etmek ve bunlara duyulan umarsız isyan... Bu duyguların biri, belki de hepsi... Ve her şeyden çok, acıtan duyguların bireysel varlığın dışına aktarıl-maması... İletişimsizlik, engellenme ve özgürlüksüzlük...

Geçtiğimiz haftalarda, işgüzar eğitimcilerin sayesinde zorla sevk edildikleri bekâret muayenesinin dehşetiyle intihara teşebbüs eden gencecik insanların duygularını kaçırmız düşündük?.. Bir gencin kendisine ait kadınlık organıyla, resmî makamların kararı üzerine, gövdesinin içine zorla girilerek tanışmasının, onun duygularını nasıl onarılamaz biçimde sakatlayabileceğini kaç kişi aklına getirdi?.. Oysa biz kadınlar, hiçbirimiz, utancın, korkunun ve baskının, kaba davranışlarla incitilen cinsel duyguların yabancısı değiliz... Çoğumuz bu yaralarla birlikte yaşlarız, duygularımız küntleşerek; korkumuz ve bağımlılığımız varlığımızın bir parçası olur.

Ama genç insanlar kırılgan ve ataktır. Çabuk parçalanırlar. Ölüm, bazen onlara çok yakındır...

Peki, şimdi ne olacak? Yetki hududunu aşan okul ve yurt yöneticileri işten uzaklaştırılacak ve mesele unutu-

lacak mı? Yoksa kişisel trajedilerle katı önyargıların ke-
siştiği –eskilerin deyimiyle ibret verici– bu olaylardan
toplumsal bir ders alınacak mı?

Kimin, hangi yöneticinin veya makamın, kuşkular,
sakınımlar ve gelenekler adına, bir insanın ruh sağlığını
veya gelecekteki cinsel hayatını mahvetmeye hakkı ola-
bilir?..

Nüfusumuzun büyük çoğunluğunun sosyal ilişkile-
rinin temelinde ne umut ne ödün veren, eski ve hantal
bir ahlak anlayışı yatıyor. İnsan tekinin (hele de kadınsa)
önem taşımadığı, insan teklerinden oluşmuş sürü benze-
ri küçük toplulukların devamının aslolduğu, kadın göv-
desinin –bir erkek sahibi yoksa eğer– ortak mülk sayıldı-
ğı tarihsel dönemlerden kalmış duygusuz bir ahlak... İn-
san tekini “yurttaş”, yani görev ve sorumlulukları, talep
ve hakları olan bir tümlük diye kabul eden demokratik
toplumsal hayatın gereksinimlerine cevap verebilir mi?..

Kadının bedeninin kendisine ait olmadığı önyargısı
öylesine kemikleşmiş ki, kadınların pek çoğu –hatta ay-
dınların bir kısmı bile– bekâret veya sperma muayenele-
rindeki aşağılayıcılığı hissetmek istememektedir. Oysa
gövdeye, dışardan zorla yapılan her müdahale fiziksel
işkenceden başka nedir ki? Üstelik, gövdeye dışardan
müdahaleye duyulan tepki, utançla koşullandırılmış ka-
dın gövdelerimizde öylesine şiddetlidir ki, çoğumuz
gövdenin sağlığı için gerekli jinekolojik muayeneleri ve
tedavileri bile işkence gibi yaşarız. Acıyla, korkuyla, uta-
narak... Ama utancı içselleştirmiş kadınlık, utanca ölü-
mü yeğleyerek karşı çıkmayı anlamayabilir.

Oysa dünya değişiyor; toplumun en gelenekçi ke-
simlerinde bile genç insanlar eskisi kadar kolay boyun
eğmiyor. Gençlerin gereksinimlerine kulak vermek, paslı
yöntemleri değiştirmek zorundayız.

Bekâret halkasının bir lanet gibi genç boyunlarına

dolandığı, henüz çocukluklarını bile tamamlayamamış bu ergenlerin başına çöken bela çok katmanlı. Olayı, Milli Eğitim açısından yorumlayabilir, 1980 sonrası eğitim kurumlarımızı sis gibi kaplayan gerici uygulamaların bir parçası olarak görebiliriz. “Polis Selahiyetleri Kanunu” açısından yaklaşabiliriz. Suç, ailelerdeki iletişimsizlikte, okulların ve ailelerin psikolojik danışmanlık kurumlarıyla bağlantıdan yoksun olmalarında aranabilir. Ve olay kadınların konumu açısından irdelenebilir. Gerçekte, eğitim kurumlarına ve yasalara yansıyan, ailelerde boy atan, kadınların, hâlâ insan ve birey sayılmamasıdır; varlıklarından ayrı kabul edilen bedenlerinin bazen düzenin, bazen zorbalığın; bazen kitlenin, bazen tek kişinin; bazen patronun, bazen kocanın; kısacası bedeninin içindeki bilincin dışında herkesin “emrine amade” kabul edilmesidir!..

Bu utanç verici durum bitmelidir! Kadın cinsinin, cins ayrımını hayatın temeline koyan toplumsal yapıların zorlattığı utançlardan özgürleşebilmesi; “insan” ve “yurttaş” olabilmesi; toplumun gerçek utançlardan ve gerçek ayıplardan arınabilmesine bağlıdır. Kimse, kadınlardan, tek başlarına, yüzyılların olumsuz birikimlerinin üstesinden gelmesini beklemesin! Ayıp herkese aittir! Sorumluluk da öyle...

Kerelerce yazıldı; burada yineliyorum: Devletimiz, imza koyduğu, yasa ağırlığı taşıyan, Birleşmiş Milletler’in “Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”ni ne zaman hayata geçirmeye başlayacaktır? Bu sözleşme, imzacı devletlere kadınların ezilmesi, sömürülmesine, dışlanmasına zemin hazırlayan geleneklerin ve kültürel önyargıların değiştirilmesi için icratta bulunmayı yükümlülük olarak getirir.

Yasalardaki ayrımcı maddelerin, uygulamadaki aşağılayıcı yöntemlerin kaldırılması bir başlangıç olamaz mı?..

Tüm kadınlara ve uygar erkeklere sesleniyorum: Bekâret ve sperma muayenesi gibi yaşamın bireye en özel ve en duyarlı alanına, gövdeye ve duygulara açık bir müdahale olan uygulamalara yasalarda ve hayatta yer verilmemesi için çabalayalım!.. Ölüp giden gencecik insanlara borcumuzdur bu!..

1989

“BEDENİMİZ BİZİMDİR!”

Kadınlar,¹ “Bedenimiz bizimdir!” diyorlar. Ve bu tümceyle kadın ezilmişliğinin tarihçesini, kadın kurtuluşunun hedeflerini ve özlemlerini dile getiriyorlar. Gerçekten de kadınların ezilmesinin tarihi, kadın bedeninin kadın varlığından kopartılıp özel ya da kamusal mülkiyetin buyruğuna ve hizmetine verilmesinin öyküsünden başka nedir ki?..

İnsanlığın doğuşunda, erkek cinsi doğanın hem bir parçası hem ondan ayrı olduğunun bilincine varırken, özvarlığının içindeki doğadan –kavramsal olarak– kopmadı. Erkek, bedeniyle bütünleşerek bireyleşti. Oysa kadın parçalandı!

Varoluşçu felsefe erkeğin kadını “öteki” olarak algıladığını, onu üstün ya da aşağı, ama hep “farklı” gördüğünü öne sürer. Gerçekten de ilk erkeklerin, bacaklarının arasından oluk gibi kan akıtan, karnında tohumları bes-

1. Bu satırları yazarken, bedenlerine sahip çıkmak isteyen kadınların, ülkemde ne yazık ki ancak marjinal bir azınlık oluşturabilecek sayıda olduklarının, dahası bazı kadınlarımızın mevcut haklarından bile vazgeçmek hevesine kapıldıklarının ayırdındayım. “Kadın” sözcüğünü kadınlık bilincine sahip bu azınlık için kullanıyorum. Zira tüm ezilmiş grupların geleceğini, bugünün gerçeğini sürdürmekten yana çoğunluk değil, yarının gerçeğini yaratmaya ve yaşamaya çalışan azınlıklar temellendirir.

leyen toprak örneği, bazen öz canı pahasına yeni canlar barındıran, yaşamla ölümün buluştuğu dişi beden karşısında hayranlık duymalarını, korkuya kapılmalarını, bu bedeni, kendilerini ayırdıkları doğanın simgesi, ta kendisi olarak algılamalarını düşlemek zor değil. Esirgeyen ve yok eden Doğa Ana... Sığınılacak ve korkulacak... Tıpkı tanrı gibi...

Erkek, kadının gizemli bedeni karşısında şaşkınlığa düşedursun, iki cins arasında dünyanın "ilk işbölümü" gerçekleşiyordu. Erkek, hormonlarının kaslarında biriktirdiği güçle üretim araçlarını eline geçirmişti. Korktuğu doğayı fethediyor, fethettiği her şeyi kendine ait görüyordu. Evren yeni bir olguyla karşı karşıyaydı; insan icatlarının en müthişiyle, "mülkiyet duygusuyla"! "İnsanoğlu" doğaya egemen olmayı seçmişti. Doğa sahiplenilmeli, dizginlenilmeli, kullanılmalı, hatta yok edilmeliydi. "İnsanoğlu" doğaya sahip oldu ya da öyle sandı; "insanoğlu" "insankızı"na sahip oldu; onu tanrıça katından ayağının dibine indirdi, onu çeşitli gereksinimleri için kullandı... Yararlanılacak ve atılacak... Tıpkı eşya gibi...

İnsanoğlu paraya, metaya sahip oldu. Homo sapiens, "Homo economicus"a dönüşürken, insan doğadan uzaklaşırken, varsıllar ve yoksullar ayrışırken, varsıllar yoksullara egemen olurken, kadın, varıl çevrede yaşasa bile, erkeğe kıyasla "proleter" ve yoksul kaldı. Cinslerin birbirlerini algılayışlarına ekonomik çağrışımlar katılmıştı. Ekonomi hayatı yönettikçe, kadın ve erkeğin birbirini kavrayışındaki, omurgalılıkla Homo sapiens arası dönemden kalan çağrışımlar insanların bilinçüstünde unutuldu. Ve kadın bedeni doğaya duyulan gereksinimin ve doğadan duyulan korkunun bilinçaltı karanlık izdüşümlerinin, "meta" kavramıyla birbirine dolandığı bir labirente dönüştü. Uygarlık kurulurken, söz erkeğin olmuştu; erkek içinde kaybolmayı dilediği ama bundan ölesiye

korktuğu bu labirent üstüne kendi söylemini geliştirdi. Kadına ne düşündüğünü soran olmadı. Batılı kadınlar Fransız Devrimi'ne, dünyanın diğerkadınları çok daha sonralara kadar sustular. Önce ürkek fısıltılarla, sonra daha bir güvenle konuştular. Ve bugün dünyanın her yanında kadınlar, "Bedenimiz bizimdir!" diyor.

Kadınlar bölünmüş kimliklerini bütünlemeye, varlıklarının saçılmış parçalarını toplamaya çalışıyorlar. "Meme, kalça, dudak, karın" diye parsellenip, genelevlerde, reklam afişlerinde, toplumsal bilinçaltında, argonun, küfürün, her günkü konuşma dilinin, ayırdına bile varılmadan defalarca yinelenen sözcüklerinde satışa çıkartılan bedenlerine sahip çıkmak istiyorlar. Çünkü ancak böylece "tüm bir insan" olabileceklerinin ayırdındalar. Parsellenmiş kadın varlığının bütünselliğı, toplumsal ve bireysel bilinçaltlarına yerleşinceye dek, yasalar ve ideolojiler ne vaat ederse etsin, insan-altı bir tür muamelesi göreceklerini biliyorlar. Kadınlar doğanın karanlık bir gücü ve kullanılacak bir eşya gibi algılanmanın dehşetini yaşıyorlar ve buna tepki duyuyorlar. Kadına görelisaygınlık kazandıran eğitim, toplumsal ve siyasi etkinlik gibi olguların –sokak pabuçlarının çıkartılıp ev terliklerinin giyilmesi örneğı– eşikte bırakıldığı ev içlerinde; kadın tekinin toplumsal kimliğinin –varsa eğer– etkisiz kaldığı, kadının anonimleştiğı kalabalıklarda, cezaevlerinde, hastanelerde, taşıt araçlarında ve ıssız yollarda, toplumsal bilinçaltında gizli "kadın" imgesi, bir tokat gibi çarpıyor, kurtulduğunu sanan kadına; ve ona en dipteki en temel algılayışlarda öfkenin ve öfkeyle donatılmış cinsel isteğın boşaltılacağı bir araçtan başka bir şey olmadığını acıyla kavratıyor.

Kadınlara yönelik şiddet ve cinsel şiddet, ülkemizde irdelenmesi hep ertelenmiş bir konu. (Çok alışılmışlığından mı acaba?) Yeterince irdelenmediğinden, sıklığı,

yaygınlığı, sanıldığı ve söylendiği gibi yalnızca alt kültürel katmanlara özgü olmadığı, geri kalmışlıkla güçlense bile, her zaman geri kalmışlıkla örtüşmediği gözden kaçıyor hep...

Geçen yıl 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde, kadınlarımız, "Dayağa hayır!" dediler; bu yılın 8 Mart'ında sarkıntılığa karşı duruyor ve bütün dünya kadınlarıyla birlikte, "Bedenimiz bizimdir!" diyoruz.

Gelin, bu kampanyalar sırasında, konulara, alışılmış yargıların dışında da bakmayı deneyelim ve sorunun hep kabuklarına takıldığımızdan bir türlü inemediğimiz özüne dokunmaktan korkmayalım ve orada gördüğümüz geleneksel ve parçalanmış kadın imgesini sorgulamaktan kaçmayalım. Soruna dıştan değil, bir kez de içten bakalım. Gelin dürüst olalım ve kadın dövmeye meraklı "erkek" bir toplum olduğumuzu kabul edelim. Ve biz kadınlar... utanmayı bırakalım da doğru söyleyelim. Acaba kaçımız ailemizdeki erkeklerden en azından bir tokat yemedik? Sarkıntılığa uğramanın dehşet anlarını yaşamayan acaba kaç talihli kadın var? Hiç var mı?

Ülkemizde sarkıntılık üstüne genel kanı, tutucu ahlak nedeniyle erkeğin bastırılan cinselliğinin onu saldırgan kıldığıdır. Erkekler kadınlardan uzak, cinsel isteğin içinde bunalıyorlar ve kadın gördüler mi dayanamıyorlar... Çare? Erkekler geneleve gitsin, ya da hemen evlendirilsin. Çare sorunu, sorun çareyi üretsın ve hayat alışıldığı üzere devam etsin.

Acaba erkek cinselliği gerçekten bunca bastırılmış mıdır? Türkiye'de erkeğe, kadınla kıyaslanamayacak ölçüde, cinselliğini gerçekleştirebilmek üzere, ahlaksal hoşgörü ve uygulama kolaylıkları tanınmıştır. Bunun herhalde tartışılacak bir yanı yoktur. Erkek, cinselliğini yaşar. Ancak çarpıtılmış bir cinselliktir bu. Güzel değil-

dir. Ne “insanca”dır² ne de saf bir doğallığı vardır. Kadın varlığının bölünmesi ve kadın bedeninin parsellenmesi, sevgiyle örtüşmeyen, sevgi kavramının bütünselliğinden yoksun yarım ve çarpık bir cinselliğe mahkûm etmiştir erkeği, kadın imgesinin doğranmasını yeniden ve yeniden üretmek üzere...

Kadın cinselliğinin uysal, erkek cinselliğinin saldırgan olmasının biyolojik bir kökeni var mıdır? Yaşam bilimcilere sormak gerek. Bu konuda kesin bir cevapları yok. Ancak ruhbilimcilere ve davranışbilimcilere baktırsak, cinsel davranışlarımızın kökeninde biyolojiden çok kültür yatmaktadır.

Ve bizim kültürümüz erkek cinsel şiddetini dillendiren, ballandıran bir tavır içindedir. Dahası, kültürümüz cinsel eylemi, kadınla ilintisi bağlamında hor görür ve cinsel eylem içindeki kadını aşağılar, mahkûm eder. Kadına ancak “ana” konumunda tahammül edebilir. Bu iddiaya, bir halkın ruhunun en güzel aynası, toplumsal bilinçaltının doğrudan ürünü olan dil, müthiş bir cinsel küfür ve argo negatif zenginliğiyle dilimiz, Türkçe tanıktır! Kültürümüz erkek saldırganlığını onaylar, abartır, över ve kışkırtır.

Kültürümüz, pek kışkırttığı bu saldırganlık kadın dövme biçiminde kendini gösteriyorsa, sessiz kalır. Dayak özel bir meseledir. Aileye karışılmaz, karıkoca arasına girilmez... En fazla, herkesin içinde karısına vuran bir adam, “Arkadaş git karını evinde döv,” diye uyarılabilir!..

Saldırganlığa cinsellik boyutu eklenmişse, kültürümüz, Frankeştayn karşısında yaratıcısının duyduğu kaygıyı da geride bırakan bir tepkiye kapılır. Bu ne çelişki!..

2. “İnsanca” sözcüğünü kullanırken, hemen her zaman günümüzde yaşayan insanların gerçek özelliklerini değil; özlemini çektiğimiz daha güzel ve düşsel bir dünyadaki duyguları, davranışları, yaşama biçimlerini kastederiz.

Herkes namus bekçisi kesilir. Oysa ortada çelişki filan yoktur. Sarkıntılığa ve cinsel tecavüze tepki, asla, kadının toplumsal bilinçaltındaki parçalanmış kavranışını değiştirmeye yönelmez. Tepkinin gerçek amacı ve önerdiği çözüm, iki cinsi birbirinden ayrı tutmak, aradaki “insancıl” iletişim olasılıklarını tümenden yok etmektir. Kadınları kapanık dünyalarında, erkekleri saldırganlıklarının ortasında bırakmak, sarkıntılığa ve cinsel tecavüze olanak tanıyan koşulları yeniden üretmektir, yalnızca. “Kadınları korumak” adına yapılan, çok yaygın ve derin bir hastalığımızın, “sevgi düşmanlığının” dışavurumundan başka bir şey değildir. Tıkış tepiş kent içi otobüslerde küçücük kızları rahatsız eden erkekler karşısında, tüm otobüs halkı sessiz kalmayı seçerken; kentler arası otobüslerde, güpegündüz, ferah ferah seyahat eden yolcuların aralarında akrabalık ilişkisi yoksa, kadın erkek yan yana oturtulmaması, “sehven” böyle bir “hata” işlenmişse, sözü geçen yolcuların ve tüm otobüs halkının –son yıllarda tepkisizliği bir yaşama biçimi haline getirmemize karşın– “büyük” bir “suç” karşındaymış gibi davranması ne denli tipiktir! Sevdalı gençlerin, ahlakı ve kadınları korumak adına karakollara götürölmeleri, eğitim kurumlarının disiplin kurullarına verilmeleri nasıl da acıdır!

Her türlü kavram kargaşasının egemen olduğı ortamımızda bir noktayı vurgulamak istiyorum. “Bedenimiz bizimdir,” diyen kadınlar korunmak uğruna kısıtlanmak istemiyorlar. Cinsler arası ilişkiye değil, bu ilişkilerdeki tek yanlılığa, zora, aşağılanmaya, kadını sahip olunulacak, istenirse el uzatıp mıncıklanacak, istenirse el kaldırılıp hırpalanacak bir eşya gibi gören anlayışa tavır koyuyorlar!

Özel ilişkilerimiz ve toplumsal hayatımız büyük bir ayıbın, kadını insan-altı bir tür kabul etme ayıbının üstüne kuruluyor.

Bize el uzatan ve el kaldıran erkekler “kökü dışarda güçler” değildir. Ve pek azı, gerçek ruh hastası sadistlerdir. Onlar içimizden birileridir; kocalarımız, babalarımız ve oğullarımız... Öfkelensek de, kin de duysak, sevgi bağlarıyla bağlandığımız insanlar... Bize karşı vahşileşebilmelerine karşın, sevinçleri, korkuları ve düşleriyle sıradan insanlar... Belki diğer ilişkilerinde yumuşak ve iyi huylu insanlar... Ve en dehşet verici olan da budur! İnsanların yarısının diğer yarıya karşı sadistleşebilme özelliğini içselleştirmeleri ve buna tepki duyulmaması...

Kadın bedenine tecavüz elbette bu eylemi gerçekleştiren erkeğin ayıbıdır. Ama ayıp yalnız ona ait değildir. Kadını insan-altı gören anlayışa karşı çıkmadığımız, sesimizi yükseltmediğimiz, bu anlayışın yeniden üretilmesine katkıda bulunduğumuz sürece ayıp hepimizindir.

Kadın bedenine yöneltilen tecavüzlerin gizlilikten kurtulup açıkça tartışılabilmesi Türkiye için hiç küçümsememeyecek, önemli bir gelişmedir. Ancak yeterli değildir. Bu tartışmaların ve kampanyanın, toplumumuzu umursamazlıktan silkeleyip kadınları hedef alan tüm tecavüz ve sarkıntılık olaylarında daha yüksek bir duyarlılık düzlemine uyarabilmenin ve kadınları –onları engellemeden– koruyabilme yollarını geliştirip hayata geçirebilmenin ilk basamağı olmasını diliyorum. Çabamız ayıpların son bulduğu, insanlık bilinciyle doğal uyumun bütünleştiği bir dünya içindir.

Bilim ve Sanat, Mayıs 1989

BİREYİN BÜTÜNLÜĞÜ VE BEKÂRET DENETİMİ

Hıristiyan bağnazlığının etkisinden kurtulamadığı yüzyıllarda, Batı düşüncesi, “Kadının ruhu var mıdır, yok mudur?” tartışmasını sürdürdü; cinselliği en büyük günah bildi, kadın gövdesini ise “şeytanın aracı”! Doğaya daha yakın seyreden Doğu düşüncesinde erkeğin cinselliği yadsınmıyor, kadın, erkeğin kullanımında “insan-altı bir canlı türü” gibi algılanıyordu (hâlâ öyle algılanıyor). İskandinavya’dan Kore’ye,¹ derebeylerinin, topraklarında yaşayan “kadın bedenleri” üstündeki –cinsel ilişkiler bağlamında– mülkiyet hakları gelenekselleşmişti; sorgulanamazdı.

Kölelik ve cinsel nesne olma durumları “kadın varoluşu”nu belirleyen boyutlardı, doğudan batıya, kuzeyden güneye... Doğuyla batının kesişme noktasındaki ülkemizde, belleksiz halkımız şanlı imparatorluğumuzun “köleci toplum düzeni”ne yaslandığını, padişahlarımızın annelerinin ve eşlerinin çoğunun savaş ganimeti olarak el konmuş ya da yakın tarihe kadar varlığını sürdürmüş esir pazarlarında alınıp satılmış “kadın gövdele-ri” olduğu gerçeğini hep unuttur, nedense!

1. “İlk gece” hakkı, “sibaji” geleneği. Kore’ye ait bir terim.

Öte yandan Anadolu, Kibele'nin doğduğu yerdir, ana tanrıçaların yurdudur; göçebe uygarlıkların göreceli kadın erkek eşitlikçiliğini benimsemiş Türkmen boylarının son durağıdır; "insan"a değer veren tasavvuf düşüncesinin boy attığı iklimdir. 1923'le doğan büyük bir aydınlanma geçmiştir Anadolu'nun üstünden... Kitleleri, toprağa yapışmış canlı sürüleri durumundan bilinçli yurttaşların örgütlü toplumuna yükseltmeyi hedefleyen bir aydınlanma...

Kadınların, "yurttaş" ve "birey" kavramlarını hayata geçiren Fransız İhtilali'nin sarsıntılarıyla kitlenin amorf- luğundan sıyrılıp tarih sahnesinde "özne" olarak belirme- leri bir rastlantı mıdır? Hayır! Benzer aşamalardan ülke- mizin kadınları da geçti; biz kadınların toplumsal yaşa- ma etkin katılımımız Kemalist devrimler sayesinde ger- çekleşti.

Ancak, cinsel ahlakı belirleyen gelenekler toprağa benzer... Devrimlerin, fabrikaların, kentlerin dokusunun altında varlığını sessiz bir dirençle sürdürür. İnsanlığın elinde yalnızca iki üretim gücünün –toprak ve kadın– var olduğu eskil dönemlerde, üretim ve mülkiyet ilişkileri içinde biçimlenmiş ahlak, bu ilişkilerin tarihsel işlevlerini yitirmelerinden sonra da kadınları ve erkekleri etkiler.

Aklın ve vicdanın "topraktan" bağımsızlaşması, göv- denin bağımsızlığını ve saygınlığını sağlamaz. Uygarlaş- manın acı veren sürecinde insanlığın ödediği diyetlerden biridir bu...

Evrensel uygarlık, tarih boyunca doğudan batıya, oradan gene doğuya güçlü bir rüzgâr gibi eserken bir yan- dan yücelikler yaratır, öbür yandan aşındırıp yıkarken, bir ülküyü zulmün ve acının hammaddesinden yontmayı amaçlıyor: Bireyin 'bütünlüğüne saygı! Onun parçalan- madan, horlanmadan toplumla ve doğayla ilişki kurabil- mesini sağlayabilme.

Yüzyıllar öncesinin, suçluyu gövdesini parçalayarak cezalandıran hukuk anlayışı, cezayı suçlunun toplumla yeniden sağlıklı bütünleşebilmesinin yöntemi olarak gören çağdaş hukuk anlayışına bırakmış yerini! Öğrenciye fiziksel acı çektirerek öğretme geleneği ise öğrencinin akıl-ruh-beden sağlığını ve bütünlüğünü koruyarak onu sorumlu bir yurttaş konumuna evrimleştirecek çağdaş eğitime!

Dünya halklarını ve nimetlerini sömürmenin mane-vi yükü altındaki Batı uygarlığının, tarihsel sorumluluğunun ağırlığına karşın, 21. yüzyıl öngünündeki (arifesindeki) üstün yanı işte burada: Bireyin bütünlüğünü koruma kararlılığında! Batı demokrasilerinden esinlenen “çağdaş devlet” “teba”yı ezen değil, “yurttaş”a hizmet götüren, onu koruyan bir örgütlenme! Bireyin “vücut bütünlüğü” ve “özel yaşamın gizliliği” hakları bizim anayasamızca da güvenceye alınmış. Öyleyse, anayasal haklarımızla çatışan, kadın gövdesini kadın yurttaşın bireysel kimliğinin ve özgürlüğünün ayrılmaz temeli olarak değil de kamunun ortak malı olarak gören geri bir anlayışın uzantısı, zorba uygulamaların toplumsal hayatımızda işi ne?..

Gelenekçi ahlakın, değişen yaşam koşullarıyla çatışmasının sonucu, kız kaçırma olaylarının (ya da kocaya kaçmaların) yaygınlaştığı on yıllarda, zorunlu bekâret muayenesinin hukuksal gerekçeleri belki vardı. Yıllardır raflarda uyuyan yönetmeliklerin tozunu silkeleyip bunları yürürlüğe koymak niçin yöneticilerin aklına geliyor da bu düzenlemeleri çağdaşlaştırmayı kimse düşünmüyor? Ulusal laik eğitimin okul müdürleri, niçin Osmanlı mahallesinin namusunu bekleyen (!) eli sopalı muhtarlara benzetilmek isteniyor? Neden geleneğimizin, Anadolu’nun tüm tarihsel ve kültürel birikiminin mutluluğa açık, insancıl özelliklerine değil de bireyi –özellikle kadını– ezen kıyıcılıklarına önem veriliyor? Cumhuri-

yetimizin Anadolu'nun üstündeki –zaten zayıflamış– aydınlığı neden büsbütün karartılmak isteniyor?

Anlaşılan yöneticilerimizin çağdaş düşüncelerle araları pek yok! Peki yüreklerinde sevecenlik de mi yok? Son beş yılda, zorunlu bekâret muayenesine sevk edilen kaç öğrenci kızımız canına kıydı! Bu çocukların henüz başlangıçta kesilen yaşamlarının hiç mi değeri yok? Gençecik insanlarda yaşam boyu taşıyacakları ruhsal yaralar açmaya, onları kendi gövdeleriyle çatıştırmaya, tutucu toplumla uzlaşmaz çelişkilere sürüklemeye çağdaş bir devlette yönetimlerin ve yöneticilerin hakkı yoktur!

Kamuoyunun tepkilerine sayın milli eğitim bakanının kulak vermesi saygı duyulacak bir davranıştır, kuşkusuz. Ancak düzenlemelerin değiştiğine dair kesin haber henüz basında yer almadı. Sakın unutulmasın?! “Zorunlu bekâret muayenesi”nin ayıbı, Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm yasalarından ve yönetmeliklerinden silininceye kadar tepkilerimizi sürdürmek, insanlık ve yurttaşlık görevimizdir; biz kadınların hemcinslerimize karşı sorumluluğumuzdur!

Sorumluluğun en büyük payı, hiç kuşkusuz, ülkemizin iki kadın yöneticisine, sayın başbakana ve sayın devlet bakanımıza düşmektedir! Saygıyla anımsatırım.

Cumhuriyet, 21 Şubat 1995

FEMİNİZM VE DEMOKRASİ

Sayın Doç. Dr. Ercan Kızılay,

18 Nisan 1995 günü yayımlanan, kadınlık durumu üstüne pek çok doğruyu dile getiren “Ücretsiz Aile Gücü” başlıklı yazınızdaki birçok görüşe katılmakla beraber, bir yanlış izninizle düzeltme gereğini duyuyorum. Kadın hakları mücadelesinde “içinde ‘erkek düşmanlığı’ tohumlarının kolayca yeşerebileceği ‘feminist’ yaklaşımlara karşı çıkılması” gerektiğini öne süren görüşünüz, kanımca önemli ve ciddi bir düşünce akımı olan feminizmi yeterince incelemeden varılmış, biraz basmakalıp bir yargıdır!

Feminizm, “kadın”ın, aklı, özgür iradesi, yurttaş sorumluluğu, duyguları ve cinselliğiyle bütünlük içinde “tüm bir insan” olma mücadelesidir! Fransız Devrimi’yle başlamıştır ve hâlâ sürmektedir. Evrensel kültüre önemli katkılarda bulunmuş feminist yazarlar, düşünürler, araştırmacılar, sanatçılar (örneğin Virginia Woolf, Simone de Beauvoir vs.), kadının olduğu kadar erkeğin gelenekselleşmiş rollerini de sorgulamışlardır!

Feminizmin iç çeşitlilikleri arasında iktisadi sömürüye erkek baskısı kadar önem veren “sosyalist feminizm” olduğu gibi erkek egemenliğinin iktisadi sömürüye yol açtığını savlayan “radikal feminizm” de vardır.

Feminizm erkek düşmanlığının tohumlarını barındırabilir mi? Böyle bir gereklilik yok! (Erkek egemenliğinin tek kurbanı kadınlar olmadığına göre!) Barındırmayabilir, barındırabilir de... Tıpkı sosyalizmin, fanatik burjuva düşmanlığının tohumlarını; ulusçuluğun, ırkçılık ve faşizm tohumlarını gizleyebileceği; liberal kapitalizmin, hastalığı, yaşlılığı, yoksulluğu hor görme tohumlarını besleyebileceği gibi...

İsterseniz olasılıkları bırakıp "olan"a bakalım! Evlatları olduğumuz halkın bilincinin büyük bölümü ve bilinçaltının tümü kadın nefreti, kadın korkusu, kadın düşmanlığıyla tıka basa dolu! Bu gerçeği kavrayabilmek için güzel dilimizin çirkin öbür yüzüne, küfür ve argo "hazinemize" (!) göz atmak yeter.

Feminizm, demokratikleşme sürecinde, amaca giden yolu kısaltacak toplumsal hareketliliklerden biridir. Demokrasi mücadelesi verenlerin, feminizmi dışlaması değil, ona destek olması gerekir!

"Kadın"ın özgül durumunu incelerken ülkemizin özgül koşullarını (örneğin, Kemalist devrimlerin değerini, şimdilerde yükselen irtica tehlikesini) unutan feminist arkadaşlar varsa, onları elbette eleştiririz; ama bu ayrı bir konudur. Saygılarımla.

Cumhuriyet, 9 Mayıs 1995

DEMOKRASİ VE FEMİNİZM

(1. Kadın Kurultayı'nın Düşündürdükleri)

Türkiye'de yeniden hissedilen politizasyon rüzgârları arasına, feminist, sosyalist kadın grupları, bağımsız kadınlar ve İHD'nin katılımıyla 1. Kadın Kurultayı İstanbul'da toplandı. Kurultay bir bakıma başarı, bir bakıma fiyaskoydu.

Durgun ve suskun yıllardan sonra, her düşünceden, her sınıftan, her konumdan binlerce kadının bir araya gelebilmesi bile başlı başına tarihî bir olaydır. Kadın hareketlerinin gücü, görkemli bir hammadde gibi demokratikleşme sürecinin önünde durmaktadır.

Kurultay, demokratikleşmenin bir parçası olmasına karşın, ne yazık ki düş kırıcı antidemokratik, hatta saldırgan uygulamalara sahne oldu. Sosyalist kadınların bir kısmının feminizme düşmanca tavır almasından kaynaklanan bu antidemokratik hava, feministler, sosyalist feministler ve feminizme dostça bakan bir kısım sosyalistler ile feminizme karşı sosyalistler arasında bir anlamda gereksiz, ama bir anlamda yaşanması ve aşılması gerekli bir kutuplaşmaya yol açtı.

Kutuplaşma gereksizdi; çünkü kadınlık durumunu, kadın hayatının çeşitli yönlerini irdeleyen tebliğler bu yüzden güme gitti; kadınlar bu tebliğlerin ışığında ortak noktaları yakalama şansını yitirdiler, yazık oldu. Kurultay

fiyaskoya döndü. Kutuplaşma gerekiyordu; çünkü kendilerine ne ad takarlarsa taksınlar, hayata ve öğretilere ezberci yaklaşımlarla bakanların, kadın sorunlarını kavramada ve çözümlemede (henüz çözüm önerme değil, kavrama ve çözümleme aşamasında olduğumuzu sanıyorum) yetersiz kaldığını açık seçik gösterdi. Gerekliydi; çünkü bize, toplum olarak demokratikleşmenin, kadın hareketleri olarak bugünkü demokratikleşme sürecinin neresinde durduğumuzu da gösterdi ve, "Nasıl bir demokratikleşme?" sorusunun zihinlerde belirmesine yol açtı.

Evet, "Nasıl bir demokratikleşme?" Feodal toplum yapısının, saygıyla boyun eğişin birbirine karıştığı hiyerarşisini, dokunmanın günah olduğu tabuları, toplumu dönüştürmek adına sorgusuz sualsiz yinelenen klişeleri barındıran bir demokrasi mi? Yoksa, dogmalardan ve tabulardansa, yeni arayışlara; kalıplardansa hayatın dinamizmine açık bir demokrasi mi?

Tam da bu noktada, feminizmin ne dediğine kulak vermek gerekmektedir. Feminizm, toplum yönetimindeki ataerkil hiyerarşiye karşı koyarken, kadının açısından aileyi de sorgular ve hiyerarşinin en yaygın, en temel ve en görünmez biçimini, aile içi hiyerarşiyi reddeder. Kalıplaşmış biçimiyle kadın erkek ilişkisinin hiyerarşiyi sürrekli olarak yeniden üreten mekanizma olduğunu vurgular; eşitlikçi temellerde yükselen yeni özel ilişkiler arayışına koyulur.

Feodal değerlerin gücünün hissedildiği bizim gibi ülkelerde ailede hiyerarşi ve baskıcılık şiddetlenmektedir. Yetiştirdiği aile ortamında ezme-ezilme ilişkisini varlığının temel ögesi olarak içselleştirmiş bireylerden nasıl demokratik tavırlar bekleyebiliriz? "Demokratik" yaftası taşıyan dış ortamlarda "eşitlikçi" türden davranışlar; ev içinin rahatlığına kavuşur kavuşmaz gelsin baskıcı tavırlar... Ev içlerinde ve ev dışında yaşanan, iç içe geçmiş bu

zıt davranış biçimlerinin şizofrenik alaşımına, hepimiz kendimizden örnekler verebiliriz. Duygularımız özde-netimimizin önüne geçecek kadar şiddetlendi mi, demokratik etiketli ortamlarda bile, eşitlikçi tavırlar bol giysiler gibi düşer üstümüzden; altından gerçek derimiz, bağınazlığımız, baskıcılığımız, tutukluğumuz, güvensizliğimiz, korkaklığımız görünür. (Kurultayda olan tam da budur işte!)

Demokratik bir toplum amaçlayan feminizmin, 1970'li yıllarda yeniden yükseldiği Batı ülkelerinde, demokratikleşmeye katkıda bulunma misyonu günlük hayatta öne çıkmamıştır. Zira bu ülkelerde, *coexistence*, hoşgörü, katılım, yenilikçilik gibi kavramlar üçüncü dünya ülkelere kıyasla hayatın daha çok parçasıdır. Ve bu kavramların zıddı var olsa da, bu varoluş, feodal-ata-erki yaşama biçimlerinin kaba sabalığından uzak, daha ince bir tarzda gerçekleşmektedir. Üçüncü dünya ülkeleri feminizminin, gelişmiş ülkelerdekinden en büyük farkı ve belki üstünlüğü, özel ilişkilerin dönüştürülmesini toplumsal ölçekte zorlayarak kitlelerin demokratikleşmesine katkıda bulunmasıdır. Feministlerin ve demokratikleşme sürecini yönlendirenlerin bu olgunun bir an önce farkına varmaları umulur. Türkiye'nin yeni demokratikleşme sürecinde feminizmle etkileşim içine giremeyen demokratikleşme eksik kalacaktır. Kurultaydan çıkartılacak en önemli durum saptaması budur.

Kurultayda kutuplaşan taraflar yenişememişlerdir. Bu sevindiricidir. Birlikte yaşamanın koşullarını, hoşgörü-yü öğrenmenin zorunluluğu çıkmıştır böylece ortaya. Kurultayda bazı tabulara "dokunulmuş"(!), örneğin Nâzım Hikmet'in şiiri (kadına bakışı açısından, edebî açıdan değil) eleştirilmiş, solun kendi içindeki kadınları ezdiği tartışılmış, bekâr annelikten söz edilmiştir! Ufak çapta kıyametler (!) kopmuşsa da, tabulara dokunulduk-

tan sonra da hayatın sürebildiği görülüp anlaşılmış, böylelikle tabuların “dokunulabilirliği” kanıtlanmıştır! Kurultayda feminizm var olmuştur. Bu da sevindiricidir. Zira, vefakâr, cefakâr, fedakâr kadın imgesinin etkisi altında, gereksinim duyulunca kadınları politik katılıma çağıran, yoksa evlerine yollayan geleneksel tavır, kadınların yedek fedakârlık depoları olmayıp birtakım taleplerin sahibi insanlar olduklarını galiba anlamıştır!

Böylece, yaşamın sonsuz çelişkilerinin ve diyalektik işleyişinin sonucu, zaman zaman antidemokratik seyreden 1. Kadın Kurultayı’ndan sonra, önceye göre, galiba, demokrasiye daha yakınız!..

Mülkiyeliler Birliği dergisi,
Temmuz 1989

KADINLAR LAİKLİĞE VE BARIŞA UZANIYOR!

Ankara, canlı, devingen günler yaşıyor. Kitleler o toplantıdan öbürüne koşuyor, düşünüyor, konuşuyor, tartışıyor. Birey, toplumsal hayata kişisel katılımının önemini, gücünü ve sorumluluğunu yeniden kavırıyor. Bu canlılık büyüyecek mi, yoksa şimdiye dek pek çok kez tanık olduğumuz gibi şişip şişip, şişerken incelip yüzeyinin basınca en dayanıksız kesiminden yırtılıp sönecek mi? Yaşayıp göreceğiz.

Bu devingen ortamlardan bir tanesi de, geçtiğimiz günlerde Ankara'da "Kadının Statüsü ve Sorunları" Genel Müdürlüğü'yle, "Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi"nin ortaklaşa düzenledikleri "Türkiye'de Kadın Kimliği" Kongresi'ydi.

Görkemli bir açılışla başlayan, gerilimi yüksek, tartışmalı bir kapanışla sonuçlanan kongreye çeşitli kesimlerden kadınlar katılmaktaydı: araştırmacılar, meslek kadınları, gönüllü kadın kuruluşlarının üyeleri, sendika temsilcileri, feministler, yazarlar, sanatçılar vs. Kongre "Kadın Bedeninin Tanımlanması", "Kadın İmgesinin Üretilmesi ve Dolaşımı (Medya ve Kadın)", "Kadın Emeginin Biçimleri", "Kadın Örgütlenme Biçimleri", "Siyasette Kadın Kimlikleri", "Sanatın İçinde Kadın" gibi ana başlıklarda yoğunlaşan çalışma gruplarının incelemeleriyle

sürdü. Çalışmaların tümünde laikliğin vazgeçilmezliği, laik düzen için duyulan kaygı, laikleşme sürecinin nasıl güçlendirileceğine dair öneriler ağırlıklıydı.

Kongrenin açılışında, bayan Başbakan Çiller'i, laiklik konusunda duyarlı kadınlar, soruları ve kaygılarıyla kuşattılar. Aldıkları yanıtların doyuruculuğu tartışılabilir, ancak bayan başbakan ortamdan etkilenmiş olmalı ki, kendisine ait bir gerçekliği nihayet anımsayabildi. Atatürk devrimlerinin kızı olduğunu!..

Çalışmaların tümü, ister istemez eşyanın tabiatı dolayısıyla bir noktada laik toplum düzenine, yani aklın bağınaz inançtan, bireyin bağınaz gelenekten özgürleşebilmesine imkân ve ortam hazırlayan temele gelip dayanıyordu.

Toplumsal örgüt olarak kurumlaşmış dinlerin tümündeki (Hıristiyanlık, Musevilik, Hinduluk dahil) köktenci akımlar, aynı noktada kesişmekte: Kadını erkeğe tabi kılmakta, daha doğrusu onu erkeğin en iyimser ifadesiyle kulu, daha karamsarıyla malı olarak görüp tanımlamakta ve bu durumun sürmesine özen göstermekte! Peki bu bakış, yalnızca kökten dinciliğe mi özgü? Elbette değil. Ancak kökten dincilik, kadının köleliğini Tanrı'nın istek ve iradesine bağlayarak, Tanrı'nın istek ve iradesi bağlamında, niyeysen, en çok bu meseleyi vurgulayarak durumun üstüne mühür ve damga vurmakta!..

Kadın insan-altı bir canlı türü olarak kabul edildiği an, onun bedeni saygın bir varlık olma şansını yitirir. İnsanoglunun doyması için yaratılmış hayvanlara veya bitkilere döner! Onun emeği, makinenin üretimine eşdeğer sayılır; örgütlenme, siyasete katılma, sanat yaratabilme gibi "insan"a özgü uğraş ve yetiler, ondan yıldızlar kadar uzaklaşır. Evet, her şey kadının bedeniyle başlar! Ve köktenci akımlar bu bedeni murdar bir "nesne" olduğu (Musevi ve Hıristiyan bağınazlığı) ya da erkeğin şehvetini

kışkırtan nesne olduğu için (İslam bağnazlığı) mahkûm eder!

İnsanlığın herhalde, baskı altında sürekli bozulmaya uğramasından dolayı en “İlkel” (sözcüğün “çağlar boyu en az değışen ve gelişen” anlamında, yoksa, “doğal saflık” anlamında değİl; insanlık öylesi saflığını çoktan yitirdi!) yanı olarak kalmış cinselliğe bulaşan “gövde”nin haklarını tanımak; “kadın hakları” arasında, toplumların ve bireylerin, belki de en fazla zorlandığı bölge!

Bu alanda kadınlarımızın (hepimizin) kısa sürede şaşırtıcı bir olgunluğa ulaşmamız, kongrenin sevindirici yanlarından biriydi. “Kadın Bedeninin Tanımlanması” çalışma grubunun, toplumumuzda kemikleşmiş bir görüngü halindeki “bekâret” kültünü, gizli bir yara olan “en-sest”i açıkça gündeme getiren ve eleştiren raporu, büyük bir olgunlukla sunuldu; dinlendi ve oybirliğiyle kabul edildi. Kadınlarımız bedenlerine sahip olmak istiyorlar!.. Bu çok kesin!..

Kadınlarımız asla bedenleriyle sınırlı kalmak istemiyorlar. Bu da çok kesin! Toplumun gelişmesine katılmak, söz söylemek istiyorlar. Onları kongrede görmeliydiniz, nasıl büyük bir sorumluluk ve ciddiyetle tartışıyorlardı! Sanki Türkiye’yi onlar yönetiyordu! Oysa, hiçbir yaptırım gücümüz yoktu! Olsun, coşkumuz, bilincimiz, irademiz vardı ya...

Kongrenin çerçevesinde, Türkiye’de kadın kimliklerinin ortak profili şöyle belirlemek: Bu kadın barışseverdir. Ülkemizde akan kanın azabını duymaktadır. Kardeş kavgasının durmasını, 1994’ün barış yılı olmasını oybirliğiyle dilemektedir.

Bu kadın, toplumsal özgürlüklerin genişletilmesinden yanadır. Siyasal partilerin kapatılmasının gündemde olmadığı, kültürün yaygınlaştığı, özgür bir demokratik ortam istemektedir.

Bu kadın, cinsel suçlardaki yasal eşitsizliklere isyan etmektedir! Ancak, henüz, zinanın yalnızca vicdani bir suç sayılmasını kabul edebilecek denli, bireysel özgürlükler kavramını varlığına sindirememiştir. Zina konusunda, erkeği kayıran maddelerin yasadan çıkartılmasını, kadın ve erkek arasında mutlak yasal eşitliğin sağlanmasını talep eder.

Bu kadın, laiktir. Laik düzenin korunmasından ve güçlendirilmesinden yanadır. Bu kadın, laikliğin tanımını üstünde titizdir. Dinci bağnazlığı, toplumsal veya politik baskı unsuruna dönüşmekten alıkoyan; bireyin inanma ve ibadet etme hak ve özgürlüğünü olduğu kadar, inanmama ve ibadet etmeme hak ve özgürlüğünü güvence altına alan laikliğin, kavramsal içeriğinden boşaltılıp, boş bir lakırdıya indirgenmesine karşıdır ve kavram kaydırmaları ve kandırmacalar karşısında uyanıktır!

Bu kadın, Diyanet İşleri'nin işleyişinden son derece kaygılıdır. Diyanet İşleri'nin bir devlet kurumu olarak sürmesi mi; yoksa devletin dinden elini eteğini tümünden çekmesi mi laik düzen için daha elverişlidir? Soru zihinlerdedir. Kapanış oturumundaki gerginliği yaratan da, işte bu iki şıklı sorudur!..

Kapanış oturumundan kimi katılımcıların, elektrikli ortamın yarattığı olumsuz duygularla ayrıldığını biliyorum. Oysa ben halimden memnundum; 1989 İstanbul Kadın Kurultayı'nı anımsıyordum! Resmî hiçbir kurumun katkısı olmaksızın, gönüllü kadın kuruluşlarının düzenlediği o sivil toplantıda –baskıcı atmosfer, nasıl da dar grupçuluğun iktidar hırsıyla gergindi– toplumsal baskı unsuru olarak “din”in (herhangi bir dinin) kadın cinsini nasıl ezdiğini, kuramsal bir tartışma olarak bile gündeme getirmek meseleydi! Herkes “halkın dinsel duygularını” rencide etmekten ürküyordu. Kimse, insan yüreğinin yaratılışla, ölümle, sonsuzlukla ve irademiz dışındaki olay-

larla ilgili içten ve saygın duyguları ve gereksinimleriyle; politik güç aracı olan bağnaz ve baskıcı örgütlülük arasındaki kesin ve berrak ayrımı göremiyordu, görmek istemiyordu. Sanırım, bu görme bulanıklığına yol açan, toplumun içine çöreklandığından kuşkulanan ama açıkça ifade edilemeyen yobaz tehlikenin yarattığı korkuydu. 1989'dan bu yana tehlike vurdu ve can aldı!

Dört buçuk yılda, kadınlar gerçekten demokrasiye ve berraklığa doğru yol kat etmişlerdir. Bu gelişmenin bedeli, keşke öldürülen, yakılan aydınlarımızın hayatları olmasaydı.

Gene de, sesimizi boğan korkuların, bekâret halkasını çevreleyen "kült"le birlikte yırtıldığını görmek güzel!

Kadınlar, on yılda cinsimize özgü, umarsızlıktan kaynaklanan o korkusuz içtenlikleriyle, koca dayaağı, zorunlu bekâret muayenesi, cinsel taciz, ırza geçme, ensest gibi saklılarda biriken pislikleri, bu ülkenin gündemine, gün ışığına çıkarttılar. Kadınlar, şimdi barışa ve laikliğe uzanıyor. Umalım ki kısa sürede bağnazlığı ve kardeş kavgasını ülke gündeminin dışına süpürsünler!

"Türkiye'de Kadın Kimliği" Kongresi,
Aydınlık, 4 Ocak 1994

KADINLAR ÜNİVERSİTE KÜRSÜSÜNÜ YİTİRİYOR MU?

Çağcıl feminizm, insanın “varoluş”la ilgili geliştirebileceği en yüksek bilinç düzeyine ulaşmasını talep eder kadından; bir “kadın gövdesi” olmanın farkına varmayı... Bu farkındalık, eskiçağlar bilgilerinin “kendini bilmek” dedikleri ruh durumundan başka bir şey değildir, aslında... (Bilgelerin, yalnızca “erkeği” kastettiklerini anımsatmaya gerek var mı?) Bu bağlamda, “feminist olmak” bir süreçtir; feminist olmaya yaklaşılr ve bazen ondan uzaklaşılr. Çevresiyle ilgili farkındalığı düşük olan bir insanın, kendisiyle ilgili bilinci yükselebilir mi? Kendi üstüne bilinci zayıf kalmış kişinin, çevre üstüne saptamaları derinlikli olabilir mi?

Ülkemizin çelişkileri, bilgili ve bilinçli kadınlarımızı bile şaşırtacak ölçüde karmakarışık. Bu çelişkilerden biri eğitimle ilgili. Türkiye kadın nüfusunun üçte biri karcahil!.. Okuma yazma bile bilmiyor! Hiç de azımsanacak bir oran değil!.. Öte yandan Türkiye üniversitelerindeki kadın öğretim elemanlarının, genel toplama oranı % 33 gibi değme Batı Avrupa ülkelerine fark atan bir yükseklikte... (Batı Avrupa üniversitelerinde bu oran % 25 dolaylarında.) Üstelik son derece nitelikli, kadın öğretim elemanlarımız! Bu şaşırtıcı durumu, yalnızca, öğretim elemanlarının ücretlerinin düşük olması nedeniyle

erkeklerin bu kadrolara itibar ve iltifat etmemeleriyle açıklayabilir miyiz?..

Şaşırtmaca burada bitmiyor! Batı Avrupalı, örneğin Almanyalı kadın akademisyenler (öğretim elemanı), demokrasinin İkinci Dünya Savaşı ertesinden beri ülkesinde yerleşmiş olmasına, kadın özgürlüğü mücadelesinin 200 yılı bulan geçmişine karşın, mesleğinde cinsiyetçi ayrımcılıktan yakınabiliyor da; biz Türkiyeli akademisyen kadınların böyle bir sorunu yok! Ülkemizin demokratikleşme süreçlerinde emeklemesine ve etkin feminist mücadelenin çok yeni olmasına karşın! Yanıltıcı bir izlenim yaratmamak için hemen ekleyelim, “sorunumuz yok” derken, üniversitedeki mesleksel ilişkilerden ve uygulamalardan söz ediyorum; toplumsal bilinçaltının benimsediği “vefakâr-fedakâr-cefakâr” kadın imgesiyle akademik çalışmayı; özel yaşamın kadının erkeğe bağımlı yaşamasını dayatan duygusal-cinsel ilişkileriyle mesleksel yükselmeyi bağdaştırmaya uğraşırken yaşadığımız yıpranmalardan ve içsel çatışmalardan değil... Yine de Batı Avrupalı kadın meslektaşımızdan şanslı olduğumuz ortada!.. Ortadoğulu komşularımızdaki benzerlerimizle kıyaslanmamız ise olanaksız!.. Ülkemizin farkındalığı yüksek yurttaşı için durum anlaşılmaz değildir:

Türkiyemiz yalnızca Müslüman bir Ortadoğu ülkesi değil, aynı zamanda Balkan ve Akdeniz ülkesidir. Kadın evliyalar yaratabilmiş Müslümanlık deneyimimiz ise bize özgüdür.

Kemalizmin “kadın” konusundaki olumlu etkileri, 1950’den beri karşıt görüşlerin hemen her zaman iktidarda olmasına ve anti-Kemalist tüm çabalara karşın, hâlâ sürmektedir.

Ortaçağ’ın dinci kurumlarından köklenen Avrupa üniversiteleri, 200 yıllık laik uygulamalara karşın, bugün bile, bilim söz konusu olunca, tarihsel kökenini dinci bağnazlıkta bulan kadın karşıtlığından arınamamıştır.

Türkiye üniversitelerinin, bugün “metropol üniversiteleri” diye tanımladığımız örneklerinin, yani yerli köklü bilim kurumlarının temelleri laik anlayışla atılmış; Kemalist devrim öncesinden kalan tek üniversitemiz, medrese kökenli İstanbul Darülfünun’u ise 1930’larda esaslı bir reform geçirmiştir. Ve ne denli açıklayıcıdır ki, bugün Türkiye’nin yüzünü ağartan % 33 kadın akademisyen oranını sağlayan, işte bu “metropol” üniversitelerimizdir.

Şimdi gelelim madalyonun öbür yüzüne... Türkiye üniversitelerinin çoğunluğu metropol üniversiteleri midir? Hayır... Çoğunluk, taşra üniversitelerimizdedir. Bilimsel bakımdan pek de güçlü olmayan ve bu nedenle sesleri pek duyulmayan bu kurumların suskunluğu, onların toplumsal yaşamda etkisiz kaldıkları yanılsamasına yol açmasın... 12 Eylül sağ askerî darbesini izleyen yıllarda, “Türk-İslam sentezi” resmî görüşünün doğrultusunda, YÖK gözetiminde açılan bu kuruluşlarımızın kimilerinin, ideolojik etkinliklerine dair haberleri her gün gazetelerde okumaktayız! Bu üniversitelerde kadın katılımı nasıl? Yanıt kadın araştırmacılarımızdan geliyor^{1,2}: Çok az!.. Ve müthiş bir bulgu, 100 fakültede hiç kadın öğretim elemanı yok!

YÖK sisteminde “metropol üniversiteleri”nin kimi fakültelerinin parasızlığa ve bakımsızlığa terk edildiklerini gözlemliyoruz. Taşra üniversitelerinin pek çoğu ise aldıkları desteği bilimsel değil, ideolojik alanlara yöneltiyorlar...

Bu durum ne yeni ne şaşırtıcı, yalnızca kötü; ülke için, genelde kadınlarımız ve özelde biz kadın akademisyenler için... Şaşırtıcı olan, Kemalist devrimin ruhuyla

1. Feride Acar, “Yüksek Öğretim Kurumlarında Kadınlar, Tarihsel ve Güncel Durum”, “Akademik Yaşamda Kadın” Sempozyumu, 22-24/9/94, Ankara.

2. Gülay Günlük Şenesen, “Türkiye’de Üniversitelerin Üst Yönetimlerinde Kadınların Konumu 1990-1993”, “Akademik Yaşamda Kadın” Sempozyumu. 22-24/9/94, Ankara.

yoğrulmuş Türkiye üniversitelerinin özünün ve biçiminin değiştiği bir dönemde, yurttaşlık kazanımlarımızı yitirmenin neredeyse öngününe (arifesine) yaklaşılan günlerde, kimi feminist arkadaşlarımızın –en yüksek insan bilinçliliğine gönül vermiş bu kadınlarımızın– güncel ortamla ilgili farkındalıklarının zayıflığı!..

Ne yazık ki, bu arkadaşlarımızdan kimileri neredeyse tüm bilimsel enerjilerini Kemalizm karşıtlığında tüketmektedirler. Gazetelerde, dergilerde, yurtiçi ve yurtdışı bilimsel kongrelerde bu boş tüketimin örneklerine pek sık rastlamaktayız. Kuşkusuz, çağcıl feminist bakış açısıyla Kemalizmin bütünsel irdelenmesine kimsenin itirazı olmamalıdır. Ancak, gerek Atatürk'ün kişisel çabasıyla, gerek Cumhuriyet'in kuruluş felsefesi ve işlevleri sayesinde biz kadınlara sunulmuş, tarihsel dönem için yalnızca ülke çapında değil, dünya çapında olağanüstü kazanımları (siyasal ve eğitimsel haklar ve konumlar gibi) olağan sayıp üstlerinde durmayarak; dönem için anlaşılabilir kimi uygulamaları 1990'ların kavramlarıyla "cinsiyet ayrımcılığı" diye yargılayıp hırpalamak, Kemalizmin bilimsel ve eleştirel değerlendirilmesi değil, ne yazık ki tarihin saptırılmasıdır!

Oysa yaşadığımız günler, enerjilerimizi bütünleştirmemizi gerektiriyor. Yapılacak işler var: Örneğin, taşra üniversitelerindeki cinsiyet ayrımcılığını kamuoyunun gündemine getirmek... Kadın nüfusun okuma yazma bilmeyen % 30'unun temel eğitime kavuşabilmesi için hükümeti ve TBMM'yi göreve çağırmak... Geçen yıllarda, kadın durulgücünün coşkulu dayanışmaya dönüşmesiyle yükselen "dayak karşıtı" kampanya ve "Medeni Yasa değişimi" girişimlerinde olduğu gibi geniş kapsamlı, "eğitimin her dalında kadın katılımını artırma" kampanyasına ne dersiniz, arkadaşlar?..

Cumhuriyet, 11 Aralık 1994

ÇAĞCIL FEMİNİZM VE KİŞİSEL VİCDAN

Feminizm dünya sahnesinde, Fransız Devrimi'nden sonra, bir eşit haklar hareketi olarak belirdi. Yurttaşlık haklarının ve ödevlerinin kadınlar için de gerçekleşmesi talebini yükselten bir burjuva özgürlükçü akımı! İki yüzyıl boyunca evrimleşen feminizm, kadın bedeninin özgüllüğünü vurguluyor bugün! Hem kapitalizmin hem sosyalizmin totaliterleşmesinin acı deneyimlerinin yaşandığı 20. yüzyıl sona ererken, hak ve fırsat eşitliği kavramlarının bireylerin bir örnekleştiği bunaltıcı toplumlara yozlaşabilme olasılığıyla yüz yüze insanlık! İki yüzyıl önce, hesapta olmayan bir olgu! Demokles'in yeni kılıcı! Bireyi ve bireyselliği öne çıkartan Batı dünyasında, totaliterleşmeden duyulan ürküntü, bireylerin ve küçük grupların özelliklerine ve özerkliklerine saygıyı vurgulamaya yöneliyor. İşte, "çoğulculuk" dediğimiz olgu!

Çağcıl feminizm çoğulculuğu benimsiyor. Çağcıl feminizm eşitlikçilikten vaz mı geçiyor; yoksa, temel insan haklarının ve özgürlüklerinin, fırsat eşitliğinin güvence altına alındığı ya da öyle sanıldığı Batı demokrasilerinde bir ileri adım daha mı atıyor? Kuşkusuz ikinci şıktır feminizmin amacı. Ana çizgileriyle yalın bir örnek verelim: Bir kadın pilot olmak istiyorsa, gerekli eğitimi almak ve iş bulabilmek konularında, erkek adayla eşit konum-

da olmalı, kendisine eşit fırsat tanınmalı. Ancak kadın pilotun bir “kadın gövdesi” olmanın özgüllüğünden kaynaklanan farkları, işveren, toplum ve bizzat kendisi tarafından kabul edilmeli, bu nedenlerle kadın mağdur edilmemeli. Hıza, rekabete, kâra dayanan kapitalist sistemde, eşitlikçilik ilkesi zarar görmeden, farklara hoşgörü, temel bir yaşama unsur olarak yerleşebilir mi? Ciddi kuşkularım var!

1970’lerdeki yeni-feminist öncülerin de kuşkuları olmalı ki, bugün otuz beş yaşın üstündeki dünya kadınlarının feminist bilinçlerinin oluşmasında rol oynayan bu yazar-araştırmacı-militan kadınlar, totaliterlik kaygısıyla reel sosyalizme sıcak bakmamışlarsa da, şiddetle eleştirdikleri kapitalist toplum düzeninden umudu çoktan kesmişlerdi! Sanırım, 1980 sonrası rüzgârlarıyla tüm dünyada antikapitalist atılımı kesilen feminizm durgunluk dönemine girdi. Başgösteren yeni durumları çözümlayebildiği ve çözüm üretebildiği söylenemez.

“Üçüncü dünya” ülkelerinden Batı’ya göç, Batı toplumlarını yamalı bohçaya döndürdü. Çağcıl feminizmin yükseldiği 1960’lara, 1970’lere göre, Batı’da nüfus bileşimi çok değişti. Çoğulculuk küçük grupların kültürel özelliklerini desteklemeyi öngörüyor. Peki, çoğulculuk adına Batılı bir feminist kadın, “kadın sünneti” adı altında küçük kız çocukların bızırlarının kesilip atılmasını buyuran, kadını sakatlayan kimi Afrika kültürlerini destekleyecek mi, yoksa kadınların ve çocukların temel insan hakları adına bu kanlı uygulamaya karşı mı duracak? Afrikalı feminist ne yapacak? Irkçı veya ulusçu dayanışma adına hemcinslerinin ezilmesini mi savunacak?

Somut örnekler her zaman aydınlatıcıdır. Yaşamın sert mihenk taşına vurulmadıkça, kavramların geçerliliğine güvenilebilir mi? Yukardaki örneğimizi sürdürelim: Popülist bir Afrikalı solcu “halkına ters düşmemek” için,

muhafazakâr “inançlara ve geleneklere uygun düştüğü” için, çoğulcu feminist “etno-kültürel farklara saygısından” suskun (ve herhalde şaşkın) kalacaklardır. Solcunun “halkçılık” kavramını, muhafazakârın ve feministin “gelenek-bireyin doğal hakları” çelişkisini yeniden gözden geçirmelerinin gerekliliği açıktır. Yeni bir hayat için mücadele veren solcuyla feministin muhafazakârla aynı çizgide buluşmaları ise ilginç! Burada bireysel ahlak ve vicdan açısından en çelişkili durumda sıkışanın feminist olduğunu vurgulamaya gerek var mıdır? Oysa, “Kadın sünneti doğru mu yanlış mı?” sorusunun feminizmin öngördüğü bakış açısıyla ulaşılacak yanıtı tektir! Bu bakış açısı bize kendimizi diğer kadının yerine koymamızı önerir. Kadın sünneti denen olayı kendi bedeniyle ya da kız evladının bedeniyle birlikte düşünecek, olayı imgeleminde canlandıracak herhangi bir kadının bu kanlı müdahaleyi onaylaması mümkün müdür? Öyleyse Batılı feminist, Afrikalı kız kardeşinin acılarını dindirmek üzere, niçin büyük kampanyalar düzenlemez?

Burada durup, çoğulculuğun Batı’ya kazandırdığı uygar örtünün altında gizlenenlere bir göz atalım! Farklı kültürlerin varlığını kabul etmek Batı toplumunu, sadist uygulamaları dışlamayan kimi etno-kültürlerle “insan hakları” adına mücadele etmenin güçlüklerinden esirgemektedir... Kültürel sadizm kurbanı gençler-kadınlar-çocuklar için üstlenilmesi gerekli toplumsal önlemler alınmasa da olur! Güzelim Batı uygarlığının çirkin yüzlerinden birini oluşturan, insan soyunun Batı Avrupalılar (ve Kuzey Amerikalılar) dışındaki üyelerinin gizlice aşağılanabilmesi, dışlanabilmesi! Farklı kültürlerin sözde “kabulü” bu arzusunun gerçekleşebilmesi için korkunç çağrışimler uyandıran “ırkçılığın” dışında yeni bir yol açmaktadır! Kültürel farklara “dokunmadan” saygı göstermek kolaydır! Ama bu kültürler her zaman, Siyu Kızılderili-

lerinin doğacı, insancı, şiirsel uygarlıkları gibi değillermiş; Batılının ne umuru!.. Özgün kültürler Batılıya “dokunacak” denli baskınlaşırsa eğer, “çoğulcu” Batılının azınlık kültürlerini nasıl “zapturapt” altına alacağını hep birlikte ibretle göreceğiz! Üçüncü dünyalıya Batı kültürünü koşulsuz dayatmak veya onu, aile ortamı ve cinsel ilişkiler düzleminde kimi kez sadist uygulamaları dışlamayan özgün kültürüne hapsetmek! Batı’nın şimdilik göçmenlerin önüne koyduğu seçenek bu!

Çoğulculuk “kendin için istemediğini başkası için de isteme” insancılığından uzaklaşırsa, varılacak durak umursamazlıktır!

Gelenekçi, ataerkil önyargıların tümüyle kırılmadığı, demokrasinin henüz tüm kurumları ve alışkanlıklarıyla yerleşmediği, dolayısıyla kadınla erkeğin yasalar, fırsatlar ve cinsel ahlak karşısında tam anlamıyla eşit konumlarda bulunamadığı toplumlarda, “farklara saygı” bir aldatmacadan öteye gidebilir mi? Öte yandan yalnızca ve yalnızca eşitlikçiliği, birliği, bütünlüğü vurgulamak, hoşgörünün gelişmediği böylesi toplumlarda bireyin ve küçük grupların ezilmesini kaçınılmaz kılmaz mı?

Öyleyse ne yapmalı? İki şeyi birden savunmalı, hem eşitlikçiliği hem özgüllüklere –insanca olmaları koşuluyla– saygıyı!

Çağcıl feminizmin özgörevi, bir yanında totaliterleşmenin, öbür yanında parçalanmanın, yıkılmanın uçurumlaştığı dar bir patikada yürümeye benziyor. Bu yol insanlığın en adil mahkemesi “kişisel vicdan”dan geçiyor. İçten, yürekli ve dürüst olmayı zorunlu kılıyor. Çoğulcu bir feminist, etno-kültürlere destek vermeden önce kültürün yalnızca şiir ve türküden ibaret olmadığını, insan ilişkilerini biçimlendiren bir yapı olduğunu ve çoğu kez bu yapının kalasları arasında kadın ve çocuk kimliklerini –bazen insafsızlığa varacak ölçüde– ezdiğini hatırdan tutmak zorundadır!

Buraya değin, çağcıl feminizmin öze ilişkin sorunlarını tartıştım; biraz da yöntemden söz etmek istiyorum: “Kadın araştırmaları” dünyada yeni bir kavram; olgulara bireyin (kadının) iç dünyasından da bakmayı öngören; görüntülerin kupkuru sayılardan, özelliklerin sıralanmasından ibaret renksiz tanımları ve betimlemeleriyle yetinmeyip, yaşanmışlığın duygu sıcaklığını, formüllere sığmayan etkileyciliğini, dizinlerin parçaladığı ince dokularını araştırmaya katmayı amaçlayan; kadınların unutturulmuş tarihini, bastırılmış durulgüçlerini kazıyıp gün ışığına çıkartan bir yöntem... Nesnellikle öznelliğin, bilimle sanatın bileşkesi... İnsanlık gerçeğine yaklaşmanın yepyeni ve çok önemli bir yolu. Hangi “öznellik”? Kuşkusuz hem araştırma konusu kadın(lar)ın, hem araştıran kadın(lar)ın. Kadın araştırmalarının gücü de zayıflığı da burda! Gücü insanı (kadını ve giderek erkeği) kavrarken ve ifade ederken, konusuna hem kuşbakışı hem çözümleyici, hem nesnel hem içgörüyü bakabilmesinde! Zayıflığı ise, ne bilim ne sanat düzeyine yükselmeden “boş lafa” ufalanabilme tehlikesini barındırmasında! Yani hiçliğe! Kanımca, araştırmacının kişi olarak yeteneklerine, kendi kendisiyle çatışmalarına, hırslarına, saplantılarına, ufkunun darlığına veya genişliğine ve en önemlisi cinsiyetinin yaşantısıyla ilişkisini nasıl algıladığına bunca bağımlı diğer bir araştırma yöntemi yoktur. Başka bir deyişle, “kadın olmak” araştırmacının yaşam gerçeklerini sınıadığı ayraç mıdır; yaşamın tümüne yönelik, giderek genişleyen bakış açısının başlangıç noktası mıdır; yoksa yaşam ufkunu çevreleyen döngü müdür? “Kadın olmak” evreni, toplumu, tarihi, günceli, insanı değerlendirmenin bir yolu mudur, yoksa sınırı mı?

Sanat eseri kendi kendinin süzgecidir! Önyargıları veya saplantıları doğrulamak amacıyla yazınsal yapıt yaratılamaz. “Büyük yazar” gerçeği yakalamaya öylesine

tutkundur ki, yazma sürecinde önyargılarından arınır. Eugene O'Neill, August Strindberg gibi "kadın karşıtı" erkeklerin yapıtlarındaki kadın karakterlerinin iç dünyalarına bir kadının duygudaşlığı ile yaklaşabilmelerine imkân tanıyan işte bu tutkudur! Araştırmacıda böyle bir tutku yoksa, ne olacak? Okur romana, öyküye, tiyatro oyununa, şiire, yazarının, şairinin öznelliğini yansıttığını bilerek yaklaşır. Bilimsel araştırma böyle midir? Kamunun kimin büyük, kimin iyi, kimin beşinci sınıf araştırmacı olduğunu kavrayabilme şansı var mıdır? Bizim gibi "düşünme özürlü" toplumlarda, akademik unvanı ve konumu olan kimilerinin toplumla, tarihle, kültürle ilgili ortaya attıklarını boş kalıpların sözde düşünen kesimlerce sakız niyetine çiğnenmesine baksanıza! Araştırmacı sorumluluğunu unutamaz; unutmamalıdır!

Feminist sosyal bilimcinin çalışma alanı toplumunun nesnel ortamı ve bu nesnelliği doğurmuş tarihsellik, ayrıcalığı ise kişisel vicdanı olmalıdır. Batı'dan yansıyan akımların pırıltısıyla kamaşan gözleri, nesnel yaşam koşullarını algılamak yerine sanal bir ortam kurgulayabilir; böylece araştırmacı "özgün" e sahip çıkayım derken ülkesinin asal özgüllüklerini gözden kaçırabilir... Feminist araştırmacı Batılı yaklaşımların özünü toplumundaki somut yaşama biçimlerinde ve kişisel vicdanında sınamak zorundadır; hele, kimi yörelerinde, büyük kentlerinin kimi varoşlarında, köhnemiş ve acımasız kimi yerel geleneklerin etkisiyle "aile içi kadın infazları"nın hâlâ sürebildiği bir ülkede yaşıyorsa!..

Mülkiyeliler Birliği dergisi,
Ekim 1995

POSTMODERN BİR ALDANIŞ

“Doğu-Batı dünyaları arasındaki farklılık, hatta karşıtlık, ifadesini kadının toplumsal konumunda bulmuştur” (s. 11).¹

Nilüfer Göle’nin, nesnel bir araştırma metninin kuruluşundan çok öte tatlar verebilen anlatısı, bu ilginç tümceyle başlıyor ve okuyucuyu hemen düşünmeye kışkırtıyor! Hangi Doğu? Buda’nın, Konfüçyüs’ün Doğusu mu? Müslümanlığın mı?.. Sanırım Doğu kavramını, bağdaşık bir yapı gibi algılamak yanlış... Gene de elbette, Uzakdoğu ile Ortadoğu arasında ortak noktalar var... Batı ile farklı Doğuların ortak noktalarının karşıtlığı kanımca, “insan aklına” yaklaşımda odaklanır. Akılcı-Batı, sezgici-Doğu; tartışan-Batı, suskun-Doğu; eylemci-Batı, durgun-Doğu... Bu karşıtlık kadının konumunda olduğu gibi, hayatın her alanında ifadelenmiştir. Kadının konumu aldatıcı bile olabilir; ataerkil yapının tümünden kırıldığı toplum henüz ne Batı’da ne Doğu’da ortaya çıkabildiğine göre...

“Sunuş” ve “Kaynakça” dışında 130 sayfa tutan yapıtın, ilk 66’sında yazar kendi görüşlerini iletiyor; bun-

1. Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul, 1992.

dan sonra, yaptığı sosyoloji araştırmasından söz ediyor. Ben de, Sayın Göle'nin sırasını izleyerek, yapıtı irdeleyeceğim.

Batı'nın, toplumsal ve kişisel ilişkilerde "saydamlığı", Doğu'nun ise "mahremiyeti" aslolarak kabul ettiğini kaydediyor Nilüfer Göle ve Türkiye'nin, Osmanlı döneminden başlayarak, "kadın"la bağlantılı "modernleşme" (Batılılaşma ile eşanlamlı kullanılmaktadır bu sözcüğü, yazarımız) çabasını tartışırken, güçlenen Batı karşısında yaya kalmış toplumların düştüğü ruhsal karmaşayı saptıyor (s. 40). İçinde bulunduğu "an"dan hoşnut olmayan toplum, ya geçmişe (altın çağ), ya geleceğe (muassır medeniyet) yönelecek; şimdiki gerçeklikten uzaklaşacaktır; kendisini kendi ürettiği değer yargılarıyla değil, Batı'nın kilerle ölçer; tarihi yaratma imkânı elinden alınmıştır; güdülecek, sürüklenecektir... Ne kadar doğru... Yalnız, acaba bu saptama bizim toplumumuza tıpatıp uymakta mıdır? Türkler, Osmanlı içerisinde egemen unsur olmanın tadını pek çıkartamamışlarsa da, en azından birkaç yüzyıl Avrupa tarihini yönlendirmişlerdir. Peki ne olmuştur da hantal imparatorluk, yarı sömürge durumuna düşmüştür? Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, hakkındaki "ölüm fermanını" yırtıp atan Anadolu halkına tarih yaratamamış denilebilir mi? Peki ne olmuştur da Türkiye Cumhuriyeti şimdiki konuma inmiştir? Kanımca, sorulacak sorular bunlardır. Göle, bu sorularla ilgilenmez.

Yazar, Kemalist devrimi, devletin yapısını değiştirmenin ötesinde, "gündelik aile yaşamına nüfuz etmekte olan medeniyet değiştirmenin bilinçli ifadesi" (s. 48) diye tanımlar ve "emsalsiz"liğini belirtir (s. 15).

Kemalizmin "milliyetçilik", "medeniyetçilik" dayanaklarında yükseldiğini, "Batıcılık"la özdeş olan "medeniyetçilik"ın zaman zaman "milliyetçilik"le çatıştığını (ne olsa Doğulu bir toplumdur, söz konusu olan!); Kema-

lizmin bu çelişkiyi, yeni bir kadın tipi (“iyi”, gerekirse kahraman yurttaş, fedakâr anne, sadık eş) yaratarak aşmaya çalıştığını savlar. Batı uygarlığıyla uyumlu (akılcı) bir kadın tipidir bu; ancak cinselliği yadsınmıştır. Nilüfer Göle, “Kemalist kadın”ın, kalın hatlarla doğru bir şema sını çizer; ama bu kadının iç dünyasının üstüne düşünce bildirmez; Şirin Tekeli’den alıntılar (s. 74):

Şirin Tekeli, devlet feminizminin şizofrenik kimliğe yol açtığını söyleyerek, ilk dönem Cumhuriyet kadınlarının kendi kişisel isteklerini bastırmak pahasına, yaşamlarını devlet tarafından kendilerine atfedilen vazife duygusu ve idealler çevresinde tanımladıklarına işaret eder.²

Bu sav gerçekten düşündürücüdür; *gerçeğe* yaklaştığı için değil; “yorum” denen çabanın ne menem “kıldan ince kılıçtan keskin” bir gözlem ve duyarlık işi olduğunu, sevgili dostum Şirin Tekeli gibi titiz ve dürüst bir araştırmacının bile, İngilizlerin deyiimiyle “başkasının pabuçları içinde duramadığını”, kendisini başkasının yerine koyamadığını imlemesi açısından... Kanımca Şirin, İkinci Savaş sonrası kuşağı olan bizlerin değer yargılarıyla yaklaşmaktadır annelerimizin kuşağına... Politik acılar çekmiş bir kuşağız biz; ama, işgali, ülkenin yıkımını ve “yeniden doğuş”u yaşamadık!.. O acıyı ve coşkun umudu... Annelerimizin kuşağının gövdelerine yabancı oldukları doğrudur; ancak,

2. Uzun süre, Cumhuriyet’in ilk dönemlerindeki Kemalist kadın kuşaklarının kişiliklerinin, hiç olmazsa kimi yönlerden bastırılmış olduğunu ben de düşündüm... Şimdi, bu kadınlar üzerindeki gözlemlerimi, gençliğin aceleci yargılarının yerine, orta yaşın olgunluğuyla yeniden değerlendirirken başka bir şeyi kavıyorum... Bu kadınların –evet, doğru– kimi tutukluklarının; –evet, doğru– kimi katılıklarının kökeninde yatan, Kemalizmin otoriterliği değildi. Çocukluklarında gördükleri, yaşadıkları acıydı; yokluk, yıkım, açlık, güvensizlik... Yıkılan imparatorluğun altında ezilmiş genç yaşamlarında –1990’ların ölçütleriyle otoriter gözükən– Kemalizm, doğan umut ve özgürlük güneşiydi.

bizlerden daha az “şizofrenik” oldukları kesin!.. İçsel yapılarını güçlendirecek bir armağan sunmuştu tarih onlara; toplumsal heyecan! Bir sanrı değildi bu; somut gelişmelere dayanan bir iyimserlikti! “Kişisel isteklerinin” veya gövdelerinin bastırılmışlığına gelince; bu, Cumhuriyet’le gelen bir olgu değildi ki... Osmanlı kadınlarının kişisel istekleri doğrultusunda yaşayabildiklerini ve/veya Allahın günü orgazma ulaştıklarını düşlemek, değme “beyaz dizi muharriresinin” “muhayyelesini” bile aşar!..

Nilüfer Göle, modernizmin topluma ve bireye kazandırdıklarının üstünde hiç durmaksızın, çoğu kaçınılmaz, kimi acıklı-gülünç olumsuzluklarına Yakup Kadri, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi edebiyatçılarımızdan alın-tilarla da desteklenen örnekler verir.

Göle’nin savı “modernleşmenin” bize uymadığıdır! Sorunsalı ise, şimdilerde güçlenen şeriatçı (İslamcı) hareketin, modernleşmenin yerine, bize uygun bir toplumsal yapı koyup koyamayacağıdır. Tam da bu noktada iki sorum var:

1) Batı ülkeleri modernleşmeyi (= gelenekten kopuş) kendi öznel koşullarında, tarihsel süreklilik içinde yaşadılar. Hiyerarşik yapının yerine geçen “demokrasi”, pek çok külfeti olan “modernleşmenin” bir nimeti... Yazarın da vurguladığı gibi, katı hiyerarşik yapılarını sürdüren “Doğu” toplumları, gelenekten kopmadıkça, demokrasiye nasıl kavuşacaklardır? Hiyerarşik geleneğe sıkıca bağlı köktendincilikle mi? [Yazar, yeni-şeriatçı –kendi deyimiyle “İslamcı”– çevrelerdeki, toplumsal eşitsizliği ve toplumsal hiyerarşiyi vurgulayıcı özgül davranış ve tutumları çözümleyici bir gözle sergilemektedir, bir yandan da (s. 134).]

2) Acaba “modernleşme” ile “biz” gerçekten bu denli uyumsuz muyuz?

Türk toplumunun tarihten gelen ikili kültürel yapı-

sına bakalım: Hayır, hayır; Osmanlı seçkinleri-halk çelişkisi değil, söylemek istediğim. Rumeli-Anadolu ikililiği... Rumeli kökenli Türk'le, Anadolu kökenli Türk'ün kişilik farkını bakınız Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'nda nasıl belirtiyor:³

Onların hepsi Makedonyalıydı. Hepsi heyecanlı, isyancı ve istibdata karşı duran hisler taşıyorlardı. Hepsi belirsiz bir şekilde, yeni bir Türkiye hayal ediyor ve bunu yaratacak bir kahraman düşünüyordu... İşte o anda, Anadolu ile Makedonyalı arasındaki farkı anladım. Bu adam (Anadolulu) sakın, içinden alaycı, becerikli görünüyordu. O ne Enver Paşa'nın İngilizlerle kavgasına, ne Mustafa Kemal Paşa'nın Yunanlıları Atina'ya süreceğine inanıyordu. Padişahın hıyanetini hissetmekle beraber, ona sövmüyordu. Kendisi için bizim başarılarımız şüpheli görünmekle beraber, gene de sadakatle hizmet ediyordu.

İki insan tipi... Düşünen, tartışan, eylemci Batılı ve sezen ama susan Doğulu...

Halide Edip'in yazar sezgisiyle saptadığı durumu, sosyal bilimci Yıldız Sertel, bilimsel verilerle açıklar.⁴ Rumelili Türk 20. yüzyılın başında, modern Batılı bireyin başat kişilik özelliklerini gösterir: aklını ve iradesini yazısına sahip çıkmak üzere seferber etmek...

3. Halide Edip Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Çan Yayınları, İstanbul, 1962, s. 83-86.

4. Yıldız Sertel, *Annem / Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, s. 37-59, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994. Yıldız Sertel, 2. Meşrutiyet Devrimi'nin, Makedonya'nın kentlerinde, hatta köylerinde yaşayan Türk, dönme, Yunanlı, Bulgar, Yahudi, vs. tüm grupların heyecanı, desteği, katılımıyla gerçekleşmiş bir "halk hareketi" olduğu yolundaki tezini ve çözümlemesini annesinin yaşamını anlattığı bu yapıtında, özel yaşamlardan verdiği örneklerle de destekleyerek açıklamaktadır.

Rumelililere ne oldu? Çoğu savaşlarda kıyıma uğradı; ama büyük çoğunluğu Anadolu'ya göç etti ve "mütevekkil" soydaşlarıyla etkileşime girdi...

Belki de "modernlik" bize o kadar da yabancı değil, ne dersiniz? Nilüfer Göle, kültürümüzdeki bu ikileşmeden ve onun etkilerinden sanırım habersiz...

Nilüfer Göle, kitabının "Sunuş"unda, her fırsatta yinelediği gibi, yalnızca bir sosyolog olduğunu, İslamcı (şeriatçı) kadınları incelerken, politik arenada herhangi bir konum almak istemediğini belirtiyor. Belki de bu nedenle, basbayağı politik bir sorunsal olan konusunu irderlerken, Türkiye'deki İslamcı hareketin düşünsel, örgütsel ve parasal olarak dünyadaki İslamcı hareketlerle bağlantılarını, basın yayın organları kanıtlarla duyursa da, Nilüfer Göle, yapıtının bilimsel değerini zedelemek pahasına, işin bu yönüne hiç değinmiyor. O kadar değinmiyor ki, tarihte yükselen her politik devingenliğe veya çatışmaya –Paris Komünü'nden, Kurtuluş Savaşımıza; Sandinist gerillalardan İran İslam Devrimi'ne kadar– kadın gizilgücünün gönüllü ve etkin katılımını kaydetmeyi unutuyor. Evet, yapıtın bilimselliği zayıflıyor; çünkü gerçekliğin bir bölümü görmezden gelinerek bilimsel araştırma yapılamaz!..

Gerçi yazar, gene "Sunuş"ta "pozitivist bilime" itibar etmediğini bildirip, "elmas yontmaya" benzettiği çalışmasının, temelde bir yorum olduğunu, zarif bir metaforla bize bildirmekte. Benim gibi pozitif bilim eğitimi görmüş ama asıl kişiliğini edebiyatta bulmuş bir yazar için bu kitabı ilginç kılan da tam bu özelliği: Yorum olması!.. Yani "taraf"!.. Taraf olmadan yorum yapılamaz!.. Ve nerede taraflar varsa orada "dram" vardır..

Nilüfer Göle, gerçekten de politik bir taraftır ve dikkatli okuyucudan politik tercihini saklamamaktadır. Kendini bu ele veriş, kaynakça da İslamcı akımları des-

tekleyen onca yerli ve yabancı yazara karşın; İslamiyet-kadın; şeriat-kadın ilişkilerine eleştirel bakabilmiş yazarlardan yalnızca İlhan Arsel'e tek bir gönderme yapılmasından; diğerlerinin ve özellikle, bizim kültürümüzün yetiştirdiği, inançlı bir Müslüman olmasına karşın, şeriatçı akımlara karşı durmuş bir kadın din bilgininin, Bahriye Üçok'un unutulmasından öte, satır aralarında belirlemektedir: Nilüfer Göle yalnızca "sosyolog" değildir:

a) "Kemalist hareket demokrasiden ödün verme pa-hasına, (halk egemenliği dinî değerlerin egemenliği olabileceği için) laikliği sahiplenmiştir" (s. 56).

Demokrasinin yaşayıp gelişmesi için, asgari koşulun laik toplum düzeninin gerçekleşmesi olduğu bilincinin bir "sosyolog" da bulunmaması hayret vericidir.

b) "Türk milliyetçiliği, milli kültürel eserlerin özgünlüğünden çok halkçılık söylemi ile beslenmektedir" (s. 54).

"Milli kültürel eserler", "özgün kültür" (s. 55, s. 130), deyimlerini kullanırken, Nilüfer Göle, bir halkın tüm geçmişiyle, tarihsel bir dönemi birbirine karıştırmaktadır. Tüm tarihimizle Osmanlılığı bir tutmaktadır!.. Yoksa, Cumhuriyet'in "özgün kültür"ü keşfetmek, korumak ve yaratmak için gösterdiği çabayı anımsardı!

Selçuklu kervansaraylarından Osmanlı çinilerine, İyon amfiteatrlarına kadar geçmişimizi kim kazıdı? Acaba Ferit Alnar'ın "Kanun Konçertosu" mu daha özgün ve ulusaldır, Baki'nin "methiye"leri mi?.. Acaba Dede Efendi, İtri gibi yüce besteciler, Osmanlı döneminde kitlelerce özümsemiş miydi? Yoksa canım ezgileri, bir "seçkinler" grubunun dar çevresinde boğulup kalmış mıydı? Yüzyıl başında Anadolu'nun herhangi bir kasabasındaki hallaç, Fuzulî'yi tanıyor muydu? Bakırcılar Çarşısı esnafı, Nef'i'yi duymuş muydu? Kitleleri, Osmanlı dönemi de dahil, tüm tarihimizle kim tanıştırdı? "Sosyolog" olmak

kişiyi, yurdunun ve toplumunun tarihine ve kültürüne değgin asal gerçekleri saptırma hakkını veriyor mu?!..

Ulusal kültürü ve ulusal geçmişi, bir “sınıfın” (bu terim “Osmanlı seçkinlerini” ifade etmeye uygun mu, bilemiyorum; isterseniz “grup” diyelim) geçmişiyle karıştırmak, yapıtın çeşitli yerlerinde karşımıza çıkıyor:

Ahmet Hamdi Tanpınar’dan bir alıntı (s. 49): “Tanzimat’tan itibaren mazi ile ilişkinin devamlılık zincirinin koptuğunu, mazinin içimizde yaşayan yarı ölü hayat şekillerine döndüğünü” ifade ederken Tanpınar, sanatçı duyarlılığının keskinleştirdiği bir “nostalji” içindedir. Sınıfının (grubunun) eski günlerini özleme, “modernleşmenin” kesin bir kopuş biçiminde yaşanmadığı ülkelerin edebiyatında da önemli yer tutar. “Kaybolan geçmiş” hüznü dolu özlem (Marcel Proust’un yapıtları), öfkeli özlem (D.H. Lawrence’ın yapıtları) dünya edebiyatının kimi başyapıtlarını doğurmuştur.⁵

Nilüfer Göle, nostaljiden sıyrılıp günümüze döndüğünde, “derinlemesine mülakat” diye isimlendirdiği, muhatabını gözlemleme, inceleme, onunla diyalog kurma ve tartışma, onu yorumlamaya dayalı bir yöntemle yürüttüğü araştırmasında (yazar kendisini, araştırma sırasında, “büyüteç” kullanan birisine benzetmektedir [s. 83]), önemli bir bulguyu açığa çıkartmaktadır: Tesettür-

5. Söz edebiyatı açılmışken, Nilüfer Göle, Şerif Mardin’den alıntıladiğı (s. 131) Türk modernizminin “yeni edebî biçimler”! bile yaratamadığı görüşünü yapıtına keşke hiç koymasaydı, diyorum. Kendisinin ve Şerif Mardin’in edebiyat bilincinden ne denli uzak olduklarını, bu yapıtta sergilemesine gerek var mıydı? Bilindiğı üzere, egemen sınıfın veya devlet biçiminin devrilmesi, hemen yeni edebiyat biçimlerinin ortaya çıkması için yeterli değildir. Sanatlar içerisinde “insanın kendisini en yalın ve en doğrudan ifade edişi olan edebiyat kolay kolay biçim değıştirmez, çünkü insan unsurunun kalıcı değışimlere uğraması bazen yüzyıllar sürer... Şiiri Tarım Devrimi doğurdu, romanı ise Endüstri Devrimi... Bilişim devriminin arifesinde olduğumuza göre, uluslararası düzlemde yeni edebiyat biçimlerinin doğuşunu artık bekleyebiliriz. Elbette, bunun, Türk modernleşmesiyle doğrudan ilintisi yok.

lü genç kadınlar, kamuoyundaki basmakalıp kanının tersine, özgür iradeleriyle, bazen aile baskısına karşı koyarak İslamcı yolu seçmektedirler. Toplumumuzdaki genel geçer dinsel inanışları ve ibadeti İslamın özüne uygun bulmayan bu genç bayanlar, bir yandan üniversitede pozitif bilim eğitimi görürken, öbür yandan özlü din bilgilerine kavuşmaktadırlar. Bu bilgilerin kaynağı belirtilmemiştir. Kuran'ın kendisi mi; öyleyse hangi çevirisi; Kuran'ı iyi bildiklerini savlayanlar mı bilgilendirmektedir genç kadınları? Çok önemli bir nokta; Göle'nin yapıtında atlanmış. Çoğu, görelî tutucu toplumsal kesimlerden gelen genç kadınlar, ancak örtünerek mi, hayata katılmayı çevrelerine kabul ettirebilmektedirler? Hayır:

Kızların okuması, üniversite imtihanlarında başarılı olarak, diploma yolunda bir adım daha atmaları, aileleri tarafından çok olumlu karşılanmaktadır. Umutlarını çoğunlukla çocuklarının tahsiline bağlamış, bu yolda her türlü fedakârlıkta bulunmuş bu aileler için kızlarının üniversiteye gitmesi bir övünç kaynağıdır. Örtünerek öğrenimlerini tehlikeye atmalarını, beklentilerini boşa çıkarmalarını kabullenememektedirler (s. 93).

Görüldüğü gibi, söz konusu genç kadınlar, yaşamları açık başla yüzleşebilmek üzere, aile desteğine sahiptir.

Peki, uyum sağlayamadıkları "modern yaşam"a tepki niyetine mi, geleneğe sığınmaktadırlar? Ancak, bugünkü İslamcı akımların uyguladığı dinci yaşam Türk ve/veya Anadolu geleneğinde yoktur ki! Bu, gerçekten yepyeni bir deneyimdir. Neredeyse "modern"dir; ama "mahrem"dir. Böylece, yapıtın adına geliriz: *Modern Mahrem*... Ancak, bu genç kadınların ruhlarında kopan, onları, "modern zamanların ötesinde", şariat havarileri gibi yaşamaya iten hangi fırtınadır? "Meçhul"... Kitabı oku-

yup bitirdiğimizde, yanıt “meçhul”dür!.. Örtülü genç kadınlar, gerçek duygularını, sosyoloğun “mercekli” derinlemesine mülakat sondayından daha derinlere, mahremiyetlerine gizlemişlerdir.

Geriye, Nilüfer Göle’nin, “Türk modernizmi”ne yönelttiği a) eleştiriler ve b) kişisel yorumu kalır:

a) “Türk modernizmi”ne eleştiriler:

a1) “Devlet dışında bireye, sivil topluma, piyasaya özerk alan tanınmaması” (s. 130).

Bireye özerk alan tanımama eleştirisine katılmamak mümkün değil; ancak “sivil toplum”un oluşması, kentleşmeye koşut bir tarihsel süreç değil midir? Modern (!) şeriatçıların yanında bir hoşgörü anıtı gibi kalsa da Osmanlı İmparatorluğu, nüfusunun çoğu köylü, teokratik bir devlettir. Din baskısından kurtulmadan, “sivil toplum” güçlenebilir mi? 1933’te Türkiye Cumhuriyeti’nin nüfusu 15 milyondur ve bunun % 90’ı köylüdür; unutmayalım.

a2) “Müslüman kimliği belleklerden silmek” (s. 130).

Bu ülkede Müslümanlık ve “Müslüman kimliği” ne unutturulmaya çalışıldı ne de unutuldu!.. Ne Kemalizmin böyle bir amacı vardı ne halkın böyle bir eğilimi!.. Geleneğimizde, hayatın her alanını şeriata göre belirleyen bir insan kimliği, kitlesel olarak hiç var olmadı! Anadolu kitlelerini oluşturan Müslüman birey için din; gövdesinin gündelik, somut devinimleriyle, yaşam ötesiyle ilgili duygular ve bu duyguların dışı vurulduğu devinimler (ibadet) arasındaki geçiş alanının belirleyicisiydi, hâlâ da öyledir. Türkiye’nin kentlerini, kasabalarını, köylerini, oralarındaki Müslüman insanları tanımayan Nilüfer Göle’nin, Onat Kutlar’ın o unutulmaz yazısındaki,⁶ “Yabandji”nin yanılgısına düşmesini anlayışla mı karşılamak?..

6. Onat Kutlar, “Yabandji”, *Cumhuriyet* gazetesi, 24 Temmuz 1994.

a3) “Türk Milliyetçiliğinin (Bu deyimî yazar, metninin sözel mantığında, Türkiye modernleşmesiyle kesişen, handiyse örtüşen bir kavram olarak kullanmaktadır. ‘Milliyetçilik’ sözcüğünün kapsadığı ‘kültürel ulusalcılıktan –ulusçuluk’ demiyorum– faşizan ırkçılığa; bireysel duygudan kitlesel eyleme dek uzanan geniş alan düşünelecek olursa, Nilüfer Göle, basmakalıp tanımlar ve yargılarla uğraşmaktadır.) fobileri (s. 130): Liberalizm, şeriatçılık, Kürtçülük, geçmişteki komünizm.”

Geçmişte olduğu gibi bugün de Marksist olan birçok kimsenin Nilüfer Göle’yi onaylayacağını sanmıyorum. Nilüfer Göle, Cumhuriyet karşıtı –neo-Osmanlıcı– geçmişte komünist, bugün “yükselen değerler” yandaş-şeriatçı-ayrılıkçı uzlaşmasında yerini almışa benzer!.,

b) Yazarın kişisel yorumu: örnekler:

b1) “Örtünme yoluyla kadınlar, kendilerine sunulmuş geleneksel yaşantılardan sıyrılmaya, farklılaşmaya çalışmaktadırlar. Tanrı’nın emirlerine teslimiyeti ifade eden örtü, iç dünyalara ait değişimi pekiştirmektedir. Paradoksal biçimde cemaat dini İslamiyet, iç dünyalardan başlatılan kimlik değişimine dayanak oluşturmaktadır” (s. 128).

b2) “Örtünen kadın, kendisinden önce gelen kadınlardan pek de farklı olmayarak, ‘dişilik değil kişilik’ sloganıyla, kamusal yaşama girmektedir” (s. 128).

b3) “Nitekim İslamcı kadının örtünen gövdesi, Batı medeniyetinin yaşamsal âdap üzerindeki elle tutulmaz egemenliğine karşı koymayı simgelemektedir, diyebiliriz” (s. 133).

Görüldüğü gibi, Nilüfer Göle, “tesettür” olayına, din dışı bir açıdan bakar ve ruhsal-toplumsal düzlemde, örtünmeyi onaylamaya çalışır.

“Kişiliğin”, büyük ölçüde kişinin gövdesiyle (yani kendisiyle) bilinçli veya bilinçdışı ve/veya bilinçaltı iliş-

kisine bağı olduğunu bilen Göle, örtünme-kimlik-beden üstüne (modern-laik insan bedeni ve modern-şeriatçı insan bedeni), gerçekten “varoluşun” derinliklerine süzülebilen bir kavrayışla, ilginç pasajlar yazmıştır. Şimdi bu pasajlardan alıntılarla, Göle’nin “tesettür yorumuna” kendi kaleminden yanıt verelim:

Cinsler arası, yaşlar arası hiyerarşi ve farklılık sınırları pekiştirilmekte, beden en ayrıntılı jestlere kadar disipline edilmekte, zaman dilimleri içerisinde din ve hayat bilgisine tâbi tutulmaktadır. Gövde aracılığıyla denetlenen nefis, öteki dünya için günahlarından arındırılmaktadır. Yaş hiyerarşileri titizlikle korunmakta, bekâret, evlilik, doğum, yaşlılık gibi her bir yaşam dilimi, kişinin toplumsal konumunu ve davranış haritasını sıkı sıkıya belirlemektedir. Cinsiyet ayrımları da hiyerarşiye tâbi tutulmakta ve kadın gövdesine ilişkin görünmezlik yasağı, erkek egemenliğini pekiştirmektedir. Erkeğin bakma ve görme ayrıcalığı, kadın gövdesini nesneleştirme yoluyla cinsiyet ayrıcalığı sağlamaktadır. Her ne kadar kadın örtünerek, bu nesneleştirmeye karşı durduğunu düşünmekteyse de, aslında erkeğin görsel ayrıcalığını açığa vurmaktadır (s. 34-135).

Bu pasajı yazabilen Nilüfer Göle, pasajın anlamına (kendisine, kendi zekâsına ve kavrayışına da ters düşerek, ama yapıtının genel ruhuyla “ahenkli” biçimde, İslamcı akımlardan umutlu olduğunu sezdirenen paragraflarla bitirir anlatısını. Gene de, yapıtının sonuna; “İslamcı hareketin, bireysel hakları kapsayan çoğulculuğa ve sivil topluma doğru mu evrileceğini, yoksa karşı-toplumlar (contre-societe) üreten totaliter eğilimlerinin hâkimiyetine mi gireceğini cinsler arası ilişkiler belirleyecektir” (s. 140) paragrafını ve bu paragrafa ise şeriatçı

akımların “karşı toplumlara” (yoksa “toplum karşısına mı!) dönüşebileceği olasılığını sıkıştırmak zorunda hissetmiştir kendisini sayın yazar; ne de olsa o bir “sosyolog”dur!

Yanlış bir saptamayla başlayıp, “olmayacak duaya âmin” diyerek sona eren bu kitap, bir acı aldanışın öyküsüdür. İslamcı kadınların ve Nilüfer Göle’nin aldanışı, kamuoyunun yüzeysel aldanışından çok daha derin, çok daha vahimdir, yazar için “dramatik”, yapıtın konusu genç bayanlar içinse “trajik”!.. Genç bir kadın kadınlığın “ağır yazgısına” örtülerle karşı koyabileceğini umabilir mi? Modern zamanların basıncıyla çatlayıp kırılan ruhsal yapısını, şiddetli inancın ateşinde cam hamuru gibi, yeniden yoğurabileceğini vaat eder mi, güdülerini ona? Ne hazin aldanış... Bu ateşten yeni ve duru bir biçim asla yaratılamayacak, kişilik kırıkları eriyip yitecektir. Nilüfer Göle, kadınların kimlik arayışının İslamcı akımları demokratik çizgiye çekebileceğini düşleyebilir mi? Ne boş rüya... Kitabında sözünü ettiği “İslamcı feministler” bugün neredeler? (s. 119-125) Bir ucuyla çokuluslu sermayeye, diğer ucuyla silahlı teröre dayanmış İslamcı akımların alایشında bu kadınlara yer var mıdır, olabilir mi? Kitle iletişim araçlarındaki tartışmalara niçin “İslamcı feministler” hiç çağrılmazlar ve karşımıza hep, kara örtünün akça pakça yüzü ve kösnül dudakları büsbütün belirginleştirdiği aynı “suret” çıkar?..

Modernizmin dinamosu, “aklın üstünlüğüne” inançtır; bunun insanlık için “iyi” ve “kötü” sonuçları olmuştur. Faydacı akılcılık, insanı türlü zilletten kurtarmış, gezegenimizin üstündeki varlığını pekiştirmiştir; ama doğadan, duygulardan, bir anlamda kendisinden uzaklaştırmıştır onu... Aklın inkârı bizi nereye götürür? İnsanlık, mağara devrine sığar mı? Akli kapsayıp taşan, içgüdüyü, sezgiyi, duyuyu ve duyguyu akılla kaynaştırıp insansal varlığı

tümleştiren yeni bir yaşama alanının açılmasına dinler yardımcı olabilir mi? Batı felsefesinin akılcılığıyla, Uzak-doğu felsefesinin sezgiciliğini yeni bir insansal bireşime ulaştırmada Müslümanlık rol oynayabilir mi? Neden olmasın? Bir iç dünya, bir gönül ortamı olarak... Kuşkusuz, erkeklerin yönetiminde, bağınaz ve baskıcı politik örgütlenmeler olarak değil...

Son bir söz... Dilde arılaşmanın kayıtsız koşulsuz yandaşlarından değilim. "Hasret" gibi, "hayat" gibi, şarkılarda, türkülerde dillenip toplumun bilinçaltına çağrışımlarla örülmüş sözcüklerin korunmasından yanayım. Ancak "mündemiç" (içerilen) "zaviye" (açı) gibi ne yaşamda ne bellekte yeri kalmış cızırtılı Osmanlıca sözcüklerin metne bol bol serpiştirilmesi, anlatıyı kötürümleştiriyor! Yazardan yazara uyarı...

Cumhuriyet Kitap,
24 Kasım 1994, Sayı: 249

BEDEN-BENLİK-KİMLİK...

Aynur İlyasoğlu'nun kaleme aldığı *Örtülü Kimlik*,¹ tesettürlü kadınlarımızın toplumsal ve ruhsal durumlarını kavramaya çalışma iddiasıyla yazılmış, Nilüfer Göle'nin *Modern Mahrem*'inin² öncülüğünü yaptığı bir dizi yapıttan biri! Hemen söylemeliyim ki, *Örtülü Kimlik*, *Modern Mahrem*'e göre daha az kurgusal ve daha içtenlikli. En azından benim izlenimim böyle.³ Gene de *Örtülü Kimlik*, yaslandığı üç kavram (beden-benlik-kimlik) ve bu kavramlar arasında ördüğü felsefi bağlar açısından ciddi biçimde sorgulanma gereksiniminde! Yazarın konuya yaklaşırken –kendi deyişiyle– “durduğu” kültürel zemin ve seçtiği bakış açısı da öyle! Sanırım beni *Örtülü Kimlik* türü yapıtları irdelemeye iten de bu: Görünüşte feminist yaklaşımla ve “sosyal bilimlerin”in yeni bir alanı olan “kadın araştırmaları”na teğet bakış açılarıyla kaleme alınan kimi yapıtların okuyucuda uyandırdığı rahatsızlıkları sözlere somutlaştırırken, feminizme ve kadın araştırmalarına belli mesafeden ancak sevecen bakan okurun

1. Aynur İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

2. Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul, 1992.

3. Erendiz Atasü, “Postmodern Bir Aldanış”, *Cumhuriyet Kitap*, Kasım 1994, Sayı: 249.

tereddüte düşmesi!⁴ Puslu izlenimleri elimden geldiğince berraklaştırmak istiyorum. *Örtülü Kimlik* incelemesini önce yapıtın omurgası beden-benlik-kimlik ilişkisini ve sonra yapıtın bu ilişkiye göndermelerini irdeleyerek derinleştirmeye çalışacağım.

Çocukta “benlik” duygusunun gelişmesi, bedenin fark edilmeye başlanmasıyla birlikte filizlenen ve bu farkındalığa koşut serpilen bir süreç.⁵ Farkındalığın öznel ve nesnel varlıkları, olguları, görüngüleri kapsamaya başlamasıyla “benlik” duygusu, “Ben kimim?” sorusuna ve bu soruya örtülü veya açık yanıt arayışlarına ulaşır. Dünyayı kavrayışı berrak insanlarda, “ben kimim?”in bilinçli yanıtı “kişiliğin” (bireysel karakterin) yelpazesini bölen değil, genişliği daraltmadan bütünleştiren, pekiştiren bir özellik taşır. Bu bağlamda, kendi kimliğini (bu kimliğin⁶ gelişmesini kısıtlamadan) pürüzsüz tanımlayabilen insanların sayıca pek de fazla olmadığını varsaymak, sanırım yanlış olmaz! Tıpkı, “kimlik” kavramının ve tanımlarının kökeninde yatan “beden” ile çoğu (bireysel) bilincin dostça ilişki kurmayı beceremediğinin yanlış bir saptama olmaması gibi!

Biz kadınlar, kimliğimizin temel taşı bedenlerimizi –kitlesel ve bireysel olarak– nasıl algılıyoruz, gövdemizle nasıl ilişki kuruyoruz; öznel bilincimizin ve irademizin doğrultusunda mı, gelenekler, alışkanlıklar, egemen unsurlar, –politik veya apolitik– moda akımlar tarafından bize dayatılan değer ölçülerimizin sınırlılığında mı? Öznel bilincimiz nasıl gelişiyor, bedenlerimizin içinde?

4. Sennur Sezer, “Örtülü Kimlik Nasıl Oluşur?”, *Cumhuriyet Kitap*, Ağustos 1994, Sayı: 234.

5. Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1995.

6. “Kimlik” her ne kadar değişen olgular arasında değişmeyen değerler gibi gözükse de, kimliğin bireyin yaşam süresinde olgunlaşmaya (veya çürümeye) koşut bir evrim (veya erozyon) gösterdiği unutulmamalı.

Kadın bedeninin toplumların bilincinde ve bilinçaltında, bir üretim aracından keyif maddesine, doğanın simgesinden şeytanın işaretine kadar ne türlü çağrışımlar uyandırdığını anlayabilmek için “genelev”, “genel kadın” yasal tanımlamalarından, kutsal metinlerdeki kadın gövdesini tarlaya benzeten eğretilenmelere kadar zengin bir malzeme var elimizde. Bu malzemenin ortak yanı, kadın bedenine, denetim altına alınması gerekli ve kamuya ait bir unsur olarak yaklaşması ve onu (kadın bedenini) asla özerk bireyin fiziksel varlığı olarak algılamamasıdır! Güncelliğini ne yazık ki hâlâ koruyan bu tarihsel yaklaşımın kadın tekine “birey” olma yani özgün bir kimlik geliştirme hakkını ve imkânını tanımadığı, onu öncül tanımlarla anonimleştirilmiş gövdeye “şeyleştirdiği”, giderek “hiçleştirdiği” açıktır. Kadının yalnız kişilik özelliklerinin değil, gövdesel özgünlüğünün de anonimliğin içinde eritildiğini vurgulamak isterim. Modern öncesi çağların –kimi yönlerden– en incelikli uygarlıklarından birini geliştirmiş Çin’de kadınları sakat bırakan “küçük ayak” uygulamalarından, ileri kapitalizm aşamasına ulaşmış ülkelerde kadın gövdesini dar estetik kalıplara hapseden zayıflama rejimlerine kadar, gövdelerimizin “kendiliğinden” çizgilerinin nasıl silindiğinin sayısız örneği verilebilir. İlginç olan, bu “bir örnek” uygulamalara karşı çıkışların –kimi kez– yalnızca başka bir “bir örneklik” biçiminde belirmesidir! (Sandre saça, takma kirpiğe karşı eski kot ve parka gibi.)

Kadının benliğinin, kimliğinin, giderek kişiliğinin özgürleşmesinin “beden” ile (bedenin yalnızca fiziksel yaşantılarıyla değil, hepsinden önemlisi bedenin ve o bedenin içindeki bilinççe nasıl kavramlaştırıldığının) bağlantısını iyi kavrayan “yeni feminizm”, “Bedenimiz bizimdir!” çılgınlığını sloganlaştırırken, yalnızca kadın bedeninin cinsel tabular arasında ezilmesine, kamu mülkiyeti

sayılan gövdelerimizin cinsel tacize uğramasına karşı çıkmıyordu; "Bedenimiz bizimdir!" kadın aklının ve duygularının arkaik önyargılardan kurtulma haykırışıydı!

Bedenimiz bizimse, onu dilediğimizce kuşatalım kumaşlarla! Kime ne! Öyle mi?

Olguları yalnızca mesafeli ve nesnel saptamalarla çözümlemekle yetinmeyip, bireyin iç dünyasındaki izlenimlerle ilgilenen, böylece olayların, ilişkilerin ve tepkilerin öznelere bir de "içten" bakabilen "kadın araştırmaları alanı" için elbette gövde ve onu çevreleyen ilişkiler ve gövdenin bireysel bilinç tarafından nasıl algılandığı çok önemlidir. Bir ucuyla zaman zaman sanatsal yaratıcılığa doğru uzanan kadın araştırmaları ürünlerinde istatistiksel verilerdense metafor bulmak kimseyi şaşırtmasın. Aynur İlyasoğlu'nun yapıtında böylesi bir yönsemenin kimi örneklerine rastlanabilir:

...İslami önkabulle birlikte, (meşru evlilik bağı içinde) cinselliğe meşru bir alan tanınması, beden her hücresinin duyarlı kabul edilmesi ve bedenin sürekli ve tanımlanmış bir ilginin odağı olması türünden kavrayışların bedenin kıvrımlarının nötralleştirilmesi ihtiyacını da birlikte getirmesi söz konusudur. "Ten" sözcüğü biyolojik anlamının ötesinde, beden yüzeyinin duyarlık, cinsel güdüler ve arzu barındıran bir varlığı olduğunu ve karşıt güçlerin etkileşim içinde olduğu bir alanı imlemektedir. Burada beden, ten ve benlik arasındaki etkileşimlerin odağı durumundadır. Benlik duygusu beden duygusuyla yakından bağlantılıdır. Kamusalın başladığı yerde benliğin hatları bedenin kıvrımlarında yeniden tanımlanır. Günümüz bağlamında, İslamcı kadınların durumunda, kamusal ve özel alanın sınırlarında, beden/ten ve beden/benlik arasında uzlaşma/uzlaştırma ihtiyacı tesettür yoluyla sağlanmaya çalışıl-

makta, kimliğin kesin çizgileri içinde anlamlandırılmaktadır (s. 120-121).

Sözcüklerin –iyimser yaklaşımla– büyüğü, veya –kötümser yaklaşımla– cambazlığı apaçık anlamı (yani İslamın kadın bedenini denetlenip kapatılacak bir kamu malzemesi olarak gördüğünü) buğulandırıp okuyucunun algısından saklamıyor mu? Evet, öyle. Ama, burada kestirip atmak, yazara haksızlık olur. İlyasoğlu’nun dili aynı zamanda, düz metnin iletemeyeceği duygudaşlığa taşıyor bizi... Kendi gövdelerimizin kıvrımlarının istek, ürküntü, güvensizlik, erişme arzusu ve yitirme korkusuyla ezim ezim ezildiği günlerdeki acıyı uyandırıyor içimizde... Karanlık suların bilinmez çekimini barındıran gövdelerimize duyduğumuz ürkek yabancılığı... Bizi şiddetle çeken ve aynı şiddetle korkutan erkek gövdesinin yarattığı şaşkınlığı... Ve başka şeyleri, fiziksel sınırlarımızın anonim gövde tanımına uymadığı zamanlardaki rahatsızlığı... Fazla kilolarımızın, çarpık bacaklarımızın sıkıntısını, lepiska saçlar modayken düzleştirebilmek uğruna ütülerken yaktığımız kıvrıcık saçlarımızın kavruluşunu... Kıvrımlarımızı ve saçlarımızı sımsıkı saklasak ve bütün ısıraplardan kurtulsak daha iyi değil mi? Benliğimizde açılan yaraları onarsak?..

Sonuç olarak kamusalın ve özelin kesiştiği alanda, geçişliliği tanımlayabilmek ve bir geçiş sağlamak için seferber edilen bütün bu simgesel operasyon, kadınların durumunda, benliğin korunması için bir zırh gerektirmektedir. Toplumsal ve kültürel terimlerle bu “zırhı” kimlik olarak nitelendirebiliriz. Kimliğin bu kuruluş biçiminde, beden, benlik ve kimliğin oluşturduğu örüntünün daha sık ve kuşatıcı bir dokuya sahip olduğu söylenebilir. Tesettür içindeki kadın imajı kamusal

alandaki 'kendi içine kapanmış' bir bedeni imlemektedir. Toplumsal ve kültürel enlemde ise bu varlık biçiminin farklı bir kimliği ayırlamanın sınırlarını çizdiği varsayılabilir. Böylesi bir ayırlama girişimi üç boyutta eşzamanlı olarak işleyiş gösterecektir: erkekler ve kadınlar arasında ve Batılı/modernist duruş ile yerli/İslami duruş arasında. Bu ayırlama ile birlikte gelen öznel anlamdaki güç veya bütünlük hali, kültürel benlik ve kimliği birarada, ortak bir temel üzerinde pekiştirmektedir. Bu ayırlamanın bir biçimde modernliğin tanımladığı kapsamdaki benlik ve kamusal benlik ayrışmasının da yerine geçmeye yöneldiği ya da ters yüz ettiğine atıfta bulunmak mümkündür. Birbiriyle sıkı bir örüntü içinde yer alan bu düzeylerin kamusal anlamdaki ifadesi kimliktir ve yukarıda tartışıldığı haliyle bu süreçler kamusal alanla özel alanın örtüştüğü alanda iş gösterir (s. 113-114).

Kimliğini, korkularına karşı ördüğü zırhta (giysi veya bambaşka bir şey, örneğin bir tavır veya tutum, alaycılık vs. gibi) bulan insanın "kişiliği" o zırhın içinde havasızlıktan ölmeyecek mi? "İlk evimiz" (s. 68) olan giysi son ve boş kabuğa dönmeyecek mi? Anonim kimlik, kimliksizliğe akmayacak mı? Korkularımızın bizi yönlendirmesine izin verecek olursak, çekile, sakına, kapana, sonuçta mağaramıza dönmemiz gerekmeyecek mi? Olan da budur, zaten:

"Tesettür içindeki kadın imajı kamusal alanda 'kendi içine kapanmış' bir bedeni imlemektedir" (s. 113).

Belki de yazarın yanılgısı, tesettürlü kadın için yaşamın, "kapanıp" özel alandan toplumsal alana adım attığı an çekilen bir fotoğraf gibi, o andan sonra hep sabit kaldığını varsaymasıdır; sorgulamasını ilk ve son mağaramıza dönüşmüş "içbükey bedeninin" ve yaşama alanının için-

de hâlâ süren hayatın dalgalanmalarına yönlendirmemesidir. (Yazar kendisi, bu hayata ilişkin görüş bildirmez. Tesettürlü kadın yazarların “edebî” olduğunu varsaydığı kimi yapıtlarından alıntılacağı metinleri sorgulamasız kabul eder.)

“Korunaklı özel alan ile, her türlü etkiye açık kamusal alan sınırında hicapla duraksayan kadın beden-benlik-kimlik dengesini yeniden kurmak zorundadır” (s. 67). Üstelik metropolde karşılaştığı farklı kültürel yaklaşımların dayattığı, kadının toplumdaki yeriyle ilgili çeşit çeşit yeni imgeyle şaşkındır, “ben”i bu imgeler arasında “bölünmüştür”. İslamın “tevhidiyle” birliğe kavuşur, sarılan dengesini tesettürle korur. Böylece “zırhlanarak” (s. 113) kamusal alana adım atar!

İsterseniz, Aynur İlyasoğlu’nun yarıda kestiği “kadın araştırmaları”na has sorgulama türünü sürdürelim: Müslüman ibadetinin kişiyi kendi bedeniyle ilişkiye geçirdiği doğru. Gelenekçi Hristiyan gibi yadsımıyor, hor görmüyor gövdeyi, Müslüman; ondan kopmuyor. İbadetle disipline ettiği bedenini, örtünmenin kimseyle paylaşılmayan mahremiyetinin altında korunmuş, arzusun gergin-

7. Aynur İlyasoğlu’nun “edebî” metinleri kullanma biçimine ciddi itirazlarım var: Yazınsal yapıtı, kurgusal bir fantezi ortamı olarak algılıyorsak, incelemele-re tanık diye gösteremeyiz! *Üç İhtilal Çocuğu*’ndaki tesettürlü kadının “bulvar”dan geçmeye cüret ettiği için, fötr şapkalı, siyah kravatlı, memur “duruşlu” yaşlı bir adamın hakaretine uğraması ve bu hakareten doğan içsel bunalımı, bu metnin yazarının fantezilerinin bir simgesiyse, toplumsal gerçeklik açısından değer taşımaz.

Tarihsel ve toplumsal gerçekliği daha iyi kavrayabilmek için yazına başvurabiliriz elbette; yapıtlar “gerçekçi” yazın akımlarının ürünleriyse eğer; başka bir deyişle yapıtın alışımsındaki başat ögenin bireysel fanteziler değil, toplumsal gerçekliğin tipikleştirilmesi olması koşuluyla. Gazete arşivlerine bir göz atalım isterseniz, Türkiye Cumhuriyeti dahilinde yaşlı bürokratin genç tesettürlü kadına hakaret etmesi biçiminde tipikleştirilecek olaylar yaşandı mı, yaşanıyor mu?

A. İlyasoğlu’nun alıntılacağı “edebî” metinlerin bu tanımı hak edip etmediğine karar vermeyi –en azından dil açısından– *Örtülü Kimlik*’i okuyanların “feraseti-ne” bırakıyorum.

liğinden ve tehdidinden uzak, rahatlamış, gevşemiş, dinlenmiş halde algılayabilir mi kadın? Bedenini böylece, başka boyutlarıyla o da tanıyabilir mi, bir Hint fakiri gibi? O zaman sezer ki, tenin mutluluğu yalnızca cinsel tatla kısıtlı değildir! Güneşin ılıklığında gevşeyen, suyun serinliğinde ürperen; taze bir yaprağa dokunurken, bir çocuğu okşarken sevinen de tendir... O zaman gövdeden korkmak niye? Gövdesinin evrenle çok kanallı iletişimini sezmek, kadının bilincini erkek karşısında av konumundan ruhsal özgürlüğe yükseltecektir. Öyleyse bedeni kapatmak neden? Yoksa, dışsal tehditlerden korkusu örtündükçe büyür, örtüden deriye, kasa, kemiğe mi sızar? Korku kendi eti canı olup yapışıp kalır mı tenine, pis bir ter gibi?

Aynur İlyasoğlu, keşke beden-benlik-kimlik sorgulamasını bu katmanlara derinleştirseydi, derim. Kaleminde bu güç var. Ama belki, “durduğu” kültürel zeminde bu derinleşmeye dayanacak sağlamlık yok.

Aynur İlyasoğlu’nun tezi İslamın bedeni önemseydiği, “ten”de, “kıvrımlar”da biçimlenen cinsel kudreti kabul ettiği, dolayısıyla kamusal alanda bu kudreti “nötralleştirmek” gereğini duyduğu, bu nedenle de yüreklere “hicap” duyguları saldırdığı, bu duyguların etkisindeki kadının kamusal alanda ancak kendisini örterek gönül huzuruyla var olabildiği akıl yürütmesiyle sınırlıdır. Bu açıklamanın Müslümanlığın geleneksel baskıcılığının yeni sözcüklerle onaylanmasından başka bir şey olmadığı ve bir feministin hemen aklına gelecek, “Peki, cinsel kudretin toplum düzeni adına ‘nötralleştirilmesi’ niçin yalnızca kadın bedeni üstünden yürürlüğe konuyor?” sorusunu da yanıtsız bıraktığı apaçıktır. İlyasoğlu’na da tezi zayıf görünmüş olmalı ki, sık sık başvurduğu İslamcı (şeriatçı) kadın yazar Cihan Aktaş’ı gene yardıma çağırır:

Giysi teni korumaktan yola çıkarak toplumsal ahen-
gi getiren bir başvuru olarak bedenın kalesi gibi değ-
lendirilebilir. Giysi araçtır derken, onunla tahrik unsur-
ları olmak yerine, toplumsal katılımları olumlu anlamda
üretkenlik getiren bireyler olmayı sağlamalıyız demek
istemışizdir... Giysi insanın ikinci derisi değil, onun ilk
evidir (s. 67-68).

Burada durup bazı sözcüklerin anlamları ve bu an-
lamların giysiyle ilişkisi üstünde düşünelim. “Toplumsal-
laşma” iki bireyin ilişkisinde başlar. Sevişme basbayağı
toplumsallaşmış bir tenselliktir, oysa çıplaktır. Yapıtta sık
sık geçen özel alan/kamusal alan ikilemiyle giysi ve dinsel
örf ilişkisine bakalım: Aile ortamı her halde kesinlikle
“özel alan”dır, ancak geleneksel Osmanlı-Türk ailesinde
kadın, baba, kardeş evlat gibi “nikâh düşmeyen” kandaşla-
rının dışında kalan’ tüm erkek akrabalarından ve aile dost-
larından “kaçmak” durumundadır. “Namahrem” diye ad-
landırılan ve dinen “nikâh düşen” bu “zevat”a kendisini
gösteremez, kocası izin vermedikçe. Dikkat, “özel alan” da-
yız ve tesettür var!

Batı kültüründeki evrimleşmenin bir sonucu olan
özel alan/kamusal alan ikileminin Müslüman geleneğin-
deki mahrem/namahrem kavramlarıyla –İlyasoğlu’nun
varsaydığının tersine– örtüşmediği açıktır.

Kadına kamusal bir alan tanımayan İslam geleneğin-
de “tesettür” bizatihi bir “özel alan” uygulamasıdır.

Günümüzde tesettür, acaba gerçekten kamusal alan
sınırında mı başlıyor? A.İlyasoğlu gecekondı mahallele-
rinin kimilerinde geçerli olan, üç kadını bir erkeğe eşde-
ğer tutan ve ev içlerinde üç kişiden kalabalık kadın grup-
ları arasında örtünmeyi zorunlu gören kimi dinci uygu-
lamalardan habersiz herhalde!

Özel alan/kamusal alan eşiğindeki bir tür kimlik den-

gelenmesiyle değil, düpedüz, “özel alanın kamusal alana taşmasıyla” karşı karşıyayız! Üstelik selle gelen, yalnızca giysi değil, Anadolu-Müslüman geleneğinde “kabahat gibi mahrem olmalı” diye betimlenen ibadetin tümü!

Gelenekten farklı olan ise, baş bağlamanın biçimi ve ibadetle ilgili yukarda belirttiğim husus! Başın namaza dururken düzenlenen ve “namaz başörtüsü” tabir edilen biçimde boynun tümünü, alt çeneyi, yanakları ve alnın önemli kısmını örtecek biçimde kapatılması. (Çeşitli “modern” tarikatlara işaret eden düğüm sayısı vs.yi hesaba katmıyorum.) Anadolu Müslüman geleneğinin Tanrı huzurundaki giysisinin sokağa inmesi!

Batılı birey özel yaşamın dokunulmazlığını, yüzyıllarca “derebeyinin ilk gece hakkına”, kapitalizmin çocuk sömürüsüne karşı mücadele ederek kazandı! Ancak ev içleri, “Kol kırılır, yen içinde kalır” yaşam görüşünün doğrultusunda, kadınların sessiz ve yakınmasız, kadınlığın ortak acılarından habersiz, acı çektikleri özel hapishanelere döndü; doğru! 20. yüzyılın ikinci yarısında patlayan Batı kökenli “yeni feminizm”, “Özel olan siyasaldır!” diye haykırırken, özel alanların dokunulmazlığını tartışma düzeyinde yıkıyordu! Amacı, özel alandaki baskının kamusallaşmasını meşrulaştırmak değildi!

Çeşitli toplum kesimlerindeki yurttaşların kendi özel alan uygulamalarını, özel ilişkilerine değgin davranış, inanç, düşünce ve fantezilerini, tüm bu alışkanlıkların gerektirdiği “zırhları” kuşanıp kamusal alana çıktıklarını varsayalım: Rengârenk, neredeyse yabancı, düşsel bir panayır! Yurttaşın yurttaşla ve kurumlarla kamusal ilişkilerini yürüteceği, gündelik yaşamda kolayca somutlaşabilen, kodları tüm yurttaşlarca kabul edilmiş, açık seçik ortak bir tabanın yokluğunda, kamusal yaşam insan aklının kavrayabileceği gerçekliğini yitirir; kültürel zenginlik kültürel felakete döner. Doğu’da yaşanmış ve ya-

şanan sefaletleri, gizlilik ve abartı dolu sözlü aktarımlar nedeniyle tam da bilemiyoruz. Ama Batı, böylesi bir düşsel panayıri iki kez yaşadı; kâbuslardan birisi dinsel, diğeri din dışıydı; ikisinde de panayir kan rengine bürünmüştü. Biri Ortaçağ'ın "Cadı Avı", diğeri 1920'lerin, 1930'ların kültürel çeşitliliğini izleyen Nazi dönemi!

Kamusal alanda yurttaşlarca paylaşılan zeminin çatlamasını, "modernliğin bireye saldırısını" eleştirmek adına ve feminizmi bu eleştiri için –kanımca– kötüye kullanarak onaylamak; kendilerini doğuran koşulların doğallığını ve gerekliliğini çoktan yitirmiş geleneklerin çarpıtılmış çeşitlemelerinin bireye saldırısını görmemek, bozulmuş gelenekler kalabalığını kültürel çeşitlilik ve demokratik çoğulculuk addetmek büyük bir yanılgıdır.

Peki, bu yanılgıya yol açan ne?..

Bu soruyu yanıtlamadan önce, İlyasoğlu'nun kitabındaki kimi bilgilere ve saptamalara bir göz atalım:

a) Türkiye Cumhuriyeti'nin çağı yakalama çabasıyla kıyaslandığında, Pehlevi saltanatının yönetimindeki İran'ın Batılılaşma hevesinin ne kadar kof ama zorba olduğunu görelim! Kitlelere anlatılamamış, onlarca benimsenmemiş, aydınlanmacı bir öncü grubundan yoksun değişimlerin –hele kılık kıyafetle ilgili olanların– nasıl fiziki zorla dayatıldığını öğrenelim! (s. 47)

Ve sonra İlyasoğlu'nun Türkiye'nin deneyimine ilişkin garip yargısını okuyalım:

"Kadınların kılık kıyafetine ve başlarını örtme biçimlerine yapılan müdahaleler hâlâ sözlü tarih içinde dile getirilmektedir; ancak bu konuda bir çalışma mevcut değildir" (s. 56).

Cumhuriyet devrimlerine karşı çıkanların –verileri var idiyse– öncelikle bu çalışmaları gerçekleştirmeleri gerekmez miydi?

b) Tesettüre yönelen kadınlarımızın nasıl 12 Ey-

lül'den sonra çığ gibi çoğaldığı ve örtünme kararı vermelerinde etkili ortamın aile değil, YÖK üniversiteleri olduğu İlyasoğlu'ndan öğrendiklerimiz arasında!

"1980 askeri rejimi sırasında içinden geldikleri birincil toplumsal çevreden çok üniversite ortamı etkili olmuştur" (s. 105).

c) İlyasoğlu saptamalarını sürdürüyor: Tesettürlü üniversite mezunu kadınlarımızın çoğu kentte doğmuş, ancak aileleri köy kökenli; bu kadınlar, ailelerinde, kamusal alanda aktif, eğitilmiş ilk kadın kuşağını oluşturmaktalar, önlerinde örnek yok.

1980 sonrasının karakteristiklerinden geçekundu/kent merkezi iletişimsizliği, aile dışında çalışan eğitilmiş kadın örneklerini yakından tanımayı imkânsızlaştırmış. Anneleriyle ilişkileri soğuk, ama kızlarıyla sevgi dolu. Kocalarıyla ilişkileri üstüne ketum bir tavır sergiliyorlar.

İlyasoğlu'nun saptamalarının çizdiği tablo açıktır: Kent/köy karşıtlığı temelinde kültürel bir kopuş yaşanmıştır, söz konusu kadınların aile ortamında. Köylü kimliği yıkılmış, kentli kimliği henüz kurulamamıştır. İletişimsizliğin egemenliğindeki aile ortamı genç kadına ruhça yardımcı olamaz. 12 Eylül darbe rejiminin apolitik kültürel çölünde, egemenin sözsüz onayını alabilmiş tek moda politik⁸ akım dincilik, iletişim vaat eden vaha gibi belirtir. Tesettür, tarihsel dönemin seçeneksizliğinin dayattığı bir "kimlik arayışıdır"; özgür iradeyle seçilmiş bir kimlik değil! Ancak bir zırh olduğu doğrudur. Ve bu zırh kamusal alanın olası cinsel tehditlerindense, özel alanın çatışma-ödün-uzlaşma ilişkilerine yönelmiştir. Kapanan

8. Akımın ne denli politik olduğu, Müslüman kadının idealizasyonundan bellidir (s. 116). Abartılı imajı betimleyen "Müslüman" sözcüğünü çıkartın ve yerine herhangi bir politik akımın adını koyun, sosyalist, Kemalist, Marksist, feminist vs. imaj bozulmayacaktır!

kadın, yoksun kaldıklarının ödününü talep etmektedir evlilik uzlaşmasında.⁹

İlyasoğlu'nun, saptamalarından yanlış sonuç çıkartmasına yol açan ise "durdüğünü" varsaydığı ama tanımadığı kültürel zemindir! İlyasoğlu Osmanlılığın sürmesini ister ama Osmanlılığı bilmez.¹⁰ Osmanlı'nın içindeki Türkçe konuşan unsurları tanıdığı da söylenemez. Tanısaydı, Anadolu-Rumeli Türklüğünün Ortadoğulu komşularındansa, Akdeniz-Balkan-Kafkas kültür alışımalarında ve "Osmanlılık"ın içinde bulunduğu düşman kardeşleri Rumlarla ve Ermenilerle benzerlikler, ortak özellikler taşıdığını bilirdi. İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş dönemi üstüne tarihsel ve yazınsal bilgisi de eksiktir Sayın İlyasoğlu'nun. Günümüzdeki İslamcı hemcinslerimizin etkinliklerinin Osmanlı'nın son dönemlerindeki aydın kadınların hayır faaliyetlerinin devamı olduğunu düşler (s. 91); günümüz hareketini 19. yüzyıl aydın kadınlarının dinsel örfle toplumsal etkinliği uzlaştırma çabalarının ardılı olarak değerlendirmeyi diler (s. 99). Cumhuriyet'in öncü kadrolarının bizatihi Osmanlı aydınları arasından çıktığını unutmuştur. Anılan Osmanlı kadınlarının Cumhuriyet'in "kadın devrimlerinin" savunucularına dönüştüklerini ve/veya o savunucuları doğurduklarını unutmuştur! Aradığı süreklilik karşısındadır ama İlyasoğlu başka yerlere bakar... Kentli Osmanlı aydın kadınlarıyla, günümüzün köy kökenli, kent doğumlu gecekondulu ve okumuş hemcinslerini ayıran boşluğu, arada ne kan bağı ne kültürel süreklilik bulunduğunu göremez! "Çalığışu Feride"nin ücra köylere genç Cumhuriyet'e hizmet etmek üzere gitmediğini (s. 74),

9. Bu savı destekleyen hayli gözlemim oldu.

10. Bilseydi, Osmanlıcada "tekabüliyetsizlik" (s. 84) diye bir sözcük bulunmadığından, "mütekabiliyet"in "karşıtlık" anlamına geldiğinden haberdar olurdu.

Feride'nin Anadolu'ya geçişinin Osmanlı'nın yıkılış yıl-
larına rastladığını anımsayabilseydi, Cumhuriyet'in öncü
ruhunun Osmanlı aydınlarının teninde can bulunduğunu
belki de unutmazdı yazarımız!..

Sayın İlyasoğlu, günümüz Türk kültür yaşamını da
iyi bilmiyor, ne yazık ki. Bilseydi, din ve kadın konuların-
da İlhan Arsel'den Tarık Dursun'a, Lütfi Doğan'dan
Bahriye Üçok'a, Necla Armaner'den Meliha Ambarcıoğlu-
lu'na kadar incelemeler yayımlamış araştırmacıları anardı!

Aynur İlyasoğlu, Osmanlılıkta "durduğunu", toplu-
mun, kültürel başkalaşımlarının ince ayrımlarıyla ilgi-
lendiğini varsayıyor; ama ne yazık ki Aynur İlyasoğlu'nun
"duruğu", Müslüman toplumlara ve onların değişimleri-
ne bakarken, verileri ve kendi saptamalarını yorumlar-
ken, dünyanın petrol bölgesi Ortadoğu dolaylarındaki
tüm halkları aynı kaba koyan, kültür birikimi sığ, vasat
bir Amerikalının toptancı ve biraz safça yaklaşımının
bir benzerine elveriyor ancak! Böylece Aynur İlyasoğlu-
lu'nun çalışması, incelikli metaforlarla bezenmişse de,
ne bilimsel bir araştırma ne sanatsal bir çaba düzeyine
ulaşabilen, kalın çizgili bir "yorum" ve kamusal alanın
dine değgin özel alan uygulamalarının hegemonyası al-
tına kaymasını meşrulaştırma yanılgısına yönelik bir
adım olarak kalıyor!

Cumhuriyet Kitap,
19 Ekim 1995, Sayı: 296

MODERNİZM, KEMALİZM, FEMİNİZM

Batı düşüncesi, bilindiği üzere, belli başlı iki kökten –eski Yunan ve topraklarımız üzerinde serpilmiş İyon uygarlıkları ile; Hristiyan dininden– kaynaklanır. Kökleriyle özdeş değildir; gelişip tüm insanları ilgilendiren ve kapsayan evrensel değerlere yükselmiştir. (İnsan hakları, hukukun üstünlüğü, eşitlik, özgürlük, demokrasi gibi.) Bu değerlere bağlı kalınmasında Batı'nın geleneksel ikiyüzlülüğü ayrı bir meseledir!..

Hristiyanlığın doğuş yıllarındaki ruhundan (sevgi, barış, kardeşlik gibi kavramlar) etkilenen Batı düşüncesi, toplumsal ve siyasal örgütlenmeye dönüştükçe elleri kanlanan “dinci güç”e karşı mücadele vererek var olabilmıştır ancak; dinci baskıdan kurtulmuş sivil (yani laik ve kentli) toplum güçlendikçe, etkinleşmiştir. Kendisini doğurana yönelik eleştiri –bu diyalektik etkileşim– Batı düşüncesinde hep var olan ve onu geliştiren özelliktir.

Batı düşüncesi, yukarda sözünü ettiğimiz evrensel değerlere nasıl ulaştı?.. Aklın yoluyla... İnsana Tanrı'nın en büyük armağanı akıl (zekâ+sağduyu), siyasi güç ve hırs uğruna, kitleleri bir tür esirlik benzeri dalgınlığa ve durgunluğa sürükleyen, karışık, ayrıntılı, masalsı ve korkutucu dinci uygulamaları, doğal bir yalınlıkla (İsken-der'in kördüğümü tek bir kılıç darbesiyle çözdüğü gibi)

çözömlüyor ve soruyordu: Çoban niçin kraldan ve ruh-bandan aşğıydı? Hepsi doğanın çocukları değil miydi?

Batı sorgularken, tartışırken, Doğu ağır bir suskunluğa gömölmüştü. Batı ve Doğu düşöncelerini birbirinden tümöyle ayrı iki olgu gibi görmektense; ikisinin de insanlığın ortak şafağından ışılandığını, ancak Doğu'nun aklın aydınlığına ulaşır ulaşmaz –örneğin Müslöman “rönesansı”–¹ özgül nedenler dolayısıyla alacakaranlığa geri dönöüp orda kaldığını kavramak, bizi insanlık gerçeğine daha yakınlaştırır.

Batı'da aklın keskinliği “bilim”i ve onun uzantısı “Endüstri Devrimi”ni yarattı... Toprağa bağı geleneksel yaşam tümünden değışiyordu... “Modernizm” doğuyordu: gelenekten kopuş... Keskin sirke küpüne zarar örneğı aklın zaferi, toplumsal kabına sığamamış, onu parçalamıştı; kargaşa, yeni düşönceler ve siyasal akımlar kol geziyordu. “Fransız İhtilali” eski bir “düş”ün (insanların kardeşliği) yeni ifadesini yükseltti, kanlı deneyimlerden sonra: “burjuva demokrasisi”! “Modern toplum”, yararcı akılcılığı (rasyonalizm), ulusal cumhuriyetleri ve meşrutî krallıkları (imparatorlukları), bilim, endüstri, burjuva egemen sınıfı ve kapitalist ekonomiyle donanmış, tarih sahnesindeydi...

Gelişmenin bedeli, toprağından kopmuş eski köylölerin –yeni proletaryanın– ve Batı emperyalizminin ezip sömördüğü ölkelerin acılarıydı. “Modernizm” pek de sevimli gözökmüyor, değil mi?

Batı düşöncesi diyalektik gelişimini sürdürüyor, ilkel kapitalizmin modern toplumunu (Ortaçağ'a göre modern) amansızca eleştiriyordu. Proletaryanın savunuculuğunu Marksizm, “ezeli ebedi” ezilen grup kadınlarıinki-

1. Pervez Hoodbhoy, *İslâm ve Bilim*, çev. Eser Birev, Cep Kitapları, İstanbul, 1992.

ni “feminizm” üstlenmişti. Her iki akımın da Batı düşüncesinin ve modernizmin doğrudan ürünleri olduğunu ve burjuva sınıfı içinde doğduğunu hatırd tutmanın sonsuz yararı var... İki akımın da, bir durumu irdelerken, tüm etmenlerin çelişkili etkileşimlerini göz önünde tuttuğunu, yani “diyalektik mantık”! kullandığını unutmamalıyım. Etmenlerin tümüne inebilmek için derinlemesine çözümler geliştiren Marksizmin ve feminizmin ulaştıkları yorumlar bütünseldir; parçal değil. Toplumsal yaşam açısından insanların erkek kadın diye bölünmesine karşı çıkan, İngiltere’de Mary Wollstonecraft, Fransa’da Olympe de Gouges, “Erkeğin hakları var da kadınların niye yok?” diye haykıran feminizmin analarıydı.

Feminizm 20. yüzyıl başında, siyasal eşitlik (oy hakkı) talep eden “Süfrajette” hareketiyle Britanya’da güçlendi. Dönemin iktidar partisi Liberaller’in ve Başbakan Lloyd George’un iki korkulu düşü vardı: Dışta Mustafa Kemal, içte feministler... Birinci Dünya Savaşı ertesinde Mustafa Kemal’in ve feministlerin zaferi, savaşta hırpalanmış Liberal Parti’nin bir daha belini doğrultamamacasına yenilgisini getirdi.

Feminizmin yeniden yükseldiği 1960’larda, 1970’lerde dünya nasıl bir görünüm sergiliyordu? Batı ülkelerinde “geç kapitalizm” (holdingler çağı) başlamış, “ikinci endüstri (elektronik) devrimi” arifesine gelinmiş, cinsel devrim patlamış, Batı ülkelerinin proletaryası refaha ulaşmış devrimci niteliğini yitirmiş; toplumsal işbölümü yaşamın tümsel dokusunu paramparça etmiş; bu parçalanmışlık bireylerin ruhsal durumuna yansımış; Marksizmi uygulama iddiasındaki toplumlar özgürlük ülküsünü terk etmiş; “üçüncü dünya” kan ağlıyor...

Kadınlar ise her ülkede her toplumda eziliyor, dışlanıyor... “Yeni feminizm”in, geç kapitalizm aşamasındaki modern toplumun sivil (dinci ve resmî örgütlenmelerin

dının “tüm bir insan” olabilmesi ve tüm bir insan olarak kabul edilmesidir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere kadınların dayanışma içinde, hem özel hem kamusal alanlarda mücadelesini öngörür. Sosyalist feministlerden, erkekleri tümüyle dışlayarak yaşamayı hedefleyen ayrılıkçı feministlere (“politik lezbiyenlik”) kadar –“sol”u kışkandıracak denli (!)– çeşitli fraksiyonları vardır. Yukarıda saydığım özellikler, sanırım, tüm fraksiyonlar için geçerlidir.

Gelelim ülkemize... Hem Doğu’nun hem Batı’nın sınırındaki; ne Doğulu ne Batılı; hem Doğulu hem Batılı; çekici ve itici, güzel ve çileli yurdumuza... Değerli feminist araştırmacılarımız, kadınlarımızın unutulmuş-unutturulmuş tarihini inceliyorlar.⁸

Osmanlı’daki feminist hareketleri öğrenmek ilginç ve gerekli.

Cumhuriyet’in “kadın devrimleri”ni bu hareketlere bağlayabilir miyiz? Sanıyorum, bu kadarı hayalcilik olur. Cumhuriyet devrimlerini gerçekleştiren erkeklerin zihinsel yapılanmalarına yadsınamayacak katkıda bulunmuş, dönemin Tefik Fikret, Namık Kemal gibi düşünür, ozan ve yazarlarının bireysel özgürlük, kadın hakları, aile yaşamı konularındaki görüşlerini gönderme noktası olarak almak, sanırım daha gerçekçi bir yaklaşım.

Konuyla ilgili, dünya üzerindeki kuşkusuz ilk ve belki de son toplumsal deneyimi gerçekleştirip, kadın haklarını devrimci yolla ülkemizin yaşamına katan genç Türkiye Cumhuriyeti’nin, Batı’da “feminist Cumhuriyet” diye adlandırıldığını biliyoruz. Bu isimlendirme hoş bir fanteziden ibarettir. Acaba “feminist Kemalizm”den söz açılabilir mi?

8. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

Kuşkusuz, hayır. Ne Gazi Mustafa Kemal Atatürk ne çalışma arkadaşları, temel insanlık çelişkisini kadın-erkek mücadelesi olarak tanımlıyorlardı. Onlar için temel çelişki emperyalizm/antiemperyalizm; ümmet/ulus, teokrasi/demokrasi ilişkileri ve karşıtlıklarıydı.

Mustafa Kemal'in Karlsbad Güncesi, kimi konuşmaları⁹ kadının toplumsal konumu ve özel alandaki kadın-erkek ilişkisi üstüne, dönemin erkekleri için şaşırtıcı boyutta ve kuşağının çok ilerisinde bir seziş ve kavrayış sergiler. Kuşkusuz bu durum Mustafa Kemal'in dehasının bir göstergesidir.. Ancak, kadın haklarıyla ilgilenmesi, kendisinin de ifade ettiği üzere, "toplumun yarısı olan kadınların" katılmadığı bir toplumsal çözümün olanaksızlığını bilmesindendir.¹⁰ Kadınlarımızın siyasal haklarının yasallaşmasını (1934) Kemalizmin, İkinci Savaş öncesi döneminin açıkça kadın düşmanı olan faşist diktatörlüklerden farkını vurgulayan bir simge olarak önemsedığı savı¹¹ kuşkusuz ilginç bir yaklaşımdır; ama bu yaklaşım, devrimlerin mimarı Mustafa Kemal Atatürk'ün kişilik yapısını ve düşünce tarzını dışladığı için indirgemecedir. Kısacası, Mustafa Kemal ne kendini, ne ülkesini kimseye bir şey ispatlamaya zorunlu hisseder!

Kemalizmin amacı ülkeyi demokrasiye hazırlamaktır ve kadın haklarını güvenceye alan yasalar, ilerideki gelişmelerde kadın yurttaşın alan açmak üzere düzenlenmiştir.

9. M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, (Yay. haz.) Prof.Dr. Afet İnan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

10. Aynı duyarlı akılcılık, Lenin'in düşünce biçiminde (16) ve 1917 Devrimi'nde görülebilir. Ancak tarihin akışı, "kadın" ögesini sosyalist devrim için bir araç durumuna indirmişse de, "Anadolu ihtilali" için "kadın" hep amaç olarak kalmıştır. Kadınlarımızın Milli Mücadele'ye etkin katılımlarına içten bir teşekkür duymuştur, Cumhuriyetimizin kurucuları.

11. Şirin Tekeli, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan-Unat, 1982, s. 375-396.

Kemalizm feminist değildir, ama Türkiye feminist hareketi, kimi feminist arkadaşlar beğenmese de; Kemalizme dayanır.¹² Fransız İhtilali'ni kavramadan, Batı feminizmini değerlendirmek nasıl mümkün değilse, "Anadolu İhtilali"ni unutarak Türkiye feminizmini çözümlemek de mümkün olmaz. Kemalizmi –kimi arkadaşların yaptığı gibi– devrimci niteliğinden soyutlayarak baskı süreci olarak tanımlamak; tam da feminist eleştirinin hedefi modernizmin bakış açlarına denk düşer; parçalayıcıdır.

Öte yandan Kemalizm elbette modernist bir harekettir; toplumu Doğu'nun "şaşaalı sefaletinden", aklın ve bilimin yoluna ulaştıran; Endüstri Devrimi'ni başlatan; ulus devleti, demokrasinin asgari koşulu laik toplum düzenini gerçekleştiren...

Hemen belirtelim, Mustafa Kemal'in kendisi "modern çağın" çok ilerisinde bir insandır. "Hissiyat denilen şey, aklın, mantığın, muhakemenin çok fevkinde bir kuvvet kudrete maliktir" (Duygulanım denilen şey aklın, mantığın, akıl yürütmenin çok üstünde bir güce ve erke sahiptir)¹³ diyen Mustafa Kemal, pırıl pırıl akılcılığının yanında, doğruya sezgi yoluyla da ulaştığı kararlarıyla –örnekse, Çanakkale savaşları ve Yıldırım Orduları komutanı olarak yönettiği geri çekilme sırasında–¹⁴ askerî ve siyasal kimliğinde, akıl-duygu-sezgi bireşimini hep yaratmış ve korumuştur.

1980'lerde doğan Türkiye feminizminin, Mustafa Kemal'in kişiliğindense, Kemalizmin üstünde durması; kadınlığın toplumsal ve özel alanlardaki durumuna kadı-

12. 1980'lerde yükselen Türkiye feminist hareketinde dinamo rolü üstlenmiş kadınların kökenlerine şöyle bir göz atmak bile, Kemalizmle feminizmin organik bağlantısını kavramak için yeterli fikir verecektir.

13. Atatürk ve Vecizeleri, Hava Kuvvetleri Matbaası, Eskişehir, 1961.

14. Alan Palmer, *Ataturk/Makers of the 20th Century*, Cardinal Books, 1991.

nın konumundan bakarken, Kemalizmin toplumu kuşba-kışı değerlendiren görüşünü zaman zaman derinliksiz bulması doğaldır.¹⁵ Feministler, ataerkilliği (erkek ege-men toplum düzenini), erkeğin konumunu, cinsiyet rol-lerini sorgulamayan, kadının ezilmişliğini ataerkilliğe de-ğil geri kalmışlığa bağlayan Cumhuriyet devrimlerimizle ve bu devrimlerin kadına sağladığı “toplumsal varoluşla” yetinemezler. Kemalizme haksızlık etmemek için hemen eklemeliyiz ki, kadın haklarını hayata geçirirken, Ata-türk’ün –bir tür “toplum mühendisliği” gibi– gerçekleştirdiği müdahaleler (devletin, gelenekçi bağnazlığı kırma görevini üstlenmesi; “yeni kadın” tipinin örneklerinin yaratılması vs.) 60 yıl sonra, 1980’lerde yürürlüğe giren ve imzacı devletlerde yasa ağırlıklı olan, Birleşmiş Millet-ler’in “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”nde aynen önerilmektedir! Türkiye feminiz-mi Kemalizm eleştirisini, Kemalizmi yadsımaya ya da unutmaya dek götürürse, üzerinde yükseldiği zemini yok etmekle kalmaz; feminizmin kavramsal içeriğinden uzak-laşır. Ataerkilliği neden sorgulamadı diye Atatürk’e kız-mak, bütün zorlukları büyüklerinin çözmesini bekleyen olgunlaşmamış insanın tavrıdır ve tek sözcükle “abes”tir!

Bugün Türkiye’de feminizm, “Dimyat’a pirince gi-derken, evdeki bulgurdan olma” durumundadır; feminist arkadaşlardan kimileri bunun bilincinde değildir. Türki-ye’nin kadın yurttaşı, Cumhuriyet’le kazandığı yurttaş-lık haklarını yitirme arifesindedir.

15. 1980’lerde Türkiye feminist hareketini oluşturan gruplarla çalışırken, biz-leri en fazla yıpratıcı karşıtıklardan biri, zamanla ve sağcı iktidarların başarıla-rıyla (!) özünden soyutlanıp boş bir biçimselliğe dönüştürülmüş Cumhuriyet ideallerini (namı diğer “gardırop Atatürkçülüğü”), bilinçle veya bilinçsizce sa-vunan kimi kadınların, cinsimizin ruhsal ve cinsel acılarını görmek istememe-leri; ataerkil yapısı kırılmamış bir toplumda, “iyi yurttaş” ve meslek kadını ol-manın kadına yüklediği yıpranmayı anlamamakta direnmeleriydi.

Kitlesel yıkımlar, savaş, ırkçılık, açlık, terörizm, köktendincilik, 1990'larda dünyayı sarsarken, ülkemizde kaba dinci siyasi akımlar ve dinci terör tehdit boyutuna ulaşmıştır.

Yüzyılın büyük yazarlarından Doris Lessing, sanatçıya özgü öngörüsüyle, bakınız 1970'lerde ne diyor:

Elbette "Kadın Özgürlüğü" hareketini destekliyorum. Ama dünyayı fazla değiştirebileceğine inanmıyorum. Amaçları yanlış olduğu için değil, dünyanın yaşadığı "katabolizma" (çözülme ve çöküş) dolayısıyla...

Bu öyle bir çözümme ki, sonuna vardığımızda –varabilirsek eğer– kadın özgürlüğü hareketinin talepleri çok az ve biraz gülünç görünecek hepimize...¹⁶

Bugün Türkiye, kadın özgürlüğü taleplerinin gülünç gözükebildiği çözümme eğik düzlemine girmek üzere...

Neden mi gülünç gözükebiliyor? Çünkü hızla, feminizmi doğuran koşulların henüz var olmadığı ortama geri dönüyoruz... Bu ortamın sorunları için feminizmin yanıtı yok, sorusu bile yok...

Nasıl olsun?.. Dinci yobazlığın tarihe karıştığı bir dönemde doğdu dünya feminizmi... Laikliğin vazgeçilmezliği üzerine sloganları yok!.. Kökten dincilikle ilgili bir çözümleme geliştirmedir!

Sosyalizmin –en azından teoride– ulusçuluğu aşmış uluslararasılığıyla eşzamanlı boy attı feminizm; ulusçuluktan da geri "kavimciliğin" hortladığı ortamı nasıl yorumlasın?

Eski tabu cinselliğin yerini, günümüzde iktisadi sömürü aldı. Antikapitalist atılımından soyunmuş bir fe-

16. Doris Lessing, "Önsöz" *The Golden Notebook*, Flamingo, 1972.

minizm hızını yitirmesin de ne yapsın?.. Bu satırları yazan, bilinçli bir feministtir ve diyor ki: "Dünyada ve Türkiye'de feminizm açmazda..."

Feminizm, yaşanan gerçekliğin somutluğuna göre kendini yeniden tanımlamak zorunda. Feministlerimizin çoğunda böyle bir çaba gözlenmiyor. Türkiye, "değişim" adı altında kapitalizmin vahşi biçimine yöneldi; en büyük acıyı kadınlar ve çocuklar çekiyor, daha da çekecek. Feministlerden ses yok!..

Türkiye'de terör can alıyor, feministler, yaşananlarla bağlantısı kurulmamış sözlerle yetiniyorlar. Sivas'ta gençlik kadınları yobazlar yakıyor; feministler susuyor!..

Bir konuda yoğunlaştığı görülüyor kimi feminist çözümlerinin: Beden-kimlik ilişkisi... İlginç bir alan, kuşkusuz...^{17,18} Ancak feminist araştırmacılar, kökten dinciliğin, yeni bir kimlik aldatmacasıyla kimliksizliği dayattığını; bedenlerimizin fiziksel olarak yok edilme aşamasına geldiğini göremiyorlar!.. Tuhaf!.. Ya da görmek istemiyorlar...

İmdi: 1) Kökten dinciliğe sempatiyle bakan, kendisine "feminist" demesin: Siyasal iktidarı ele geçirince baskı yönetimi kuracağını dosta, düşmana ilan eden kökten dincilik, feminizmin yalnızca özgürlükçülüğüyle değil, tüm dokusuyla ve biçimleriyle çatışır.

Gelmiş geçmiş tüm din devletlerinde (hangi dini veya mezhebi uygularlarsa uygulasınlar) erkek egemenliğinin gücü, doruğa ulaşmıştır.¹⁹ Tüm toplumlarda var olan ataerkil yapı, bir de Tanrı'nın onayını aldığını varsayarsa, vay kadınların haline!.. Ortaçağ'da Hristiyan bağ-

17. Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul, 1992.

18. Aynur İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

19. K. Marx, F. Engels, V.I. Lenin, J. Stalin, *Kadın ve Marksizm*, çev. Ö. Ufuk, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1978.

nazlığının, “cadı” diye suçlayıp cayır cayır yaktığı on binlerce kadın kurbanın kaderi, bugün İslam ülkelerinin üstüne çökmüştür!

2) “Yükselen değerler”e (!) sessiz onay verenler kendilerine feminist demesin: Cinsiyetçi ayrımcılığı yeniden ve yeniden üreten kapitalist düzeni eleştiren feminizmin ruhuna ters düşmektedirler...

3) Kadın kimliğinden söz ederken, modernizmin parçalayıcı ve indirgemeci anlayışıyla “varoluş”u, çok kapsamlı ve çok işlevli bir “oylum” olan “beden”in “fiziksel” diye betimlenen (cinsellikle ilgili çağrışımlar uyandıran) “yüzeylerine” indirgeyenler, kendilerine feminist demesinler: Tam da eleştirmeye çalıştıkları modernizmin, hem de yozlaşmış biçimine boğazlarına dek batmışlar ve feminizmin özüne ters düşmüşlerdir!

Felsefî açıdan feminizm, kadın varoluşunun somut belirtisi “kadın bedenini”, insansal tümlenmişlik aşamasına yükseltme mücadelesidir.

Ülkemin kadınları! Bizi hayata bağlayan kökler aynı coğrafyada ve aynı yüzyılda yaşamaktan onur duyacağımız Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün devrimleridir; uzanacağımız amaçsa, akıl, duygu, sezgi, duyu ve içgüdünün, bilinç ve eylemin dengeli bir bireşime ulaştığı tüm bir kadınlık...

Altıok, Kasım 1994, Sayı: 4

Yirmi yılda öykülerin, romanların dışında ne çok yazı kaleme almışım! Kavgı yazıları, barış yazıları, içe bakış yazıları... Edebiyat, seyahat düşünceleri... Yitirdiklerimizin ardında kalan boşluğun ve acının yazıları... Kadın olmakla yazar olmanın kesiştiği noktada duran, kadınlığını yazma yeteneğiyle birlikte keşfetmiş bir insanın, hep acılar çekmiş ve çekirmiş bir yurdun kaygılı yurttaşının, kadınların özgürlüğü ve laik toplum düzeni için mücadele etmiş bir insanın yazıları bunlar.

Erendiz Atasü ilk kez yazarlığının yirminci yılında yayımlattığı bu kitabında, önce kendisine kadın, yazar ve yurttaş olarak eleştirel bakıyor; sonra yurduna ve içinde yer aldığı feminist harekete. Bugünlerin gelişini otuz yıl önceden görebilenlerin çarpınışlarına, kavrayışsızlığa çarpan uyarılarına tanıklık ediyor. Bu kitap, aynı zamanda hem bir yazarın kendi edebiyatını eleştirebilmesi bakımından hem de son on yılların sancılı sürecini kadınlar için belgelemesi açısından güncelliğini yitirmemiş bir yapıt.

25 TL
KDV DAHİL

ISBN: 978-975-07-3640-7

9 789750 736407